

NEOFILOLOGIA DLA PRZYSZŁOŚCI

T. 2

Redaktor naukowy: Jan Franciszek Nosowicz

LINGWISTYCZNA SZKOŁA WYŻSZA W WARSZAWIE

Warszawa 2017

Recenzenci:

Sylvia Krukowska
Czesław Lachur
Maria Lojko
Małgorzata Pietrzak
Ludmiła Ryczkova
Elwira Sorokina
Joanna Szerszunowicz
Magdalena Thien

ISBN 978-83-926356-7-3

Wydawnictwo Lingwistycznej Szkoły Wyższej w Warszawie

© Copyright by Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie, Warszawa 2017

Redakcja techniczna:

Ewa Łuczyńska-Gutt

Skład i przygotowanie do druku:

Adrian Szatkowski

Druk i oprawa:

Sowa Sp. z o.o.
ul. Raszyńska 13
05-500 Piaseczno
Tel. (22) 431 81 40
www.sowadruk.pl

Spis treści

Wstęp	7
 Paola ANELEVITZ Nazwy własne w kształceniu neofilologicznym	 9
 Ирина БОЛДАК Тематическая акцентуация в структуре научной биографии	 23
 Iwona DRABIK, Jan Franciszek NOSOWICZ Neophilological education against the backdrop of intercultural diversity	 35
 Лариса ФАДЕЕВА К вопросу создания глобальной картины мира с помощью антропологистики	 49
 Marek IWANOWSKI Über das Vorwort zu Andrzej Bańkowskis “Etymologischem Wörterbuch der polnischen Sprache“	 63
 Дарья КАСПРУК Структурный и этимологический анализ лексико-семантического поля Fitness	 93
 Zinaida KHARITONCHIK Latent features in the semantics of lexical units	 103
 Kamil KOSZELA Łacina w (u)życiu codziennym. Cz. 1. Terminologia medyczna	 113
 Paweł Dominik MADEJ Komunikacja w kształceniu neofilologicznym	 125
 С.И. МАДЖАЕВА Смысловая когеренция терминов в коммуникации врача и пациента	 139

Jan Franciszek NOSOWICZ	
Spontaniczność aktywności słowotwórczej w języku	149
Jacek NOWAKOWSKI	
Klasa formalna jako narzędzie porządkowania branżowego słownictwa specjalistycznego w kształceniu neofilologicznym	159
Ольга ОСЕТРОВА	
Интернет и словари: орфографическая вариативность заимствованной лексики	177
Małgorzata PIETRZAK	
Film w kształceniu neofilologicznym	191
Barbara SAPAŁA	
Na tropach trywialności, czyli co wynika z lektury przekładów dramatów Augusta von Kotzebue na język polski?	201
Полина ЩЕРБО	
К вопросу о проектировании содержательной стороны речевого имиджа современного российского политика парламентского типа	217
Joanna SZERSZUNOWICZ	
The Stylistic Parameter in Contrastive Phraseological Research	229
Maria TURCHINSKAYA	
The Variety of Meaning Constituents in English and Belarusian Nouns Denoting Male/Female Human Beings.	243
Alexander P. VASILEVICH, Mikhail M. MAMAEV	
On gender identity of translation variants.	257
Ivana VIDOVIĆ BOLT	
On the systematic equivalence of modern culture-specific words from a Polish-Croatian perspective	269
Józef ZIEMCZONOK	
Spuścizna emigracyjna Stanisława Kościałkowskiego w Wielkiej Brytanii.	281

Wstęp

W czerwcu 2016 r. pojawiła się w druku monografia zbiorowej Lingwistycznej Szkoły Wyższej w Warszawie – *Neofilologia dla przyszłości. T. 1* – zawierający artykuły o różnorodnej tematyce filologiczno-lingwistycznej (anglistycznej, germanistycznej, rusycystycznej i ogólnojęzykoznawczej). Do rąk Szanownego Czytelnika oddajemy drugi tom, który jest kontynuacją poprzedniego. Stanowi on pokłosie formalnych i osobistych spotkań nauczycieli akademickich, zatrudnionych obecnie oraz pracujących w przeszłości, lub w tej czy innej formie związanych z naszą uczelnią. Zainteresowanie i chęć uczestniczenia we wspólnym przedsięwzięciu, jakim jest wydawanie kolejnych tomów, wyrazili przedstawiciele humanistyki, przede wszystkim neofilologii oraz innych nauk pokrewnych z ośrodków akademickich Polski i zagranicznych.

Autorzy tekstów to grupa badaczy prezentujących ze swego aktualnego warsztatu twórczego nowości, które, wydaje się, są interesujące, godne uwagi nie tylko dla filologów. Zagadnienia związane z organizacją procesu nauczania języka obcego, podniesieniem jego efektywności niejednokrotnie były przedmiotem wielu publikacji i konferencji, niemniej jednak pytania o to, jak uczyć i czego uczyć, nadal pozostają aktualne.

W zbiorze znalazły się zarówno opracowania z zakresu konfrontacji różnych poziomów języka (słowotwórczego, leksykalnego, składniowego), jak i artykuły mające charakter czysto praktyczny, zawierające charakterystykę błędów najczęściej popełnianych przez studentów, omówienie przyczyn ich występowania oraz wskazówki i propozycje sposobów prezentacji i realizacji określonych tematów przewidzianych programami nauczania na kierunkach neofilologicznych.

Monografia zawiera opracowania dotyczące przydatności opisu lingwistycznego w procesie glottodydaktycznym, ale także artykuły z zakresu innych dziedzin wiedzy o języku oraz literaturoznawstwa i kultury. Poruszane w nich problemy rozpatrywane są zarówno w planie jednego języka, jak i w aspekcie porównawczym. Omawiane są sposoby realizacji konkretnych tematów wchodzących w skład obowiązujących programów nauczania, wiadomo bowiem, że warunkiem opanowania języka obcego jest nie tylko znajomość form gramatycznych i leksyki, lecz także wiedza o kulturze danego narodu. Problemy te stanowią właśnie krąg tematyczny niniejszej monografii.

Zmiany zachodzące w języku, a szczególnie w jego słownictwie, stwarzają możliwość prześledzenia nie tylko rozwoju poszczególnych dziedzin wiedzy i kultury,

lecz również rozwoju ludzkiej świadomości. Język, a w szczególności jego pochodzenie i ewolucja, jest ciągle zagadką rzucającą wyzwanie współczesnym lingwistom zajmującym się badaniami nad językiem. Prowadzenie badań nad językiem, wbrew opinii wielu naukowców niezwiązanych bezpośrednio z językoznawstwem, jest nadal kwestią otwartą. Główne trudności wynikają zazwyczaj z niejednorodności materiału badawczego. Ujęcie wieloaspektowe przedmiotu badań stanowi poniekąd warunek obligatoryjny, ponieważ tylko na tle obrazu całościowego przedmiotu badań możliwa jest skuteczna analiza poszczególnych jego fragmentów. Dlatego też tak ważna jest społeczna użyteczność badań nad kształceniem neofilologicznym, coraz powszechniej zauważana i doceniana. I w tym nurcie znajduje swoje miejsce również wydany tom pierwszy, który prezentuje nieprzebadaną jeszcze analizę różnych aspektów współczesnych badań filologiczno-lingwistycznych. Każda z wymienionych kwestii stanowi poważne zagadnienie naukowe i może być przedmiotem dodatkowych badań specjalistycznych.

Kluczowymi obszarami działalności Lingwistycznej Szkoły Wyższej w Warszawie są: badania naukowe, kształcenie studentów, działalność ekspercka i popularno-naukowa. Celem kierunkowym jest uzyskanie czołowej pozycji z zakresu szeroko rozumianych studiów neofilologicznych w Polsce (przede wszystkim w zakresie języka angielskiego, niemieckiego i rosyjskiego), czemu służyć powinny znaczące publikacje krajowe i międzynarodowe, wystąpienia na ważniejszych konferencjach dla poszczególnych specjalizacji, udział pracowników w liczących się gremiach akademickich i uzyskiwanie nagród w konkursach naukowych.

Idąc z duchem czasu, zdecydowaliśmy nie narzucać ram tematycznych i pozostawić całkowitą swobodę wyboru zarówno treści i języka, oraz formy publikacji tekstu tak przecież niejednorodnej dla różnych ośrodków akademickich, skąd pochodzą autorzy artykułów. Przy określaniu koncepcji serii wydawniczej kierowaliśmy się ideą prezentowania bogactwa tematycznego, które wynika z ich zakresu badań i przyjętej metodologii.

Niniejsza monografia zbiorowa *Neofilologia dla przyszłości, t. 2* jest wyrazem interdyscyplinarnych zainteresowań autorów. Są to teksty teoretyków i praktyków z bogactwem przykładów i wzorów oraz zawierających bogatą literaturę przedmiotu z rejestru prac autorów polskich i zagranicznych. Tego właśnie studenci najbardziej poszukują w publikacjach swoich wykładowców.

Wzajemne poznanie, kontakty międzyludzkie, otwarcie na innych oraz tolerancja oparta na zasadach wzajemności służą zbliżeniu narodów szczególnie przy nauczaniu języków obcych. Publikacje zawarte w niniejszym tomie traktują o oddziaływaniu kultur, tradycji, literatury i języka. Od Szanownych Czytelników oczekujemy życzliwego przyjęcia i prosimy o nadsyłanie uwag na adres redakcji naszej uczelni.

Jan Franciszek Nosowicz

Paola ANELEVITZ
University of Jerusalem

Nazwy własne w kształceniu neofilologicznym

Nazwy własne wyróżniają się tym, że wskazują na jednostki, podczas gdy nazwy pospolite służą do oznaczania grup jednostek. W związku z tym, że mają funkcję indywidualizującą, z czysto formalnego punktu widzenia nazwy własne to wyrazy pisane wielką literą. Definicja ta użyteczna jest dla tych, którzy biegle opanowali zasady pisowni wielkimi i małymi literami. Nie rozwiązuje to, niestety, wszystkich problemów związanych z ortografią nazw tego rodzaju. Musimy zaznaczyć, że główne trudności dotyczą pisowni i odmiany nazw osobowych i geograficznych. Inne nazwy własne, np. nazwy zwierząt, plemion, przedmiotów, nie sprawiają na ogół większych trudności w odmianie i ortografii. Rzecz jasna można zapytać, czy nazwy mieszkańców państw są nazwami własnymi i czymże się różnią od nazw mieszkańców miast. Z punktu widzenia znaczeniowego niczym, z punktu widzenia słowotwórczego różnice są niewielkie i nie dość wyraźne. Zasady pisowni są jednak bez wyjątku oparte na konwencji, która ma w tym wypadku pewną zaletę, bo pozwala nam odczytać znaczenie wyrazów, o których wiemy, że oznaczają człowieka gdzieś mieszkającego. Jest więc oczywiste, że *Belizeńczyk* to mieszkaniec Belize, państwa w Ameryce Centralnej, nad Morzem Karaibskim, u nasady półwyspu Jukatan, a *belmopanin* – mieszka w stolicy kraju w mieście Belmopan. Niekiedy obie nazwy są zbudowane i brzmią identycznie: *Meksykanin* ‚mieszkaniec państwa Meksyk’, *meksykanin* ‚mieszkaniec miasta Meksyk’ i wtedy ta konwencja ortograficzna okazuje się użyteczna. Użyteczna też może być definicja formalna, pod warunkiem, że będziemy umieli odróżnić czysto konwencjonalne zapisy wielką literą od tych, które (mimo że również konwencjonalne) oddają jednak różnicę między *nomina appellativa* a *nomina propria*.

Trudności z użyciem nazw własnych są dobrze znane szczególnie tym, którzy przykładają wagę do staranności wysławiania się. Problemy może sprawiać ich ortografia, wymowa, słowotwórstwo i odmiana. Pierwszym wyspecjalizowanym słownikiem, który omawia nazwy własne wszelkich rodzajów z punktu widzenia poprawności użycia jest *Słownik nazw własnych. Ortografia, wymowa, słowotwórstwo*

i odmiana Jana Grzeni¹. Do tej pory część wątpliwości na ten temat pomagały rozstrzygnąć słowniki poprawnej polszczyzny i niektóre słowniki ortograficzne. Jednak nazwy własne z założenia zajmowały w nich drugorzędne miejsce. A poprawne użycie nazw własnych to jeden z największych problemów językowych, o czym przekonują przede wszystkim wypowiedzi w środkach masowego przekazu. Błędy (zwłaszcza w pisowni i odmianie nazw własnych) występują nawet w publikacjach książkowych.

Faktem niewątpliwym jest wszakże zainteresowanie wielu czytelników pochodzeniem wyrazów. Pracownicy prasy, radia i telewizji wiedzą, że poruszenie tej sprawy w pismach i w eterze wywołuje nieuchronnie falę listów od czytelników i słuchaczy. Niełatwo wytłumaczyć tę ciekawość, bo przecież ma ona charakter całkiem bezinteresowny. Znajomość pochodzenia wyrazu czy wyrażenia nie daje żadnej praktycznej korzyści i nie ułatwia bynajmniej lepszego rozumienia go czy posługiwania się nim ani (jak dawniej sądzono) przeniknięcia jego prawdziwego sensu.

Nazwy własne występują wprawdzie w encyklopediach, jednakże podają one – zgodnie ze zwyczajem – niemal wyłącznie informacje o nazywanych obiektach (np. o osobach, miejscowościach, instytucjach). Nie podają natomiast prawie żadnych informacji o wyrazach nazywających te objekty. Z kolei słowniki języka polskiego – również zgodnie ze zwyczajem przyjętym w Polsce – pomijają nazwy własne, a nawet wyrazy pochodne od nich, co jest szczególnie dotkliwie w przypadku nazw mieszkańców i przymiotników od nazw miejscowości.

Pochodzeniem wyrazów interesowali się, już od czasów antycznych, filozofowie i pisarze, a także zwykli zjadacze chleba. Ale jedni i drudzy błędzili, nie znając podstaw praw i faktów językowych. Dopiero narodziny językoznawstwa porównawczego w połowie XIX wieku pozwoliły oprzeć tę dziedzinę na podstawach naukowych. Mimo to etymologia pozostała do dziś trudnym do zgłębienia i pełnym tajemnic obszarem językoznawstwa, wymagającym znajomości nie tylko pokrewieństw i procesów lingwistycznych na przestrzeni dziejów, ale też duchowej i materialnej kultury ludzi i społeczeństw żyjących w różnych krajach i epokach. Jej świadectwa są jednak z natury rzeczy ułomne, niekompletne, a często bezpowrotnie zaginione.

Granica między nazwami własnymi i pospolitymi jest ruchoma. Nazwy własne są tworzone od nazw pospolitych (*Październik – Rewolucja Październikowa, Zachód – państwa Europy zachodniej*). Nazwy pospolite z kolei zasilane są derywatami powstałymi z nazw własnych. Np. *amper, alfons, volt, herkules, donżuan, laser, lowelas, mecenas, kolt, mauzer, kałasznikow, rentgen, sandwicz, cham*, itp.

Rozróżnianie nazw pospolitych i własnych jest bardzo ważne, ponieważ te ostatnie w szerokim zakresie włączają się do współczesnego słowotwórstwa. Przy tym to rozgraniczenie ma również czysto praktyczne znaczenie.

W *Zasadach polskiej ortografii*² jest powiedziane, że nazwy przedmiotów i zjawisk, utworzone od imion lub nazwisk piszemy z małej litery: *om, ford, napoleon*. Jednak w wielu przypadkach odróżnienie nazwy własnej od pospolitej stwarza pewne

¹ J. Grzenia, *Słownik nazw własnych. Ortografia, wymowa, słowotwórstwo i odmiana*, Warszawa 1998.

² http://slovníki.pwn.pl/zasady/629595_1.html

trudności. Wśród nazw własnych, poza antroponimami (całokształt wszystkich nazw osobowych) i toponimami (nazwy geograficzne), istnienie odrębna kategoria – nazw różnorodnych pojedynczych obiektów i instytucji. Ten szczególny zbiór obejmuje nazwy firm i marek wyrobów przemysłowych, które bardzo łatwo stają się nazwami samych artykułów. I ten proces obserwujemy w dzisiejszej naszej rzeczywistości. Zgodnie z zasadami pisowni nazwy firm i marek piszemy wielką literą (samochód marki Polonez, zegarek „Omega”). Jednak nazwy różnego rodzaju wytworów przemysłowych, np. samochodów, motocykli, sprzętu AGD, zegarków, lekarstw, papierosów, odzieży itp., używane jako nazwy pospolite konkretnych przedmiotów (a nie jako nazwy marek i firm) piszemy małą literą. Jednak nie wszystkie marki i przedmioty danych marek znajdują się w słownikach języka polskiego (eh ta niekonsekwencja...). Poniżej lista tych, które akceptuje OSPS:

Samochody i motocykle:

ASTRA AUDI AUSTIN BENTLEY BUGATTI BUICK CADILLAC CHRYSLER
CITROEN DACIA DAEWOO DAIHATSU DAIMLER DATSUN FERRARI FIAT
FORD HARLEY HILLMAN HONDA HUMBER HUMMER HYUNDAI IKARUS
JAGUAR JAWA JEEP JELCZ KAMAZ KAWASAKI KIA LANCIA LANOS LIAZ
LINCOLN LOTUS LUBLIN ŁADA MASERATI MATIZ MAZDA MERCEDES
MITSUBISHI MORRIS MOSKWICZ NISSAN NYSA OLDSMOBILE OPEL
PEUGEOT PLYMOUTH POLONEZ PONTIAC PORSCHE PUNTO RENAULT
SAAB SAMARA SAN SCANIA SEAT SEICENTO SIMCA SKODA STAR STEYR
SUBARU SUZUKI SYRENA TARPAN TATRA TICO TOYOTA TRABANT URAL
URSUS WARSZAWA WARTBURG WILLYS WOŁGA YAMAHA ZAPOROŻEC
ZASTAWA ZETOR ZIŁ ZIS ŻIGULI ŻUK.

Pozostałe marki:

ADIDAS AGFA AMICA ANTONOW APACHE ARDO BASF BELL BECHSTEIN
BOEING BOSCH BRAUN CALISIA CAMEL CANON CARMEN CASIO
CESSNA CHESTERFIELD CITIZEN COMMODORE COMPAQ CONCORDE
DAKOTA DIORA DORNIER DOUGLAS DUNHILL DUNLOP ELEMIS EPSON
FENDER FOKKER FUJI GOLDSTAR GRUNDIG GUINNESS HEINEKEN
HEINKEL HERCULES HITACHI HURRICANE ILJUSZYN IŁ INDESIT INTEL
JUNKERS KAWAI KODAK LEE LEICA LEWISY MACINTOSH MAGGI
MAGNUM MAJORETTE MARLBORO MARSHALL MARTENS MASMIX
MESSERSCHMITT MICHELIN MOTOROLA NIKE NIKON OMEGA OMO
OPTIMUS PAMPERS PANASONIC PARKER PATRIOT PEKAO PENGUIN
PENTIUM PEPSI PERSIL PHILIPS POLARIS POLAROID POLLENA REEBOK
REMINGTON SIEMENS SINGER SMIRNOFF SONY SPITFIRE SPORT
STEINWAY STUKAS SWATCH TCHIBO TUPOLEW WARS WATERMAN
WHISKAS WINCHESTER WRANGLERY.

Równocześnie nazwy różnego rodzaju innych wytworów przemysłowych, np. rowerów, aparatów radiowych i telewizyjnych, aparatów fotograficznych, zegarków,

lekarstw, papierosów, napojów, artykułów spożywczych, odzieży, butów, używane są jako nazwy pospolite konkretnych przedmiotów, a nie jako nazwy marek i typów oraz firm: *fiat, peugeot, mercedes, nysa, jawa, diora, elemis, sony, kodak, cyma, omega, aspiryna, paracetamol, klubowe, marlboro, kryniczanka, ustronianka, napoleon* (= koniak), *wyborowa* (= wódka), *tokaj, kama, rama, pierniki toruńskie, solejka, adidas*, ale: nazwy firm wytwarzających te artykuły oraz nazwy marek firmowych pisze się wielką literą, np. *samochód marki Fiat* albo *samochód „Fiat”*.

Nazwy własne to obszerna kategoria wyrazów, o wiele liczniejsza od nazw pospolitych. Możemy tworzyć je sami, jeśli zachodzi potrzeba. Producent nowego towaru może mu nadać wymyśloną przez siebie nazwę, a nawet może ją zastrzec w Urzędzie Patentowym. Właściciel firmy może sam nadać jej nazwę, podobnie jak siedmioletni Krzysiek może dowolnie nazwać swojego misia. W tekstach zapis *adidas* oznacza but marki *Adidas* albo (najczęściej) jakikolwiek but sportowy. Nadawanie imion ludzkich dla rozmaitych rodzajów towarów jest coraz powszechniejsze: batonik *Danusia*, ciasteczki *Emilki*, płyn do mycia naczyń *Ludwik itp.* Przy przechodzeniu nazw własnych w pospolite istotną rolę odgrywa forma nazwy, jej zakres użycia, tradycja i skojarzenia.

Jednak największą trudność w rozgraniczeniu nazw własnych i pospolitych wzbudza klasyfikacja rodzajów, gatunków i podgatunków w dziedzinie zoologii i botaniki, a także nazwy typów i podtypów maszyna, urządzeń i mechanizmów. Nazwy marek samochodów – nazwy własne. W zoologii i botanice im odpowiadają nazwy gatunków i odmian. Jednak obie te grupy wyrazów łatwo przechodzą do nazw pospolitych stając się nazwą samego wyrobu (artykułu) lub rośliny czy konkretnego przedstawiciela fauny. Dlatego bardzo często spotykamy się z rozdzwięciem w ich pisowni. Np. nazwy gatunków herbaty *mięta pieprzowa* (*Mentha piperita*), *melisa lekarska* (*Melissa officinalis*), *rumianek* (*Chamaemelum nobile*), *czernonokrzew* (*Aspalathus linearis*) na opakowaniach (prawdopodobnie pod wpływem ortografii łaćnińskiej) występują jako *Mięta pieprzowa*, *Melisa lekarska*, *Rumianek*, *Czernonokrzew*. Jednak odmiany gatunkowe jabłek czy ziemniaków zachowują zazwyczaj formę nazwy własnej, np. *Mekintosh, Jonatan, Champion, Cortland; Irys, Sokół, Irga, Anielka* itp. Wszystkie te nazwy zaliczane są do jednorodnych (homogenicznych) roślin, tj. według wartości znaczeniowej są to nazwy pospolite. Ze względu na swoje możliwości derywacyjne, różnią się one od nazw własnych. Zatem ich pisownia z dużej litery zależy często od tradycji i skojarzeń estetycznych.

Zresztą takie rozgraniczenie na nazwy własne i pospolite nie zawsze można przeprowadzić. Np. potocznie używane jednoczłonowe nazwy roślin (drzew, krzewów, warzyw, owoców, kwiatów), także utworzonych od nazw własnych – jeśli nie są użyte jako termin specjalistyczny (z zakresu botaniki systematycznej lub stosowanej) wg zasad ortografii piszemy z małej litery: *jabłko, jabłoń, śliwka, amerykańany, brukselka, marcinki, turki, mikołajek, patison*.

W tekstach specjalistycznych używa się nazw dwuczłonowych, które obejmują: a) polską nazwę rodzajową (rzeczownik) – pisaną wtedy najczęściej wielką literą, b) polską nazwę gatunkową w formie przymiotnika – pisanego małą literą lub w formie rzeczownika będącego nazwą własną w dopełniaczu – pisanego wielką literą: *Agawa amerykańska* a. *agawa amerykańska*, *Begonia Englera* a. *begonia Englera*,

Tulipan turkiestański a. *tulipan turkiestański*, *Tulipan Kołpakowskiego* a. *tulipan Kołpakowskiego*.

W przypadku roślin uprawnych (użytkowych, tzw. kultywarów) podaje się jeszcze trzeci człon jako nazwę odmiany, pisanej najczęściej wielką literą i (zwykle) w cudzysłowie: *Begonia mieszańcowa* „Bismarka” a. *begonia mieszańcowa* „Bismarka”, *begonia ogrodowa* „Axel Lange” (ale też, np. w skrócie, z pominięciem nazwy rodzajowej – *pszenica* „Marquis”, *ziemniak* „Dar”), *Cis pospolity* „Dovastona złocista” a. *cis pospolity* „Dovastona złocista”, *Naparstnica purpurowa* „Izabelle”.

Jeden i ten sam składnik wyrażenia, mający to samo znaczenie ogólne, według woli nazywającego raz należy do nazwy własnej, innym razem nie. W odniesieniu do nazw przedsiębiorstw ustawodawstwo, przynajmniej przedwojenne, traktowało jako firmową nazwę własną tylko jej składnik niepowtarzalny, zastrzeżony, nakazując ponadto podawanie go w cudzysłowie, np. drukarnia „Pożyteczna”, bo do słowa drukarnia miało prawo każde z przedsiębiorstw tego typu. Pełna nazwa szkoły, których jest wiele i różnią się tylko numerami, jest traktowana jako nazwa własna, natomiast nazwy pułków, nieraz o wielkich tradycjach, stanowiących ponadto autonomiczne jednostki gospodarcze, zwyczajowo (bo przepisy ortograficzne milczą na ten temat) pisane są małymi literami.

Trudno traktować słowo *Polak* jako nazwę własną, choć się pisze wielką literą, skoro Polaków mamy ponad trzydzieści siedem milionów, bez porównania więcej niż np. „pospolitych” samochodów czy telewizorów.

Tak więc to, co traktujemy jako nazwy własne, nie zawsze odpowiada nazwom jednostkowym czy też nazwom zastrzeżonym jakąś konwencją społeczną. Toteż same przepisy ortograficzne unikają, jak mogą, terminu nazwy własne, formułując przepisy o używaniu wielkich liter w sposób wyliczeniowo-opisowy. Są to w większości definicje zakresowe.

Podział rzeczowników (zwanych dawniej imionami) na własne i pospolite, choć notowany w gramatykach, nie jest w nich ani jednoznacznie ustalony, ani też należyście wykorzystany. Niewątpliwie są to tylko imiona w sensie potocznym, nazwiska i niektóre nazwy geograficzne, które w minimalnym stopniu wiążą ze sobą inne treści niż ściśle związane z podmiotami jednostkowymi, które oznaczają. Mimo to w najbardziej nawet wyselekcjonowanych nazwach własnych przedmiotów jednostkowych z natury rzeczy tkwią jakieś elementy ogólne lub dające się uogólnić.

Różnica istotna w traktowaniu rzeczowników czy nazw w ogóle własnych zachodzi przy układaniu słowników. Zawierają one zwykle rzeczowniki pospolite oraz wyrazy, w których podział na własne i pospolite nie zachodzi, np. czasowniki, przymyki, spójniki. Zestawy imion osobowych podawały nie słowniki (choć te także, np. „Słownik imion” 1975), lecz kalendarze. Do niedawna nie było ich zresztą wiele. Trudno było pisać książkę o nazwiskach w Polsce używanych, gdyż nie istniał wówczas zestaw nazwisk współczesnych, nie było też dobrego słownika historyczno-etymologicznego. Dopiero w ostatnim okresie antroponomastyka polska wykonała wielki skok do przodu. Wydany został dziesięciotomowy *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, zawierający nazwiska 36 milionów Polaków mieszka-

jących w kraju w roku 1990³. Było to możliwe dopiero po powstaniu banku danych Rządowego Centrum Informatycznego PESEL, który zawierał informacje dotyczące osób zamieszkałych w Polsce. Nazwy własne miejscowe są opracowane chyba najlepiej (por. opracowanie pt. *Wykaz urzędowy nazw miejscowości w Polsce*, t. 1–3, Warszawa 1980–1982)⁴.

O nazwach instytucji czy przedsiębiorstw wiemy także niewiele. Figurują one w księgach adresowych, spisach telefonów, niektóre są objęte tajemnicą państwową. Nie ma zresztą wyraźnych rozgraniczeń między nazwami własnymi czy pospolitymi zwłaszcza w nazwach złożonych, których te same składniki raz są włączone do nazw własnych, innym razem są z obrębu ich wyłączone nawet w pisowni. Jan Tokarski pisze, że: „Prościej byłoby mówić tu o wyrazach i wyrażeniach pisanych w ten czy inny sposób wielką czy małą literą, nie wciągając tu rozróżnień, czy to są nazwy własne, czy pospolite⁵”. W każdym razie warto pamiętać, że powszechnie używane słowniki języka polskiego podają jedynie część, być może zaledwie połowę materiału językowego, wymagającego uzupełnienia choćby w ogólnie dostępnych zbiorach specjalnych.

A przecież nazwy własne są bogactwem każdego narodu, gdyż kryją w sobie wiedzę o jego historii politycznej i społecznej, o historii kultury i religii, właściwościach i krajobrazie ziemi rodzinnej, o związkach z innymi krajami, a także o działaniach, dążeniach, a nawet emocjach ludzi, jak również o realiach życia oraz ludzkich wartościach. Są też świadectwem przynależności etnicznej człowieka i ziemi do narodu, wyznacznikiem narodowości. Pierwszymi utrwalonymi na piśmie wyrazami polskimi w pierwszej połowie XII w. były właśnie nazwy własne osób, miejscowości i rzek.

Dla współczesnego użytkownika nazwy własne są w większości wyrazami nieposiadającymi znaczenia. Powstały one jednak jako jednostki językowe znaczące. Poprzez rozległe i dogłębne badania można ujawnić bogactwo faktograficzne i kulturoznawcze, które nazwy własne zawierają, będąc współcześnie jednostkami służącymi tylko do identyfikacji indywidualnych osób, miejscowości i innych obiektów. Ich źródłem były w czasach historycznych, a niekiedy i są obecnie, wyrazy pospolite oraz obce nazwy własne, które zostały przyswojone przez język i kulturę.

Czy w poszczególnych nazwach własnych nie mieszczą się znaczenia ogólne, jak ,miasto', ,rzeka', ,mężczyzna', ,kobieta' itd., a jeśli tak, to skąd o tym wie człowiek używający danej nazwy? W nauce o nazwach własnych istnieją dwie sprzeczne hipotezy na temat ich znaczenia. Jedna mówi, że nazwy własne nie mają znaczenia, druga, że znaczenie mają. Zwolennikami zarówno jednej, jak i drugiej hipotezy są wybitni filozofowie, logicy i językoznawcy. Przedmiotem tej kontrowersji nie jest

³ *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, wyd. K. Rymut, t.I-X, Kraków 1992–1994.

⁴ Zob. także: S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1984; K. Rymut, *Nazwy miast Polski*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987; M. Malec, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa 2003.

⁵ J. Tokarski, *Słownictwo (Teoria wyrazu)*, Warszawa 1971, s. 23.

znaczenie leksykalne, lecz znaczenie, które wiąże się z cechami obiektu noszącego daną nazwę, różnie przez autorów ujmowane.

Pogląd, że nazwy własne nie mają znaczenia, sformułował – jako pierwszy – w logicznych terminach denotacji i konotacji, szkocki logik J.S. Mill. Według niego nazwy własne denotują, natomiast nie konotują⁶.

Przez termin *d e n o t a c j a*, czyli zakres (ekstensja) nazwy, logicy rozumieją zbiór desygnatów (w tym również przeszłych i przyszłych). Denotacją nazwy np. *stół* jest zbiór przedmiotów złożony ze stołów. Taką denotację mają nazwy ogólne. Natomiast denotacją nazwy jednostkowej, czyli nazwy własnej, jest obiekt indywidualny, niepowtarzalny, np. denotacją nazwy *Wałęsa* jest osoba pana Lecha Wałęsy. Denotacja nazwy własnej jest więc ograniczona do jednego obiektu.

K o n o t a c j a nazwy jest to treść językowa (inaczej treść charakterystyczna) nazwy. Składa się na nią zespół cech taki, który przysługuje wszystkim desygnatom nazwy i tylko im. Np. nazwa *willa* konotuje cechę bycia domem o znamionach wygody, estetyki lub luksusu. Domów innego typu nie można nazwać 'willą'. Pojęcie konotacji wprowadził Mill jako wyjaśnienie zwrotu 'znaczenie nazwy', przy czym, jak widać, chodzi tu o znaczenie leksykalne. Termin konotacja ma ponadto wiele innych znaczeń.

Argument Milla, że nazwy własne nie są konotatywne można przedstawić za pomocą następującej rekonstrukcji:

Terminologia:

nazwy konotatywne (współoznaczające) oznaczają przedmiot nazywany i współoznaczają jego cechę

nazwy niekonotatywne (niewspółoznaczające) tylko oznaczają przedmiot nazywany.
Po co konotacja nazwy? Konotacja daje odpowiedź na pytanie: dlaczego poprawnie jest nazwać ten przedmiot tą a tą nazwą. Konotacja tej nazwy współoznacza cechę tego przedmiotu.

Argument nie-wprost:

Zał. 1 *Świnoujście* jest nazwą konotatywną.

Zał. 2 *Świnoujście* konotuje cechę 'bycia miastem nad ujściem *Świny*'.

Fakt: Przypuśćmy, że zmieniło się koryto rzeki. W efekcie:

4. *Świnoujście* nie leży nad ujściem *Świny*.

Podstawiamy: *Świnoujście* / miasto nad ujściem *Świny*.

Stąd: Miasto nad ujściem *Świny* nie leży nad ujściem *Świny*.

To sprzeczność, ale czy poprawne kroki tego argumentu? Szczególnie, jak traktować

Fakt: założenie, twierdzenie logiki?

Analiza argumentu:

Zał. 1 *Świnoujście* jest nazwą konotatywną.

Zał. 2 *Świnoujście* konotuje cechę 'bycia miastem nad ujściem *Świny*'.

⁶ Zob. J.Mill, *A system of logic, ratiotive and inductive*, London 1843.

3. Możliwe, że koryto rzeki Świny byłoby gdzieś indziej. (tzw. logiki modalnej)

4. Możliwe, że Świnoujście nie leżałoby nad ujściem Świny. z (3)

Podstawiamy: Świnoujście / miasto leżące nad ujściem Świny.

5. Możliwe, że miasto leżące nad ujściem Świny nie leżałoby nad ujściem Świny. (z 4 i 2)

Zależy jak traktować zwrot „miasto leżące nad ujściem Świny”

Porównaj:

Możliwe, że Gagarin nie byłby Gagarinem – sprzeczne.

Możliwe, że człowiek, który pierwszy poleciał w kosmos nie poleciałby w ogóle w kosmos – chyba niesprzeczne.

Intuicja, aby traktować badane zdanie tak jak drugi z tych przykładów. Nie ma wtedy sprzeczności. I argument Milla jest niepoprawny.

Polski lingwista J. Kuryłowicz (1956) jest zwolennikiem tezy, że nazwy własne mają znaczenie⁷. Definiuje on znaczenie nazw własnych za pomocą pojęć: zakres (ekstensja) i treść. Nazwy własne mają zarówno zakres (*l'etendue*), jak i treść (*Ze contenu*). Zakres nazwy własnej jest ograniczony do jednego obiektu, treść jest nieograniczenie bogata. Autor nie wyjaśnia wprost, co rozumie przez treść nazwy własnej, pisze jednak, że treść jest związana z danym indywiduum i nie może być przeniesiona na inne indywiduum. Kuryłowicz podkreśla, że nazwa własna nie desygnuje, jak wyraz pospolity, lecz nazywa obiekt.

W dyskusji nad relacją nazw własnych do pospolitych jest istnieje spora luka, jeżeli chodzi o badania i umiejscowieni w systemie onomastycznym obszernego i ciągle powiększającego się zbioru słownictwa, jakim są nazwy firmowe. Do tej pory prawie całkowicie pomijane było ono w badaniach językoznawczych.

Śledząc rozważania J. Tokarskiego spotykamy bardzo interesujące spostrzeżenie: „Zresztą każdy rzeczownik pospolity może w szczególnych okolicznościach stać się nazwą własną, przeniesioną na rzecz niemającą nic wspólnego z jego znaczeniem ogólnym. Ileż mamy takich nazw firm, lokalów, kin itd., jak *Jutrzenka*, *Przyszłość*, *Przyjaźń*, *Uciecha*, które nie są ani *jutrzenką*, ani *przyszłością*, ani *przyjaźnią*, ani *uciechą*. Tu i wielkie litery nie zawsze pomagają”⁸.

Wątpliwości związane z usytuowaniem nazw firmowych w grupie nazw własnych wiążą się m.in. z faktem, iż nazwa firmowa posiada wiele desygnatów. Oto interesujący pogląd przedstawiony przez T. Skubalanę i C. Kosyła: „Jak się wydaje, obiegowy pogląd, że nazwa własna posiada znaczenie jednostkowe, pospolite zaś grupowe, nie przyczynia się do ustalenia właściwego miejsca nazwy firmowej na linii nazwa pospolita – nazwa własna. Sądzimy bowiem, że opozycja rodzajów znaczeń (a właściwie rodzajów funkcji denotacyjnej nazw) tworzy układ nie dwu-, lecz trójczłonowy, który przedstawia się następująco:

⁷ J.Kuryłowicz, *La position linguistique du nom propre*, „Onomastica” 2/1956, s. 1–14.

⁸ J.Tokarski, *Słownictwo (Teoria wyrazu)*, Warszawa 1971, s. 24.

Znaczenie egzemplaryczne (odnoszące się do denotatu jako klasy desygnatów)	Znaczenie gatunkowe (odnoszące się do klasy, grupy, serii denotatów – desygnatem jest grupa tych denotatów)	Znaczenie jednostkowe (jeden denotat jest jednocześnie desygnatem)
↓	↓	↓
nazwa pospolita ← → nazwa firmowa ← → nazwa własna		

W układzie tym przewiduje się, że nazwa własna posiada w zasadzie znaczenie jednostkowe (w każdym razie dąży do tego, by oznaczać jeden i tylko jeden desygnat)⁹.

Dalej autorzy wskazują na zjawisko polisemii, która powoduje, że istnieją stałe możliwości przechodzenia nazw gatunkowych do nazw jednostkowych (z drugiej zaś strony – nazw pospolitych do nazw gatunkowych i odwrotnie).

Zmiennosc funkcji denotacyjnej nie jest sprawą aż tak bardzo istotną, a o powstawaniu nazwy firmowej decyduje wpływ innych funkcji semantycznych: konotacyjnej i nominatywnej. Zwłaszcza funkcja nominatywna zacieśnia związek łączący nazwy firmowe z własnymi, gdyż w obu wypadkach chodzi o proces nazywania. Stąd też rodzi się konieczność, aby jak najszybciej ustalić jednolite kryteria odróżniające nazwy własne od nazw pospolitych, ponieważ obecnie zbiera się i opracowuje znacznie więcej niż dawniej nazw tych desygnatów, które są określane zarówno nazwami własnymi, jak i pospolitymi. Kryteria te muszą być „jednakowe dla wszystkich rodzajów nazw, a więc takie same dla nazw osób, jak miejscowości, dzielnic, budynków, ulic, pól, lasów, zwierząt itd., kryteria te muszą być oparte wyłącznie na stosunku nazw do obiektów nazywanych”¹⁰. Dalej autor mówi o kryterium społecznym, które odnosi się do ilości nazywających. Uznanie danej nazwy za *nomen proprium* jest zależne od ilości używających jej, od społecznego rozpowszechnienia (por. na ten temat uwagi W. Lubasia¹¹).

Na zakończenie rozważań autor stwierdza, że: „spośród określeń-nazw, które nie straciły jeszcze związku znaczeniowego z określanymi obiektami, nazwami własnymi są: 1. nazwy mające formę różną od formy żywej; 2. nazwy odnoszące się tylko do wybranych obiektów (choć mogłyby się odnosić również do innych); 3. nazwy wybrane spośród określeń obocznych, jako wyłączne dla danych obiektów; 4. nazwy wprowadzone lub zatwierdzone urzędowo”¹² (Kucała 1967).

W dyskusji nad istotą nazwy własnej nikt do tej pory nie zwrócił uwagi na fakt konwencjonalności jej pozycji i miejsca w języku. Widoczne jest to zwłaszcza przy

⁹ T. Skubalanka, Cz. Kosy, *O powstaniu nazw firmowych*, „Annales UMCS”, 1969, sectio F, vol. 23–24.

¹⁰ M. Kucała, *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*, Warszawa 1978, s. 80.

¹¹ W. Lubaś, *Onomastyka w systemie językowym*, Prace Naukowe UŚ 1973/2, s. 7–24.

¹² M. Kucała, *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*, Warszawa 1978, s. 82.

tworzeniu nazw firmowych, do których roli podniesione mogą być zarówno nazwy własne, jak i nazwy pospolite oraz nazwy sztuczne. Te ostatnie stanowią szczególnie rodzaj twórczości językowej, a o ich szczególności decyduje głównie czynnik trwałości nazwy, albowiem jak wskazują badania, tylko niektóre z tych nazw pozostają na trwałe w języku, inne są szybko zapominane.

Z kryterium konwencjonalności wiąże się również kryterium społecznej akceptacji, o którym wspominają W. Lubaś i M. Kucala. Ono decyduje o trwałości nazwy firmowej. Nazwa społecznie akceptowana dłużej pozostaje w systemie językowym niż nazwa, której użytkownik języka nie akceptuje. W mniejszym stopniu akceptowane są nazwy sztuczne. Ich żywot jest zwykle krótki.

Interesujący pogląd na temat miejsca nazw firmowych w onomastyce przedstawił G. Koss¹³, który stwierdził, iż pytanie o miejsce nazw firmowych jest ciągle otwarte. Zastanawiając się nad problemem, czy nazwom towarów może być nadany status nazw własnych, odwrócił pytanie i wskazał nowe ujęcie – czy tradycyjne pojęcie nazwy własnej nie jest za wąskie? Opierając się na przytoczonych poglądach wielu badaczy omówionej problematyki należy przyjąć pogląd, iż nazwy firmowe należą do kategorii przejściowej, podobnie jak inne nazwy z grupy chrematonimów, tj. nazwy obiektów kulturowych.

Przez nazwy obiektów kulturowych albo chrematonimy (od grec. *chrema*, *chrematos* ‚rzecz, towar, zdarzenie’) rozumiemy nazwy własne wytworów jednostkowych lub seryjnych pracy ludzkiej, najczęściej niezwiązane na stałe z określonym krajobrazem¹⁴. Podobnie został ten termin objaśniony w wykazie terminologii onomastycznej¹⁵. Jest to definicja szeroka, uwzględniająca też efekty pracy umysłowej człowieka: utwory literackie, obrazy malarzy, rzeźbę. Niektórzy autorzy zawężają przedmiot badań chrematonimii tylko do „niektórych materialnych wytworów ręki ludzkiej, przemysłowych lub rękodzielniczych”¹⁶. Nie można jednak pojęcia chrematonimów ograniczać tylko do niektórych wytworów materialnej i duchowej pracy człowieka. W centrum badań chrematonimistów znajduje się coraz więcej obiektów kultury materialnej i duchowej. Dyskusyjna jest też kwestia, czy chrematonimia ma obejmować nazwy obiektów niezwiązanych trwale z określonym krajobrazem. Hotel czy dom wczasowy wrasta w krajobraz, ale pensjonat, restauracja, bar, kawiarnia i inne obiekty mogą się mieścić w budynku, gdzie znajdują się także instytucje, sklepy, pomieszczenia bardziej zwracające uwagę niż np. lodziarnia, kawiarnia czy kwiaciarnia. Do chrematonimów powszechnie zaliczane bywają nazwy pociągów ekspresowych, pośpiesznych, ostatnio

¹³ Zob. G.Koss, *Motivationen in der Warennamengebung*, [w:] Proceedings of the Thirteenth International Congress of Onomastic Sciences. Cracow. August 21–25. 1978, Edited by Kazimierz Rymut, Wrocław 1981, t. 1, s. 665–672.

¹⁴ Por. E.Jakus-Borkowa, *Nazewnictwo polskie*, Opole 1987, 138–147; Cz.Kosyl, *Chrematonimy*, (w:) *Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej*, red. J. Bartmiński. t. 2, Wrocław 1993, 440–444.

¹⁵ *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata Onomastika*, Skopje 1983, s. 118–119.

¹⁶ Cz.Kosyl, *Chrematonimy*, (w:) *Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej*, red. J. Bartmiński. t. 2, Wrocław 1993, 442.

kursujących też w Polsce *Intercity* (IC); jeżdżąc w stałych godzinach, wpisują się one też jakoś w krajobraz. Do krajobrazu ulicy nowoczesnego osiedla należy też *polonez* (samochód tej marki) pana Kowalskiego, mieszkającego np. przy ul. Mickiewicza w Sopocie i parkującego pod blokiem mieszkalnym.

Cz. Kosyl uważa, że „zakres użycia tego terminu [tj. chrematonimu] nie jest jeszcze w pełni ustalony”. Do tzw. chrematonimii właściwej zalicza on nazwy wyrobów kosmetycznych: perfum, wód kwiatowych, mydeł, kremów, szamponów; środków czystości: płynów do mycia naczyń, proszków do prania; wyrobów cukierniczych: cukierków, czekolad, herbatników; używek: win, miodów pitnych, papierosów (także cygar); środków transportu, a więc statków morskich i rzecznych, samolotów pasażerskich, samochodów, pociągów ekspresowych; niektórych rodzajów broni i obiektów wojskowych: okrętów wojennych, samolotów bojowych, dział, mieczy; sprzętu gospodarstwa domowego: pralek, lodówek (a więc też zamrażarek), prodżiwów, kuchenek gazowych; sprzętu audiowizualnego: radiodbiorników, telewizorów; mebli, dzwonów; także nazwy własne rzadkich okazów natury: drogocennych kamieni szlachetnych, pereł, złota. Ideonimy zatem, a więc nazwy budynków związanych z kulturą i rekreacją: teatrów, kin, will, domów wczasowych; lokali gastronomicznych i handlowych; zakładów przemysłowych, jednostek wojskowych i zespołów muzycznych, zdaniem Kosyła należą do tzw. chrematonimii niewłaściwej, moglibyśmy powiedzieć: chrematonimii szerzej rozumianej¹⁷.

W rozważaniach, co jest chrematonimem, a co nim nie jest, wyróżniamy zatem stanowisko minimalistyczne i maksymalistyczne. Minimalistą był np. P. Zwoliński¹⁸, który nie zaliczał do chrematonimów nazw okrętów, ponieważ stanowią one własność państwa, pod którego banderą pływają, a więc są mikrotoponimami. Włączał natomiast do omawianej grupy nazwy samolotów i pociągów ekspresowych. Wyłączał dzwony, bo poza nielicznymi wyjątkami (np. dzwon *Car* w Moskwie) noszą one imiona świętych, którzy są ich patronami, a zatem winny należeć do tzw. hagianimów (od grec. *hagios* ‘święty, poświęcony’), tj. imion świętych. Wykluczał z klasy chrematonimów nazwy statków kosmicznych, spółdzielni mieszkaniowych, tytuły utworów literackich, muzycznych, obrazów, rzeźb, chyba że w tytułach tych występują nazwy własne: osobowe lub geograficzne. Same tytuły należą – według Zwolińskiego – do onomastyki literackiej. Nie zaliczał on natomiast do chrematonimów nazw huraganów i wiatrów. W obrębie chrematonimii pozostałyby zatem nazwy przedsiębiorstw, fabryk, instytucji, firm i nazwy towarów. Ten sam autor w haśle “Onomastyka” w “Wielkiej encyklopedii powszechnej” PWN (t. VIII, Warszawa 1966) sprawę przynależności do onomastyki nazw statków uznawał za dyskusyjną.

Bardzo szeroko traktują chrematonimię onomaści czescy i słowaccy. Chrematonimia to w ogóle najbardziej dyskusyjny dział onomastyki. Wielu badaczy roboczo włącza do niej nazwy obiektów kulturowych niemające swego miejsca w innych działach,

¹⁷ Tamże, s. 443.

¹⁸ P. Zwoliński, *Место хрематонимов в ономастике*, (w:) Proceedings of the Thirteenth Congress of Onomastic Sciences. Cracow, August 21–25, 1978, ed. by Rymut K., vol. 2, Warszawa-Kraków 1982, 649–652.

np. mostów, pomników, różnego typu budynków: pałaców, domów wczasowych, will, sklepów, kościołów, kaplic itp.

W badaniach onomastycznych ustalił się pogląd, że wśród nazw własnych wyróżnia się dwie podstawowe grupy: nazwy osobowe (antroponimy) i nazwy geograficzne (toponimy). Przedmiotem zainteresowania antroponimii – dyscypliny zajmującej się nazwami osób są nazwy narodowości, plemion, nazwy mieszkańców wsi i miast, nazwiska, imiona, przydomki i przezwiska, a także nazwy herbów i zawołania. Toponimia zajmuje się nazwami geograficznymi (inaczej: miejscowymi), w związku z czym koncentruje swoją uwagę na wyrazach nazywających państwa, kraje, miasta, wsie, osady i przysiółki, zbiorniki wodne (oceany, morza, jeziora, stawy, rzeki itp.), lasy, pola, góry oraz ulice i place. Oprócz tego możemy wyodrębnić także: nazwy zwierząt (zoonimy), roślin (fitonimy), firm i instytucji, budowli różnego rodzaju, nazwy utworów literackich, plastycznych, muzycznych i filmowych (ideonimy), materialnych wytworów rąk ludzkich (np. kosmetyków, produktów żywnościowych, urządzeń, pojazdów – są to tzw. chrematonimy).

Literatura

- Congress of Onomastic Sciences. Cracow. August 21–25. 1978, Edited by Kazimierz Rymut, Wrocław 1981, t.
- Grzenia J., *Słownik nazw własnych. Ortografia, wymowa, słowotwórstwo i odmiana*, Warszawa 1998.
- http://slovníki.pwn.pl/zasady/629595_1.html
- Jakus-Borkowa E., *Nazewnictwo polskie*, Opole 1987.
- Kaleta Z., *Teoria nazw własnych*, // Polskie nazwy własne. Encyklopedia, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków 1998.
- Koss G., *Motivationen in der Warennamengebung*, // Proceedings of the Thirteenth International
- Kosyl Cz., *Chrematonimy*, // *Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej*, red. J. Bartmiński. t. 2, Wrocław 1993.
- Kucała M., *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny*, Warszawa 1978.
- Kuryłowicz J., *La position linguistique du nom propre*, „Onomastica” 2/1956.
- Lubaś W., *Onomastyka w systemie językowym*, // *Prace Naukowe UŚ* 1973/2.
- Malec M., *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa 2003.
- Mill J., *A system of logic, retentive and inductive*, London 1013.
- Nosowicz J.: *Nazwy miejscowe jako źródło informacji o regionie*, // *Славянские языки и культуры в современном мире. Труды и материалы*, Wydawnictwo: Московского государственного университета имени М.В.Ломоносова, Москва 2012, s. 385–396
- Nosowicz J.: *Rola nazw własnych w kształtowaniu wiedzy uczniów o swojej „małej ojczyźnie”*, // *Język – człowiek – społeczeństwo. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Grabiasowi*, Redakcja naukowa: Jolanta Panasiuk,

- Tomasz Woźniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013, s. 1–893.
- Popowa E., Justowa P., *О некоторых компонентах славянского ономастического пространства: к проблеме статуса эргонимов и урбанонимов*. Rozprawy Komisji Językowej 2009; LIV, 151–162.
- Radović J., Anelevitz P.: *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata Onomastika*, Skopje 2003.
- Rospond S., *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1984;
- Rymut K., *Nazwy miast Polski*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987.
- Skubalanka T., Cz. Kosy, *O powstaniu nazw firmowych*, „Annales UMCS”, 1969, sectio F, vol. 23–24.
- Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, wyd. K. Rymut, t.I-X, Kraków 1992–1994
- Tokarski J., *Słownictwo (Teoria wyrazu)*, Warszawa 1971.
- Wolnicz-Pawłowska E., *Nazwy własne w przekładzie. Zarys problematyki*, Poznańskie Spotkania Językoznawcze 2014; 27, 201–214.
- Zwoliński P., *Место хрематоимов в ономастике*, // Proceedings of the Thirteenth Congress of Onomastic Sciences. Cracow, August 21–25, 1978, ed. by Rymut K., vol. 2, Warszawa-Kraków 1982.

Summary

Proper names in education philological

One and the same component of an expression, having the same general meaning, depending on the speaker's intention belongs either to proper names, or to common names.

What is considered to be proper names do not always correspond to individual names or names restricted by a social convention. Therefore, the term proper names is by all means avoided in spelling rules, as regulations concerning the usage of capital letters are formed by listing and describing.

The division of nouns (previously called 'names') into common names and proper names, although appearing in grammar books, does not lack ambiguity, moreover, it is not exploited properly. Proper names are definitely only names in the common sense, surnames and some geographical names, which combine to a slight extent other contents from those strictly connected with the individual objects they refer to. Despite the fact, even in the strictly selected proper names of individual objects there are some components prone to generalization.

A significant difference in treating nouns or names in general is observed in preparation of dictionaries. They tend to contain common names and words, which cannot be divided into proper and common names.

Among numerous issues in contemporary linguistics and onomastics, required to be described, one of the most important is the problem of the development and functioning of names of products and company names. It is an issue, which deserves a multi-aspect analysis. It should be stressed that the development of trade names corresponds to the changes in the economy, especially in industry and trade. Trade names develop along with the development of various branches of technology, mainly those producing for trade. Observing the language confirms that the names undergo constant changes, since almost every day new products are launched and they need to be named precisely, so that they could be distinguished from those existent on the market.

Резюме

Собственные имена в филологическом образовании

Собственные имена в отличие от нарицательных не только называют лицо, объект, но и выделяют его из общего ряда предметов. Однако граница собственных и нарицательных имен подвижна. Во многих случаях различить одни от других очень трудно. Среди собственных имен, кроме антропонимии (вся совокупность личных имен) и топонимии (географические названия), есть особый разряд – названия различных единичных объектов и учреждений. В этот разряд входят названия фирм и марок промышленных изделий, которые легко становятся наименованиями самих изделий. Употребление собственных имен для различных видов товаров получает все более широкое распространение. Этот процесс особенно можно наблюдать в наши дни. Для перехода собственных имен в нарицательные существенную роль играет форма названия, широта его употребления, традиции и ассоциации, а также широта употребления слова. Особую трудность вызывает квалификация родов, видов и подвидов в зоологии и ботанике, а также названия типов и подтипов маши и механизмов.

Ирина БОЛДАК

Университет имени Я. Купалы г. Гродно (Беларусь)

Тематическая акцентуация в структуре научной биографии

Введение

В последние десятилетия биография как отдельная литературная форма вызывает все больший интерес филологов. В центре внимания ученых-лингвистов оказались такие аспекты изучения биографии, как фактор адресованности¹, коммуникативные стратегии автора², автобиография как жанр³, категория авторской «вовлеченности/отстраненности» в англоязычной биографической прозе⁴, проявление концепта «замечательный человек» в биографическом тексте⁵. Однако

---

¹ Ю.Н. Евсеева, *Адресованность как определяющий фактор лексических и структурных особенностей текста биографии*: автореферат дис. канд. филол. наук по специальности 10.02.04, Москва 2010, с. 3.

² О.В. Козлова, *Взаимосвязь интер- и метатекста как актуализация коммуникативных стратегий автора в немецком биографическом дискурсе*: дис... канд. филол. наук по специальности 10.02.04, Иркутск 2010, с. 3–6.

³ Е.А. Кованова, *Риторика автобиографического дискурса (на материале автобиографий американских деятелей политики и искусства)*: автореферат дис... канд. филол. наук по специальности 10.02.04, Санкт-Петербург 2005, с. 3–4; С.В. Волошина, *Автобиографический рассказ как объект лингвистического исследования*, «Вестник ТГУ», № 3/2008, Томск, с. 11–15.

⁴ М.А. Сафонова, *Стилистическое своеобразие англоязычной биографической прозы в составе публицистического функционального стиля*, дис... канд. филол. наук по специальности 10.02.04, Москва 2011, с. 4–7.

⁵ А.В. Терпугова, *Биографический текст как объект лингвистического исследования*, дис... канд. филол. наук по специальности 10.02.19, Москва 2011, с. 4–8.

по-прежнему остается дискуссионной и не достаточно исследованной проблема типологии биографических текстов, с одной стороны, и, с другой стороны, проблема описания функциональных особенностей разных видов биографических произведений. Одним из таких видов является научная биография, которая ранее, насколько нам известно, не была предметом специального исследования. Изучение текста научной биографии в плане представления содержания на базе тематических параметров представляется актуальным, поскольку оно позволяет изучить типологические содержательные особенности текстов научной биографии, которые не всегда обладают ярко выраженными формально-языковыми характеристиками.

Цель исследования заключается в том, чтобы определить тематические акценты в тексте научной биографии. С использованием контекстологического метода нами анализировались статьи из энциклопедии «Men and Women of Science»⁶.

1. Научная биография как тип текста и ее особенности

В содержательном плане научная биография представляет собой не столько изложение событий жизни человека, сколько описание этапов его научной деятельности, оценку его деятельности, а также анализ внешних и внутренних факторов, оказавших влияние на становление и развитие творческой личности ученого⁷. Следствием этого является смысловая многоплановость научной биографии, которая влияет на тематическую акцентуацию в тексте.

Во всех текстах научных биографий отражается вклад конкретного ученого в коллективное научное творчество. Научная биография помогает понять, как взгляды и достижения конкретного человека повлияли на направление, характер и процесс научной деятельности общества в целом. Она также помогает проникнуть в суть теории, созданной выдающимся ученым и уяснить, что при всех неточностях, допущенных ученым, его главный вклад в развитие науки не вызывает сомнения и является исключительно важным. Через жизнеописания ученых многие вопросы науки в целом и истории науки в частности могут восприниматься более глубоко, что способствует более эффективному процессу познания⁸.

Научная биография описывает результат социально-культурной (в частности, научной) деятельности человека, направленной на создание более точной научной картины мира с целью ее использования в практической жизни человека в отличие от общелитературной биографии, которая влияет на мировоззрение

⁶ *Men and Women of Science and Index*, The World Book Encyclopedia of Science, Vol. 8, World Book, Inc., A Scott Fetzer company, Chicago 1991.

⁷ Головаха Е.И., Крепик А.А. *Жизненный путь личности*, “Вопросы языкознания”, nr 8/1982, с. 149–151.

⁸ Соколовская З. *Возможности биографического жанра*, “Библиотекарь”, nr 4/1986, с. 43.

адресата, на его жизненный опыт. В этом состоит ее главное отличие от общелитературной биографии.

Особенность научной биографии заключается также в том, что научная деятельность ученого не связана непосредственно с его личным жизненным опытом. Она образует отдельную плоскость в рамках жизненного пути ученого. В центре ее внимания оказывается, прежде всего, научный и социально-культурный аспект деятельности человека. Только по отношению к нему описываемая жизнь приобретает значение и особый смысл, к которому применимы понятия уникальности, важности для дальнейшего развития науки и общества в целом.

Еще одна особенность текста научной биографии как отдельного типа биографических произведений состоит в субъективности оценки научной деятельности ученого. Поскольку научное творчество носит часто гипотетический характер и гипотезы ученого не всегда сразу проверяются на практике, оценка его научных достижений может различаться у разных авторов.

Особенность смысловой организации текстов научной биографии состоит и в том, что за основу берутся не проблемные ситуации в науке (как в научных монографиях и статьях, например) или картина мира (как в учебной литературе), а выдающиеся научные достижения. В текстах научных биографий раскрываются главные черты индивидуальной научной биографии человека на фоне «биографии» самой науки.

Безусловно, главной коммуникативной целью текстов научной биографии является усиление мотивации процесса познания. Однако задачи конкретных текстов научных биографий могут различаться в зависимости от того, является ли текст биографии первичным произведением, то есть авторским, или вторичным, как, например, статьи в энциклопедии, которые подчиняются определенному стандарту. Кроме того, научные биографии различаются и частным коммуникативным намерением в отношении конкретного ученого, в соответствии с которым во главу угла ставятся разные аспекты научного творческого развития его личности.

2. Стереотипность в тексте научной биографии

Текстам и общелитературной и научной биографии присуща стереотипность или стандартизованность, которая проявляется на содержательном и языковом уровнях. На языковом уровне она представлена стереотипными языковыми структурами, определенными лексическими единицами, характерными синтаксическими конструкциями и композиционной упорядоченностью, что свойственно языку науки в целом⁹. На содержательном уровне стереотипность выражена фиксированными смысловыми составляющими, которые обладают высокой степенью обязательности употребления.

⁹ Н.М.Разинкина, О понятии стереотипа в языке научной литературы (в:) *Научная литература. Язык. Стиль. Жанры.*, Издательство Наука, Москва 1985, с. 33–35.

В тексте общелитературной биографии разные авторы по-разному выделяют тематические стандартизированные составляющие. Так, Г.О. Винокур различает две формы в структуре биографии: внутреннюю (переживание) и внешнюю (социальная деятельность). Внутренняя форма является глубинной и более сложной¹⁰. А.В. Терпугова выделяет такие смысловые составляющие, как «Предназначение», «Символическое происшествие», «Роль родителей»¹¹.

В смысловом содержании текста общелитературной биографии Э.Ю. Соловьев выделяет в тематическом содержании биографии план объекта, которым является жизнь отдельного человека от момента рождения до момента смерти, и план предмета биографического исследования – социальную и культурную ситуацию, “только по отношению к которой, описываемая жизнь приобретает значение особой смысло-временной целостности”¹². Причем, предполагается, что ведущее положение занимает объект биографии.

В научной же биографии расстановка акцентов несколько другая. В научной биографии отправной тематической точкой и смысловым стержнем является предмет или научная теория того ученого, чьи научные достижения и положены в основу текста научной биографии. Именно тематика научных исследований задает тон всему тексту научной биографии.

Как показало исследование, принципы смыслового построения текстов научных биографий в данном издании также имеют некоторые стереотипные черты, связанные со структурной членимостью темы текста. Тему текста можно определить, как его понятийное ядро, которое передает содержание текста в сжатом и абстрактном виде¹³. Отличительной чертой темы текста является ее структурность¹⁴. Процессы создания любого научного текста, как и процессы восприятия предполагают в качестве обязательного этапа смысловую группировку материала, о чем свидетельствуют данные психологических исследований¹⁵. Смысловая группировка материала имеет, как правило, иерархический характер¹⁶. Самый высокий уровень в этой иерархии занимает тема всего текста, которая распадается на совокупность подтем.

Проанализировав биографии 80 ученых с тематической точки зрения, мы пришли к выводу, что при общей теме «биография ученого» основными тематическими составляющими в данных текстах являются 8 подтем: 1) научный вклад и оценка научных достижений; 2) основные публикации; 3) связь с научными

¹⁰ Г.О.Винокур, *Биография и культура*. Москва 2007, с. 24.

¹¹ А.В.Терпугова, *Современный биографический текст: к вопросу о текстообразующих элементах*, Традиционная культура, № 4/2009, Москва, с. 21–29.

¹² Э.Ю. Соловьев, *Биографический анализ*, “Вопросы философии”, № 9/1981, с. 138.

¹³ Х.Печке, *Решение коммуникативных задач и понятие «тема»*, (в:) Лингвистика текста и обучение иностранным языкам, Издательство Вища Школа, Киев 1978, с. 189.

¹⁴ Дж. Б. Смит, *Тематическая структура и тематическая сложность*, (в:) Новое в зарубежной лингвистике, вып. 10, Лингвостилистика, Москва 1980, с. 333–355.

¹⁵ У.Л. Чейф, *Память и вербализация прошлого опыта* (в:) Новое в зарубежной лингвистике, вып. 12, Прикладная лингвистика, Москва 1983, с. 35–73.

¹⁶ А.А. Смирнов, *Проблемы психологии памяти*, Москва 1966, с. 41–42.

концепциями других ученых; 4) награды; 5) национальная принадлежность; 6) факты биографии; 7) личные качества и другие интересы; 8) общественная жизнь. Эти подтемы относятся к двум отдельным планам смысловой структуры текста научной биографии: научные исследования и личная жизнь.

3. Анализ тематических составляющих в тексте научной биографии

Рассмотрим подробнее, как представлены различные тематические составляющие в структуре научной биографии.

Описание научного вклада в виде научной концепции зависит от важности вклада ученого в развитие науки. Так, в научной биографии Исаака Ньютона¹⁷ это описание является достаточно подробным и занимает 8 абзацев из 19, в научной биографии Альберта Эйнштейна – 9 из 20 абзацев¹⁸. Описание же научной концепции Роберта Бойля сводится практически к упрощенной формулировке его корпускулярной теории (общая композиционная протяженность его научной биографии составляет три абзаца): “... *all matter is composed of primary particles (which he called “corpuscles”) that combine in different ways and proportions to produce different substances*”¹⁹.

Описание концепции может и отсутствовать в тексте научной биографии, если научный вклад ученого состоял в открытии новых явлений путем экспериментов. Тогда описание научной концепции заменяется описанием эксперимента. Описание случайного эксперимента, который повлек за собой важное открытие (пенициллина), занимает значительное место в биографии сэра Александра Флеминга: “*He had prepared cultures of Staphylococcus, disease-causing bacteria, for routine experiments. A germ culture is made by putting a germ-free gel in a special glass dish and adding some cells of the germ organism, such as bacteria. Also nutrients, or food for the germs, must be added. Fleming noticed that one of his bacteria cultures had become contaminated with a mold. Normally, a researcher would want a germ culture to remain free of other organisms, so that it may be studied more easily. Fleming’s mistake, however, led to a great discovery. All around the mold was a ring of clear gel separating the mold from bacteria in the rest of the dish. This could only mean that the mold was giving off a substance that killed the bacteria. Fleming realized the importance of what he saw*”²⁰.

Такая тематическая составляющая, как «описание научной концепции или эксперимента», может быть достаточно подробной или может сводиться к упрощенной формулировке. Это зависит от той роли, которую сыграл ученый в развитии науки. Иногда такое описание может сводиться к перечислению дости-

¹⁷ Men and Women..., op. cit., p. 23–26.

¹⁸ Ibidem, p. 67–70.

¹⁹ Ibidem, p. 21.

²⁰ Ibidem, p. 79.

жений в науке и быть очень схематичным. Например: “*Brown discovered the nucleus in living cells. Later he described the agitation of microscopic particles that became known as Brownian motion*”; “*Mitchell made important studies of sunspots and satellites of planets. She gained international fame for her discovery of a new comet in 1847*”²¹.

Оценка научных достижений тесно переплетается с описанием научной концепции и представлена по-разному в анализируемых текстах, поскольку вклад в науку может быть разным: это и вклад в теорию (Isaac Newton, Albert Einstein, Charles Darwin), и в методику проведения экспериментов (Marie Curie), в распространение научных знаний (Benjamin Vanneker). Это может быть и формулировка одного принципа или закона, который положил начало целому ряду важных научных открытий (Hans Christian Oersted) и влияние на дальнейшее развитие науки и техники (Michael Faraday).

Оценка деятельности ученого может быть общей. Так, например, научный вклад Макса Планка, как и Николая Коперника, оцениваются как революции в науке: “*Max Planck (1858–1947) proposed the quantum theory in 1900 to explain how radiant energy (such as light) is given off and absorbed. The quantum theory completely revolutionized modern physics. It answered many questions and solved many problems that had puzzled scientists for years*”; “*The ideas of Copernicus started new ways of thinking. For this reason, their effect on civilization is often described as “the Copernican Revolution”*”²².

Кеплер оценивается как основатель современной оптики, Коперник – как основатель астрономии, Декарт – как отец современной философии, а Галилей – как основатель экспериментальной науки: “*Johannes Kepler (1571–1630) was a great German scientist and mathematician who contributed to a modern understanding of the planets’ motion around the sun Kepler also founded the modern science of optics (the study of light and vision) and expanded the geometric system founded by the ancient Greeks*”²³; “*Nicolaus Copernicus (1473–1543), a Polish astronomer, developed the theory that the earth is a planet that revolves around the sun. This idea, which came to be known as the Copernican theory, changed the way we look at the earth’s place in the universe. For this reason, the Copernican theory is considered one of the most important scientific advances in history. Also, Copernicus is considered the founder of modern astronomy*”²⁴; “*... Descartes has been called the father of modern philosophy*”²⁵; “*In fact, Galileo is often called the founder of modern experimental science*”²⁶.

Общая оценка научного вклада может дополняться конкретной. Так, в научной биографии У. Харвэя подчеркивается практическая важность вклада уче-

²¹ Ibidem, p. 40, 44.

²² Ibidem, p. 64, 10

²³ Ibidem, p. 14.

²⁴ Ibidem, p. 9.

²⁵ Ibidem, p. 19.

²⁶ Ibidem, p. 12.

ного: *“William Harvey (1578–1657) was an English physician who discovered how blood circulates in the human body. Harvey’s discovery ranks as one of the greatest in medical history. Without this knowledge, medical doctors could not have understood the most basic functioning of heart, lungs, arteries and veins. Harvey’s scientific methods also helped establish basic standards for biological research”*.²⁷

Такая тематическая составляющая как «научная концепция и оценка научных достижений и роли ученого» обязательно акцентируется в структуре каждой научной биографии и является одной из тематических доминант в тексте научной биографии.

Подтема «основные публикации» практически всегда представлена в исследуемых текстах, например: *“Newton first published some of his ideas on light and colors in the papers for the Royal Society of London. His essay, “On Colors”, appeared in 1672. In 1675 he published the essay, “An Hypothesis Explaining the Properties of Light”. Newton published his entire body of theoried on light in a book called Opticks in 1704”; “... Descartes developed a thorough method for gaining and testing knowledge. He wrote about his method in several books. In Discourse on Method, published in 1637, Descartes presented his basic philosophy and examined certain scientific questions”*²⁸.

Такая тематическая составляющая, как «связь с другими исследованиями» является также широко распространенной. Так, в научной биографии Ньютона упоминаются такие ученые, как Коперник, Кеплер, Эдмунд Галлей, Готфрид Лейбниц, Аристотель, Роберт Хук. В биографии Галилея подчеркивается его связь с Коперником, в биографии Дэйви – его связь с Майклом Фарадеем и т.д. Например: *“Galileo’s spectacular findings thoroughly convinced him of the truth of the Copernican theory about the solar system”; “Davy examined the relationship between electricity and magnetism. These researches probably influenced his assistant, Michael Faraday, who was destined to become one of the leading scientists in the fields of electricity and magnetism”; “Ampere made his fundamental discoveries in the 1820’s, spurred by the Danish physicist Hans Oersted’s 1820 observation that a magnetic needle is deflected when placed near a wire-carrying current”*²⁹.

Перечисление наград чаще всего дается со ссылкой на годы и обычно выделяется в структуре научной биографии в отдельный тематический блок. *“Many honors and awards came to Thomson during his long, productive life. In addition to his Nobel Prize, Thomson won the Order of Merit in 1912. He was knighted... in 1908”*³⁰.

Национальная принадлежность обязательно акцентируется в структуре научной биографии. Она приводится чаще всего в первом же предложении: *“Sir William Herschel (1738–1822) was a German-born British astronomer”; “Lord Kelvin*

---

²⁷ Ibidem, p. 18–19

²⁸ Ibidem, p. 25, 19.

²⁹ Ibidem, p. 12, 38, 39.

³⁰ Ibidem, p. 62.

(1824–1907) was a great British physicist and inventor”; “Louis Pasteur (1822–1895) was a great French chemist and microbiologist”³¹.

Иногда данные о национальной принадлежности идут в конце, где приводятся факты личной биографии: “Johann Mendel was born in Austria Silesia... in 1822”³²; “Sigmund Freud was born in Moravia... of Jewish parents in 1856”³³. Эти данные могут дублироваться и в начале и в конце текста, как в биографии Нильса Бора, Энрико Ферми. Иногда национальная принадлежность содержится в косвенном указании: “Pierre Curie’s life ended early and tragically when, in April, 1906, he was killed by a speeding wagon in the streets of Paris.... By the time he was 18, Pierre was working as a laboratory assistant at the Sorbonne in Paris”³⁴.

Указание на национальную принадлежность подчеркивает коллективный характер научного творчества и связь биографии ученого с биографией науки.

Факты общей биографии, хотя и являются обязательным элементом научной биографии, занимают явно второстепенное место в смысловой структуре текста. Они часто являются факультативными и зависят от общего объема текста научной биографии.

Так, при описании научных открытий Эдмонда Галлея сама биография приводится в последнем небольшом абзаце (всего в тексте 7 абзацев). Причем, вся биография (с акцентами на полученное образование) отражена в четырех предложениях: “Edmond Halley was born in London and as a boy attended St Paul’s School in London. Later he studied at Oxford University. By 1678 Halley was recognized as an important astronomer and was elected to the Royal Society of London. From 1720 until his death, Halley served as astronomer royal at Greenwich”³⁵. Как показало проведенное исследование, биографические данные могут приводиться в самом общем виде, даже без дат, непосредственно переплетаясь с научными интересами, что свидетельствует о том, что факты биографии ученого как человека отступают на второй план, а на первый план выдвигаются этапы творческого развития личности ученого. Показательна в этом отношении биография сэра Джеймса Чэдваика. Перечень научных достижений в хронологическом порядке занимает три достаточно объемных абзаца, в то время как факты биографии заключены в трех предложениях последнего абзаца. “Sir James Chadwick was born near Manchester, England. He studied at the Universities of Manchester, Cambridge, and Berlin. In 1945 he was made a knight”³⁶.

Особый интерес представляет такая тематическая составляющая, как «личные качества» ученого, присутствующая во многих биографиях. Данная подтема ни в одном из исследуемых текстов не оформлена абзацем, она лишь усиливает другие подтемы, придавая им эмоциональное звучание. Так, в научной био-

³¹ Ibidem, p. 31, 45, 49.

³² Ibidem, p. 55.

³³ Ibidem, p. 67.

³⁴ Ibidem, p. 63.

³⁵ Ibidem, p. 26–27.

³⁶ Ibidem, p. 81.

графии Иоханнеса Кеплера приводится такой факт, как обвинение его матери в колдовстве. Этот факт используется для того, чтобы подчеркнуть личные качества Кеплера, который, рискуя своей репутацией, добился оправдания матери: *“Although a follower of the new science and learning, Kepler had a painful personal experience of the continuing superstition of his time. In 1620 his mother was accused of witchcraft and made to stand trial. Conviction would carry the sentence of being burned at the stake. Kepler staked his reputation on his mothers innocence, and she was acquitted”*³⁷.

Еще одним примером того, как в одну тематическую составляющую («факты биографии») вплетается другая («личные качества») служит биография Стивена Уильяма Хокинга: *“Hawking was born in Oxford, England. After graduating from Oxford in 1962, he went on to study at Cambridge. In his first years there, he was diagnosed with amyotrophic lateral sclerosis (ALS), otherwise known as Lou Gehrig’s disease, an incurable disease of the nervous system. Confined to a wheelchair, he speaks through a computer synthesizer, and his movement is limited to a barely perceptible lifting of one finger and very little facial expression. Hawking received his Ph. D. degree in 1966 from Cambridge, where he now holds the prestigious post of Lucasian professor of mathematics, a post one occupied by Sir Isaac Newton”*³⁸. В данном тексте некоторые факты биографии являются фоном, чтобы подчеркнуть подвиг ученого, который, будучи тяжело больным и прикованным к инвалидному креслу, продолжает научные исследования и ведет активную общественную жизнь.

Подвиг ученого подчеркивается и в биографии Галилея: *“Galileo became blind in the last few years of his life. Despite this hardship, he continued to work on scientific problems and to correspond with other scientists until his death in 1642”*³⁹.

Такая тематическая составляющая, как «общественная жизнь» может выделяться в отдельный абзац, а может включаться в абзацы, представляющие другие микротемы. Отдельным абзацем представлена микротема «общественная жизнь» в биографии сэра Чарльза Лилля: *“Lyell... participated in many civic activities. He served on a team with the great physicist, Michael Faraday, to find ways to prevent mining disasters. He was also a commissioner for the Crystal Palace Exposition in 1851–52... Lyell also helped reform the curriculum (course of study) at Oxford University”*⁴⁰.

---

³⁷ Ibidem, p. 16.

³⁸ Ibidem, p. 88.

³⁹ Ibidem, p. 14.

⁴⁰ Ibidem, p. 44.

Заключение

Проведенный анализ текстов научных биографий позволяет сделать вывод, что научная биография является сложным по содержанию речевым произведением, построенным из разнообразных тематических компонентов.

Как показало данное исследование, в тематическом плане акцент ставится на таких смысловых составляющих, как подтемы «научная концепция и оценка научных достижений», «связь с научными концепциями других ученых», «основные публикации»; «награды», «национальная принадлежность», которые являются обязательными и доминирующими. К подтемам, которые могут опускаться, относятся: «факты биографии», «общественная жизнь», «личные качества и другие интересы».

Из двух планов смысловой структуры в текстах научной биографии акцентируется план «научные исследования». План «личная жизнь» не всегда освещается в таких текстах и является факультативным. Выведенные доминантные тематические составляющие для текстов научной биографии свидетельствуют о том, что научная биография строится как часть биографии науки, причем во всех текстах подчеркивается коллективный характер научного творчества.

Прямым продолжением проведенного исследования может быть анализ основных лингвистических средств, посредством которых в текстах научной биографии реализуются данные тематические составляющие.

Литература

- Винокур Г.О., *Биография и культура*, Москва 2007.
- Волошина С.В., *Автобиографический рассказ как объект лингвистического исследования*, “Вестник ТГУ”, № 3/2008, Томск, с. 11–15.
- Головаха Е.И., Крепик А.А. *Жизненный путь личности*, “Вопросы языкознания”, № 8/1982, с.149–151.
- Евсеева Ю.Н., *Адресованность как определяющий фактор лексических и структурных особенностей текста биографии*: автореферат дис. канд. филол. наук по специальности 10.02.04, Москва 2010.
- Кованова Е.А., *Риторика автобиографического дискурса (на материале автобиографий американских деятелей политики и искусства)*: автореферат дис... канд. филол. наук по специальности 10.02.04, Санкт-Петербург 2005.
- Козлова О.В., *Взаимосвязь интер- и метатекста как актуализация коммуникативных стратегий автора в немецком биографическом дискурсе*: дис... канд. филол. наук по специальности 10.02.04, Иркутск 2010.
- Печке Х., *Решение коммуникативных задач и понятие «тема»* (в:) Лингвистика текста и обучение иностранным языкам, Издательство Вицца Школа, Киев 1978.
- Разинкина Н.М., *О понятии стереотипа в языке научной литературы* (в:) Научная литература. Язык. Стил. Жанры., Издательство Наука, Москва 1985.

- Сафонова М.А., *Стилистическое своеобразие англоязычной биографической прозы в составе публицистического функционального стиля*, дис... канд. филол. наук по специальности 10.02.04, Москва 2011.
- Смит Дж. Б., *Тематическая структура и тематическая сложность* (в:) Новое в зарубежной лингвистике, вып.10, Лингвостилистика, Издательство Прогресс, Москва 1980.
- Соколовская З., *Возможности биографического жанра*, “Библиотекарь”, № 4/1986, с. 43–44.
- Соловьев Э.Ю., *Биографический анализ*, “Вопросы философии”, № 9/1981, с.132–145.
- Терпугова А.В., *Современный биографический текст: к вопросу о текстообразующих элементах*, “Традиционная культура”, № 4/2009, Москва, с. 21–29.
- Терпугова А.В., *Биографический текст как объект лингвистического исследования*, дис... канд. филол. наук по специальности 10.02.19, Москва 2011.
- Men and Women of Science and Index*, The World Book Encyclopedia of Science, Vol.8, World Book, Inc., A Scott Fetzer company, Chicago 1991.

Резюме

«Тематическая акцентуация в структуре научной биографии». Цель исследования – выявить типовые тематические доминанты в тексте научной биографии. С использованием контекстологического метода анализировались статьи из энциклопедии «Men and Women of Science. The World Book Encyclopedia of Science» (1991), которые послужили материалом исследования. В ходе исследования было выявлено 8 тематических составляющих: 1) научный вклад и оценка научных достижений; 2) основные публикации; 3) связь с научными концепциями других ученых; 4) награды; 5) национальная принадлежность; 6) факты биографии; 7) личные качества и другие интересы; 8) общественная жизнь. Они относятся к двум отдельным планам смысловой структуры текста научной биографии: научные исследования и личная жизнь. В результате исследования мы пришли к выводу, что их 2-х планов смысловой структуры в текстах научной биографии акцентируется план «научные исследования». План «личная жизнь» не всегда освещается и является вторичным и факультативным.

Summary

“Thematic accentuation in the structure of scientific biography”. The goal of the study is to determine typical thematic components which dominate in the text of the scientific biography. The articles from the encyclopedia «Men and Women of Science. The World Book Encyclopedia of Science» (1991) were the material of study. 8 thematic components were revealed in the texts under consideration. They were: 1) contribution to science and evaluation of scientific achievements; 2) main publications; 3) con-

nection with the theories of other scientists; 4) awards; 5) nationality and origin; 6) facts of personal biography; 7) personal qualities and other interests; 8) social life. These thematic components belong to the two planes of the text content structure. As a result of the study we have made the following conclusion: the accent is always put on such a plane as “scientific investigations”. The plane “personal life” is secondary in the content structure of scientific biography.

Streszczenie

Dominanta semantyczna w strukturze bibliografii naukowej

Celem badania było wyselekcjonowanie typowych tematycznych komponentów, dominujących w tekście bibliografii naukowej. Materiał badawczy składał się z artykułów zebranych w encyklopedii “Men and Women of Science. The World Book Encyclopedia of Science” (1991). Wyróżniono osiem sekcji tematycznych: 1) wkład w naukę i ewaluację osiągnięć naukowych; 2) wiodące publikacje; 3) związki z teoriami innych naukowców; 4) nagrody; 5) narodowość i pochodzenie; 6) fakty i wydarzenia z osobistego życiorysu; 7) cechy personalne i zainteresowania; 8) życie społeczne. Klasyfikacja powyższych pól tematycznych doprowadziła do ukonstytuowania dwóch głównych płaszczyzn badanego tekstu. Wyniki analizy pozwalają twierdzić, iż główny nacisk położony został na obszar “badań naukowych”, podczas gdy płaszczyzna osobista stanowi wtórny komponent struktury treściowej przestudiowanej bibliografii.

Iwona DRABIK, Jan Franciszek NOSOWICZ

Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie

Neophilological education against the backdrop of intercultural diversity

Preliminary remarks

A brief reflection submits the notion that irreducible linguistic, cognitive and ethnical differences between cultures, understood as multilateral incommensurability's stemming from diversified mental pictures and disparate intellectual systems of communities, should be reflected in the methodology of teaching foreign languages at school and affect the implementation of proper didactic approaches to promoting cultural diversity in educational curricula.

A neophilological view upon cultural homo- or heterogenization appears to be inextricably linked to a global information economy, where information shall be understood as distinguishing feature of the modern world. Any attempt to arrive at one incontestable definition of the term information proves a daunting and frequently bewildering task, because it involves trying to identify the major contours of extraordinarily complex and changeable circumstances [Drabik 2016: 71; cf. Drabik 2012]. Therefore, this article seeks to shed an illuminating light on the consequences of implementing selected linguodidactic policies for the purposes of raising cultural awareness of students in their educational path.

The information society

One of the most prominent and conspicuous markers of modern age is a permanent intensification of activities and relevance attached to the notion of information society. Unquestionably, the rapid growth of the internet, with its capacities for simul-

taneously promoting economic success, business progress and education, is bound by an inextricable fate to the consequential democratization of public life. Upon the advent of an information society, one may have easily noticed a sudden resurrection of local patriotism, devotion to one's community or region, and inclination towards local standards [Kula 2011: 46].

Contemporary culture is evidently more heavily information-loaded than its predecessors. A media-saturated reality pervades human life in full size and shape, acting as a quintessence of symbolisation based on a permanent exchange and reception of signification, the explosion of which is comparable to the opening of a Pandora's box filled with signs and their interpretations. An information 'superhighway' is rarely measured in quantitative terms, but is rather deemed a valid point of departure for stating the 'obviousness' of our living in a discursive space of signs, one fuller than at any earlier epoch. Paradoxically, it is perhaps this very explosion of information, which causes some scholars to proclaim the death of the sign. Confused and dazed by an outburst of signs, we define ourselves through their very prism, which eventually leads to an erosion of meaning and utter loss of semantic salience [Baudrillard 1983: 95; Webster 2006: 20]. The diversity, pace and contradictory nature of signs make their capacity to signify and represent selected fractions of reality dimmed and feeble. Audiences, on the other hand, display a high level of creativity, self-awareness and reflexiveness, which causes all the signs to be greeted with scepticism and a quizzical eye, hence easily inverted, reinterpreted and refracted from their intended meaning. A moment's reflection shows that the respective signs fail to represent any other 'reality' apart from themselves. Playing a self-referential role, they simulate, rather than denote, the surrounding world, thus forming a parallel dimension of a semantic universe, based on a hypertext composed of multifarious semiotic codes.

A media-laden society, grounded upon 'placeless connectivity', necessitates the introduction of new research methods and unusual scientific solutions. Nothing impedes the notion that a wide array of educational initiatives, directly arising from the rapid advancement of modern civilization, requires a particularly high level of flexibility and innovations. The contexts of professional activities undertaken by specialists are subject to instantaneous technological breakthroughs and scientific turnarounds. The ideas that only a year ago appeared to verge on science fiction, today transpire to be easily and smoothly implementable, and in several months will presumably get officially standardized [Kuźmina and Nosowicz 2012: 386].

Intercultural connections vs local patriotism

The discussion over the role and place of interculture in today's reality shall be preceded by a brief specification of Polish and European cultural connections. Not only do the European relationships create the backdrop for the Polish political and cultural arena, but also affect its shape and multidimensionality. The evolution of national stereotypes testifies to a widespread bilateral penetration of cultural bounds between communities, both on the ground of interpersonal relationships and institutional con-

nections. Theoretically speaking, European procedures in their present form may be deemed as a veritable sieve through which the commercial, business and economic interests of all EU members can percolate freely. This percolation of cultural norms and standards across societies may, nevertheless, be 1) impeded and obstructed by the overall reluctance towards the novelty and innovation or 2) facilitated and intensified due to an insatiable curiosity and natural inclination towards otherness.

One of the primary defensive mechanisms laying foundations for human behavioural patterns is a permanent vacillation between the foreign and the familiar, which may be exemplified as a simultaneously contradictory and conflatory fluctuation between extremes of the known and the unknown [McCarthy 2009: XXIV].

The evolution of cultural propensities and tendencies for the approval of foreignness very often reveals at first sight invisible improprieties, with a particular emphasis placed upon the relationships between West Europe and Poland, which frequently prove unmutual and unilateral. With the influx of European culture and customs into Poland, almost to the point of exaggerated admiration, the opposite direction, i.e. the European vulnerability to the signs of Polishness, is hardly noticeable. Viewed as an example of cultural assimilation, polonization affected the Eastern Borderlands (*Kresy*), where the territories of Western Belarus, western Ukraine and the Vilnius region were incorporated into interwar Poland in 1921 at the Treaty of Riga. However, the acquisition and imposition of elements of Polish culture were never witnessed beyond the western borders of Poland [Nosowicz and Pietrzak 2009: 26].

The knowledge of Polish students about Europe has always, to a significant extent, exceeded the level of knowledge about Poland among Europeans, which may be justified by several reasons, one of the most plausible being the educational curriculum, putting a glorifying spotlight upon the strengths of powerful countries enjoying an impeccable renown in the realm of economy, culture and science. In an era of media saturation even the medium-educated Poles are aware of the fact that the rudiments of European societies are heavily founded on the philosophy of liberalism, espousing a wide array of views depending on liberty and equality, but generally corroborating the programmes such as freedom of speech, freedom of the press, freedom of religion, free markets, civil rights, democratic societies, secular governments, gender equality, and international cooperation. All of the above values, based on prevalent natural laws pervaded with rational and empirical pragmatism, have been reflected in European legislation and European political tradition. The 17th-century philosopher John Locke, often credited with founding liberalism as a distinct philosophical tradition, argued that each man has a natural right to life, liberty and property, while adding that governments must not infringe upon these rights based on the social contract. Liberals opposed traditional conservatism and sought to replace absolutism in government with representative democracy and the rule of law [Locke 1980: 4]. European liberalism incites citizens to withdraw from the old-fashioned, outdated and vintage tendencies and move towards novelty and innovation.

Even despite a general picture of Poland, spread all over the world, is the knowledge of Europeans about Poles highly limited and impoverished. Playing a marginal

role in foreign educational systems, it is predominantly embodied in stereotypes and hackneyed beliefs about Polish citizens.

The notion of stereotype has been subject to an academic scrutiny from various research perspectives, encompassing linguistic, sociological, ethnographic, cognitive, psychological and ethnopsychological viewpoints. Perceived cognitively, stereotypes arise from the prototype theory, grouping things together not by their defining features but rather by their similarity to an averaged model of the category [Sternberg 2006: 325]. A prototype shall be defined as an abstract average of all the objects within a given category, constituting a reference point to which the objects are compared to in order to classify them into a category under analysis. Characteristic features are crucial for the description, characterization and typification of a given prototype, but do not constitute a *sine qua non condition* for its existence. Assisting in making sense of the world, stereotypes are a form of categorization that helps to simplify and systematize information. Thus, information is more easily identified, recalled, predicted, and reacted to [ibid.].

Gordon Allport has suggested possible answers to why people find it easier to understand categorized information [1959: 22]. Firstly, people can consult a category to identify and activate proper response patterns. Secondly, categorized information is more specific than non-categorized information, as categorization accentuates properties that are shared by all members of a group. Thirdly, people can readily describe object in a category because objects in the same category have distinct characteristics. Finally, people can take for granted the characteristics of a particular category because the category itself may be an arbitrary grouping. The most common class of stereotypes is formed by national stereotypes. A complementary perspective theorizes how stereotypes function as time- and energy-savers that allow people to act more efficiently [McGarty et al. 2006: 3–4].

In particular, treating people as group members makes the perception of the surrounding world less cognitively demanding, restores self-confidence and assures mental comfort, as all of the diverse and detailed information attributable to individuals may be easily disregarded.

Individual people have limited capacities to perform cognitive tasks such as processing information, which leads to the use of shortcuts and the adoption of biased and erroneous perceptions of the world. In this vein stereotypes are not so much aids to understanding but aids to misunderstanding, as they epitomize nearly everything that is deficient in popular thinking.

While investigating the cognitive frames of stereotypes, certain researchers permanently tend to find a grain of truth therein. Usually based upon an incomplete reasoning and misleading conjectures, fossilized in the bosom of tradition, stereotypes are hardly modifiable. According to J. Lyons [1976: 133] stereotypes are deemed as vivid representatives of a given ethnicity, thus evoking a national spirit in the eternal intercultural dialogue.

National features, deeply rooted in the history and lifestyle of a given nation, give rise to ethnocultural stereotypes which, consequently, form a naïve picture of a particular ethnicity. The naïve picture of the world, construed as a conceptual model of

the world shaped by common sense notions, represents the material and spiritual experience of a given linguistic community. Therefore national stereotypes have been encapsulated in lexical items, which due to their reusability and sturdiness are perceived as clichéd phrases, e.g. *German reliability*, *Polish hospitality*, *Finnish taciturnity*, *Italian temperament*, etc.

National stereotypes are circulated in folklore, defined as a sort of folklore, encompassing humorous texts, folk poetry, folk art, and urban legends that are spread, not by word of mouth, but by fax machine [Preston 1974: 13]. Suffice it to quote a classical example of ethnic humour which reads as follows:

Heaven is where the police are British, the lovers French,
the mechanics German, the chefs Italian, and it is all organized by the Swiss.
Hell is where the police are German, the lovers Swiss, the mechanics French,
the chefs British, and it is all organized by the Italians [Durham 2015: 128].

We live in the world moulded by stereotypes, imposed on us by the net of cultural connections and materialized in the form of lexical units. For the sake of exemplification, a bright moon night will be commented by a highlander: *it is so bright that one may sew*, whereas a city resident will sum it up as *it is so bright that one may read*. By the same token, similar lexical templates are exploited by language users in standard situations on a daily basis. Within the context of the Lexical Constructional Model, which provides a comprehensive account of the relationship between syntax and all facets on meaning construction, lexical templates are considered to consist of a semantic specification plus a logical structure [Usón and Faber 2007: 140]. One should not overlook the fact that stereotypes may rely upon unbiased and impartial observations derived from real behavioural patterns, thus acquiring a more useful and practical ring and stripped of some pejorative overtones, the following sentences being a vivid example: *Japanese very often lie whenever they meet an unknown person*. *The Jewish community in the United States likes bagels*.

When discussing the developmental conditioning, one should not oversee the relevance of a specific regional dimension, as an inherent part of culture is the place of its birth. Therefore, while addressing the notions of regional culture and national stereotypes, one shall not diminish the role of the term widely promoted within the EU structures, i.e. *local homeland*.

The lexeme *homeland* is open to at least two interpretations, as it may operate upon the level of 1) an individual, where it is understood as a deep cultural association with one's native land, or 2) community, thus emphasizing the ubiquitous dichotomy between a human being and society, which is marked by the place of birth, residence or origin.

Stanisław Ossowski [1984: 18] distinguishes two levels of ethnic identification expressing the long-standing conflict between the regional homelands and the idea of the state-based community: 1) one involving what in German is defined as *Heimat*¹

¹ ojczyzna – *Heimat*, *Heimatland*, *Vaterland*.

(*private homeland*) and 2) a higher level of interpretation, connected with *Vaterland* (*ideological homeland*). The former, pertaining to the place of birth or residence attributable to a specific individual, appears to be ethnically uniform and homogeneous. Their size may differ arbitrarily, i.e. is subject to idiosyncratic preferences, judgments or prejudices, thus ranging from a region, district or province to a specific land or plot. It may also exceed the administratively established borders. Following the above thread of reasoning, representatives of a given nation may have different private homelands, however, they are all united ideologically, which may be heterogeneously articulated, yet shaped by longstanding and powerful political and economic practices at the national level, political parties being a good illustration.

In a specific situation the semantic fields determining one's sense of identity and their way of construing the notion of homeland are contingent upon perceptual filters. Signals reaching a human brain are filtered through the prism of the cultural background, where the internalized knowledge, stereotypes, traditions and customs determine the way in which the above stimuli are perceived. Thus, culture becomes a measure of compatibility between a human being and the surrounding world [cf. Drabik 2016: 73], which laid foundations for such constructs as (a) lexical hypothesis [Galton 1884: 181], (b) the language picture of the world/naive picture of the world [Apresjan 2000: 4–8], or (c) linguistic relativity [Whorf 1956: 116], all of which propound the notion that numerous patterns of conceptualization inherent in any natural language are linguistically determined and culture-specific.

In order to exemplify a subjective perception of private homeland, it is worth mentioning the term of Eastern Borderlands which has been deeply rooted in Polish language for decades and still evokes a powerful emotional response. Eastern Borderlands, or Borderlands [Kresy Wschodnie], a mystical place of legends and valorous deeds, is defined as a historical region of the Second Polish Republic during the interwar period constituting nearly half of the territory of the state; where the ethnic Poles, being the largest group, were roughly equal in their number to the size of the national minorities (with notable exceptions). Administratively, the territory of Eastern Borderlands was composed of provinces of Lwow, Nowogrodek, Polesie, Stanislawow, Tarnopol, Wilno, Volhyn, and Bialystok.

It is difficult to resist the conclusion that housing estates, formed by a group of homes and other buildings erected together as a single development, tend to eradicate the sense of regional attachment and ethnic affiliation, thus contributing to the crisis of identity formation. Ethnic individuation is associated with the interpersonal identity development, based upon an exchange of propositions and counter-propositions, which eventuates in a qualitative transformation of the individual in the direction of the interaction. An attempt at resolving the undifferentiated facets of an individual is realized by the perpetual encounter of one's self with the mythical other. Given this, a human being is led to a contradiction between self and others, thus forcing the withdrawal of the undifferentiated self as a truth. In resolution of this incongruence, the person integrates or rejects the encountered elements, which results in a new identity. During each of these exchanges, while adhering to the principles of Hegelian dialectic, a self-concept or self-identity (*thesis*) must internalize the unknown elements of

the surrounding reality (*synthesis*) and then face future exchanges (*antithesis*). The above process may be easily compared to an infinite loop of recurring exchanges, since the world subject to permanent modifications constantly presents exchanges between individuals and thus allows individuals to redefine themselves.

Nowadays the ethnic bonds of collective identification transpire to lose their intensity, as members of a given community fail to cultivate the sense of regional affiliation and deny their adherence to codified national beliefs, rituals and customs nurtured as a token of local patriotism.

The needs of a modern man significantly differ from the expectations of previous generations, both in terms of material status and intellectual performance. Nowadays people would like to benefit from the civilizational output not by means of language imposed by the most influential countries and monarchies, but by means of their mother tongue. The overall access to the cultural artefacts shall be understood in a passive as well as active sense, where the former is limited to the reception of worldwide literature, radio and television broadcasts, public specialist discussions, and the latter may be practised by creative writing, academic activities, publishing or acting undertakings.

A current stand of linguistic and cultural evolution causes us to linger at a crossroads. On the one hand, cultural homogenization aims at the reduction in cultural diversity [Jennings 2010: 132] through the popularization and diffusion of a wide array of cultural symbols: not only physical objects but customs, ideas and values [Barker 2008: 159–162]. It is also clarified as the ongoing process by which local cultures are modified or absorbed by a dominant outside culture [O'Connor 2006: 391]. Cultural homogenization has been called perhaps the most widely discussed hallmark of global culture. In theory, homogenization could result in the breakdown of cultural barriers and the global assimilation of indigenous cultures, as prejudiced, biased and unreflected-upon local patriotism is considered to lead to the fanatical devotion to one's country and nationalistic passions against foreigners.

On the other hand, there is a trend towards cultural diversification, consisting in the protection of heterogeneous or different cultures, as opposed to the global monoculture, or a homogenization of cultures, akin to cultural decay. To put it bluntly, cultural uniformity may be deemed the biggest enemy of regional ethnicities [Furdal 1977: 12–13].

A closer observation suggests that the society of the future shall be seen as an eclectic, synthetic and unified entity, based upon the cyberculture, emerging from the use of the Internet, the 'information superhighway' and cybersociety brought about now by information and communications technologies. However, the semantic field of the term cyberculture does not overlap with the traditional understanding of cultural connections.

Hyperculture pertains to a more dynamic and increasingly complex culture where boundaries and spatial proximity lose significance due to a heavy reliance on technology such as the Internet. This instantaneous, worldwide access to information produces an environment of unlimited possibility with steady doses of stimulation, and in this setting, entertainment, once just a past time, begins occupying all intervals between periods of work. The downside is that traditional cultural markers such as

the arts, science, technology, and politics can be reduced to sound bites and consumerism. People in this fast-paced scene can easily become impatient, distracted, and bored because the culture requires constant input to refuel, and individuals resort to extreme behaviours just to be noticed. However, if these potentially negative aspects are tempered by contemplative downtime and a set of ethics and linguistic counter-measures, then hyperculture will truly evolve into the harmonious globally oriented lifestyle it seeks to foster. Thus, how to protect oneself from this doubtful progress?

A pivotal role of onomastics

It is common knowledge that proper names constitute a considerable section of a given linguistic reality, with a special emphasis placed upon geographic referents and culture-bound items, where both may aspire for the title of national heritage [cf. Nosowicz 2004]. Onomastics is profoundly embedded in the history of a given ethnic group. Anthroponyms, chrematonyms, ethnonyms, oronyms toponyms convey cultural knowledge encoded in the language itself and represent extralinguistic reality [Coates 2012: 4317]. Scholars have found that toponyms provide valuable insight into the historical geography of a particular region. A place-name study “uses, enriches and tests the discoveries of archaeology and history and the rules of the philologists” [Powicke 1954: 312; Malec 2004: 48].

Lexicologists recognize two research perspectives aiming at semantic description: the onomasiological and semasiological one. The term ‘onomasiology’ denotes the examination of lexical items that has their content, i.e. semantic values, as a starting point and describes how these semantic values are expressed by lexical items, as opposed to semasiology – the study of lexical items having their form as a valid point of departure for specifying how these lexical items express given semantic values [Burkhanov 1998: 164–5]. Evidently, this distinction presupposes a more general category that includes onomasiology and semasiology in this interpretation. The term ‘semantics’ is used for that purpose. The first approach starts with a concept (what the word means) and examines how it is expressed via language (or across languages) e.g. in a thesaurus. The second approach starts with expressions in a given language and examines their meanings, as if using a dictionary.

Onomasticians also participate in both types of activity. Their work results in, for instance, maps that show the distribution of synonymous onomastic terms. For example, English words used to name hills can be: *hill, down, head, knoll, law, pike, mount, tor*. Other onomasticians study how gender is expressed across personal names. Summing up, the outcome of semasiological work is the explanation of individual proper names, i.e. what they exactly mean, and the production of dictionaries of proper names [Coates 2012: 4315].

Viewed structurally, proper names form fossilized linguistic patterns which enable one to recreate the former natural, geographic, cultural and rural relationships. As a testimony of a specific age, era, historical period, they not only encode the past, but also bridge the temporal gap between the past and present. Not only do they enshrine

past ideologies, but also render the culture of a given region more comprehensible. It is the culture itself that lays foundations for the onomastic image of the world, construed as a conceptual model of the world formed by common sense notions, represented by proper names [for further deliberations on onomastics see Rospond 1976; Mrozek 2004; Nosowicz 2010].

It may be conjectured that the first toponymists were the storytellers, bards and poets who explained the origin of specific place names as part of their folk tales; sometimes place-names served as the grounds for the etiological legends. Scholars have found that toponyms provide a valuable insight into the historical geography of a particular region. The place-name study applies, enriches and verifies the discoveries of archaeology and history as well as the rules applied by the philologists. Illustrating ethnic settlement patterns and aiding to identify discrete periods of immigration, toponyms serve as messengers of ethnical and cultural knowledge [McDavid 1958; Kaups 1966; Szcześniak 2000].

For the sake of active preservation of a regional flavour, toponyms should be inextricably entangled with the first and second language acquisition. The specificity of toponyms, encompassing small rural objects (such as fields, meadows, grasslands, forests and ditches) is associated with their territorial extent which is preponderantly limited to the local micro-communities.

Created spontaneously and instinctively, the toponyms eventuated from human perceptiveness and their enduring fascination with nature. Subject to a permanent transfer from generation to generation, they bear witness to the settlement activities, lifestyles, interpersonal relationships as well as function as relicts of cultural orality [cf. Ong 2002]. Perceived diachronically, toponyms submit a painless answer to a wide array of extra- and paralinguistic questions [Szcześniak 2000: 61]. Therefore so many references to the nature, environment and surrounding world are encoded in the local nomenclature. Unfortunately, onomastic phenomena and names-assigning procedures tend to escape the linguodidactic vigilance. Suffice it to point to the current school and university curricula, where a negligent approach towards proper names speaks against an ethnocultural policy [Nosowicz 2012: 96].

Far from being bottled up in verbal captivity, proper names shall not be viewed as separate lexical units, but rather as historical and cultural fibres woven into the ethnolinguistic kilt of religious, geographical and anthropological connections [Gajda 1991: 129]. Therefore their relevance in such disciplines as natural sciences and humanities should not be undermined and cultivated upon the compilation of respective dictionaries of onomastic terminology [cf. Borek 1969: 31; Nosowicz 2004: 51; Grabowska and Nosowicz 2012: 23].

The application of onomastic knowledge and the selection of proper methodology shall be subject to and conditioned upon the adopted language ideology. In the case of language cultivation, beneficial conditions for the development of proper names shall be created, e.g. promoting regional onomastics, raising its prestige, introducing advantages of its use, etc. [Griniewicz 2010: 17]. Even in societies where multiculturalism and multiethnicity are widely acknowledged and advocated, the standardiza-

tion of proper names shall be given well-deserved priority in the light of language management.

Conclusion

The deliberations delineated in the present article aim to underline the relevance of ethnical and cultural knowledge reflected in lexical units and encoded in vocabulary of everyday use, proper names being the classic example. An attempt has been made to discuss possible countermeasures which may mitigate the process of cultural uniformity via protection of ethnic identification and preservation of regional dimensionality.

Works Cited

- Allport G.W., *The Nature of Prejudice*, Cambridge, MA: Addison-Wesley. Cambridge 1954.
- Apresjan J., *Systematic Lexicography*. Oxford University Press, Oxford 2000.
- Barker Ch., *Cultural Studies: Theory and Practice*, SAGE 2010, pp. 159–162.
- Baudrillard J., *In the Shadow of the Silent Majorities; or, The End of the Social and Other Essays*, translated by Paul Foss, John Johnson and Paul Patton, Semiotext(e), New York 1983.
- Borek H., *Nazewnictwo w szkole*, „Polonistyka” no 6/1969, pp. 30–38.
- Burkhanov I., *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1998.
- Coates, R., *Onomastic*, (in:) *The Encyclopaedia of Applied Linguistics*, C.A. Chapelle (ed.), Blackwell, Oxford 2010, pp. 4315–4320.
- Drabik I., *How to fish lexicographic pearls out of a terminological sea via a semantic net? – Thesaurus as an interdisciplinary exponent of specialist knowledge*, “Language and Literary Studies of Warsaw,” No. 5/2016, *Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie*, Warszawa 2016, pp. 69–89.
- Drabik I., *Struktura jednostki informacyjnej a język opisowy*, (in:), *Struktura jednostki informacyjnej*, Instytut Rusycystyki Wydziału Lingwistyki Stosowanej UW, W. Zmarzer (ed.), Warszawa 2012, pp. 51–78.
- Durham R., *Modern Folklore*, Createspace, United States 2015.
- Furdal A., *Językoznawstwo a zagadnienia egzystencji języka*, “Socjolingwistyka”, no 7/1977, s. 10–19.
- Gajda S., *Znaczenie nazw własnych a lingwodydaktyka*, “Językoznawstwo”, nr XVIII/1991, s. 20–29.
- Galton F., *Measurement of Character*, “Fortnightly Review”, No. 36/1884, pp. 179–185.
- Grabowska D., Nosowicz J.F., *Źródła informacji bezpośredniej*, (in:) *Biblioteka i informacja w aktywizacji regionalnej*, D. Grabowska and E.B. Zybert (eds.), Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.

- Griniewicz S., *Terminology and Language Policy, (towards establishing rudiments of linguopolitology)*, Moscow Humanities Pedagogical Institute, Moscow 2010, pp. 16–20.
- Jennings J., *Globalizations and the Ancient World*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.
- Kaups M., *Finnish Place Names in Minnesota: A Study in Cultural Transfer*, “The Geographical Review,” Vol. 56/1966, No. 3. 56 (56), pp. 377–397.
- Kula M., *Pomniki mniej polityczne*, „Uniwersytet Warszawski”, No. 3 (53)/2011, pp. 42–47.
- Kuźmina D., Nosowicz J.F., *Nazwy miejscowe jako źródło informacji o regionie*, (in:) Славянские языки и культуры в современном мире. Труды и материалы, red. В.А. Садовничий, Издательство Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова, Москва 2012.
- Locke J., *Second Treatise of Government*, Hackett Publishing Company, Indianapolis 1980.
- Lyons J., *Wstęp do językoznawstwa*, PWN, Warszawa 1976.
- Malec M., *Nazwy osobowe – ich rodzaje, pochodzenie i funkcje*, (in:) Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004.
- McCarthy P., *Writing Diaspora in the West: Intimacy, Identity and the New Marginalism*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2009.
- McDavid R.I., *Linguistic Geographic and Toponymic Research*, “Names” (6)/1958, pp. 65–73.
- McGarty C., Yzerbyt Y. and Spears R., *Social, cultural and cognitive factors in stereotype formation*, (in:) Stereotypes as explanations: The formation of meaningful beliefs about social groups, C. McGarty, Y. Yzerbyt and R. Spears (eds.), Cambridge, Cambridge University Press 2002, pp. 1–15.
- Mrozek R., *Nazwy geograficzne w zróżnicowaniu motywacyjno-funkcjonalnym*, (in:) Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004.
- Nosowicz J.F., *Nazwy własne jako źródło wiedzy o swojej „Małej Ojczyźnie”* (in:) Biblioteka i informacja w aktywizacji regionalnej, D. Grabowska and E.B. Zybert (eds.), Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2012.
- Nosowicz J.F., Pietrzak M., *Kultura ojczysta czy obca*, (in:) Autochtoniczne mniejszości na pograniczach a ich stosunki z odseparowanym etnosem macierzystym, S. Jackiewicz (ed.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009.
- Nosowicz J.F., *Polish proper names in the foreign-language translation*, (in:) Nation and Language: Modern Aspects of Socio-Linguistic Development, J. Korsakas (ed.), University of Technology Panevėžys Institute, Kaunas 2010.
- Nosowicz J.F., *Uwarunkowania historyczno-społeczne komunikacji naukowej*, “Ełckie Studia Teologiczne,” 5/2004, pp. 49–57.
- O’Connor D.E., *Encyclopedia of the Global Economy: A Guide for Students and Researchers*, Academic Foundation 2006.

- Ong W., *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. Routledge, London and New York 2002.
- Ossowski S., *O ojczyźnie i narodzie*, PWN, Warszawa 1984.
- Powicke F.M., *The Place-Names of Cumberland (1950–53)*, “The English Historical Review” 69/1954.
- Preston, M.J., *Xerox-lore. Keystone Folklore*, “Pennsylvania Folklore Society” (19)/1974, pp. 11–26.
- Rospond S., *Mówią nazwy*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1976.
- Sternberg R., 2014, *Cognitive Psychology*, Cengage Learning, Wadsworth 2014.
- Szcześniak K., *Tradycja a nazewnictwo miejscowości w rejonie kaliningradzkim*, (in:) *Językoznawstwo. Dziedzictwo związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich*, J.F. Nosowicz (ed.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000.
- Upton R. and F. Pamela, *Lexical templates within a functional cognitive theory of meaning*. “Annual Review of Cognitive Linguistics,” Volume 5/2007, Issue 1. pp. 137–172.
- Webster F., *Theories of the Information Society*, Routledge, London 2006.
- Whorf B.L., *The Relation of Habitual Thought and Behavior to Language*, (in:) *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*, J.B. Carroll (ed.), MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1956, pp. 134–159.

Streszczenie

Edukacja neofilologiczna na tle różnorodności interkulturowej

Informatyzacja i technologizacja codziennego życia jest szczególnym przejawem transferu treści kulturowych między społeczeństwami, zarówno na gruncie niezliczonych kontaktów typowo międzyludzkich, jak i różnorodnych stosunków instytucjonalnych. Przenikanie treści kulturowych między społeczeństwami może być utrudnione ze względu na naturalną niechęć do tego, co obce i nowe, z drugiej zaś strony może jednak mieć miejsce dzięki skłanianiu się ludzi do aprobowanych wartości. Konfrontacja różnych obrazów tego, jak dwa społeczeństwa oglądają siebie nawzajem, może prowadzić do obustronnych recepcji pewnych treści kulturowych. Najczęściej jednak objawiają się niedostatki wzajemności, gdy kultura jednego z nich silniej oddziałuje na drugą, jednocześnie nie poddając się jej wpływowi. Obecny etap ewolucji językowej, narodowej i państwowej stawia nas jak gdyby na rozdrożu. Z jednej strony przejawiają się tendencje do unifikacji życia na świecie, z drugiej – do podtrzymywania i dalszego rozwoju kultur regionalnych. Na naszych oczach następuje nieodwracalny proces zanikania lokalnych kultur i regionalnych obyczajów.

Summary

Neophilological education against the backdrop of intercultural diversity

The article ventures to position the notions of interculture, cultural diversity and cultural homogenization on the map of globalization, digitalization and technologization. Astounding as it may seem, language should be defined as a typically social phenomenon, entangled with cross-cultural communication and transfer of ethnical data. Following the above thread of reasoning, the linguocultural and linguopolitical factors affecting the meaning of the text formulated by the sender shall be subject to linguistic scrutiny. The manifestation of self-identification with one's own ethnic, national, or regional group, embodied by the use of a specific language or dialect in the process of interpersonal communication, always depends on non-linguistic conditions. Multilinguality of an individual, but also of entire communities, can entail both positive and, at the same time, negative ramifications.

Лариса ФАДЕЕВА

Поволжский Православный Институт

К вопросу создания глобальной картины мира с помощью антропологистики

Введение

Цель предпринимаемого исследования можно обозначить как попытку системного описания антропологистического инструментария при изучении происхождения языка и реконструкции недостающих страниц эволюции человека. Антропологистический анализ данных, касающихся исследования интеллектуального потенциала детей, отражаемого в увеличении объема словаря, позволяет проводить параллели ранних этапов развития лексической картины мира у детей со всем человечеством в целом¹. Основные черты начального этапа мышления – наивного мышления (как они отражаются в древнейших пластах лексики) у человечества и детей совпадают – расплывчатость и синкретизм значения слов, отсутствие строгих научных классификаций, уточнение и перераспределение значений в ходе освоения новой лексики.

Главной задачей настоящей работы является изучение глобальной картины мира как совокупности представлений о мире и определенного способа концептуализации действительности в аспекте мультидисциплинарного подхода. Практикуется методика эволютивного изучения лексики, осуществляемая на базе панхронического анализа значений древнеанглийских слов. Конвергенция научных исследований актуализирует первые попытки создания единой теории когнитивных процессов. Имеющиеся когнитивные структуры типа фрейма, сце-

---

¹ Гринев-Гриневиц, С.В., Сорокина, Э.А., Скопюк, Т.Г. Основы антропологистики (к лексическим основаниям эволюции мышления человека). М.: Компания Спутник+, 2005.

нария, скрипта и т.п., обеспечивающие способы расчленения больших “кусков” опыта на более мелкие, могут быть далее детализированы как когнитомы – субстраты субъективного опыта индивидуума, опосредующие его отношения со средой². Данные, полученные в ходе антропологического анализа терминологии различной тематики, используются для построения глобальной картины мира, интегрирующей основные этапы эволюции человека и его мышления.

Специфика антропологической лингвистики

Человека всегда интересовала проблема отношений языка и мира, языка и мышления. Комплекс *язык – мышление – мир* как объект изучения появляется в древности с того момента, когда становится возможным говорить об истоках лингвистических учений, но столь же животрепещущим он остается и сейчас, с вовлечением новых аспектов и ресурсов. Лингвистика, расширив область своего исследования (лингвистическая семантика и прагматика, лингвистика текста), стала составной частью смежных наук (философия, логика, антропология, этнология, математика, психология, нейрофизиология, нейроэкономика, нейрорелигия и др.).

Построение лингвистики на антропологических началах предполагает создание единой когнитивной теории языка и человека: во-первых, познание человека не осуществляется без изучения языка, и, во-вторых, понять и объяснить природу языка можно, исходя из человеческого фактора.

Когнитивные исследования, касающиеся развития мышления с точки зрения его отражения лексической системой языка, становятся актуальными в связи с реальной возможностью уточнения теории эволюции. Современное состояние и перспективы эволюции человека фиксируются на основе имеющихся лингвистических данных. Ряд работ, выполненных в русле антропологической лингвистики на материале отраслевых терминосистем [Каверина, Лазарева, Миронова, Самигуллина, Чернышова, Фадеева и др.], позволяют предположить с достаточной степенью уверенности, что любые исторические изменения в человеческом сознании, развитии культуры и росте знаний отражаются в лексической системе языка. Вследствие этого появляется объективная возможность получить представление о специфике и закономерностях совершенствования теоретической мысли на основе анализа изменений специальной лексики конкретной области знания. Антропологическая лингвистика обладает необходимым инструментарием для реконструкции картины эволюции человеческого разума в результате ее отражения в соответствующей эволюции языка (прежде всего лексики), исторических состояний и тенденций развития культурного пласта³. Поэтому антропологическая

² Анохин К.В. Внутри Вавилонской библиотеки мозга http://tvkultura.ru/video/show/brand_id/20898/episode_id/292927/video_id/292927/

³ Гринев-Гриневич, С.В., Сорокина, Э.А., Скопюк, Т.Г. Основы антропологической лингвистики..., оп. cit., с. 11.

вистика является необходимым связующим звеном для создания единой теории когнитивных процессов.

Мультидисциплинарный характер антропологистического подхода

Реализация антропологической программы изучения языка включает решение таких проблем, как язык и духовная активность человека; язык, мышление и сознание человека; язык и физиология человека; язык и психика индивида; язык и культура; язык и поведение человека; язык и познание и т.п. Введение антропологического принципа исследования языка связывает разнообразные моменты бытия языка, которые при других подходах изучались изолированно или исключались из области научного рассмотрения. Междисциплинарность антропологистического подхода конвергирует инструментарий целого ряда наук (лингвогносеологии, социолингвистики, психолингвистики, лингвобихевиорологии, лингвокультурологии, этнолингвистики, лингвопалеонтологии и др.), данные которых учитываются при исследовании лексической составляющей эволюции мышления человека.

Мультидисциплинарность антропологистики позволяет манифестировать новые объекты анализа, аспекты существования и функционирования изучаемых вопросов, а главное – новые возможности объяснения фиксируемых наблюдений и фактов. Такой подход способствует распространению тенденции антропоцентризма, заставляя по-новому подходить к оценке человеческого опыта, к результатам субъективного и прагматически-ориентированного осмысления мира.

Исследования, предпринимаемые в рамках нейрорелигии, актуализируют возможность окончательного обоснования механизмов общения с чем-то высшим. Это прагматически значимо и для верующих, и для атеистов, т.к. позволяет понять сущность контакта с Высокой материей: весьма вероятно, молитвенное обращение к Богу обусловлено биоэлектрическими процессами в височных долях мозга, а религия выступает в качестве технологии нейролингвистического программирования, созданной эволюцией⁴.

Кондиционализм, отрицающий объективность причинно-следственных связей, заменяет понятие причины понятием комплекса условий как случайного сочетания различных предпосылок, актуализирующих наличное состояние системы языка. Любой специалист в области истории языка задумывается о том, как могли бы развиваться события, если бы в них вмешались те или иные силы, та или иная личность, тот или иной случай. Вероятно, в этой парадигме заключается побудительная сила к поиску решения ряда историко-лингвистических проблем; размышления о том, что могло бы произойти с языком при иных пу-

---

⁴ Gay V. Neuroscience and religion – brain, mind, self and soul. Lexington books, 2009.

тях его развития⁵, помогут ученому более четко ответить на вопрос о причинах и результатах состоявшегося языкового факта или явления в рамках “виртуальной истории”⁶ или “кондициональной лингвистики”⁷.

Биолингвистика как специальная наука о языке, о способностях и возможностях, биологически возникших у человека в силу практической необходимости его совместного функционирования с другими людьми (коммуникации), непосредственно связана с нейронно-компьютерной организацией человеческого мозга. При этом за психосоматические функции в человеческом организме одновременно несут ответственность как сам мозг (brain), так и его составные части – ум, память, сознание (mind). Таким образом, предметом биологической лингвистики являются способности ума, памяти, создаваемого-несоздаваемого, т.е. той части человеческой психики, которая обозначается термином mind. К примеру, древнейшим типом звуковой речи являлось “слово-монолит”, недифференцированное ни в семантическом, ни в формальном отношении, и неразложимое на отдельные элементы. Основным назначением таких слов-монолитов было сообщение говорящим своей потребности, воли или желания другому, поэтому можно предположить, что первоначальная функция была аналогичной нынешней повелительной форме глагола. “Употребление предками человека нерасчлененных слов-монолитов не было связано с необходимостью сообщения тех или иных умозаключений или суждений. Слово-монолит являлось выразителем не суждения, но воли или желания говорящего, и само высказывание слова-монолита диктовалось лишь конкретными потребностями текущего момента. Поэтому во внутреннем содержании слов-монолитов нельзя вскрыть никаких элементов логического суждения”⁸. Номинативная функция слова-монолита является более поздней надстройкой над его первоначальной вербально-императивной функцией. Слова-монолиты стали употребляться для обозначения отдельных элементов действительности.

Появление у слова-монолита зачатков новой (интеллектуальной) функции (как знака представления или понятия) дало ему возможность стать орудием примитивной мысли. Слово-монолит, не теряя своей недифференцированности и нерасчлененности, впервые стало орудием мысли в качестве словесного выразителя предиката суждений восприятия. Однако сам переход остается необъясненным: откуда взялась эта новая функция, столь радикально отличная от прежней и как она могла присоединиться к прежней.

Мультидисциплинарность антропологической лингвистики в этом случае актуализирует, вероятно, данные палеолингвистики. Слова еще не обозначали вещей, когда

⁵ Носович, Г.В., Фоменко, А.Т. Реконструкция всеобщей истории. Исследования 1999 – 2000 гг. (Новая хронология). М.: ФИД “Деловой экспресс”, 2000.

⁶ Нерознак, В.П., Широков, О.С., Журавлев, В.К. Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. М.: Наука, 1988.

⁷ Супрун, В.И. Пределы и преграды лингвистической экспертизы. Волгоград: ВГПУ, 2011.

⁸ Поцелуевский А.П. Избранные работы. Ашхабад: Ылым, 1975.

вещи были привлечены для обозначения слов, а именно для их дифференцирования. Потребность в обособлении таких звуковых суггестивных комплексов, на которые “не надо” отвечать требуемым действием, от тех, на которые нужно реагировать, с некоторой поры обгоняла наличные речевые средства. Увеличение числа этих внутренне аморфных и диффузных звуковых комплексов требовало новых тормозных фонологических оппозиций или новых сочетаний из уже наличных комплексов, а возможности были крайне бедными. Неограниченные языковые средства возникнут гораздо позже с появлением синтаксиса (синтагматики, парадигматики). Поэтому использовалось другое средство: если один и тот же звук (“слово”) сопровождается двумя явно различными движениями говорящего, то можно говорить о двух разных словах. Это, по-прежнему, только общение, но еще не сообщение чего-либо. Обогатились только тормозящие или предписывающие какое-либо действие сигналы: из чисто звуковых они стали также двигательными-видимыми. Торможение или предписание какого-либо действия теперь осуществляются не просто голосом, но одновременно и двигательным актом, например, руки (вверх, вниз), а в значительной части случаев также показом того или иного объекта. Так, при небольшом числе доступных голосовых сигналов осуществлялось растущее число объективно различных суггестивных команд. Палеолингвистика подтверждает, что древнейшие корни оказываются полисемантическими целыми или семантическими пучками, когда одно “слово” было связано с несколькими разнородными “вещами”.

Семантическая палеонтология, или генетическая семантика, рассматривает возникновение и развитие значений слов на разных ступенях стадийного развития: прослеживается история языка и мышления по стадиям, устанавливается смена типов в хронологической последовательности⁹ и концептуальная идея первоэлементов¹⁰. Историзм приводит к тезису о том, что на заре истории человек по своим психическим характеристикам был не только не сходен с современным человеком, но и представлял его противоположность. Исследование функционирования и потенциала мозга на современном этапе развития человечества не дает исчерпывающей информации об этом отделе нервной системы. Реконструкция мышления представителей отдаленных эпох, помимо отсутствия объективных данных, требует еще ответа на вопрос, чем руководствовался, к примеру, древний германец при принятии решений, номинации объектов действительности, установлении смысловых отношений при общении, как преодолевался когнитивный диссонанс¹¹ и т.п.

⁹ Степанов, Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. М.: Академический проект, 2004.

¹⁰ Якобсон, Р.О. Избранные работы. М.: Прогресс, 1985.

¹¹ Фестингер, Л. Теория когнитивного диссонанса = A theory of cognitive dissonance / [Пер. А. Анистратенко, И. Знаешева]. – СПб.: Ювента, 1999.

Человеческий фактор и глобальная картина мира

Тема человеческого фактора в языке предполагает рассмотрение антропологически обусловленных свойств языка. Под языковой личностью может пониматься закрепленный преимущественно в лексической системе базовый национально-культурный прототип носителя конкретного языка, так называемый “семантический фоторобот”, формируемый в результате мировоззренческих установок, ценностных приоритетов и поведенческих манифестаций, фиксируемых в словаре¹². В выборе национально-культурного прототипа носителя конкретного языка в качестве объекта лингво-психологического анализа регистрируется потребность комплексного подхода к изучению языковой словарной или этносемантической личности, реальные возможности выявления не только психологических черт, этно-национальных особенностей, социальных характеристик, но и историко-культурных истоков. Исследование структуры языковой личности, включающей вербально-семантический, когнитивный и мотивационный уровни, позволяет воссоздать не собирательное представление о древнем человеке, безликое и унифицированное, а конкретный портрет индивидуума. Изучение слов и их значений на вербально-семантическом уровне, концептов на когнитивном уровне и, наконец, мотивационного компонента личности, позволяет проникнуть, к примеру, в мировоззренческую и ценностную специфику человека отдаленной от нас эпохи.

В связи с этим релевантным может быть привлечение в антропологистику данных нейроэкономики, направленной на изучение процесса принятия решений при выборе альтернативных вариантов, распределений рисков и вознаграждений¹³. Для изучения мозга данная наука использует экономические модели, а для создания экономических моделей привлекаются достижения в области нейробиологии. Ряд полученных данных нейроэкономики опровергает постулат о том, что человек является рациональным существом. В частности, это согласуется с известной антропологической концепцией пралогичности первобытного мышления, которому свойственна «сопричастность» окружающим предметам и существам, отождествление разнородных предметов, части и целого, вещи и ее свойства или имени, подмена каузальности смежностью.

Отсутствие четкой границы между материальным и идеальным обусловило широкое значение многих древнеанглийских слов. Среди многочисленных обозначений чувства страха в древнеанглийском языке существительное *broga*

¹² Виноградов, В.В. Избранные труды. Том 5. М.: «Наука», 1980. Воркачев, С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки, 2001. № 1. С. 64 – 72. Караулов, Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения // Язык и личность. М.: Издательство ЛКИ, 1989. – С. 3–8. Карасик В.И. Оценочная мотивировка, статус лица и словарная личность // Филология. Вып. 3. Краснодар: КубГУ, 1994. С. 2–7.

¹³ Glimcher, P.W. Neuroeconomics – decision making and the brain. New York: Academic Press, 2010.

в качестве современных эквивалентов, кроме “страх” – fear, имеет еще в словаре интерпретацию monster – чудовище¹⁴. Чувство и конкретная причина, его вызывающая, воспринимались неразрывно. Это качество, свойственное, по мнению исследователей, языкам на ранних этапах их исторического бытования, сохраняется длительное время и свидетельствует о том, каким долгим и сложным был путь создания отвлеченных имен¹⁵.

Широкое значение слова осмысляется в значительной мере как отвлеченное и обозначает целую область различных представлений как единое целое, без дифференциации, свойственной современному языковому сознанию. Примером слова широкого значения, обусловленного нерасчлененностью обозначаемого им понятия, может служить существительное mod. Слово обозначало внутреннюю духовную и интеллектуальную сущность человека во всех ее проявлениях. Применение древнеанглийского mod гораздо шире и многообразнее, чем наши современные самые нечеткие метафорические использования таких слов, как “душа” и “сердце”. Прежде всего, лексема “mod” могла обозначать активно действующую силу внутри человека, в ведении которой находились чувства героя; одновременно регистрируются такие применения слова, которые свидетельствуют о том, что на ум (mod) оказывали воздействие внешние силы. Существительное mod в древнеанглийском языке обозначало и то, что мы теперь определяем как “нрав, характер” человека; иногда mod – это внутреннее состояние, которое имеет адресата, т.е. близко к обозначению современных “расположение”, “нерасположение”. В лексикографических источниках у существительного mod в качестве отдельного выделяется значение “мужество”. Нередкое в древнеанглийской лексике объединение представлений родового и видового характера отразилось также в этом слове: характер, душевные качества вообще и мужество как одно из видов этого качества. Как правило, при таком совмещении явление видового характера обозначало особенно важное для своего времени качество или свойство. Из всех видов душевных качеств и проявлений внутренней жизни древнего человека особенно значимым было мужество.

Синкретизм также обуславливает соединение в одном и том же знаке противоположных значений. В ранних исследованиях по энантиосемии (В.И. Шерцль, К. Абель и др.) основной причиной появления противоположных значений в рамках одного слова называлось неопределенное содержание древних корней. В языке “примитивных” народов энантиосемия встречается гораздо чаще, чем в современных языках. Это особенно характерно для “примитивных” символов, поскольку “коллективное мышление не нуждается ни в использовании, ни в фор-

¹⁴ An Anglo-Saxon dictionary based on the manuscript collections of Joseph Bodsworth / Ed. by T.N. Toller. Oxford, 1972.

¹⁵ Горский, Д.П. Абстракции и образование понятий. М.: АН СССР, 1961. Гринев-Гриневич, С.В., Сорокина, Э.А., Скопюк, Т.Г. Основы антропологистики..., *op. cit.* Гуревич, А.Я. Категории средневековой культуры. М.: Наука, 1972.

мулировке закона непротиворечивости или закона исключенного третьего»¹⁶. Так, курение трубки может символизировать для индейцев как мир, так и войну, поскольку дым сходен с облаками: как штормовыми, сулящими беды, так и с дождевыми, сулящими урожай – здоровье племени – мир. Однако более поздние исследования на материале различных языков убедительно доказывают, что явление энантиосемии устойчиво и жизнеспособно. Само возникновение энантиосемии стало возможным благодаря присущему человеческому мышлению дуализму при рассмотрении предметов и явлений. Два противоположных понятия сливаются в одно, вследствие чего часто выражаются в одном слове: например, лексема *lemop* регистрирует семемы 4.2: “некрасивая девушка; рожа, мордovorot” и 4.3: “лимончик”, светлокoжая мулатка (в речи афро-американцев)”¹⁷.

Нейробиология располагает определенными средствами для изучения мозга и непосредственного анализа внутренних ценностей при принятии решения. Возникает вопрос о целесообразности подобного рода исследований в рамках антропологистики. Современный человек не может встать на позиции, к примеру, древнего германца и интерпретировать его картину мира, аксиологические приоритеты с достаточной степенью достоверности. Ведь даже новейший арсенал средств различных наук не позволяет инвентаризировать кардинальные ценности в совокупности представлений человека, живущего в XXI веке. Например, при калькуляции в абсолютных единицах музыкальных и пищевых предпочтений можно говорить только о выявлении относительного приоритета. Если человек голоден, он предпочтет в эту минуту съесть гамбургер, но если человек сыт и любит слушать музыку, то выбор в пользу Баха – очевиден. В рамках нейроэкономики эксклюзивную важность имеют относительные или ординальные ценности предпочтения одной опции *в большей степени*, чем другой. Поэтому антропологистическая трактовка обычного вопроса “Как поживает ваша жена?” содержит в себе энантиосемический дуализм, конкретизирующий ответ либо применительно к почившей теще (в этом случае жена чувствует себя сравнительно неплохо), либо, скажем, – женщине, живущей по соседству (тогда самочувствие жены оставляет желать лучшего).

Когнитивная картина мира – это «когнитивная матрица для понимания мира»¹⁸. Следует подчеркнуть непрерывный характер формирования концептосферы языка и особую роль процессов отождествления и различения информации¹⁹. В большинстве работ картина, образ и модель мира понимаются как синонимы, хотя не отрицается факт их дифференциации, которая связана, пре-

¹⁶ Шерцль В.И. О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии) // *Философские записки*. – 1883.-№ 5. – с. 1–39.

¹⁷ Новый Большой Англо-Русский Словарь / Под рук. Апресяна Ю.Д. и Медниковой Э.М. В трех томах. М.: Русский язык, 1998.

¹⁸ Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. М.: Ключ-С, 1999. С. 21.

¹⁹ Павиденис Р.И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка. М.: Мысль, 1986. С. 5.

жде всего, с культурными различиями, зафиксированными в языке. Попытки понять, “как человек интерпретирует мир и себя в мире”, привели к тому, что в качестве объекта изучения стала выступать языковая картина мира, под которой понимается совокупность знаний о мире, запечатлённых в лексике, фразеологии, грамматике²⁰, “вторичный идеальный мир в языковой плоти”²¹. Языковая картина индивидуума формируется на протяжении всей жизни, начиная с до-вербального периода. Впоследствии происходит вербализация результатов познания, накопление информации о мире. В связи с тем, что познание отдельного человека не свободно от ошибок, его индивидуальная картина мира может «перерисовываться».

Исследование языковой картины мира, особенно через призму специальной языковой среды и семантических полей, используется для описания профессиональных фрагментов действительности. Комплексное применение антропологико-когнитивного подхода может способствовать воссозданию модификаций культурной картины мира в процессе панхронического развития. Существует альтернативная точка зрения, отрицающая вероятность построения общей теории как результата междисциплинарного синтеза, так как создание эволюционной теории не аккумулирует механически достижения разных наук. Подобные суждения аргументируются невозможностью конгломерации отдельных мнений на предмет когнитивной науки. Наоборот, конкретные аспекты должны стать производными от понимания целостной природы этого предмета. Выражаясь словами Эйнштейна: мы хотим, чтобы наблюдаемые факты вытекали логически из нашего понимания природы. Это не просто сумма существующих представлений, а редефиниция предмета. Термин “когнитом” может использоваться не только для обозначения гиперсетевой модели мозга, но и для номинации субстрата субъективного опыта человека, опосредующего его отношения со средой²².

Заключение

Одним из фундаментальных понятий антропологической лингвистики, отражающих специфику человека и его взаимоотношения с внешним миром, является “глобальный образ мира, лежащий в основе мировоззрения человека, т.е. выражающий существенные свойства мира в понимании человека в результате его духовной и познавательной деятельности”²³. В центре внимания исследователей сегодня оказывается проблема взаимодействия человека, языка и культуры, стремление “изучать язык в тесной связи с человеком, его сознанием, мышлением, духовно-

²⁰ Маслова, В.А. Лмнговокультурология. М.: Академия, 2001.

²¹ Колшанский, Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. М.: Наука, 1990.

²² Анохин К.В. Внутри Вавилонской библиотеки мозга, *op. cit.*

²³ [22] Постовалова, В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Человеческий фактор в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. С. 21.

практической деятельностью”²⁴, в свете которой язык воспринимается как путь или возможность проникновения в ментальность.

Привлечение данных нейролингвистики используется, чтобы понять и объяснить те проявления человеческого поведения, которые не соответствуют рациональному подходу. При анализе “нелогичных” или “ошибочных” образцов поведения необходимо определить их биологическую мотивацию, которая объяснит, вероятно, причины такого подоптимального поведения. При этом дело не в отсутствии логики – просто эта логика была иная. Рассказа о прошлом здесь достаточно, чтобы объяснить настоящее; сходные явления могут не просто сближаться, но отождествляться; следование во времени может пониматься как причинно-следственная связь, а имя вещи – как ее сущность: “Мозговые закономерности и отражают картину мира, и отражаются в ней. В мозгу время преобразуется в пространство”²⁵. В наше время черты дологического мышления можно наблюдать у дошкольников²⁶.

В научной деятельности наиболее эффективным является “симультанное” мышление, при котором исследователь “должен вести в уме одновременно несколько логических цепочек, помнить большое количество разных фактов. Часто только при сопоставлении нескольких процессов может родиться истина”²⁷. Очерчивая область возможных направлений антрополингвистического исследования, «отцы-основатели» новой дисциплины считают, что одним из них может стать «рассмотрение разноязычных терминологий как средств представления единой системы понятий»²⁸.

Литература

- Анохин, К.В. Внутри Вавилонской библиотеки мозга http://tvkultura.ru/video/show/brand_id/20898/episode_id/292927/video_id/292927/
- Анохин, П.К. «Идеи и факты в разработке теории функциональных систем». // Психологический журнал, 1984. Т.5, стр. 107–118.
- Бехтерева, Н.П. О мозге человека. СПб: Изд-во НотаБене, 1994.
- Виноградов, В.В. Избранные труды. Том 5. М.: «Наука», 1980.
- Воркачев, С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки, 2001. № 1. С. 64 – 72.

²⁴ [23] Постовалова, В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Человеческий фактор в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. С. 8.

²⁵ [25] Бехтерева, Н.П. О мозге человека. СПб: Изд-во НотаБене, 1994. С. 118.

²⁶ [24] Гринев-Гриневиц, С.В., Сорокина, Э.А., Скопюк, Т.Г. Основы антрополингвистики..., *op. cit.*, с. 11.

²⁷ Анохин П.К. «Идеи и факты в разработке теории функциональных систем». // Психологический журнал, 1984. Т. 5, стр. 107–118.

²⁸ *Ibidem*, с. 12.

- Горский, Д.П. Абстракции и образование понятий. М.: АН СССР, 1961.
- Гринев-Гриневиц, С.В., Сорокина, Э.А., Скопюк, Т.Г. Основы антрополингвистики (к лексическим основаниям эволюции мышления человека). М.: Компания Спутник +, 2005.
- Гумбольдт, В. Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985.
- Гуревич, А.Я. Категории средневековой культуры. М.: Наука, 1972.
- Каверина, О.Н. Семантическое поле “Погода” в современном английском языке: (На материале существительных): Дис.... канд. филол. наук. М.: МГПИИЯ им. М. Тореза, 1992.
- Караулов, Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения // Язык и личность. М.: Издательство ЛКИ, 1989. – С. 3–8.
- Карасик В.И. Оценочная мотивировка, статус лица и словарная личность // Филология. Вып. 3. Краснодар: КубГУ, 1994. С. 2–7.
- Колшанский, Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. М.: Наука, 1990.
- Лазарева, М.А. Сопоставительный анализ метеорологической лексики английского и русского языков: Автореф. дис.... канд. филол. наук. М.: МГПИ, 2000.
- Маслова, В.А. Лмнгвокультурология. М.: Академия, 2001.
- Миронова, Е.Е. Сопоставительный системный анализ английской и русской лексики (на материале лексики архитектурных конструкций): Автореф. дис.... канд. филол. наук. М.: МПУ, 2004.
- Нерознак, В.П., Широков, О.С., Журавлев, В.К. Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. М.: Наука, 1988.
- Носовский, Г.В., Фоменко, А.Т. Реконструкция всеобщей истории. Исследования 1999 – 2000 гг. (Новая хронология). М.: ФИД “Деловой экспресс”, 2000.
- Постовалова, В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Человеческий фактор в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988.
- Поцелуевский А.П. Избранные работы. Ашхабад: Ылым, 1975.
- Самигуллина, А.Д. Особенности становления лексико-семантического поля “Военное обмундирование” в английском и русском языках: Автореф. дис.... канд. филол. наук. М.: МГОУ, 2009.
- Степанов, Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. М.: Академический проект, 2004.
- Супрун, В.И. Пределы и преграды лингвистической экспертизы. Волгоград: ВГПУ, 2011.
- Фадеева, Л.Ю. Антрополингвистическое исследование явления реверсивности в специальном поле. Автореф. дис....канд. филол. наук. М.: НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2005.
- Фестингер, Л. Теория когнитивного диссонанса = A theory of cognitive dissonance / [Пер. А. Анистратенко, И. Знаешева]. – СПб.: Ювента, 1999.
- Чернышова, Л.А. Антрополингвистические аспекты современной отраслевой терминологии (на материале терминологии железнодорожного транспорта): Автореф. дис.... докт. филол. наук. М.: МГОУ, 2011.

Шерцль В.И. О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии) // Философские записки. – 1883.-№ 5. -С. 1–39.

Якобсон, Р.О. Избранные работы. М.: Прогресс, 1985.

Gay V. Neuroscience and religion – brain, mind, self and soul. Lexington books, 2009.

Glimcher, P.W. Neuroeconomics – decision making and the brain. New York: Academic Press, 2010.

Словари

Новый Большой Англо-Русский Словарь / Под рук. Апресяна Ю.Д. и Медниковой Э.М. В трех томах. М.: Русский язык, 1998.

An Anglo-Saxon dictionary based on the manuscript collections of Joseph Bodsworth / Ed. by T.N. Toller. Oxford, 1972.

Резюме

В предлагаемом исследовании предпринимается попытка систематизации аспектов антропологической лингвистики при изучении эволюции языка. Актуализируется специфика антропологической лингвистики как научного направления. Синергия разных наук в рамках антропологической лингвистики способствует созданию единой теории когнитивной науки. Модификации картины мира, воссоздаваемые в результате “симультанного” мышления, образуют глобальный образ мира, где центральным вопросом остается исследование человеческого мышления и языка.

Явления синкретизма, энантиосемического дуализма указывают на необходимость изучения мышления человека на базе количественного и качественного анализа лексических систем в исторической панхронии. Терминологии разных языков функционируют как средства представления единой системы понятий в лексической картине мира.

Summary

To the question of anthropolinguistic representation of the global picture of the world

The given investigation attempts to systematize anthropolinguistic aspects in the study of language evolution. Anthropolinguistics as a science is characterized by a number of features. Synergy of different sciences within anthropolinguistic approach provides the creation of an integral theory of cognitive research. Modifications in the picture of the world, represented as a result of “simultaneous” thinking, form a global image of the world, where the central issue is the study of the human mind and language.

The phenomena of syncretism, enantiosemeic dualism point out the need for study human thinking on the basis of quantitative and qualitative analysis of lexical systems in the process of historical development. Terminology of different languages

functions as an effective tool to provide an integral system of concepts in the lexical picture of the world.

Streszczenie

W kwestii utworzenia globalnego obrazu świata z pomocą antropolingwistyki

W niniejszym badaniu podjęto próbę usystematyzowania aspekty antropolingwistyki w badaniu ewolucji języka. Zaktualizowano specyfikę antropolingwistyki jako dziedziny wiedzy. Synergizm różnych nauk w zakresie antropolingwistyki przyczynia się do stworzenia jednolitej teorii kognitywistyki. Modyfikacje obrazu świata, tworzone w wyniku „synchronicznego” myślenia, tworzą wizerunek globalnego świata, gdzie głównym problemem jest badanie ludzkiego mózgu i języka.

Zjawiska synkretyzmu oraz dualizm wskazują na potrzebę opracowania myśli ludzkiej na podstawie ilościowej i jakościowej analizy systemów leksykalnych w historycznym ujęciu. Terminologia różnych językach funkcjonować będzie jako środek zapewnienia jednolitego systemu pojęć w globalnym obrazie świata.

Marek IWANOWSKI

Uniwersytet Warszawski

Über das Vorwort zu Andrzej Bańkowski's "Etymologischem Wörterbuch der polnischen Sprache"

Andrzej Bańkowski kann zu den angesehensten polnischen Wortforschern gezählt werden. In der Einleitung des Wörterbuches unter dem Titel „Etymologisches Wörterbuch der polnischen Sprache“ („Etymologiczny słownik języka polskiego”¹, weiter in der Abkürzung ESJP), brachte er seine oft innovativen, aber manchmal kontroversen Ansichten in Bereichen wie die Geschichte der Stämme und der Völker und die Entwicklung von Sprache oder Kultur zum Ausdruck. Der vorliegende Artikel stellt den Versuch der Analyse eines Herangehens zur Erfassung gewählter Probleme dar, die von Bańkowski in der Einleitung seines Wörterbuches angedeutet worden sind².

Im voller Leidenschaft verfassten *Vorwort* zum ESJP verwendet Bańkowski interessante und nicht selten emotional gefärbte Ausdrücke. Selbst wenn einige davon einzig und allein dem Idiolekt des Vorwort-Autors entspringen, verdienen sie doch unsere Aufmerksamkeit. Hier eine bescheidene Auswahl:

Antariowie	S. xix,
etymologista	S. vii,
fiktograf	S. xv,
gwaromaniak	S. viii,
kancerofil	S. xiii,
konwerbia	S. xix,
nowosłowo	S. viii,

---

¹ Bańkowski 2000.

² Der Artikel ist eine deutschsprachige Version des vierten Kapitels der vor kurzem herausgegebenen Broschüre (Iwanowski 2012).

plemiączko	S. xxxvi,
prarodzina	S. xxvii,
pseudo-starocerkiewnosłowiański	S. xvii,
purysta-narodowiec	S. xii,
religijno-biblijny	S. viii,
starocentralnoazjatycki	S. xxvii,
starzec-analfabeta	S. viii.

Bańkowski bekennt sich zu dem Versuch, insofern dies möglich ist, von der „nestförmigen“ Stichwortanordnung abgehen zu wollen, da seiner Meinung nach in früheren Wörterbüchern allzu häufig im Rahmen eines einzelnen „Nests“ (Artikels) Ausdrücke zu finden waren, „die nichts miteinander zu tun hatten (außer einer teilweisen und rein zufälligen Formenähnlichkeit)“. Demzufolge macht Bańkowski bezüglich der Stichwortstruktur in seinem Wörterbuch deutlich, dass dort aus einem Wort bestehende Stichwörter (Monolexeme) bevorzugt und „nicht selten einem gut motivierten Ausdruck (einem klaren Derivat eines anderen Stichworts)“ (S. ix) gewidmet wurden und dass „eine weitere Besonderheit des betreffenden Wörterbuchs in wesentlich häufiger als in anderen etymologischen Wörterbüchern vorkommenden, aus mehreren Stichwörtern bestehenden Ausdrücken besteht, d.h. eine Sequenz von mehreren nummerierten Stichwörtern ist formal einem oder demselben Ausdruck gewidmet“, (S. ix).

Interessant sind die von Bańkowski eingeführten Begriffe des Einwort-Stichworts und Mehrwort-Stichworts. Eine allzu bescheidene Anzahl an Beispielen, die diese illustrieren könnten, erschwert ein wenig das Erkennen von gegenseitigen Beziehungen dieser Begriffe, wenngleich eine Diskussion über diese Frage mit Sicherheit einen Versuch wert wäre.

Beim Durchforschen des Wörterbuchhauptteils könnte man auf der Suche nach Beispielen für Einwort-Stichwörter beim Stichwort DOMYŚL Halt machen. Im Stichwortartikel findet man den Verweis „vom altpoln. **do-myślić**“, doch gibt es im Wörterbuch das Stichwort DOMYŚLIĆ nicht, wobei wir aber im Stichwortartikel des Stichworts DOMYŚL einen Verweis zu „p. MYŚLIĆ“ antreffen. In der Tat befindet sich im Stichwortartikel zu MYŚLIĆ ein Fragment des Derivationsbaums, das die Formen **†mysl-i-ti**, **†mysl** enthält und auf „p. MYŚL“ verweist. Es sollte an dieser Stelle angemerkt werden, dass es vom Stichwortartikel des Stichworts MYŚLIĆ keinen Verweis zum Stichwort DOMYŚL gibt, der Verkehr gewissermaßen nur in eine Richtung, und zwar in die der Derivationsgrundlage und nicht die der Derivierung, geht. Die Betrachtung von zahlreichen anderen Beispielen hat dies bestätigt. Vom „Nestcharakter“ des Stichwortartikels MYŚLIĆ zeugt, dass dort eine Reihe von Derivaten genannt werden, wie: **do-myślić się**, **na-myślić się**, **ob-myślić**, **roz-myślić się**, **wy-myślić**, **z-myślić**, **za-myślić (się)**, **o-myślić**, **od-myślić**, **po-myślić**, **prze-myślić**, **u-myślić**, **Myślitor** und **Myślimir**. Stichwörter vom Typ „Nest“, wie MYŚLIĆ, enthalten meist Derivationsformen und zumindest im Hinblick auf diese hätten sie sich laut Bańkowskis Nomenklatur Mehrwort-Stichwörter nennen können.

Im Zusammenhang mit Bańkowskis Deklaration, Einwort-Stichwörter zu bevorzugen, sollte man einen Augenblick der Überlegung nachgehen, wie wohl ein

Wörterbuch aussehen möge, dass nur Einwort-Stichwörter enthielte. Zuerst müssten Mehrwort-Stichwörter in Einwort-Stichwörter aufgeschlüsselt werden, und zwar so, dass sie als Derivate Hinweise auf die Derivationsgrundlage gäben, die immer das Stichwort sein würde. Die Anwendung dieses Prinzips hätte zur Folge, dass sich semantisch verwandte Wörter im Wörterbuch möglicherweise weit voneinander entfernt wiederfinden würden, insbesondere wenn ihre Unterschiede auf Präfixe zurückzuführen wären. Auch die Derivationsquellen, also reproduzierte prähistorische Formen als Anfänge von Derivationsketten, wären dann Stichwörter. Das Wörterbuch würde dann an einen Index erinnern, der sich zwar trotz seiner formalen Richtigkeit, hinsichtlich jenes mühsamen Durchforschens von Derivationsketten nur schwerlich für den Gebrauch durch den Menschen eignen würde, aber eine gute Grundlage für das Erstellen einer Computer-Datenbank darstellen könnte. So ist es vom Standpunkt des Benutzers aus betrachtet begrüßenswert, dass Bańkowski mit der ihm eigenen sprachwissenschaftlichen Kultur die genauso sorgfältig ausgewählten „Neststichwörter“ (Mehrwort-Stichwörter) an Ort und Stelle belassen hat.

Der gebildete Leser, der bewusst nach einem beliebigen Wörterbuch greift, dabei weder Etymologe noch Sprachwissenschaftler ist, sich mit dem *Vorwort* zum ESJP vertraut macht und sich von den Assoziationen, die aus der Form der vorgeschlagenen Namen resultieren, leiten lässt, zieht höchstwahrscheinlich die folgenden Schlüsse. Wenn laut Bańkowskis Beteuerungen Mehrwort-Stichwörter und Einwort-Stichwörter existieren, kann auch beim Leser eine etwas beunruhigende Vorstellung vom Mehrwort-Stichwort aufkommen, das mehrere (und sogar aus mehreren bestehende) Einwort-Stichwörter besitzt, also ein Ausdruck ist, der aus vielen Wörtern besteht. Mehr noch -wenn der Leser nämlich feststellt, dass der Begriff Einwort-Stichwort den Begriff Mehrwort-Stichwort zulässt, kann bei diesem die Vorstellung von einem Ausdruck entstehen, der aus Wörtern besteht, die sich wieder aus anderen Wörtern zusammensetzen. In der Tat sieht die Sache aber etwas anders aus, wovon im Folgenden die Rede sein wird.

In einem herkömmlichen alphabetischen Wörterbuch sucht der Benutzer Worterklärungen, die im Verhältnis zum Wörterbuch-Haupttext aus einem äußeren Text stammen. Das erläuterte Wort braucht dem Benutzer nicht bekannt zu sein und muss bei diesem auch keinerlei, mit einem bestimmten Designat verbundene Assoziationen auslösen. Es kann sich dabei sogar um ein isoliertes Wort mit unbekannter Bedeutung, also eher um ein Graf³ als ein Wort, handeln. Grundbedingung ist, dass der Benutzer aufgrund von distinktiven grafischen Merkmalen das Graf als eine Reihe von Buchstaben erkennt. Wenn der Benutzer im Wörterbuch ein einziges Wort mit identischer Buchstabenfolge findet, kann die Suche als gelungen betrachtet werden. Welche Bedeutung der Benutzer dem Graf verleiht, hängt von der Interpretation des Stichwortartikels ab, also vom Text des Stichwortartikels, und der Sprachkenntnis des Benutzers. Erst nachdem das Graf eine Bedeutung bekommen hat, kann von einem Wort die Rede sein. Wenn das erläuterte Wort einem Text entnommen wurde und der Benutzer bereits eine gewisse Vorstellung von dessen Bedeutung hat,

---

³ Graf in der Bedeutung von 'schwarzer Fleck auf dem Papier'.

kann dieser nach Auffinden des betreffenden Stichworts im Wörterbuch und dessen Analyse seine Vorstellung über die Bedeutung (Funktion) des betreffenden Wortes gegebenenfalls korrigieren. Wenn der Benutzer beim Suchen eines unbekanntes Wortes, also gewissermaßen eines Graf, mehr als ein Stichwort findet, das dem Etikett nach der Gestalt des erklärten Grafs entspricht, dann hat er keine Grundlage für die Wahl eines erläuternden Stichworts. Um unter mehreren Artikeln mit denselben Etiketten einen auswählen zu können, muss der Benutzer ausreichende, dem Kontext entspringende, Zusatzinformationen besitzen. Es kann vorkommen, dass dasselbe Wort in verschiedenen Wörterbüchern eine unterschiedliche Anzahl von ihm entsprechenden gleichgestaltigen Stichwortetiketten besitzt, anders gesagt -ein und dasselbe Wort kann abhängig vom jeweiligen Wörterbuch gleichzeitig ein „Mehrwort-Stichwort“, ein „Einwort-Stichwort“ oder sogar ein „stichwortloses Wort“ sein⁴.

Es kann leicht der Aufmerksamkeit des das *Vorwort* lesenden Benutzers entgehen, dass das Glied „Wort“ in den Bezeichnungen „Mehrwort-Stichwort“ und „Einwort-Stichwort“ verschiedene Objekte betrifft. Demnach wird deutlich, dass, wenn der von Bańkowski eingeführte Begriff „Mehrwort-Stichwort“ ein mithilfe des Wörterbuchs erläutertes Wort betrifft, diese Bezeichnung etwas unglücklich gewählt scheint und zu Missverständnisse führen könnte.

Bańkowskis Versuch, die Verbindungen zwischen den Wanderungen der Stämme (oder auch Völker) und der Teilung und Verteilung von Sprachen zu zeigen, ist höchst begrüßenswert. Eine zumindest abrisssmäßige Darstellung dieses Problems ist hinsichtlich seiner vielfältigen Aspekte sowie aufgrund der Tatsache, dass sich die Expansionsrichtungen des jeweiligen Volkes oder anders gesagt -Ethnos, nicht unbedingt mit den Expansionsrichtungen von Sprache, Religion, materieller Kultur oder sogar Verwandtschaft decken müssen, ein recht schwieriges Unterfangen. Angesichts dieser Tatsache sollte man beim Ziehen von Schlüssen zumindest ein Minimum an Vorsicht walten lassen.

Die Vision von der unter dem Einfluss der Sintflut erfolgten und von Bańkowski etwa vor 10 000 Jahren angesetzten Teilung der semitischen, hamitischen und sogenannten japhetischen Völker und Sprachen hatte, als das Wörterbuch erschien, hinsichtlich der Fortschritte in der Wissenschaft, insbesondere im Bereich der DNA-Untersuchungen von gegenwärtig lebenden Völkern und fossilen Überresten, bereits an Aktualität eingebüßt. Derzeit scheint die Version zu dominieren, laut der die Vorfahren des weißen Menschen vor etwa 40 000 Jahren das Tal der Großen Seen in

---

⁴ Die vorliegende Nicht-Eindeutigkeit resultiert aus der Annahme, dass der Begriff „Mehrwort-Stichwort“ einen erläuternden Ausdruck betrifft (von außerhalb des Wörterbuchs), und die Kürze des Stichworts ist ein Wörterbuch-Merkmal. Die Auffassung, dass der Begriff „Mehrwortstichwort“ ausschließlich das Wörterbuch betrifft, führt bei einem Erklärungsversuch zum Vorschlag, die folgenden Bezeichnungen als Äquivalente zu verwenden: „Mehrwortstichwort“, Mehrwortetikett“, „Mehrfachstichwort“, „Mehrfachetikett“ usw. Es scheint, dass die Bezeichnung „Mehrfachstichwort“ zu populärwissenschaftlichen Arbeiten, die Bezeichnung „Mehrfachetikett“ aber zu wissenschaftlichen Arbeiten passt, in denen man darüber hinaus auch noch die Bezeichnungen „Einfachetikett“ sowie „Leeretikett“ verwenden könnte.

Afrika verlassen haben und über das heutige Äthiopien bis in den Iran gelangt waren, von wo aus sie sich nach einigen Tausend Jahren in verschiedene Zweige aufteilten und in Richtung Nordafrika, Australien und Sibirien expandierten. Alle waren Nomaden gewesen. Die Expansionsrichtung in kühlere Gebiete vom heutigen Frankreich über Japan war hinsichtlich der Möglichkeit, Großwild jagen zu können, verlockend erschienen. Die Penetration erfolgte in einem derart breiten Umfang, dass sie vor etwa 20 000 Jahren zusammen mit Vertretern der gelben Rasse begannen, beide Amerikas zu bevölkern.

Vor etwa 20 000–10 000 Jahren breiteten sich die Vorfahren der Indoeuropäer allmählich von den Altai-Steppen in Richtung Mitteleuropa aus und nutzten die mit dem Rückzug des Gletschers verbundenen klimatischen Veränderungen. Die Besiedlungsdichte war gering. Die nächsten Migrationswellen waren mit Klimawandlungen, hauptsächlich lang anhaltenden Dürrezeiten, aber auch technologischen Innovationen verbunden gewesen, die eine Anpassung an die natürliche Umwelt erleichterten. Etwa vor 10 000 Jahren waren die Vorfahren der Indoeuropäer bereits in der Lage, Landwirtschaft und Obstanbau zu betreiben sowie Holzhütten aufzustellen (Renfrew 1987)⁵. Vor etwa 7 000 Jahren begannen sie Schlachtpferde zu züchten und durch das Halten in Gehegen zu zähmen, wonach sie auf diesen zu reiten anfangen und als Zugpferde nutzten. Es erfolgten erste Teilungen der Urindoeuropäer in getrennte Blut- und Sprachgruppen.

Vor etwa 5 000 Jahren begannen die Vorfahren der Urslawen mit vierrädrigen Wagen die Steppe zu befahren. Vor etwa 4 000 Jahren waren sie bereits in der Lage, Bronze zu schmelzen und zu schmieden sowie leichte, zweirädrige Kampfwagen, Streitwagen zu konstruieren. Als hoch qualifizierte Krieger traten sie in den Dienst der Herrscher von südlich der mittelasiatischen Nomadendörfer liegenden Städten. Wahrscheinlich aufgrund einer aus zyklischen, langwierigen Witterungsveränderungen sowie zusätzlich noch dem Ausbruch des Vulkans Santorini an der Ägäis Mitte des 17. Jahrhunderts v.u.Z. hervorgerufenen Dürre gingen sie auf Eroberungszüge und eroberten Griechenland, Indien, ja sogar Ägypten und China, wobei Bańkowski Ägypten und China völlig unerwähnt lässt.

Bei der Einführung des neuen Begriffs der Antisemiten beruft sich Bańkowski auf einen nach der Sintflut entstandenen mesopotamischen See, der seiner Meinung nach die Semiten von anderen Völkern trennte. Er beruft sich hier auf die ursprüngliche Bedeutung des griechischen *anti*, das „gegenüber, am anderen, gegenüberliegenden

---

⁵ Renfrew verweist auf Anatolien als am nächsten liegende Quelle der landwirtschaftlichen Kultur, wo sich die Bevölkerung einer ur-proto-indoeuropäischen Sprache bediente. Sie hatte sich etwa um 7000 v.u.Z. friedlich an der Donau entlang ausgebreitet und die Ausgrenzung neuer Sprachen bewirkt, darunter auch die der ur-proto-slawischen. Mańczak (2003) hingegen gelangte bei der Untersuchung von Paralleltextrn zu dem Schluss, dass die Sprache einer das Oder- und Weichsel-Gebiet bewohnenden urslawischen Bevölkerung die Quelle der indoeuropäischen Sprachen gewesen sei.

Ufer (eines Gewässers)“⁶ (S. xxviii) bedeutet, wobei er jedoch nicht konsequent ist, weil er sich bei der Einführung des Begriffs Ant(i)arier auf keinerlei Sintflut oder Gewässer beruft. Außerdem lässt die Einführung der Namen weiterer Völker nicht immer klare Rückschlüsse auf die Herkunft des jeweiligen Volkes zu. Das betrifft z.B. die Protokelten und Protogermanen. Es ist unklar, warum er den Begriff Antarier eingeführt hat, da er ihn weder einem in der Vergangenheit lebenden noch heute existierenden Volk klar zugeordnet hat, was darauf schließen lässt, dass es sich dabei wohl um ein virtuelles Volk handeln muss. Des Weiteren gibt er nicht einmal einen Hinweis bezüglich dessen, warum er die Slawen als von den Protogermanen abstammend betrachtet und nicht wenigstens die Germanen von den Protoslawen abstammen lässt; eine bloße Verneinung der Existenz der Protoslawen ist wohl ein bisschen wenig.

Bańkowski suggeriert ungerechtfertigter Weise die Vernichtung von Völkern, die sich „alteuropäischer“ Sprachen bedienten (S. xxvii). Es sind Nachfahren geblieben, was aus DNA-Untersuchungen deutlich hervorgeht. Es veränderten sich die Sprache und bis zu einem gewissen Grade auch die materielle Kultur. Bei einer relativ dünnen Besiedlung und unterschiedlichen Wirtschaftsformen (Jagdwesen, Hirtenleben, Landwirtschaft, Handwerk) konnten in ein und demselben Gebiet über viele Jahrhunderte lang menschliche Ansammlungen, die sich durch die in der jeweiligen Gruppe gesprochene Sprache unterschieden, miteinander koexistieren. Wenn eine Gruppe von berittenen Krieger-Nomaden keine eigene Schaf- oder Rinderherde besaß und nicht vom unentwegten Nahrungsmittelraub leben wollte, ging sie nach Eroberung der Bauern-Gruppe mit dieser eine Symbiose ein. Das zahlenmäßige Verhältnis von Kriegern und Bauern betrug meist eins zu zehn. Wenn es um die Sprache jener neuen Gemeinschaft ging, so war das unterschiedlich. Bekannte, allerdings mehr in der Neuzeit angesiedelte Beispiele für -nicht unbedingt indoeuropäische- Eroberungen sind folgende: In Bulgarien übernahmen die nomadischen Eroberer die Sprache der hiesigen slawischen Bauern, wobei es in Ungarn genau umgekehrt war -hier übernahmen die slawischen Bauern die Sprache der Nomaden, und in Japan entstand infolge von durch weitreichende und lokale Eroberungen sowie freiwillige Immigrationen eingeleiteten lang andauernden und komplizierten Prozessen eine Mischsprache.

Bańkowski verwendet im *Vorwort* verhältnismäßig häufig emotional Phrasen mit pejorativer Färbung, wodurch er den Leser konfundieren kann, z.B.:

„um bei den Untersuchungen die ganze stinkende Müllhalde zu durchstöbern“, (S. xi),

„dem Hund eine Mickiewicz-Ballade vorbellen“, (S. xxvii),

„es würden von ihr nur fossile Überreste übrigbleiben“, (S. xxix),

„die Slawen als besondere Affenmenschen-Gattung“, (S. xxxvi).

⁶ Anzumerken wäre, dass die Bezeichnung Hebräer, die in der hebräischen Sprache *ibri* (יִבְרִי) heißt, die Bedeutung von ‘der von’ oder ‘von außerhalb’ oder auch ‘Ankömmling’ hat. Wahrscheinlich stammt der Name von *Habiru*, einer Bezeichnung für die nomadischen Huriten und Semiten, die erstmals in einem aus der Zeit von König Szulga aus der III. Ur-Dynastie stammenden Dokument erwähnt werden. *Habir* kann darüber hinaus auch ‘der von jenseits (des Flusses)’ bedeuten und auf die semitische Präposition `br zurückgehen.

Es kommt mitunter vor, dass er eine bestimmte Auffassung äußert und ihr dann kurz darauf widerspricht. Als Beispiel dafür können die Zitate **A** und **B** dienen: Zitat **A**: „die heutige Amtssprache des polnischen Staates sowie die Amtssprache des Staates Israel...beide Versionen stehen der Schimpansensprache näher als dem Ungarischen mit seiner unvergleichlich vollkommenen grammatischen Struktur (mit der sich keine andere Sprache der Welt messen kann)...“, (S.xxviii). Hierbei handelt es sich um die unbegründete Feststellung eines exaltierten Humanisten, der höchstwahrscheinlich aus einem Kenntnismangel bezüglich objektiver Methoden zur Bestimmung von Sprachähnlichkeiten heraus mit emotionalen Formulierungen operiert, denn wenn Bańkowski diese Methoden geläufig gewesen wären, hätte er sie mit Sicherheit anzuwenden gewusst. Die Sprachen der Ural-Altai-Liga gehören einer früheren Sprachentwicklungsphase an und basieren auf dem Prinzip der Agglutination, weshalb sie den Eindruck einer größeren Regelmäßigkeit erwecken. Auf der Suche nach noch regelmäßigeren Sprachen müsste man sich den Sprachen der primitivsten Stämme Afrikas zuwenden. Auf der nächsten Seite jedoch widerspricht Bańkowski seiner in Zitat **A** enthaltenen Feststellung und verweist in Zitat **B** darauf „...dass es für einen Ungarn schon immer schwerer gewesen ist, sich mit einem anderen Ungarn als mit einem Engländer oder Chinesen zu verständigen...“, (S.xxix). Die angeführten Auffassungen sehen widersprüchlich aus; es sei denn, es geht hier um die frappierende Feststellung, dass je vollkommener die grammatische Struktur ist, desto schwieriger die Verständigung wird.

Recht häufig vermischt Bańkowski gerechtfertigte Anschauungen mit deutlich kontroversen Auffassungen. Charakteristisch ist dabei, dass er jede zweifelhafte Information in derart präparierter (beschnittener) Form aufbereitet, dass es schwer ist, sie mit nur einem Satz zu verwerfen, weil er weder Quellen angibt noch um die Zweifel weckenden Informationen herum zumindest ein bruchstückartiges Situationsmodell errichtet, während der rechtschaffene Historiker, ohne sich politischem Druck zu unterwerfen, eine Beschreibung früherer Zeiten als Modell in Gestalt eines Netzes von miteinander durch die Relationen von Ursache und Wirkung oder zumindest von Früher und Später verbundenen Ereignissen aufbaut und dabei Verwandtschaftsbeziehungen zwischen den am jeweiligen Ereignis Beteiligten berücksichtigt, damit die Wahrscheinlichkeit, die man den einzelnen Ereignissen sowie dem gesamten Netz zuschreiben kann, so hoch wie möglich ist. Bańkowski hingegen beruft sich nicht nur auf allgemein bekannte historische Fakten, sondern führt fiktive Fakten an, die nicht zu den festgelegten, diskutierten und allgemein anerkannten passen, wobei er keinerlei Quellen dieser mit Zweifel behafteten Informationen nennt, um diese herum nicht einmal ein bruchstückartiges Situationsmodell errichtet und auch keinerlei Argumente für seine Konstatierungen anführt. Als Beispiel sollen im Folgenden zehn von einer weitaus größeren Anzahl von im *Vorwort* enthaltenen zweifelhaften Äußerungen Bańkowskis angeführt und kurz erörtert werden.

1) „Unmittelbar vor der Entdeckung der Neuen Welt haben die sie⁷ sprechenden Völker den Iran, Nordindien, die Insel Ceylon sowie fast 80% des sogenannten Europas besiedelt, d.h. es wurde der westliche Teil Asiens abgegrenzt, der vom Ural und dem Kaukasus über Island reichte.“, (ESJP xxvii).

Bańkowskis Auffassung ist nicht nur ahistorisch, sondern regelrecht antihistorisch. Zur Zeit des Römischen Kaiserreichs gab es die Provinzen Afrika und Asien, wobei Erstere die Gegend des einstigen Karthago einnahm und die Zweite an der Ostküste der Ägäis lag. Der Begriff afrikanische und asiatische Provinzen taucht zu jener Zeit auf, als sich die Teilung des Römischen Reichs in östliches und westliches bereits deutlich abzeichnet. Durch die von Kaufleuten aus fernen Ländern mitgebrachten oder auch selbst auf Handels- oder sogar Kriegszügen gewonnenen Informationen förderten den Zuwachs an Wissen über ferne Länder. Die immer besser bekannten Länder wurden entsprechend den Begriffen afrikanische oder asiatische Länder allmählich in die Begriffsschicht inkorporiert. Der lateinische Name Europa wurde höchstwahrscheinlich über das Griechische von Syrien übernommen. Die Notwendigkeit, den Begriff Land (Kontinent) zu verwenden, wuchs mit der Entdeckung Amerikas⁸ sowie der Umseglung Afrikas. Das Problem einer formalen Trennung von Europa und Asien im Ural und im Kaukasus tauchte zu Beginn des 20. Jahrhunderts auf, als zwischen Wissenschaftlern verschiedener, meist junger Staaten entsprechende Vereinbarungen getroffen wurden. Bańkowskis Auffassung, Europa, insbesondere aber Island, gehörten zu Asien, deckt sich mit Mao Zedongs Anschauungen, der davon ausging, dass Europa eine asiatische Halbinsel sei.

2) „Alle miteinander verwandten Sprachen dieser großen Familie...bezeichnet man aus rein geografischen Gründen als »indoeuropäische«... Diese Bezeichnung dominiert bis zum heutigen Tag, obwohl sie nicht mehr aktuell ist, seitdem die Hälfte der »Indoeuropäer« in beiden Amerikas, in Südafrika, in Australien und Ozeanien lebt.“, (ESJP xxvii).

Wenn als »Indoeuropäer« (Indoeuropäer in Anführungszeichen) all jene bezeichnet werden, die indoeuropäische Sprachen sprechen (ungeachtet ihrer Herkunft), dann stellen die, die in den genannten Gebieten wohnen, ziemlich genau 1/3 aller diese Sprachen sprechenden Menschen, dar. Wenn man allerdings nur diejenigen berücksichtigt, die indoeuropäischer Abstammung sind, ergibt das ca. 1/8 (nach Angaben von 2000). Die gewonnenen Zahlen sind weit von der Hälfte entfernt, weshalb sich die Frage aufdrängt, wie Bańkowski den Indoeuropäer in Anführungszeichen und den ohne Anführungszeichen definierte.

⁷ Die indoeuropäische Sprache.

⁸ Das Wissen eignete man sich allmählich an. Obwohl man vermutete, ein neues Land entdeckt zu haben, musste zuerst bewiesen werden, dass es sich dabei nicht um Indien handelte. Dann wurde die Ostküste erforscht und kolonisiert; nach Umseglung von Süden her wurde die Westküste erforscht und kolonisiert. Die Frage jedoch, ob Amerika mit Asien verbunden ist, blieb bis zu Beringschen Zeit offen.

Außerdem ist das Infragestellen des Begriffs indoeuropäische Sprache mithilfe einer Infragestellung des Sinns des Begriffs Indoeuropäer unkorrekt, denn es kann durchaus viele Menschen geben, die eine konkrete indoeuropäische Sprache sprechen, ohne jedoch von der Herkunft her Indoeuropäer, sondern z.B. Kreolen, zu sein.

3) „...als Achäer..., und dann führten sie von Mykene aus einen langen Krieg gegen das an der Adria (und nicht in Kleinasien, wo das Pseudo-Troja von Schliemann ausgegraben worden war) gelegene Troja“, (ESJP xxx).

Bańkowski hat im *Vorwort* nicht angegeben, wo genau sich jenes von ihm postulierte, an der Adria gelegene Troja denn nun eigentlich befand und sollte deshalb wohl als Bańkowskis Troja bezeichnet werden. In der Tat gibt es viele Trojas, es tritt in der *Iliade*⁹ und der *Odyssee*¹⁰ auf, Trojas sind auch in anderen altertümlichen Schriftquellen zu finden; zu Schliemanns Zeit war unter den Griechen die Erinnerung an die Küste Trojas (Troada)¹¹ wach, wo einst Troja gewesen war. Schliemann hatte also für seine Ausgrabungen einen Berg am Fluss Scamander am Troada-Südrand gewählt, der von den Türken Hissarlik (Schloss)¹² genannt wurde.

Als Beispiel sollten in Anlehnung an die grundlegenden Quellen *Iliade* und *Odyssee* die Namen einiger unweit von Troja gelegener Ortschaften genannt werden. Bereits im *Ersten Buch der Iliade* – Verse 40 und 450 – gehören die Insel Tenedos und die Stadt Killa zur Domäne des lokalen Gottes Feba. In der Nähe der Insel Tenedos hatten die Achäer ein Lager aufgeschlagen (*Dreizehntes Buch der Iliade*, Vers 33), von dort aus traten sie auch nach der Eroberung Trojas den Rückweg nach Hause an (*Drittes Lied der Odyssee*, Vers 159). Hellespont wird im *Siebten Buch der Iliade*, Vers 85, erstmals als unweit vom Schlachtfeld bei Troja liegender Ort erwähnt. Der mehrfach genannte Berg Ida steht den Trojanern, die auf Jupiter¹³, den Gott dieses Berges, schwören, sehr nahe (z.B. *Drittes Buch der Iliade*, Vers 277), weil dort Helden geboren werden (z.B. *Zweites Buch der Iliade*, Vers 837 sowie *Viertes Buch der Iliade*,

⁹ Homer (1990 a).

¹⁰ Homer (1990 b).

¹¹ Küstenstreifen auf der kleinasiatischen Seite von Hellespont, mit etwa 120 km Uferlinie sowie ca. 30 km ins Landesinnere verlaufend.

¹² Es sollte angemerkt werden, dass Schliemann die Landkarten seiner Zeit mit der eingezeichneten Lage des Ilium Novum kannte. Darüber hinaus kannte er auch die Werke antiker Autoren sowie die Ruinen der nahegelegenen großen Stadt, die in ihrem Namen mittelbar an Troja anknüpfte und deshalb häufig mit Troja verwechselt wurde. Laut Strabon hieß die Ortschaft ursprünglich Sigeia und war 306 v.u.Z. wiederholt von Antigon I. als Antigonía Troas gestiftet worden. Dann nannte Lysimachos die Stadt in Alexandria Troas um. Unweit der Stadt legten die Römer eine eigene Kolonie an, die Colonia Alexandria Augusta Troas, kurz Troas, genannt wurde. Die Türken nannten den gesamten Ruinenkomplex Eski Stambul.

¹³ In der PIW-Ausgabe von 1990 findet man die Übersetzung Jupiter, in der Ossolineum-Ausgabe von 1972 die bessere Übersetzung – Zeus, da es ja um einen griechischen Mythos geht. Nach Eroberung Griechenlands durch die Römer wurden Jupiter und Zeus gleichgesetzt. Tatsächlich war das ein urindoeuropäischer Himmels-gott. Er wurde von vielen Völkern und unter jeweils anderem Namen verehrt.

Vers 480). Das Schlachtfeld befand sich in der Nähe des Flusses Skamander (*Zweites Buch der Iliade*, Vers 472). Lokale Namen, die Trojas Lage eindeutig beschreiben, sind in beiden Büchern noch weitaus mehr vorhanden. Viele von ihnen waren zu Schliemanns Zeit nicht mehr lebendig oder konnten nur noch aufgrund schriftlicher Quellen lokalisiert werden.

Von 1865 an führten mit Unterbrechungen zuerst die Amateur-Archäologen Frank Clavert, Heinrich Schliemann und Wilhelm Döpfeld, dann die Universitätsarchäologen Carl Blegen, Manfred Korfmann und Ernst Pernick auf dem Hissarlik-Gelände Ausgrabungen durch. Das hiesige städtische Siedlungswesen vom Typ Wehrburg, also mit Stadtmauern umgeben, dauerte von etwa 3000 v.u.Z. bis etwa 1 100 v.u.Z., wonach es recht rasch verschwand. Schicht VII der Ausgrabungen entspricht recht genau der aus der *Iliade* bekannten Beschreibung.

Angenommen, dass Bańkowskis Adria und die heute allgemein bekannte Adria identisch sind, könnte man hypothetisch erwägen, ob sich die Handlungen der *Iliade* und der *Odyssee* nicht so an die Küste dieses Meeres versetzen ließen, dass die Achäer vor Bańkowskis Troja hätten kämpfen können. Schon allein ein Blick auf die Landkarte macht deutlich, dass dies nicht möglich ist. In der Tat hätte es Odysseus, der aus dem entlegensten Winkel der griechischen Welt zum Schlachtfeld segelte, jetzt näher gehabt, was den Sinn der *Odyssee* allerdings erheblich in Frage gestellt hätte. Es ist zweifelhaft, ob Bańkowski auf der Adria eine Meerenge hätte aufzeigen können, die die Rolle von Hellespont gespielt haben könnte. Zweifelhaft ist auch, ob er in der Lage gewesen wäre, an der Küste dieses Meeres eine Stadt zu zeigen, zumindest in Gestalt von Ruinen, die der Beschreibung von Troja in *Iliade* und *Odyssee*, also genauso altertümlich und in einer genauso aussehenden Gegend liegend, entsprochen hätte. Selbst wenn er eine solche gefunden hätte, wären die neuzeitlichen Griechen wohl mit Sicherheit nicht mit einer Änderung der Ortsnamen einverstanden gewesen.

Wenn man also die Handlungen von *Iliade* und *Odyssee* nicht verlegen kann, bleiben nur die Enthüllung einer bislang allgemein unbekanntem, ebenso wunderbaren Erzählung über denselben Trojanischen Krieg, der Nachweis der Traditionen von Ortsnamen, die Zusammenstellung und Analyse von altertümlichen und neuzeitlichen Dokumenten und Diskussionen zu diesem Thema sowie die Durchführung von Ausgrabungen. Die Hauptlast der oben aufgeführten Arbeiten sowie die Beibringung von entsprechenden Belegen liegt allerdings bei Bańkowski selbst. Und solange nichts geschieht, gehört der Krieg zwischen den Achäern und Bańkowskis irgendwo an der Adria gelegenen Troja zu den fiktiven Fakten.

4) „...Homer kannte sie noch nicht, als er seine Epen im äolischen Dialekt schrieb, die später ins Ionische übersetzt worden.“, (ESJP xxx).

Homer war ein genialer *Aöde*, also ein Dichter-Sänger. Die Aöden waren gewöhnlich blind und konnten nicht schreiben. Auch in der *Iliade* und der *Odyssee* gibt es Hinweise darauf, dass Homer blind gewesen war. Ein Beweis oder zumindest eine hohe Wahrscheinlichkeit bezüglich der Tätigkeit des Aufschreibens von *Iliade* und *Odyssee* durch Homer, insbesondere im äolischen Dialekt, wäre eine wichtige Entdeckung.

5) „Die Hälfte der Protokelten zog von den kaspischen Steppen aus ins Innere von Kleinasien, wo Archäologen ihre fossilen Überreste freigelegt haben und ihnen den fiktiven Namen Hethiter gaben. Sie lernten dort von der asianisch-kaukasischen Völkerfamilie Stahlherstellung und Grausamkeit und machten sich um 900 v.u.Z. mit einzelnen Stämmen auf ihren langen und beschwerlichen Weg durch Europa -über Thrazien, Dalmatien und Illyrien, wo einer der Stämme die Adria überquerte (Mythos von Äneas) und nach Italien gelangte, wo nun die Entwicklung der Italer (und der unter ihnen befindlichen Lateiner) ihren Anfang nahm...“, (ESJP xxx).

Die erste Interpretation des angefügten Fragments könnte das Bild von Äneas sein, der sich als mutmaßlicher Hethiter von Illyrien aus über die Adria nach Italien begibt, die zweite könnte sein, dass Äneas auf dem Seeweg nach Italien dort mutmaßliche Hethiten trifft, die über die Adria gekommen waren und den Anfang der Italer darstellten. Ungeachtet zahlreicher Einzelheiten, wie z.B. jener, dass der Trojanische Krieg um 1150 v.u.Z. ausgetragen worden war, drängt sich unwillkürlich die Überlegung auf, ob Bańkowski nicht darauf abzielt, den römischen Gründermythos zu verbessern. Nach der klassischen Version des Mythos von Äneas sind die *Äneiden* nach dem Fall von Troja in Troad bei Hellestos auf der Suche nach dem Vaterland aufs Meer hinaus gefahren und haben unterwegs in Kartagina angelegt, um letztendlich an der Mündung des Tibers ins Meer an Land zu gehen, wo sie die Lateiner, die Untertanen des Königs Latinus, vorfanden. Auf ihrem Weg sind sie jedoch nicht über die Adria gefahren. Nach Verschwägerungen mit den Lateinern haben sie im Laufe der Zeit auch die Bekanntschaft mit anderen Stämmen der Italer gemacht.

6) „Die römischen Autoren Ammianus Marcellinus und Claudius Claudianus bezeichneten die Slawen als in Richtung Grenze des römischen Imperiums (genauer gesagt der Provinz Dazien) vorrückende Hunnen...“, (ESJP xxxi).

Bańkowski zeigte in den Werken der genannten Autoren keinerlei konkrete Stellen auf und führte auch keinerlei Zitate an, die seine These hätten stützen können. Obiges Zitat kann man unterschiedlich verstehen. Zum Beispiel wäre eine der möglichen Interpretationen die, dass beide römische Autoren den Begriff und die lateinische Entsprechung jener Bezeichnung sehr wohl kannten -die bei Bańkowski auf polnisch „Slawen“ heißt- sie aber aus bekannten Gründen als Hunnen bezeichneten; die zweite mögliche Interpretation könnte sein, dass beide römische Autoren die lateinische Entsprechung des Begriffs oder die Bezeichnung „Slawen“ oder auch beides zusammen, nicht kannten und das sich den Grenzen des Imperiums nähernde Volk aus bekannten Gründen als Hunnen bezeichneten. Obwohl das Auftauchen dieses neuen Nomadenvolkes oder Völkeragglomerats für die sonst so gut informierten kaiserlichen Militär- und Zivilbeamten eine Überraschung war, entwirrte Bańkowski diese Situation nach Jahren und gelangte zu dem Schluss, dass es sich dabei um die unmittelbar sprachlich, kulturell und durch Blutsverwandtschaft miteinander verbundenen Vorfahren der heutigen Slawen gehandelt habe. Ungeachtet anderer Möglichkeiten, sollte man sich die damalige Situation genauer vor Augen führen, selbst auf die Gefahr hin, dass es nicht gelingt, zu endgültigen Schlussfolgerungen zu gelangen und diese sinnvoll miteinander zu verknüpfen.

Ich gehe davon aus, dass es sich bei dem in obigem Zitat erwähnten Ammianus Marcellinus um den römischen Historiker Ammianus Marcellinus handelt, der im Jahre 330 u.Z. in Antiochia geboren wurde und um 350 u.Z. Mitglied der kaiserlichen Leibgarde, der sog. *protectores domestici*, geworden war. Er hat unter dem Titel *Res gestae* Roms Geschichte niedergeschrieben, die er mit der Herrschaft von Kaiser Nerva, also im Jahre 96, begann, wobei Bücher überliefert sind, die den Zeitraum 353 bis 378 u.Z. umfassen. Er starb nach dem Jahr 392 u.Z. In den Jahren 2001 und 2002 ist die polnische Übersetzung seiner Werke erschienen, also habe ich auf diese zurückgegriffen, um so mehr, weil ich keine anderen Schriften dieses Autors finden konnte, die bis heute überdauert hätten.

Claudius Claudianus (engl. Claudian) hingegen wurde um 370 u.Z. geboren und starb um das Jahr 404 u.Z. Er war lateinischer Hofpoet und von seiner Jugend an ein geschätzter Stilist. Neben zahlreichen Poemen, Panegyrika und Schmachreden (genauer gesagt polemisierenden, beleidigenden, schmähenden Reden) sind das unvollendete epische Werk *De raptu Proserpinae*, die Beschreibung einer Revolte *De Bello Gildonico* sowie die Kriegsbeschreibung *De Bello Gothico* erhalten geblieben. Bearbeitungen dieser Werke sind mehrfach im Druck erschienen. Ich habe hier den Reprint einer 1990 von der Harvard University Press im Rahmen der Serie *The Loeb Classical Library* herausgegebenen Bearbeitung (erste Ausgabe 1922) genutzt.

Marcellinus erwähnt die Hunnen mehrfach. Die Beschreibung von deren Aussehen passt aber wohl eher zu einem Volk des frühen türkischen Typs¹⁴ und ihre Lebensweise war eindeutig nomadisch¹⁵. Der Historiker nennt die Hunnen in einem Atemzug mit den Goten und Alanen. Die Hunnen haben die Alanen geschlagen und einen Teil von ihnen mitgenommen. Im Jahre 375 schlugen sie die auf der Krim, außerhalb der Grenzen des Kaiserreichs lebenden Westgoten, wobei ein Teil von diesen dazu gezwungen wurde, sich den Hunnen anzuschließen und sich der Rest zur Flucht ins Kaiserreich veranlasst sah. Die Alanen (auch Messagethen) werden in der Chronik als Halanen bezeichnet und als Nomadenvolk beschrieben, das Rinder und Pferde züchtet¹⁶ und dem Aussehen nach mit der Mehrheit der heute lebenden Slawen oder

¹⁴ „Und das ist der Stamm der Hunnen, den antiken Quellen kaum bekannt und Gebiete jenseits von Metyda bis hin zum Eismeer bewohnend, der durch seine jegliches Maß überschreitende Wildheit hervorstach... Infolgedessen altern sie ohne Bärte und ohne Liebreiz, ähnlich wie die Eunuchen. Alle haben kräftige und massive Gliedmaßen sowie feiste Nacken. Sie sind ungemein hässlich und derart gebeugt, dass man sie für Tiere auf zwei Beinen halten könnte oder für irgendwelche in Gestalt einer Figur gehauene Klötze, die man auf Brückengeländern anbringt.“, (Ammianus Marcellinus 2001–2001: xxxi [2,1–2,2]).

¹⁵ „Niemand pflügt dort das Feld und dort greift überhaupt niemand zum Hakenpflug, weil es keine festen Behausungen gibt, sie treiben sich ohne heimischen Herd herum, ohne Rechte und feste Lebensweise. Sie ähneln Leuten, die ständig mit ihren Wagen, in denen sie letztlich auch wohnen, auf der Flucht sind...“, (Ammianus Marcellinus 2001–2001: xxxi [2,10]).

¹⁶ „...sie alle werden Halanen genannt -wegen ähnlicher Sitten und Lebensweise, aber auch wegen derselben Bewaffnung. Sie besitzen keine Behausungen, kümmern sich nicht um die Pflugschar und den Ackerbau, essen aber ausschließlich Fleisch und trinken viel Milch. Sie sitzen auf ihren Wagen mit den aus Rinde bestehenden gewölbten Dächern und fahren durch

eventuell der nordischen Rasse verglichen werden könnte, mit einem Typ also, der im nördlichen Indien nicht allzu häufig auftritt¹⁷. An dieser Stelle sollten die im kaukasischen Albanien, nördlich vom Kaukasus lebenden Albaner erwähnt werden. Die Römer hatten mehrfach versucht, sie zu schlagen, u.a. in den Jahren 66 v.u.Z. und 37–36 v.u.Z. Strabon und andere Historiker beschrieben Aussehen und Lebensweise der Albaner so¹⁸, dass ich versuchen kann, sie mit den Alanen oder einem mit den Alanen eng verwandten Volk gleichzusetzen.

Marcellinus nennt und beschreibt die am Rhein lebenden Germanen sowie viele andere Stämme, die heute als germanische Stämme angesehen werden, wie z.B. die Goten, die Greuthunger (anders Ostgoten), Terwinger (anders Westgoten) und die Burgunder, nennt allerdings keinerlei Stämme, die man entsprechend dem im 19. und 20. Jahrhundert geprägten Verständnis vom Slawentum als slawische Stämme bezeichnen könnte. Die von ihm erwähnten und beschriebenen Sarmaten waren seinerzeit Nomadenstämme, die unweit slawischer Behausungen gelagert hatten. Wenn es um die Slawen geht, die nach Bańkowskis Auffassung unter der Führung von Attila aus mittelasiatischen Steppen gekommen waren, so scheinen unter den von Marcellius beschriebenen Stämmen die Halanen diesen wohl am ähnlichsten zu sein, woraus sich die Frage ergibt, ob die Halanen tatsächlich als Slawen angesehen werden können?

Claudianus verwendet für die Hunnen die Bezeichnungen Hunis oder Chonus. Er schreibt weniger konkret, dafür aber wesentlich poetischer, denn er war -im Unterschied zu Marcellinus- kein Soldat gewesen, sondern Epiker und Poet. Es lohnt sich, die aus Claudianus Werken stammenden und die Hunnen betreffenden Zitate zu studieren, um sich davon überzeugen zu können, dass dort nichts über die Slawen steht und höchstens die Skythen und Sarmaten (noch als Nomaden) sowie germanische Stämme Erwähnung finden. Die Übersetzung der folgenden Zitate aus dem Lateinischen ins Englische stammt aus einer englischen Ausgabe.

Bd. 1, S. 48, [iii, 321]

**nam tua cum Geticas stravisset dextra catervas,
ultra ducis socii letum, parsque una maneret
debilior facilisque capi, tunc impius ille
proditor imperii coniuratusque Getarum**

---

die endlose Steppe. Wenn sie in mit Gras bewachsene Gegenden kommen, stellen sie ihre Wagen zum Kreis auf. Sie leben von wilden Tieren. Wenn das Futter zu Ende geht, laden sie ihre Habe auf die Wagen und fahren los...Sie treiben Rinder vor sich her und hüten sie zusammen mit den Schweinen, nur um die Pferde kümmern sie sich besonders.“ (Ammianus Marcellinus 2001–2001: xxxi [2,17–19]).

¹⁷ Beinahe alle Halanen sind schlank und schön mit ihren hellblonden Haaren. Die gemäßigte Wildheit in ihren Augen weckt Schrecken. Sie sind aufgrund ihrer leichten Bewaffnung sehr gewandt. Sie können in allem den Hunnen das Wasser reichen, doch kleiden und ernähren sie sich zivilisierter als diese. Sie gehen auf Raubzüge und die Jagd, dringen dabei bis zu den Sümpfen von Meotyda und dem Kimmerischen Bosporus, ja sogar bis nach Armenien und Media vor,“ (Ammianus Marcellinus 2001–2001: xxxi [2,21–22]).

¹⁸ Baranowski (1987:22).

distulit instantes eluso principe pugnas 320
 Hunorum laturus opem, quos adfore bello
 norat et invisis mox se coniungere castris.
 Est genus extremos Scythiae vergentis in ortus
 trans gelidum Tanain, quo non famosius ullum
 Arctos alit. turpes habitus obscaenaque visu 325
 corpora;

Bd. 1, S. 49

For when thy right hand, Stilicho, had scattered the
 Getic bands and avenged the death of thy brother ge-
 neral, when one section of Rufinus' army was thus wea-
 kened and made an easy prey, then that foul traitor,
 that conspirator with the Getae, tricked the emperor
 and put off the instant day of battle, meaning to ally
 himself with the Huns, who, as he knew, would fight and
 quickly join the enemies of Rome. These Huns are a tri-
 be who live on the extreme eastern borders of Scythia,
 beyond frozen Tanais; most infamous of all the child-
 ren of the north.

Bd. 1, S. 76, [v, 270]

te sine dulce nihil. iam formidata tyranni
 tempestas subeunda mihi, qui forte nefandas
 iam parat insidias, qui nos aut turpibus Hunis 270
 aut impacatis famulos praebebit Alanis;
 quamquam non adeo robur defecerit omne
 tantave gestandi fuerit penuria ferri.

Bd. 1, S. 77

Without thee is no joy. Now must I face the tyrant's
 dread wrath; mayhap e'en now he is making ready against
 me some wicked snare and will make me a slave to the
 foul Huns or restless Alans. Yet is not my strength
 altogether perished nor so complete my powerlessness
 to wield the sword.

Bd. 1, S. 208, [xx 338]

vestis odoratae studium; laus maxima risum 335
 per vanos movisse sales minimeque viriles
 munditiae; compti vultus; onerique vel ipsa
 serica. si Chunus feriat, si Sarmata portas,
 solliciti scaenae; Romam contemnere sueti
 mirarique suas, quas Bosphorus obruat ! aedes; 340

saltandi dociles aurigarumque periti.

Bd. 1, S. 209

On their adornment and toilette they bestow a woman's care and find even the silk they wear too heavy a burden. Should the Hun, the Sarmatian, strike at the city's gates yet trouble they for nought but the theatre. Rome they despise and reserve their admiration for their own houses—may Bosphorus' waters overwhelm them ! Skilful dancers they and clever judges of charioteers.

Bd. 1, S. 372, [xxi 110]

nec te terrisonus stridor venientis Alani
nec vaga Chunorum feritas, non falce Gelonus, 110
non arcu pepulere Getae, non Sarmata conto.
extinctique forent penitus, ni more maligno
falleret Augustas occultus proditor aures
obstrueretque moras strictumque reconderet ensem,
solveret obsessos, praeberet foedera captis. 115

Bd. 1, S. 373

For thee the fearful shriek of the onrushing Alan had no terrors nor the fierceness of the nomad Hun nor the scimitar of the Geloni, nor the Getae's bow or Sarmatian's club. These nations would have been destroyed root and branch had not a traitor by a perfidious trick abused the emperor's ear and caused him to withhold his hand; hence the sheathing of the sword, the raising of the siege, and the granting of a treaty to the prisoners.

Das Fehlen von Vermerken über das Auftreten der Slawen in Mittel- und Osteuropa oder deren eventuelle Nennung unter entlehnten Namen kann dadurch erklärt werden, dass sich die römischen Historiker, und ganz besonders die Militärgeschichtler, besonders für jene Stämme interessierten, die eine militärische Bedrohung für Rom darstellten.

Zu römischer Zeit war die Bevölkerungsdichte nördlich und östlich der Karpaten gering und die Lebensbedingungen waren besonders im Winter hart. Die slawische Bevölkerung betrieb Landwirtschaft und höchstens lokalen Handel. In demselben Gebiet hatten über viele Jahrhunderte hinweg verschiedene Stämme leben können, darunter auch germanische und slawische. Die germanischen Stämme sind in etwa zu Beginn unserer Ära aus Skandinavien hervorgegangen und haben unter den Westslawen die Position von Kriegerern und Händlern eingenommen, waren also gewissermaßen mehr eine Berufsgruppe als ein fremder Stamm. Sie interessierten sich für das römische Imperium, das zum Ziel ihrer Raubzüge wurde. Jene, die sich unweit der Grenzen des Imperiums ansiedelten, gingen Handwerk und Handel nach, traten in die Legionen ein oder kämpften gegen sie.

Charakteristisch ist die auf die Wende 3./4. Jahrhundert zurückgehende Wanderung der Goten durch heutige polnische Gebiete. Aus Ausgrabungen ist bekannt, dass sie ihre Behausungen unweit von slawischen Wohnstätten errichteten. Innerhalb von zehn Generationen haben sie sich an Flüssen entlang von der Danziger Bucht bis in die Gegenden der Krim hin verschoben, wo sie u.a. zu nomadischen Ackerbauern wurden und sogar einige Küstenstädte in ihre Gewalt brachten. Diese ganze Wanderung fand noch vor dem Auftauchen der Hunnen an den Grenzen des römischen Imperiums statt, also noch vor der berühmten Völkerwanderung.

Erwähnenswert ist, dass es in diesem Zusammenhang auch Auswirkungen in entgegengesetzter Richtung gab. Aus den in den vergangenen Jahren erfolgten Ausgrabungen geht ein immer deutlicher werdendes Bild von zahlreichen slawischen Siedlungen in ganz Skandinavien hervor¹⁹. Von Dänemark über Norwegen bis nach Island wurden typische slawische Hütten, Werkstätten, die nach slawischem Muster Keramik herstellten sowie slawische Bootswerften freigelegt. Darüber hinaus konnte auch die typisch slawische Herkunft der Namen einiger dänischer Ortschaften belegt werden²⁰. Diese starken slawisch-skandinavischen Einflüsse erstreckten sich über das gesamte erste Jahrhundert unserer Ära.

Die in den letzten Jahren durchgeführten, mit dem Autobahnbau verbundenen Ausgrabungen zeigen, dass es, nachdem die germanischen Stämme Gebiete des heutigen Polen verlassen hatten, um in Richtung des im Untergang begriffenen Weströmischen Kaiserreichs weiterzuziehen, bezüglich des Siedlungswesens keinen Leerlauf gegeben hatte, was ein weiteres Argument dafür ist, dass die Slawen nicht erst in diese Gebiete ziehen mussten, sondern seit Langem schon dort waren.

Aus obigen Ausführungen geht hervor, dass das von früheren Historikern und Chronisten entworfene Bild von der Stammesverteilung in polnischen und benachbarten Gebieten in Antike und frühem Mittelalter in hohem Maße unvollständig ist, was in fehlerhaften Landkartenbeschreibungen in historischen Atlanten seine Widerspiegelung findet, wo die Germanen aufgeführt sind, die Slawen aber fehlen.

Die Entwicklung der territorialen Expansion des Römischen und des Chinesischen Kaiserreichs endete an den Grenzen von Gebieten, dessen Boden recht geschlossen von Bauern bearbeitet wurde²¹. Zwischen beiden Kaiserreichen zog sich ein bis zum heutigen Tag existierender Steppen- und Wüstenstreifen entlang, den von Norden her

¹⁹ Zahlreiche Arbeiten von Przemysław Urbańczyk vom Institut für Archäologie und Ethnologie der Polnischen Akademie der Wissenschaften, z.B. Urbańczyk (2004).

²⁰ Es handelt sich dabei um Namen mit der slawischen Endung „-litse“, „-niste“, z.B.: Binnitse, Jerlitse, Korbelitse, Kramnitse, Kunditse, Revitse, Tillitse sowie Namen mit den Präfixen vind- oder vent- np. Vindeby, Vindeballe, Vindeltorp, Vinde Sæby, Vindeholme, Vindbyholt, Vinderup, Vinde Helsing, Vindebode, Vinderød usw. Der Name der Ortschaft Fribrodre geht auf Pribrode zurück, wo eine Werft entdeckt worden war, die slawische Boote hergestellt hatte. Duczko (2000: 36–37, Zeichnung 10), Stanisławski (2006:573).

²¹ Einschränkungen gab es allerdings noch viel mehr, z.B. begannen die Schwierigkeiten mit der Verwaltung erst richtig deutlich zu werden, als die Entfernung zur Hauptstadt des Imperiums nur durch zwei Monatsritte oder eine zweimonatige Seereise zu bewältigen gewesen war. Daher die Versuche, eine größere Anzahl von Hauptstädten zu schaffen.

die in Gebieten harter Winter liegende Taiga und von Süden her Berge abgrenzen, zu deren Füßen Laubwald wuchs. Die in der Nähe der Hauptstädte der Kaiserreiche, d.h. mehr oder weniger nördlich von diesen liegenden Steppen waren beliebte Lagerplätze, die bei Raubzügen eine günstige Ausgangsbasis darstellten. Im Falle des Römischen Reichs kam den im Pannonischen Becken, im Theiß-Gebiet, liegenden Steppen eine solche Bedeutung zu. Bezüglich des Chinesischen Kaiserreichs waren das die Steppen des Ordos-Hochplateaus (*chin.* 鄂爾多斯高原 *È'ěrduōsī Gāoyuán*²² 'Hochplateau Ordos'²³), gelegen in einer großen Krümmung des sogenannten Gelben Flusses (*chin.* 黃河 *Huáng Hé* 'Gelber Fluss') nördlich des fruchtbaren Wei-Tals (*chin.* 渭河 *Wèi Hé* 'Fluss Wei'). Von Ordos aus erfolgten drei weitere große Invasionen in Pannonien: die der Hunnen an der Wende 4./5. Jahrhundert²⁴, die der Awaren²⁵ um 567 und die der Mongolen im Jahre 1241.

Im 4. Jahrhundert v.u.Z. tauchten in den an Chinas nördlichen Grenzen liegenden Steppen berittene Krieger auf, die sich „Hu“ nannten (*chin.* 胡 *hú* 'berittener Krieger, Barbar der nördlichen Gebiete') und ihren Lebensunterhalt durch Handel und Raubzüge bestritten. Sie handelten auf den grenznahen Märkten (*chin. trad.* 關市 [*chin. gegenw.* 關市] *gūanshì* 'an der Grenze befindlicher Markt, Marktplatz

²² Bis heute sind in China zahlreichen Transkriptionen im Gebrauch, allerdings hat die Transkription *pīnyīn* (拼音) nach dem Zweiten Weltkrieg ihre Position gefestigt, weshalb dieser Transkription hier Vorrang eingeräumt wird. Dennoch kommt es aufgrund dessen, dass die Transkription *pīnyīn* nicht mit dem fonologischen System der polnischen Sprache in Einklang gebracht werden kann, zu ständigen Versuchen einer Polonisierung der Transkriptionen von chinesischen Namen, die von Autoren vorgenommen werden, die Arbeiten über die chinesische Kultur schreiben. Die Anzahl der derzeit in die polnische Sprache aufgenommenen polonisierten chinesischen Namen ist allerdings gering.

²³ Die in der Arbeit angegebenen Bedeutungen von chinesischen Ausdrücken haben keinen etymologischen Charakter, sondern sind übliche Entsprechungen oder der Versuch, die chinesische Bedeutung aufgrund von Wörterbüchern mit den Bedeutungen chinesischer Zeichen (sog. strukturelle Bedeutung) zu deuten.

²⁴ Im Jahre 375 gelangen die Hunnen in die Karpaten-Gegend, 430 schlägt Attila an der Theiß sein Lager auf.

²⁵ Die Awaren stammen mit Sicherheit von den Rouran (*chin.* 柔然 *róurán* 'Rouran') ab, die auch Ruanruan oder Ruru (*chin.* 蠕蠕 *Ruǎnrǔǎn* oder *Rúrú* 'wimmelnde Würmer [wörtl. schleichen, sich winden]') genannt werden. Die Chinesen vermerkten, dass die Rouran aus Flüchtlingen hervorgingen, die Kriminelle und arme Bauern gewesen waren. Es sollte angemerkt werden, dass die polnischen Kosaken eine ähnliche Ethnogenese hatten, da sie sich hauptsächlich aus der ganzen Republik, insbesondere aber aus Masowien, geflüchteten Angehörigen des Kleinadels und Bauern zusammensetzten. Sie suchten auf den wilden Feldern um die Krim herum nach steuerfreiem Land. Unter Einfluss der griechisch-katholischen Kirche, insbesondere deren erhabenen Messen und Gottesdiensten mit den für sie charakteristischen Gesängen, der reichen liturgischen Umrahmung, einer prunkvollen großen wie auch kleinen Architektur, den prächtigen Gewändern der Zelebranten und der reichen Ausstattung der Gotteshäuser russifizierten sie sich sehr schnell.

am Grenzübergang'). Die Vorfahren der Hunnen²⁶, von den Chinesen als *Xiongnu* (*chin.* 匈奴 *Xiōng Nú* 'wilde Sklaven, Hunnen') bezeichnet, traten um 318 v.u.Z. in dieser Form in Erscheinung. Sie lebten in der Steppe und als Behausungen dienten ihnen Jurten (*chin.* 穹廬 *qiōnglú* 'jurta [wörtl. geräumiges Zelt]'). Der Eigenname von *Xiongnu* war wahrscheinlich *Hungnor* oder *Hunoch*. Die häufigen Kämpfe bewirkten 200 v.u.Z. das Einverständnis des Kaiserreichs bezüglich eines Systems dynastischer Mariagen, was mit der Überreichen von bestimmten Gaben verbunden war, die in Wirklichkeit aber ein Tribut waren. Dieses System nannte sich *heqin* (*chin.* 和親 [*gegenw.* 和亲] *héqīn* 'Frieden und Kolligation'). Die Hunnen-Anführer wurden als *chanyu* (*chin.* 單于 *chányú* [*früher:* *shànyú*] 'Entsprechung des türkisch-mongolischen: *khan, chan*, erster [ohne Partner, einzeln] Anführer') bezeichnet. Aus der geringen Anzahl von Wörtern der in chinesischen Dokumenten aufgezeichneten Hunnensprache schließt Edwin Pulleyblank (1962: S. 265), dass die Hunnensprache zur samojedischen Gruppe der heute im Jenissei-Gebiet vorkommenden sibirischen Sprachen gehörte²⁷. Aufgrund der Hunnen-Überfälle begannen die Chinesen um 220 v.u.Z. mit dem Bau der berühmten Großen Mauer (*chin.* 長城 *Chángchéng* 'Große Mauer [wörtl. lange Burg, lange Wehranlage]'). Es kam zu einer Teilung in nördliche und südliche *Xiongnu*. Die Auseinandersetzungen der nördlichen *Xiongnu* mit dem Kaiserreich, während der es auch Zeiten eines relativen Friedens gab, dauerten über die gesamte Herrscherzeit der Han-Dynastie hinweg an und waren jeweils von wechselndem Erfolg gekrönt gewesen. Nach zwei großen Niederlagen -36 v.u.Z. und 91 u.Z.- brach ein Teil der nördlichen *Xiongnu* in westlicher Richtung auf, was archäologische Untersuchungen von Bestattungen sowie Funde von auf der Strecke von Ordos nach Pannonien am Ufer von Flüssen und Seen vergrabenen hunnischen Votivkesseln bestätigen²⁸. Auch fragmentarische chinesische, sogdische, heftalische, persische und byzantinische Aufzeichnungen stellen Spuren dieser Migration dar.

Die *Xiongnu*, die sich unter der bäuerlichen Bevölkerung angesiedelt hatten, passten sich allmählich völlig den Chinesen an. Weil sie eine Vielzahl von Revolten und Aufständen angezettelt hatten, erzwang der auf den kaiserlichen Thron Anspruch erhebende Hofmagnat Cao Cao (*chin.* 曹操 *Cáo Cāo* 'Cao Cao [wörtl. verwaltender Diener]' im Jahre 214 u.Z. eine Trennung zwischen Stammesaristokratie und dem

²⁶ Die Hypothese, die Hunnen seien Nachkommen der Xiongnu, wurde von 1758 von Joseph de Guignes aufgestellt.

²⁷ Vovin (2000: 87–104) polemisiert in seinem Artikel *Did the Xiong-nu Speak a Yeniseian Language?* mit Pulleyblanks Standpunkt, nennt aber keine positive Lösung.

²⁸ In der japanischen Historiografie wird der Zeitraum vom 4. Jh. v.u.Z. als Yayoi bezeichnet. Zu jener Zeit war das Töpferrad nach Japan gekommen und man hatte die Fähigkeit zum Bronzeschmelzen erworben. Die Kultur nahm einen männlichen, patriarchalen Charakter an. In der Gegenwart wurden einige Hundert aus Bronze gegossene Votivglocken freigelegt, die seinerzeit meist auf Erhebungen vergraben worden waren, die über die umliegenden Dörfer dominierten, Tubielewicz (1984:30). Heute werden die Glocken 銅鐸 *dōtaku* 'Glocke aus Bronze [wörtl. Kupfer]' genannt, ihr früherer Name war 蝸 *sanagi* 'wörtl. Puppe'. Es fällt auf, dass die aus Bronze gefertigten Hunnenkessel und die japanischen Glocken *dōtaku* in bis zu einem gewissen Grade ähnlicher Form Verwendung gefunden hatten.

Volk der *Xiongnu*. Zur größten *Xiongnu*-Rebellion, die auch andere Nomadenvölker Nordchinas mitgerissen hatte, war es im Jahre 304 gekommen. Die *Xiongnu* metzelten die Einwohner beider Hauptstädte nieder -311 Luoyang (*chin.* 洛陽 [洛阳] *Luòyáng* 'erfroren und warm, Ort vieler Eigenschaften, der richtige Ort') und 316 r. Czag'an (*chin.* 長安 [长安] *Cháng'ān* 'ewige Ruhe, ewiger Frieden; Hauptstadt'). Beide Städte hatten jeweils etwa eine halbe Million Einwohner. Chroniken zufolge konnten sich in Czag'an, wo Gelehrte wohnten, gerade einmal 100 Familien retten. Von den einige Millionen zählenden Einwohnern des nahe gelegenen fruchtbaren Wei-Flusstals kamen etwa 2% der Bevölkerung mit dem Leben davon²⁹. In den Jahren 304–439, auch Zeit der Sechzehn Königreiche (*chin.* 十六國 [十六国] *Shíliùguó* 'sechzehn Königreiche') genannt, wurde die bäuerliche Bevölkerung des nördlichen Chinas von den Nomaden beherrscht, die die Wirtschaft in den Ruin trieben.³⁰ Vom 5. Jahrhundert an werden die *Xiongnu* in chinesischen Quellen nicht mehr als südlich der Großen Mauer lebender Stamm erwähnt.

Ein Brauch der *Xiongnu*-Steppennomaden bestand in der Organisierung von ethnisch unterschiedlichen, mehrstämmigen Konföderationen. So konnte sich auch ein völlig Fremder dem *Xiongnu*-Stamm anschließen, wenn er bereit war, sich dem dort herrschenden Stammesbrauchtum unterzuordnen, wobei es in erster Linie um die Anpassung an bestimmte Kampfesformen ging. Die letzte große Konföderation mit China war jene, die den Zeitraum der Sechzehn Königreiche einleitete. Jene Splittergruppen der nördlichen *Xiongnu*, die nach Westen aufgebrochen waren, wurden in sogdischen Dokumenten als „Xwn“, in sanskritischen als „Hūna“, in römischen oder byzantinischen hingegen als „Hunis“, „Chunus“ oder „Huni“ vermerkt.

Beiden römischen Autoren war bekannt, dass die Hunnen einen Teil der Alanen und Goten vereinnahmt hatten, die ihnen als Helfer bei ihren Überfällen auf das Römische Reich dienten. Beiden ist allerdings der Begriff „Slawen“ im traditionellen, auf das 19. und 20. Jahrhundert zurückgehenden Sinn unbekannt. Andere antike Autoren, z.B. Jordanus, erwähnen die Wenden, Anten und Sklawenen in auf die Slawen verweisenden Kontexten, ohne sie aber mit den Hunnen gleichzusetzen.³¹

7) „Den slawischen Beinamen von einem der späteren slawischen Anführer, der mit einem 300 Pferde zählenden Aufklärungstrupp um die zwanzig römische Provinzen durchstreift hatte, bevor er 453 u.Z in Pannonien verstarb, kennen wir in der lateinischen Version Attila,...“, (ESJP xxxi).

²⁹ Rodziński (1974: 144).

³⁰ Etwa um dieselbe Zeit hatten nomadische Stämme von ähnlicher ethnischer Zusammensetzung das Römische Kaiserreich überfallen.

³¹ Eine andere Frage ist das Auftreten von solchen Bezeichnungen, wie Skythen, Hunnen und Tataren und in Abhängigkeit von Ort und Zeit auch der Slawen, in alten Texten, meistens in der schönen Literatur, in übertragener Bedeutung und zur Hervorhebung von Wildheit oder Kampflust des betreffenden Ethnos. In einer solchen Situation stimmt der Name des jeweils genannten Stammes oder Volkes nicht mit dem aktuell verwendeten Namen überein. Es ist Aufgabe der Forscher, solche Verwendungen zu erklären.

Sicher geht es hier um die gemeinsame Kriegskampagne von Attila, dem Hunnenanführer, und den Ostgoten, Alanen, Gepiden, Skiren, Rugiern, Burgundern und Thüringern, die trotz der Niederlage entscheidend zum Untergang des Weströmischen Reiches beigetragen hatte. In der Kampagne wurden viele große Städte erobert und geplündert, mitunter auch zerstört oder niedergebrannt. Der Krieg musste einen schnellen Verlauf nehmen, da die etwa 100 000 Mann zählende Armee, die in der Hauptsache aus Reitern und Pferdewagen bestand, ständig versorgt werden musste. Am 20. Juni 451 verlor Attila auf den Katalaunischen Feldern eine Schlacht, an der auf seiner Seite etwa 50 000 Reiter teilgenommen hatten: Hunnen, Ostgoten, Gepiden und Alanen. Die Übriggebliebenen kamen dank der politischen Pläne des siegreichen Aetius mit dem Leben davon. Die lateinische Form des Namens Attila ist traditionell vom gotischen ‚Kleiner Vater, Väterchen‘ (*atte* ‚Vater‘) hergeleitet. Die Hunnen waren wahrscheinlich ein Volk des türkischen Typs. Nach dem misslungenen Einfall in Italien wurden sie von den ihnen untergebenen Gepiden geschlagen. Infolgedessen fanden sich die Reste der Hunnen unter den Bulgaren, in den Steppen der Flussgebiete von Don und Dnepr wieder. Bekannt sind die Namen zweier Stammesgeschlechter, die seinerzeit an diesem Exodus teilgenommen hatten: Kutiguren und Utiguren.

8) „...Polen, Tschechen, Serben, Moskowiter... sind ferne Verwandte der früh-historischen und prähistorischen Slawen mit einer mindestens 30–40prozentigen Beimischung nichtslawischen Blutes (bei den pseudoslawischen Tschechen, die seit Langem deutscher als die Deutschen sind -80%)“. (ESJP xxxii)

An dieser Stelle sollten die Fragen gestellt werden, wie viel germanisches Blut in den deutschen Adern fließt und dann wie viel slawisches Blut bei den Germanen festzustellen ist sowie wer als erster und wo Gebiete des heutigen Tschechien, Polens und auch Deutschlands bewohnt hatte. Eine entsprechende Skizze folgt.

Auf der Grundlage von archäologischen Ausgrabungen sowie Eintragungen in frühmittelalterlichen Chroniken haben deutsche Wissenschaftler im 19. und 20. Jahrhundert festgestellt, dass die germanischen Stämme Ende des 5. Jahrhunderts ihre Wohnstätten in Mitteleuropa verlassen und auf dem Boden des Westlichen Römischen Kaiserreichs barbarische Königreiche errichtet hatten und somit wesentlich zum Untergang des Imperiums beitrugen. Nach 200 Jahren (sog. Siedlungsleere) nahmen slawische Stämme aus der Pripjat –Gegend ihren Platz ein, und etwas früher, weil weniger als neunzig Jahre nach der Germanenwanderung, begann sich auf dem Balkan, also auf dem Boden des seinerzeit bestehenden Byzantinischen Kaiserreichs, das slawische Siedlungswesen zu entwickeln. Die an der Theiß lagernden Awaren zettelten Kriege gegen Byzanz an und strichen dabei von Byzanz reiche Tribut-Gaben ein, wobei die Slawen aus der Unterstützung der Awaren Nutzen zogen und sich in geschlossener Form auf der Balkan-Halbinsel sowie in Griechenland -von der Peloponnes-Halbinsel bis nach Kreta- ansiedelten.

Der hier skizzierte Standpunkt wird von Witold Mańczak aufgrund von sprachwissenschaftlichen Untersuchungen, aus denen hervorgeht, dass die indoeuropäische Urheimat mit der Urheimat der Slawen, die sich wiederum im Oder- und Weichsel-Gebiet befand, identisch war, verworfen (Mańczak 1992; 2004).

Darüber hinaus stellen seit fast zwanzig Jahren immer mehr Autoren auf der Grundlage von Untersuchungen menschlicher DNA den traditionellen Standpunkt deutscher Wissenschaftler in Frage. Sie untersuchen Mutationen des männlichen Y-Chromosoms, das als Y-DNA gekennzeichnet ist und vom Vater auf den Sohn übertragen wird sowie Mutationen der mit MT-DNA gekennzeichneten mütterlichen mitochondrialen DNA, die von der Mutter an Kinder beiderlei Geschlechts vererbt wird. Besonders interessant ist der Werdegang der Y-Chromosomen-Mutation, da die Männer, die es in männlicher Linie vererbt bekommen hatten, enger mit dem Stamm verbunden waren, und wenn sie ihn dann doch verließen, dann nur in einer Gruppe, die wiederum einen neuen Stamm bildete. Junge Frauen hingegen wurden entführt oder ließen sich entführen.

Jene Gruppe, die vor etwa 120 000 Jahren Afrika verlassen hatte³², wird allgemein als Gruppe angesehen, die aus nicht mutierten Personen bestand, und der Genotyp jeder von ihnen ist mit dem Buchstaben A gekennzeichnet. Dann wurde jede unter den Mitgliedern der Hauptlinie vererbte neue Mutation oder Mutationsgruppe mit dem jeweils nächsten Buchstaben des Alphabets gekennzeichnet. Angenommen, dass sich nach einigen Generationen die neue Mutation im gesamten Stamm verbreitet, kann man den Stamm mit dem Mutationssymbol kennzeichnen. Im Rahmen dieser Klassifikation bekamen die Indoeuropäer den Buchstaben R; eine gleichbedeutende Kennzeichnung³³ ist hier M207³⁴. Jede neue, im Rahmen einer bestimmten Gruppe von Nachkommen erfolgte Mutation ist im Wechsel mit den jeweils darauffolgenden kleinen Buchstaben des Alphabets oder Ziffern gekennzeichnet.

Die Haplogruppe³⁵ R1a-M420 (R1a1-M17)³⁶ ist am weitesten unter den Slawen, Balten, Ariern und Hindu in Nordindien verbreitet, insbesondere aber in der formal bereits nicht mehr existierenden Kaste der Brahmanen. Zahlenmäßig macht das etwa 40–60% dieser Völker aus. Charakteristisch für diese Gruppe sind Satemsprachen.

---

³² Zu einem solchen Ausbruch kam es ein oder zweimal, das zweite Mal vor etwa 40 000 Jahren. Ausbrechen bedeutet nicht, dass die Menschen nicht auch früher schon Afrika verlassen hatten, doch waren das nur einige wenige gewesen. Die im Fortgehen begriffene Gruppe jedoch verfügte höchstwahrscheinlich über Werkzeug, das ihnen und ihren Nachkommen ein Überleben gewährleistete. Die Frage nach der Anzahl der Fortgehensversuche wird wohl in Kürze geklärt werden. Einfluss hatten auch die sich aufgrund von auf der ganzen Welt ausbrechenden Supervulkanen, z.B. des Toba vor etwa 74 000 Jahren oder des Campi Flegrei vor etwa 40 000 Jahren, ändernden Wetterbedingungen. Der sogenannte Y-chromosomale Adam lebte etwa vor 60 000–90 000 Jahren, die mitochondriale Ewa -vor etwa 140 000 bis 200 000 Jahren in Afrika.

³³ Eine zweite Möglichkeit, die Mutation zu kennzeichnen, ist die Verleihung eines Ziffernsymbols, das mit der durch Buchstaben markierten Kennzeichnung des jeweiligen Laboratoriums beginnt, in dem sie entdeckt worden war.

³⁴ Die Haplogruppe R tauchte etwa 25 000–34 000 Jahren auf, (Karafet 2008: 836).

³⁵ Als Haplogruppe bezeichnet man eine Allele-Zusammensetzung von Genen, die im Chromosom an einer konkreten Stelle liegen. Die Bezeichnung Haplogruppe wird mitunter auf die Menschengruppe übertragen, die sich durch sie charakterisiert.

³⁶ Die Haplogruppe R1a1 tauchte vor etwa 15 000–21 000 Jahre auf.

Die Schwesterhaplogruppe R1b-M343 ist südlich und westlich von R1a am meisten verbreitet und durch Kentumsprachen gekennzeichnet. Die im südwestlichen Europa erfolgte Sättigung bezüglich dieser Haplogruppe, die mitunter auch keltische Haplogruppe genannt wird, beträgt etwa 50–80%. Die Völker beider Haplogruppen stießen bei ihrer Migration in Richtung Europa dort auf die ältere nicht-indoeuropäische Haplogruppe I-M170, der höchstwahrscheinlich die einstigen Wenden entsprechen.

Unter den Germanen treten folgende Haplogruppen in mehr oder weniger gleichen Proportionen auf: die skandinavische³⁷ (I1a+I1b), die keltische (R1b1b2) und die slawische (R1a1a). Demzufolge sind die Germanen als eindeutig kreolisch anzusehen, was zur Folge hat, dass man auf Grundlage des Auftretens von oben genannten und eindeutig auf Verwandtschaftsbeziehungen verweisenden Haplogruppen nicht wahrheitsgemäß folgern kann, wie viel von einem Deutschen in einem Tschechen steckt usw. Man könnte sich also fragen, woher Bańkowski die in Punkt 8 zitierten 80% genommen hat.

Witold Mańczak (2010) ist bei einem Vergleich des Wortschatzes in Paralleltexten zu dem Ergebnis gelangt, dass von den drei Sprachen -Englisch- Alt-Kirchenslawisch und Latein- das Englische in lexikalischer Hinsicht der gotischen Sprache am nächsten kommt, wobei das Lateinische am weitesten entfernt ist.

Immer mehr Forscher neigen zu der These, dass die deutsche Gegenwartssprache und die germanischen Sprachen allgemein Sprachen des kreolischen Typs sind. Eine angelsächsische Gruppe, D. Ringe et. al. (2002), die versuchte, die Ähnlichkeiten zwischen den indoeuropäischen Sprachen computermäßig und statistisch zu erfassen, konnte keinen Sprachen-Stammbaum erstellen, solange sie nicht die germanischen Sprachen aus der Analyse ausgeklammert hat, weil diese zu viele Anomalien aufwiesen. David D. Anthony interpretierte die germanischen Dialekte im Buch „The Horse, the Wheel and Language“ auf Seite 57 als aus slawischen und keltischen Dialekten sowie den Dialekten nicht-indoeuropäischer Autochthonen hervorgegangene Dialekte.³⁸

Es sollte hervorgehoben werden, dass die Kelten wärmere Gebiete als die Slawen bevorzugten, die erst nach Anpassung der Agrarkultur an die schwereren Bedingungen jenes insbesondere durch einen größeren Temperaturunterschied zwischen Sommer und Winter gekennzeichneten rauerer Klimas nördlich und südlich der Karpaten erstarkten.

Peter Underhill (2009) beschrieb die Entdeckung der typischen polnischen Haplogruppe R1a1a7, die bei etwa 35% der gegenwärtig lebenden Männer auftritt. Laut ihm war sie schätzungsweise vor 10 700–4 600 Jahren entstanden. Diese Schätzung wurde von Anatolij Klyosov (2009) auf vor 3 600–4 200 Jahren korrigiert.³⁹ Dieser Gruppe können Überreste aus der Zeit der Lausitzer Kultur und aus

³⁷ Genauer gesagt: autochthone skandinavische (nicht-indoeuropäische).

³⁸ Anthony (2007).

³⁹ Schlüsselbedeutung haben hier die geschätzte Anzahl der Generationen zwischen den in Erwägung gezogenen Mutationen sowie die Schätzung der Anzahl von Jahren, die auf eine Generation fällt. In der Regel gehen die Forscher dabei von 25 Jahren für eine Generation

auf dieser folgenden Kulturen zugeordnet werden. Im Jahre 2005 wurden in der Gegend von Leipzig, in der Ortschaft Eulau, Gräber von vor 2 600 v.u.Z. freigelegt, die Überreste enthielten, die der Gruppe R1a1a zugeordnet werden konnten und zur Schnurkeramikultur gehörten.

Demzufolge zeichnet sich ab, dass fast alle gegenwärtig auf polnischem Boden lebenden Polen sowohl von Seiten der hier vor über 5000 Jahren ansässig gewordenen slawischen Vorfahren wie auch von Seiten der noch älteren wendischen Vorfahren Autochthonen sind⁴⁰, was allerdings dem nicht widerspricht, dass beinahe alle heute auf polnischem Boden lebenden Polen Nachkommen slawischer Vorfahren sind, die sich auf dem Weg in die Steppen Zentralasiens und auch auf dem Rückweg von dort miteinander vermischt hatten.

9) „Das gesamte Territorium des Stammes der Lędzianie wurde erst von Bolesław I. (Chrobry) beherrscht, der auf Bemühungen seiner Mutter Dobrowita-Dobrawa-Dobrochna hin, der äußerst schlaun und nicht heiligen Tochter des Tschechischen Bolesław Okrutny, eines Christen, als Kind am Hofe des deutschen Königs erzogen worden war. Er gab dem Kiewer Verbündeten als Gegenleistung für dessen Hilfe in diesem Krieg die sogenannten Czerwień-Burganlagen (Przemyśl, Sanok, Lwów, Halicz, Bełz, Chełm, Breść und andere) für Jahre in Pacht, alle anderen eroberten Burgwälle der Lędzianie samt Hauptburg in Kraków besetzte er mit seinen Polanen-Besatzungen,...“ (ESJP xxxvii).

Das Problem ist, dass die genannten Wallburgen wohl eher zum Halicki-Fürstentum oder zur Roten Rus gehörten. Der Name Burgwälle von Czerwień war nur kurzzeitig im Gebrauch. Im Jahresbericht findet man für das Jahr 981 einen Vermerk, der in der Übersetzung wie folgt lautet: "Wir schreiben das Jahr 6489. Włodzimierz war gegen die Polen gezogen und besetzte ihre Städte: Przemyśl und Czerwień⁴¹, die heute der Rus unterstehen". Die Namen wurden nach 1031, als Mieszko II. sie verloren hatte, praktisch kaum mehr gebraucht. Die Burgsiedlungen Chełm und Lwów hatten nicht zu den Burgwällen von Czerwień gehören können, da sie von Fürst Daniel I. Halicki gegründet worden waren – Chełm im Jahre 1237, Lwów -1256. Außerdem befand sich

---

aus, was zu hoch erscheint, haben doch die Menschen in den damaligen Jahrhunderten wesentlich schneller und kürzer gelebt und die Mehrheit ist jung verstorben. Die Frauen gingen wesentlich früher Beziehungen ein, und wenngleich dies in den Ländern des slawischen Nordens etwas später erfolgte als in Südeuropa, so begann dies selbst im Norden im Alter von zwölf Jahren und ebenso früh wurden auch Kinder geboren. Demzufolge müssten für eine Generation 15, höchstens 18 Jahre angesetzt werden, um so mehr, weil bereits 15-18-jährige Männer als kriegstauglich erachtet oder für die Arbeit in der Wirtschaft geeignet angesehen wurden.

⁴⁰ Die Situation wird nach der Untersuchung der endgültigen Anzahl von Knochenüberresten aus verschiedenen Epochen klarer werden. Erschwerend wirkt hier allerdings der den Slawen zugeschriebene und mindestens 1000 Jahre lang praktizierte Brauch, die irdischen Überreste zu verbrennen.

⁴¹ Überreste des Burgwalls Czerwień als Hauptburg von Grody Czerwieńskie befinden sich in der Nähe des Dorfes Czeremno, unweit von Hrubieszów.

Lwów außerhalb der Grenzen der früheren Burgwälle von Czerwień, auf einem gut zu verteidigenden, aber nur schwer mit Wasser zu versorgenden und früher leeren Ort. Demnach hatte Bolesław I. Lwów nicht abgeben können, da zu seiner Zeit dort noch eine Einöde war. Die Zugehörigkeit von Przemyśl und Sanok zu den Burgwällen von Czerwień hingegen scheint zweifelhaft zu sein. Deutlich außerhalb ihres Bereichs lagen auch Breść und Halicz. Das ursprünglich lechitische Siedlungswesen reichte von Karków über Halicz, das höchstwahrscheinlich zum Großmährischen Staat und dann Mieszko I. gehört hatte. Nach kroatischer Tradition verließ ein Teil der Bevölkerung diese Gebiete und gründete das kroatische Fürstentum. Im Zeitraum vom 9. bis zum 11. Jahrhundert rangen die Polen und die Waräger Rus (Kiewer Rus) um diese Gebiete. Die Bevölkerungsdefizite der sich formierenden Waräger Rus zogen Umsiedlungen nach sich, zuerst in Richtung Kiew, dann siedelte sich Radym laut Nestor am Fluss Sorża an, woher der Name Radymicze stammt, und Wiatko – an der Oka, daher Wiatycze. Die übrige lechitische Bevölkerung unterlag unter dem Einfluss des altslawischen Brauchtums der Russifizierung.

10) „Als im Jahre 1372 König Kazimir auf dem Schloss von Przedbórz starb... wohnten 75% seiner Untertanen in einer Provinz des (Rote) Rus genannten Königreichs, nachdem die polnischen Kerngebiete von einer furchtbaren Seuche heimgesucht worden waren“, (ESJP xxxix).

Die erste große Pestepidemie, auch schwarzer Tod genannt, gelangte 1347 auf dem Seeweg von der Krim nach Südeuropa. Innerhalb von sieben Jahren, also bis 1353, erfasste sie ganz Europa, einschließlich der ruthenischen Fürstentümer, und löschte auf Grönland sogar eine Wikinger-Siedlung aus. Die größten Verwüstungen richtete sie in den zwischen Italien, Spanien und England liegenden Ländern einschließlich dieser an. Schätzungen gehen davon aus, dass etwa ein Drittel der damals 80 Millionen Menschen zählenden Bevölkerung Europas der Seuche zum Opfer gefallen war. Zwei Länder, und zwar Polen und Litauen, hatte sie weitestgehend verschont⁴². 200 Jahre lang kreiste die Pest mit unterschiedlicher Stärke durch Europa, hat später aber nie mehr einen derart tragischen Verlauf genommen wie beim ersten Mal. Es gab Jahre, in denen keinerlei neue Fälle beobachtet wurden. Obgleich die Pest auch in Polen vorkam, war die Intensität der Fälle doch wesentlich geringer als im Westen. Die Rote Rus stand nicht unter der Verwaltung des Polnischen Königreichs, war aber ein ethnisch-geografisches Gebiet, weshalb nicht sicher ist, um welches Gebiet es Bańkowski denn nun eigentlich geht. Momentan gehe ich davon aus, dass es ihm um die Halicka-Rus geht, also um Gebiete zwischen Trembowla, Kołomyja, Sanok, Rzeszów, Lubaczów und Krzemieniec. Dieses Gebiet macht etwa ¼ der Gesamtfläche des Königreichs aus. Dies würde bedeuten, dass die von Bańkowski postulierte Bevölkerungsdichte der Halicka-Rus 16 Mal größer als im übrigen Königreich gewesen wäre, was allerdings unglaublich erscheint und auch nicht mit der Besiedlungskarte aus dem 14. Jahrhundert übereinstimmt, die sich auf S. 11 des in englischer Sprache herausgegebene Historischen Atlases Polens (Gieysztorowa 1986:11) befindet.

⁴² Olczak, Elżbieta, Tazbir, Julia (2003: 35).

Bańkowski verwendet mehrfach die Bezeichnung Rote Rus. Es sollte an dieser Stelle erwähnt werden, dass der Name zu einem Teil die Bezeichnung einer Himmelsrichtung mit Hilfe von Farben darstellt, die mit Sicherheit chinesische Wurzeln hat und als Folge der Mongolen- und Türkeneinfälle übernommen worden war. Die ersten Waräger-Russischen Fürstentümer benutzten den Titel Chagana und unterlagen auch vom Chasarischen Chaganat ausgehenden kulturell-politischen Einflüssen. Die Herrscher der Chaganats gründeten Faktoreien, u.a. im chinesischen Tschangan und in Kanton (*chin.* 廣州 *Guǎngzhōu* 'breite Insel auf dem Fluss'), um Karawanen mit Seide zusammenzustellen und nach Europa zu schicken. Die vielen Jahre unmittelbarer chasarisch-chinesischer Kontakte endeten mit dem von Huang Czao angeführten Bauernaufstand (黃巢 *Huáng Cháo* 'Gelbes [Reis] Nest', 起義 *qǐyì* 'Aufstand in einer gerechten Sache'). Darüber hinaus bestanden die direkten ruthenisch-chinesischen Kontakte während der mongolischen Herrschaft über die Rus einhundert Jahre lang, als der Seitenweg ohne Hindernisse passierbar war, ruthenische Söldner in Peking als Palastwachen dienten (die letzte Söldnerwerbung fand 1334 statt), als chinesische Beamte als hochklassige Fachleute dem mongolischen Imperium, einschließlich der Rus, dienten.

Nach der traditionellen chinesischen Formenschule ((*chin.* 風水 *fēngshuǐ* 'Wind und Wasser'), hat jede der vier Himmelsrichtungen einen mythischen Bewacher (*chin.* 四象 *sì xiàng* 'Vier Gestalten'). Den Osten bewacht der Azurblaue Drache (*chin.* 青龍 *qīnglóng*), den Süden der Zinnoberrote Vogel (*chin.* 朱雀 *zhūquè*), den Westen der Weiße Tiger (*chin.* 白虎 *báihǔ*), den Norden die Schwarze Schildkröte (*chin.* 玄武 *xuánwǔ* 'Schwarzer Krieger').

Zumindest vom Einfall der Mongolen an bis zum Ende des 19. Jahrhunderts waren die Namen Weiße Rus (Белая Русь), Schwarze Rus (Чёрная Русь) und Rote Rus (Красная lub Червоная Русь) lebendig. Demzufolge bedeutet Rote Rus -Südliche Rus. Auffällig ist, dass es bezüglich der auf das Mittelalter zurückgehenden Bezeichnung Azurblaue (Grüne oder Himmelblaue) Rus keine Traditionen gibt. Vielleicht hat es einen solchen Namen gegeben und er ist ganz einfach verschwunden? Mit der Zeit tauchen der Name Grüne Rus ((Зеленороссия, Зелёная Россия) zur Kennzeichnung von Sibirien, Blaue Rus (Голубороссия, Голубая Россия) zur Kennzeichnung der Küste sowie Gelbe Rus (Желтороссия, Жёлтая Россия) für die Benennung von südlich von Sibirien gelegenen Gebieten auf. Angeblich soll der gegenwärtige Name Weißrussland die Westliche Rus betreffen.

Das Wort Rus als solches stammt höchstwahrscheinlich aus der altnordischen Sprache und ist vom Verb *róa* abgeleitet, das 'rudern' bedeutet, (Ekbo 1981; 2000). Sicher hat das englische *road* 'Straße' eine ähnliche Quelle.

Die Indoeuropäer initiierten und verbreiteten Errungenschaften, wie die Zähmung des Pferdes und seine Nutzung zum Reiten wie auch im Gespann, die Fähigkeit, Bronze und Eisen zu schmelzen und zu bearbeiten, die Herstellung von Kampfwagen und vielen anderen technischen Erleichterungen, was ihnen über die letzten zwei Jahrtausende der alten Ära hin Macht über die Steppen Zentralasiens gab und eine Verteilung der slawischen Völker und Sprachen auf gewaltige Gebiete von Mitteleuropa und den Balkan bis nach Indien zur Folge hatte. Dies war ein derartiges Kontinuum von

Dialekten und Sprachen, dass es schwer wäre, die Grenzen zwischen Slawen und Ariern aufzuzeigen. Diese Grenze entstand später, als türkische Völker, denen die Bequemlichkeiten der Indoeuropäer ebenfalls geläufig waren, durch ihre Expansion Slawen und Arier voneinander trennten.

In Bańkowskis im *Vorwort* enthaltenen Relation über die Entwicklung der Stämme und ihrer Sprachen hat er in die Beschreibung von Ereignissen und Prozessen, die mit großer Wahrscheinlichkeit tatsächlich in der Vergangenheit stattgefunden hatten, mitunter recht schlaue verschiedene kühne Konzeptionen eingeflochten, die sich bei näherer Betrachtung jedoch als fiktionale Fakten herausgestellt haben. Wenn Bańkowski daran gelegen gewesen wäre, den Leser von seinen Ideen zu überzeugen, hätte er wohl die Anzahl der angeführten fiktionalen Fakten verringern und jeden von ihnen sorgfältig begründen müssen. Einige von Bańkowskis Vorschlägen sind derart bahnbrechend, dass, wenn er zumindest einen davon mit aus verschiedenen Disziplinen der gegenwärtigen Wissenschaft geschöpften Argumenten untermauert hätte, dies nicht nur ihm selbst, sondern auch der polnischen Wissenschaft zum Ruhme gereicht hätte.

Angenommen die historiosophischen Auffassungen des Etymologen hätten Einfluss auf die im Hauptteil des Wörterbuchs dargestellten Lösungen, könnte man sich fragen, wie viele fiktionale etymologische Fakten der Redakteur des Wörterbuchs in seine Lösungen eingeflochten hat.

Jan Wawrzyńczyk hat die schwere Aufgabe auf sich genommen, die Datierungen von aus dem ESJP ausgewählten Einheiten zu verifizieren, deren „Centurie“ er einschließlich der die Datierungen betreffenden Kommentare in der Arbeit *Komentarze datacyjne do Andrzeja Bańkowskiego Etymologicznego słownika języka polskiego* [Datierungskommentare zu Andrzej Bańkowskis Etymologischem Wörterbuch der Polnischen Sprache] vorstellte und in den Schlussfolgerungen auf die recht bescheidene Quellenbasis des ESJP verwies, in der er die Ursache für festgestellte Ungenauigkeiten sieht (Wawrzyńczyk 2011).

Trotz obiger Fragen und Zweifel sollte der dritte Band von Bańkowskis ESJP durchaus erscheinen, da es sich dabei nicht um ein trockenes Werk handelt, sondern man dieses mit Vergnügen und intellektuellem Nutzen lesen kann. Außerdem würde sich dieses Wörterbuch, wenn es in seiner Gesamtheit erschienen ist, vor allem für die Arbeit mit Studenten eignen. Zweifellos wird der Student an dem vollendeten Werk Gefallen finden und besonders in den Übungen zur Validation von Wörterbüchern darauf zurückgreifen.

Literatur

- Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie*. T. 1 i 2, Prószyński i S-ka S.A., Warszawa 2001–2002.
- Anthony D.W., *The Horse, The Wheel and Language – how Bronze-age riders from the Eurasian steppes shaped the modern world*, Princeton University Press, cop., Princeton, Oxford 2007.

- Bańkowski A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, T. 1. A-K, T. 2. L-P, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 2000. (= ESJP)
- Baranowski B., Baranowski K., *Historia Azerbejdżanu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Wrocław [etc.] 1987.
- Claudius Claudianus, *Claudian: in 2 volumes with an English translation by Maurice Platnauer*, Mass. Harvard University Press. Cambridge 1990.
- Duczko Wł., (2000). *Obecność skandynawska na Pomorzu i słowiańska w Skandynawii we wczesnym średniowieczu*, (w:) Salsa Cholbergensis – Kołobrzeg w średniowieczu, red L. Leciejewicz, M. Rębkowski, Le Petit Café. Kołobrzeg 2000.
- Ekbo S., *The etymology of Finnish Ruotsi = Sweden*, „Acta Universitatis Upsaliensis Figura”, NS 19, 1981, s. 143–145.
- Ekbo S., *Finnish Ruotsi and Swedish Roslagen – what sort of connection?*, „Medieval Scandinavia”, Vol. 13. s. 64–69. 2000
- Gieysztorowa I. (et al.). *Historical Atlas of Poland*, Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Warszawa-Wrocław 1986.
- Homer, *Dzieła: Iliada*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1990.
- Homer, *Dzieła: Odyseja*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1990.
- Iwanowski M.A., *Refleksje nad słownikami etymologicznymi języka polskiego: ze szczególnym uwzględnieniem dzieła Andrzeja Bańkowskiego*, BEL Studio, Warszawa 2012.
- Karafet T.M. et al., *New Binary Polymorphisms Reshape and Increase Resolution of the Human Y-Chromosomal Haplogroup Tree*. „Genome Research” 18 (5): 830 2008
- Klyosov A.A., *DNA Genealogy, Mutation Rates, and Some Historical Evidence Written in Y-Chromosome: Part I: Basic Principles and the Method*, (w:) „Journal of Genetic Genealogy”, Vol. 5, 2009, No. 2. s. 186–216.
- Klyosov A.A., *DNA Genealogy, Mutation Rates, and Some Historical Evidence Written in Y-Chromosome: Part II: Walking the Map*, (w:) „Journal of Genetic Genealogy”, Vol. 5, 2009, No. 2. s. 217–255.
- Mańczak W., *De la préhistoire des peuples indo-européens*. Uniwersytet Jagielloński. Kraków 1992.
- Mańczak W., *Nieregularny rozwój fonetyczny spowodowany frekwencją w słowniku Bańkowskiego*. (w:) „Prace językoznawcze”, Nr 26, 2001, s. 153–158.
- Mańczak W., *Nieregularny rozwój fonetyczny spowodowany frekwencją w II tomie słownika Bańkowskiego*, (w:) „Slavia Occidentalis”. Nr 59, 2002, s. 51–56.
- Mańczak W., *Recenzja: Colin Renfrew, Archeologia i język. Łamigłówa pochodzenia Indo Europejczyków*, (w:) „Przegląd archeologiczny”, Tom 51, 2003, s. 191–192.
- Mańczak W., *Prehistoryczne migracje Słowian i pochodzenie języka staro--cerkiewno-słowiańskiego*, (w:) „Rozprawy Wydziału Filologicznego, Polska Akademia Umiejętności, Kraków”, Tom LXXV. 2004, s. 28–45.
- Mańczak Witold. (2010). *Językoznawstwo oparte nie na wierze w nieomylność autorów, ale na statystyce*, (w:) Ze wspomnień polskich językoznawców, Oficyna Wydawnicza LEKSEM, Łask 2010.

- Olczak E., Tazbir J. [red.]. (2003). *Wielki atlas historyczny*, Wydawnictwo Demart, Warszawa 2003.
- Pulleyblank E.G., *The Consonantal System of Old Chinese*, (w:) „Asia Major”, 9 (1962): s. 58–144, s. 206–265.
- Renfrew C., *Archeology and Language. The Puzzle of the Indo-European Origins*, Jonathan Cape, London 1987.
- Ringe D., Warnow T., Taylor A., *Indo-European and Computational Cladistics*, (w:) „Transactions of the Philological Society”, Vol. 100, Marzec 2002, s. 59–129.
- Rodziński W., *Historia Chin*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, Wrocław [etc.] 1974.
- Stanisławski B. *Wczesnośredniowieczna ceramika słowiańska w Skandynawii*, (w:) Świat Słowian wczesnego średniowiecza, red. Marek Dworaczyk [i in.], Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Szczecin-Wrocław 2006.
- Tubielewicz J., *Historia Japonii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, Wrocław [etc.] 1984.
- Urbańczyk P., *Zdobywcy północnego Atlantyku*, Wydaw. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.
- Underhill P.A. (et al.), *Separating the post-Glacial coancestry of European and Asian Y chromosomes within haplogroup R1a*, „European Journal of Human Genetics”. Vol. 18, 2010, s. 479–484.
- Vovin A., (2000). *Did the Xiong-nu Speak a Yeniseian Language?*, „Central Asiatic Journal: International Periodical for the Languages, Literature, History and Archeology of Central Asia”, 44 (1) 2000. s. 87–104.
- Wawrzyńczyk J. *Komentarze datacyjne do Andrzeja Bańkowskiego Etymologicznego słownika języka polskiego*, „Linguistica Copernicana”, Nr 2(6)/2011. s. 295–312.

Streszczenie

O wstępie do *Etymologicznego słownika języka polskiego* autorstwa Andrzeja Bańkowskiego

Andrzej Bańkowski, znakomity polski etymolog, we wstępie do *Etymologicznego słownika języka polskiego*, opisał wiele zagadnień ważnych w pracy etymologa. Niniejszy artykuł przedstawia próbę analizy sposobu ujęcia wybranych zagadnień poruszonych przez A. Bańkowskiego. W analizie starałem się posiłkować osiągnięciami takich uczonych jak Anatolij Klyosow, który na podstawie badań DNA ustalił drzewo genealogiczne Indoeuropejczyków. Poglądy A. Bańkowskiego nie rzadko okazują się być nowatorskie w stopniu tak wysokim, że należy uznać je za mocno kontrowersyjne.

Summary

On the Introduction to *Etymological Dictionary of the Polish Language* by Andrew Bańkowski

Andrew Bańkowski, outstanding Polish etymologist, in the introduction to the *Etymological Dictionary of the Polish Language* described a number of issues important to the job of etymologist. This article presents an attempt to analyze the way of the seizure of selected issues which A. Bańkowski has raised. In the analysis I sought to make use of the achievements of scholars such as Anatoly Klyosow who on the basis of DNA tests fixed the family tree of Indo-Europeans. A. Bańkowski's opinions frequently turn out to be innovative to such an degree that it should be regarded as highly controversial.

Дарья КАСПРУК

Московский городской педагогический университет

Структурный и этимологический анализ лексико-семантического поля *Fitness*

Можно исследовать структуру языка в разных направлениях: изучать классы частей речи, значение лексических единиц, синтаксически правильное построение предложений, а также каким образом лексические единицы формируются из самых мелких значимых единиц – морфем.

Большинство английских слов появляются путем преобразования старых слов в новые с помощью добавления аффиксов к уже существующей форме, тем самым изменяя класс слов, а также соединяясь друг с другом и образуя сложные слова¹. По мнению А.И. Смирницкого, сложные слова – это “цельно-оформленные” конструкции, являющиеся неделимыми по отношению к грамматическому строю.²

Изначально само слово *аффикс* использовалось в качестве глагола, и имеет латинское происхождение. Латинское *affixus* означало причастие прошедшего времени от глагола *affigere* (значение *закрепить/ фиксировать*).³

В настоящее время термин аффикс означает “такую служебную морфему языка, которая отличается широкой сочетаемостью с определенным кругом корней или основ и вступает с ним в стереотипные семантические отношения”.⁴ Таким образом, в свою очередь, аффиксация – образование производной основы из производящей основы путем добавления словообразующей частицы

---

¹ Crystal David. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. 2nd Edition, 2003, 505 p.

² Смирницкий А.И. Лексикология английского языка М.: Московский Государственный Университет, 1998. 260 с.

³ Manova Stela. [Электронный ресурс]

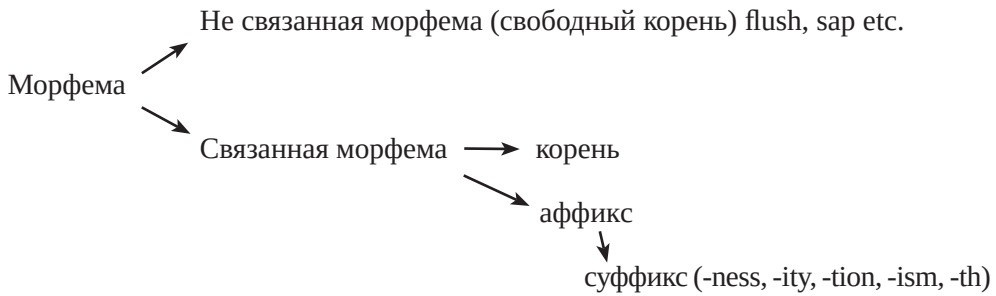
⁴ Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа: на материале германских языков. Изд. 3. М.: URSS, 2012. С. 133

аффикса.⁵ Аффиксальные морфемы выполняют служебные функции, а именно словоизменительные и словообразовательные. Важным, при описании лексики поля, является анализ структурных и семантических черт единиц и сопоставление этих особенностей между собой. Под структурой понимаем совокупность элементов объекта, их отношений и целостность между ними.⁶ Следовательно, под структурой лексических единиц будем считать целостность языковых форм, которые формируют семантическое единство.

Построенное нами лексико-семантическое поле *Fitness* (далее ЛСП *Fitness*) состоит из 48 лексических единиц. Состав поля включает в себя единицы, отнесенные к части речи существительному, структурно они представляют собой однокомпонентные части речи, одно сложное существительное, состоящее из двух корневых морфем, а также несколько словосочетаний, состоящих из прилагательного и существительного.

Схематично покажем типы морфем, из которых состоит изучаемое поле (рис.1).

Рисунок 1.

Выделяем первую группу, состоящую из 19 единиц. Сюда относятся: *clout, fettle, flush, hygiene, kilter, might, repair, power, sap, sinew, shape, stamina, thew, trim, tone, verdure, vigour, weal, welfare*. Морфологическая структура выбранных лексических единиц проста. Корневая морфема во всех словах равна основе.

Следующая группа состоит из следующих лексических единиц: *activeness, brawniness, hardiness, lustiness, liveliness, robustness, ruggedness, stoutness, soundness, sturdiness, stalwartness, spryness, toughness, wellness, wholesomeness*. Всего их 15. Морфологическая структура лексических единиц усложнена прибавлением аффикса к основе. Словообразовательный формант *-ness* указывает на принадлежность лексических единиц к части речи существительному. Рассматриваемый аффикс служит для образования существительного от имени прилагательного и обладает значением “качества, свойства”. В данном случае

⁵ Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. М. Высшая школа, 89. 126 с.

⁶ Философский энциклопедический словарь [Электронный ресурс]

единицы указывают на свойства присущие индивиду – быть физическим сильным, крепким, подвижным и т.д.

Третья группа состоит из 4 лексических единиц с добавлением суффикса –ity. В эту группу вошли *agility, durability, muscularity, vitality*. Суффикс –ity имеет значение “качество, состояние”. Так же, как и в предыдущей группе, суффикс указывает на физические качества особи – быть выносливым, мускулистым и подвижным.

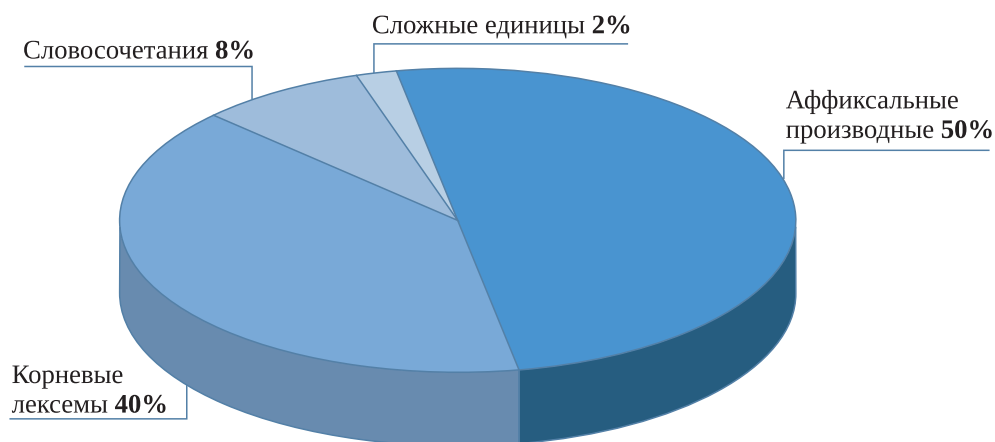
Четвертую группу составляют единицы, заканчивающиеся на суффикс -tion: *condition, constitution*. Аффикс –tion указывает чаще всего на существительное образованное от глагола со значением “состояние”.

Пятая группа включает в себя одну лексическую единицу с аффиксом –ism: *athleticism*. Аффикс указывает на лицо или предмет, “имеющий определенное качество, состояние”. В данном случае он определяет физическое качество индивида.

Шестая группа состоит из единиц с аффиксом –th: *health, strength*. Суффикс также как и в предыдущих группах имеет значение “качество, состояние” с указанием на абстрактное понятие.

В седьмую группу входят словосочетания, выраженные прилагательным и существительным: *good health, good condition, good shape*. Указанные словосочетания, имеющие форму *прилагательное + существительное*, выражены подчинительной связью и представляют собой субстантивные словосочетания.

Проведенный анализ проиллюстрируем диаграммой, рис.2

Отдельно выделяем сложное существительное выраженное наречием и существительным: *well-being*, в котором наречие *well* относится к первому компоненту сложного слова, так как в данном случае наречие пишется через дефис

со вторым словом, а также при произнесении данного слова, основное ударение приходится на первую часть слова, а второстепенное на вторую.⁷

По мнению Е.С. Гинзбург⁸, сложносоставные слова состоят из двух компонентов, и ядром структуры такого слова является чаще всего второй компонент, в нашем случае *being*, который и определяет частеречную принадлежность всего слова. Графически, одним из признаков сложного английского слова является дефис между частями слова. Кроме того, второй элемент рассматриваемого сложносоставного существительного соотносится со словом с производной основой *be + ing*.

Согласно диаграмме, самым продуктивным способом словообразования в английском языке, в общем, и в ЛСП *Fitness* в частности является аффиксация, которая и занимает 50 % поля.

По мнению М.Д. Степановой словообразование в языке непосредственно связано и с грамматикой, и с лексикой, так как глубокое изучение средств словообразования позволяет более детально рассмотреть лексический состав языка.⁹ [Помимо структурного исследования, анализ лексики включает в себя также историко-этимологическое изучение единиц относящихся к ЛСП *Fitness*, так как без подобного исследования становится невозможным комплексное, всестороннее рассмотрение лексики.

Этимология, как один из разделов языкознания, занимается изучением происхождения слова, поиском первоначальной формы слова. Первичная форма слова со временем утрачивается, образуя новые значения. Исследование не ограничивается восстановлением изначальной формы, оно включает в себя также анализ всех промежуточных форм слова и установление причин, вызвавших подобные изменения.¹⁰ Цель науки – выяснить в каком языке, от какого слова, в какой исторический период развития произошло то или иное слово, найти “исходное” значение.¹¹ Наиболее благоприятными условиями для проведения подобного исследования являются наличие хороших этимологических словарей, исторических справочников, что обеспечит быстрый и достоверный сбор информации.¹²

Одним из классических и авторитетных словарей в сфере этимологии является “The Oxford English Dictionary”.¹³ В словарных статьях дается подробная ин-

⁷ [Электронный ресурс]

⁸ Гинзбург Е.Л. Словообразование и синтаксис. Изд. 2. М.: Либроком, 2010. 264 с.

⁹ Степанова М.Д., Чернышева И.И. Лексикология современного немецкого языка [Текст] (М.Д. Степанова, И.И. Чернышева) М.: Академа, 2005. 252с.

¹⁰ Касавин И.Т. Энциклопедия эпистемологии и философии науки М.: “Канон+ “РООН “Реабилитация”, 2009. 248с.

¹¹ Откупщиков Ю.В. К истокам слова. Рассказы о науке этимологии. СПб.: “Авалон, “Азбука-классика”, 2005. 352с.

¹² Трубачев О.Н. Труды по этимологии. Слово. История. Культура. Том 1. М.: Языки славянской культуры, 2004. 803с.

¹³ The Oxford English Dictionary J.A.H. Murray, H. Braddy, W.A. Craig, C.T. Onions [Электронный ресурс CD-ROM]

формация о дате появления в английском языке той или иной лексической единицы и ее значении. Однако, для получения более точной и объемной информации, дополнительно используем электронный ресурс “Online Etymology Dictionary”.¹⁴ Базу электронного словаря составляет ряд этимологических словарей таких как: “An Etymological Dictionary of Modern English,” Klein’s “A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language,” “Oxford English Dictionary” (second edition), “Barnhart Dictionary of Etymology,” Holthausen’s “Etymologisches Wörterbuch der Englischen Sprache,” Kipfer and Chapman’s “Dictionary of American Slang” и так далее.

Мы устанавливаем происхождение 45 лексических единиц поля *Fitness* и 5 словообразующих суффиксов. Словосочетания *good health*, *good condition* и *good shape* состоят из единиц входящих в поле, которые мы рассматриваем отдельно от словосочетаний. Учитываем время появления единиц, в случае отсутствия данных о веке, когда единица была впервые использована в значение относящиеся к полю *Fitness*, выбираем наиболее близкое значение анализируемой единицы.

Для обозначения языка, из которого произошло заимствование той или иной единицы, будем использовать рядом с лексемой сокращения: OE. (Old English), ME. (Middle English), OF. (Old French), MD (Middle French) F. (French), L. (Latin), N (Norse), Gr. (Greek).

В IX веке зафиксирован один словообразующий суффикс – *ity* (L.) “state or condition”, который сохранил свое значение до настоящего времени.

В X веке зафиксирована одна лексическая единица *sap* со значением “the vital juice or fluid which circulates in plants”. В настоящее время у этого слова существует дополнительное значение “health and energy”. Можем проследить перенос значения X века на современное значение. Жизненно необходимый сок или жидкость, которая циркулирует в растениях, необходима им для роста, цветения, жизни; соответственно индивиду присуще такие качества как здоровье, энергия которые также необходимы для здорового существования, как и растениям.

К лексемам, появившимся в XI веке, относятся *durability* и *strength*. Сопоставляя дефиниции XI века и настоящего времени, можно отметить сходство в значении *strength* (OE). Лексема *durability* (OF.) лишь указывает на общее значение “длительности”.

К лексемам, появившимся, в XII веке относятся прилагательное *good* (OE.) (рассматриваемое как компонент словосочетаний) абсолютно с таким же значением, как и в настоящее время.

В XIII появились *liveliness* (OE.) в таком же значении, как и в настоящее время и *wholesomeness* (OE.), дефиниция которого ограничивается следующим “the quality or condition of being wholesome, in any sense.” Для лучшего понимания можно обратиться к значению прилагательного *wholesome* “sound in physical condition, conductive, favourable to good health”. Это определение четко раскрывает значение *wholesomeness*, которое является идентичным к определению, использующееся в настоящее время.

¹⁴ Online Etymology Dictionary [Электронный ресурс]

В XIV веке зафиксированы такие единицы как *condition* (OF), *constitution* (F), *lustiness* (OE), *might* (OE), *power* (ME), *soundness* (MF), *sturdiness* (OF), *stoutness* (OF), *toughness* (OE), *vigour* (OF), *welfare* (N). Сопоставив дефиниции этимологического словаря с определениями в современных словарях, которые мы использовали при описании единиц ЛСП *Fitness*, можно заметить, что дефиниции практически идентичны и полностью отражают суть ЛСП.

В XV зафиксированы две лексемы *agility* (F) и *clout* (OE). Значение *agility* совпадает с современным значением. *Clout* представлена в значении “a heavy solid blow”, а в современных словарях используется значение “power, muscles”. Вероятнее всего произошел метафорический перенос значения, так как только сильный, физически развитый человек способен нанести “сильный твердый удар кулаком”.

К лексемам, появившимся, в XVI веке относятся *robustness* (L), *sinew* (OE), *thew* (OE), *wellness* (OE), значение которых полностью совпадает с современным толкованием.

В XVII веке в словаре зафиксированы следующие единицы *activeness* (F), *repair* (OF), *tone* (Gr.), *well-being* (F), *weal* (N), *hygiene* (F), *hardiness* (F), *kilter* (E), *muscularity* (L), а также суффикс *-ism* (L). Лексема *hygiene* обладала единственным значением “that department of knowledge or practice which relates to the maintenance of health; a system of principles or rules for preserving or promoting health; sanitary science” (область знаний или практика, которая связана с сохранением здоровья; система принципов или правил для сохранения или поддержания здоровья; санитарная гигиена – *пер. авт.*). В настоящее время добавилось значение “conditions conducive to health” (состояние способствующее здоровью), что дает возможность использовать единицу не только в качестве научного термина, как отрасль медицины, но и описывать состояние любого живого индивида в быту. Оставшиеся значения, зафиксированные словарем в XVII веке, совпадают по своим значениям с современными толкованиями.

XVIII зафиксированы лексемы *fettle* (OE), *flush*, *stamina* (L), *spryness*, две из которых не известного происхождения. Дефиниции всех представленных лексических единиц отражают в полной мере современные значения.

К лексемам, появившимся, в XIX веке относятся *athleticism* (L.), *brawniness* (OF), *ruggedness* (ON), *stalwartness*, *vitality* (L), суффикс *-ness* (OF), и суффикс *-th* (OF). Зафиксированные в этимологическом словаре значения идентичны актуальным значениям. Исключение составляет слово *athleticism*. В XIX веке оно использовалось в значении “the practice of, or devotion to, athletic exercises; training like an athlete”. Современные словари фиксируют только значение, связанное с качествами, которыми обладает человек: *athleticism* – the physical qualities that are characteristic of athletes, such as strength, fitness, and agility [Oxford Dictionary, 2015]. Произошел переход от процесса (тренировка, практическая деятельность) к конечному результату – обладание качествами, присущими атлетичному человеку, такими как сила, развитые физические данные и т.д.

Стоит отметить, что в этимологическом словаре, в толкованиях ко всем единицам, независимо от того, каким веком датируются они, используется набор

таких же определяющих слов, как и в современных словарях, которые мы использовали для построения ЛСП *Fitness* (e.g. Cambridge Advanced Learner's Dictionary, Colin's New English Dictionary, Food and Fitness: A dictionary of Diet and Exercise, Longman Dictionary of Contemporary English, Merriam Webster Dictionary etc.), а именно *agility, energy, activity, muscularity, strength, vitality, vigour, soundness, good condition, robustness, vividness, sturdiness, stalwartness, liveliness, physical welfare, being active, health, power*. Отметим также, что большинство единиц поля составляют слова английского языка, упомянутые в разные периоды его развития, а именно 44% от общего числа единиц поля. Чуть меньшую часть составляют слова, заимствованные из французского языка – 30%. Слова латинского происхождения составляют 12%. Заимствование из норвежского языка составляет 8%. Самое минимальное число заимствований приходится на греческий язык – 2%. Остается 4% слов неизвестного происхождения.

Подводя итоги, следует отметить, что лексемы, составляющие ЛСП *Fitness*, структурно неоднородны; большую его часть составляют корневые и аффиксальные лексические единицы. По своей этимологии преобладающую часть поля составляют истинно английские и заимствованные из французского языка лексемы. Сравнивая значения единиц с IX до XIX века включительно с современными толкованиями, стоит подчеркнуть, что с течением времени все значения рассматриваемых единиц практически (за исключением некоторых) не претерпели изменений. Это говорит о наличии ясных, понятных определений, которые не потребовали серьезных изменений, несмотря на эволюцию человека и, следовательно, языка, а также о четком отнесении слов к определенным “предметам” и наличию подвижной системы связей, которые являются основой значений слов.¹⁵

Литература

- Гинзбург Е.Л. Словообразование и синтаксис. Изд.2. М.: Либроком, 2010. 264 с.
- Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1989. 126 с.
- Касавин И.Т. Энциклопедия эпистемологии и философии науки М.: “Канон+ “РООН “Реабилитация”, 2009. 248с.
- Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа: на материале германских языков. Изд.3. М.: URSS, 2012. С.133
- Лурия А.Р. Лекции по общей психологии. С-П.: Питер, 2007. 320с.
- Откупщиков Ю.В. К истокам слова. Рассказы о науке этимологии. СПб.: “Авалон, “Азбука-классика”, 2005. 352с.
- Смирницкий А.И. Лексикология английского языка М.: Московский Государственный Университет, 1998. 260с.

¹⁵ Лурия А.Р. Лекции по общей психологии. С-П.: Питер, 2007, 320с.

- Степанова М.Д. Чернышева И.И. Лексикология современного немецкого языка [Текст] (М.Д. Степанова, И.И. Чернышева) М.: Академа, 2005. 252с.
- Трубачев О.Н. Труды по этимологии. Слово. История. Культура. Том 1. М.: Языки славянской культуры, 2004. 803с.
- Философский энциклопедический словарь [Электронный ресурс] <http://slovarslov.ru/slovar/fil/s/struktura.html> (дата обращения: 11.12.2015).
- Crystal David. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. 2nd Edition, 2003.505p.
- <http://howjsay.com/index.php?word=well-being> [Электронный ресурс] (дата обращения: 11.12.2015).
- Manova Stela. [Электронный ресурс] www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199772810/obo-9780199772810-0183.xml. (дата обращения: 10.12.2015).
- Online Etymology Dictionary [Электронный ресурс] <http://etymonline.com/>
- Oxford Dictionary [e-version] URL:// <http://www.oxforddictionaries.com> (date of access: 19.08.2015).
- The Oxford English Dictionary J.A.H. Murray, H. Braddy, W.A. Craige, C.T. Onions [Электронный ресурс CD-ROM].

Резюме

Лексико-семантическое поле *Fitness* представляет собой совокупность лексем, объединенных общим семантическим значением, и с преобладанием одинаковых частей речи – существительных. В статье представлен морфологический анализ структуры лексических единиц поля *Fitness* с целью выявления особенностей строения отобранных лексем. Определены словообразующие форманты и описаны их значения. Выявлена этимология каждой единицы с указанием времени появления. Произведен сопоставительный диахронический анализ использования лексических единиц в настоящее время и на момент их появления.

Summary

Structural and etymological analysis of lexical-semantic field *Fitness*

Lexical-semantic field *Fitness* is a collection of lexemes united by the common meaning. The field mostly consists of nouns. The article presents morphological analysis of lexical units. Word formants are determined and their meanings are described. Etymology of each investigated unit is established with indication of time of its appearance. This is followed by the diachronic analysis of all lexical units' usage at the time of appearance and nowadays.

Streszczenie

Analiza strukturalna i etymologiczna leksykalno-semantycznego pola *Fitness*

leksykalno-semantyczne pole *fitness* to zbiór leksemów zjednoczonych wspólnym znaczeniem. Pole składa się głównie z rzeczowników. W artykule przedstawiono analizę morfologiczną badanych jednostek leksykalnych. Ustalono skład formantów wyrazów oraz opisano ich znaczenie semantyczne. Etymologię każdej badanej jednostki ustalono ze wskazaniem na czas jej powstania. Dokonano analizy diachronicznej wykorzystania wszystkich jednostek leksykalnych w momencie ich pojawienia się i współcześnie.

Zinaida KHARITONCHIK

Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie

Latent features in the semantics of lexical units

Introduction

The assumption that meaning is inseparably related to conceptual structures has become one of the major basic tenets of present day cognitively oriented linguistics. Meaning is no longer regarded as a static structure fossilized in dictionary definitions but rather as a dynamic entity which gives access to the conceptual structure, or opens a window into our mental world. The new vision of meaning as a construal based on a rich conceptual structure has had several consequences. First, gone are the days of heated discussions about the boundary line between semantics and pragmatics. The many ways of their distinction are best summarized by J. Lyons who lists the following: 1) "...semantics has to do with meaning, and pragmatics with use...", 2) "...semantics has to do with competence, and pragmatics with performance...", 3) "...semantics has to do with the conventional, and pragmatics with the non-conventional, aspects of meaning...", 4) "...semantics is a matter of rules, and pragmatics of tendencies, principles, maxims or strategies...", 5) "...semantics deals with truth-conditional, and pragmatics with non-truth-conditional, meaning...", 6) "...semantics deals with literal, and pragmatics with non-literal meaning", 7) "...semantics has to do with the meaning of sentences, and pragmatics with the meaning (or interpretation) of utterances...", 8) "...semantics deals with context-independent, and pragmatics with context-dependent, meaning" (Lyons 1987: 157). Second, severe criticism of the above cited theoretical views for their inconsistency and attempts to throw some kinds of meaning into what Bar-Hillel once called "the pragmatic wastebasket" (cited from J. Lyons (ibid)) have been replaced by special emphasis on the inseparable bond that ties meaning and conceptual structure. No longer trying to get rid of the essential inherent fuzziness of meaning cognitive linguists offer an explanation of its indeterminacy. As R.

Langacker writes in his 1986 *Introduction to Cognitive Grammar* “Cognitive grammar takes a nonstandard view of linguistic semantics and grammatical structure. Meaning is equated with conceptualization. Semantic structures are characterized relative to cognitive domains, and derive their value by construing the content of these domains in a specific fashion (Langacker 1986: 1). Seeing “the language system as a window that enables the direct investigation of **conceptual structure** (knowledge representation, including the structure and organisation of concepts) and **conceptualisation** (the process of meaning construction” (Evans 2006: 54) a decade later cognitive linguists have come to an understanding, firstly that the conventional forms in which speakers package conceptualizations represent but a subpart of conceptual structure and, secondly, that **semantic structure**, i.e. meanings conventionally associated with words and other linguistic units, is **encyclopaedic** in nature (Evans 2006: 160). This means that words do not represent neatly packaged bundles of meaning (the **dictionary** view), but serve as ‘points of access’ to vast repositories of knowledge relating to a particular concept or conceptual domain structure (Ibid).

The vision of meaning quoted above raises several significant questions: a) the stratification and selection of types of knowledge to be represented explicitly or implicitly being perhaps the most important, b) socio-cultural factors being relevant or irrelevant, c) psychological salience as opposed to contextual, derivational, etc. relevance, and others.

Aims and data

What follows is an attempt 1) to demonstrate how rich and diverse conceptual structures which words give us access to can be as repositories of knowledge relating to particular concepts, 2) to reveal the freedom with which language users draw from these repositories, 3) to show crosslinguistic differences in profiled features. For this purpose I have chosen two types of words: kinship terms *father*, *mother*, *brother*, *sister* in English and their correlates in Russian, on one hand, and English animal names *cat*, *dog*, *fox*, *wolf* with their Russian counterparts, on the other.

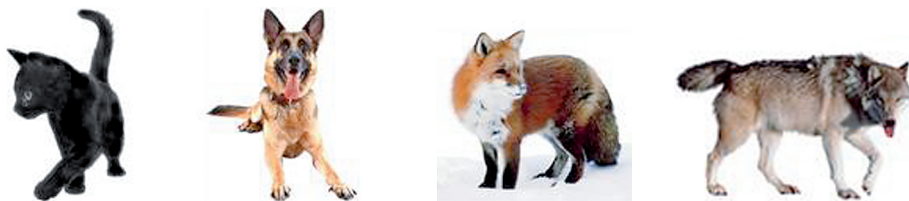
Lexicographic descriptions of meanings

Kinship terms being relative in nature seem to possess very poor semantic structures. Their dictionary definitions in various explanatory dictionaries are simple enough and not very informative. They merely indicate the relationship between people: cf., e.g., *father* ‘a male parent’ (Longman 2009; CALD 2008) or ‘a male parent of a child or animal’ (OALD 2010); *mother* ‘a female parent’ (CALD 2008) or ‘a female parent of a child or animal’ (Longman 2009; OALD 2010); *brother* ‘a male who has the same parents as you’ (Longman 2009), ‘a man or boy with the same parents as another person’ (CALD 2008), ‘a boy or man with the same mother and father as another person’ (OALD 2010); *sister* a girl or woman who has the same parents as you’ (Longman

2009), 'a girl or woman who has the same parents as another person' (CALD 2008), 'a girl or woman who has the same mother and father as another person' (OALD 2010). A similar simplicity of definitions characterizes the corresponding Russian words. Cf. *отец* 'Мужчина по отношению к своим детям', *мать* 'Женщина по отношению к своим детям', *брат* 'Сын тех же родителей или одного из них по отношению к другим их детям', *сестра* 'Дочь тех же родителей или одного из них по отношению к другим их детям' (Ožegov and other dictionaries). The relation to or among children becomes the differentiating semantic feature of the basic meanings of the words.

As compared to the kinship terms cited above, animal names possess meanings which can be described as rich bundles of various semantic features. CALD 2008, e.g., gives the following semantic information of the words in question: *cat* 'a small animal with fur, four legs, a tail, and claws, usually kept as a pet or for catching mice', *dog* 'a common animal with four legs, especially kept by people as a pet or to hunt or guard things', *fox* 'a wild mammal belonging to the dog family that has a pointed face and ears, a wide tail covered in fur, and often reddish-brown fur', *wolf* 'a wild animal of the dog family: *Wolves hunt in groups known as packs. We could hear wolves howling in the distance*'. LDOCE Online offers the following descriptions: *cat* 'a) a small animal with four legs that people often keep as a pet. Cats sometimes kill small animals and birds [→feline] *tabby/ginger/tortoiseshell etc cat* (=colours of cats) *a tom cat* (=a male cat) **b) also big cat** a large animal such as a lion or tiger', *dog* '1 a common animal with four legs, fur, and a tail. Dogs are kept as pets or trained to guard places, find drugs etc', *fox* 'a wild animal like a dog with reddish-brown fur, a pointed face, and a thick tail', *wolf* 'a wild animal that looks like a large dog and lives and hunts in groups) and supports the information with illustrative pictures of the animals named (see the pictures below):

It is obvious that lexicographers point out not only various appearance features of the animals in question, the presence of legs, or tails, and their colour but include behavioural properties (hunting habits) and relation to people (kept as pets) underlining their domestic or wild nature and adding quite often some scientific information (the family or the species the animal belongs to) as well. It is also obvious that lexicographic definitions may vary in content. This variability in itself is an interesting semantic phenomenon and invites detailed analysis and interpretation (Харитончик 2013).

Linguistic ways of knowledge actualization

What should be stressed though is that dictionary definitions do not cover all the knowledge people possess about the world. How vast that knowledge can be is convincingly shown by G. Lakoff with the example of *mother*. As the author states, “*Mother* is a concept that is based on a complex model in which a number of individual base models converge, forming an experiential cluster. The models in the cluster are:

- The birth model: the person giving birth is the *mother*. The birth model is usually accompanied by a genetic model, although since the development of egg and embryo implants, they do not always coincide.
- The genetic model: the female who contributed the genetic material is the *mother*.
- The nurturance model: the female adult who nurtures and raises a child is the *mother* of that child.
- The marital model: the wife of the father is the *mother*.
- The geneological model: the female of the first ascending generation is the *mother*.

The concept *mother* normally involves a complex model in which all of these individual base models converge to form a cluster. But because of the complexities of modern life, they have come to diverge more and more” (Lakoff 1984: 20–21).

The example given by G. Lakoff is far from being the only case. The same can be said of any of the kinship terms studied, of the animal names in general, actually about every word of the language vocabulary. The range of information people associate with words is much wider than their dictionary descriptions. The aim of dictionaries being to give clues or hints to what may be denoted by the word (Bolinger 1965: 572) and therefore somewhat different from explication of all knowledge represented by lexical items, lexicographers limit themselves only to what can be termed as necessary and sufficient semantic features, or to prototypical traits suffering a lot from the diffuseness and indeterminacy of the latter and as a consequence varying, as we could easily observe, in their choice. What lexicographers cannot do though is to avoid registering language phenomena through which the wealth of information held by conceptual structures either explicitly or implicitly finds its way into language. Polysemy, a high word formation potential and vast combinability are the major channels for the knowledge, kept in conceptual structures, to flow into the semantics of language units and get profiled.

Polysemantic word structures

It is evident that semantic derivation which brings about polysemy as a universal fundamental property of lexical units is based on the encyclopedic character of their semantic structure. Most productive semantic processes of metaphoric and metonymic transfers vividly demonstrate the unlimited variety of knowledge actively used as semantic foundations (grounds, or blends) for the secondary use of names, on the one

hand, and its selectivity, on the other. Each of the items under consideration according to the dictionary data happens to have several meanings, thus sharing the polysemantic character of the overwhelming majority of words in the lexicon of any language. See, e.g. **sister** ‘1. a girl or woman who has the same parents as another person 2. A girl or woman who treats you in the kind way that a sister would 3. A woman who shares an interest with, especially that of improving women’s rights’ (CALD 2008) or **fox** ‘1 [countable] a wild animal like a dog with reddish-brown fur, a pointed face, and a thick tail 2 [countable] *informal* someone who is clever and good at deceiving people: *He was a sly old fox.* 3 [uncountable] the skin and fur of a fox, used to make clothes 4 [countable] *American English informal* someone who is sexually attractive (LDOCE) and others). I will not comment on the semantic ties between the meanings of polysemantic words, the words under study included nor on the problems related to their exposition. I would only like to stress the following. In spite of vast and inspiring research on the problem especially by cognitivists, semantic patterns which reflect the interaction between target and source meanings of words and their semantic ties are still awaiting thorough and exhaustive description and are to be revealed both systemically and typologically. The necessity and importance of the description to come is enhanced by their value for the prognosis of a polysemy potential of the word. I firmly believe that the semantic derivational capacity of words depends not so much on their formal and etymological properties, though they might act to a certain degree as beneficial or restricting factors. The most relevant polysemy factor is, in my opinion, the knowledge represented and its salience. The pedagogical and formalization perspectives of the use of the semantic patterns are not to be discarded either.

Word formation inheritance

Another process through which knowledge structures constantly reveal themselves is word formation. As evidenced by the semantic properties of words derived from kinship terms (*fatherly, motherly, brotherly, sisterly, brotherhood, sisterhood, to father, to mother*, etc. in English and *отцовский, материнский, братский, сестринский, по-отцовски, по-матерински, по-братски, по-сестрински*, etc. in Russian) what comes to the fore in their meanings is not so much the genetic relationship but moral and behavioural properties such as care, protection, love, kindness, gentleness, etc. that you expect to find in a good father or mother, or loyalty, friendship, interest, understanding, etc. characteristic of good brothers and sisters. See, e.g. **fatherly** ‘kind and gentle in a way that is considered to be typical of a good father’, **motherly** ‘a motherly woman is loving and kind, like a good mother’, **brotherly** ‘showing feelings of kindness, loyalty etc. that you would expect a brother to show’, **sisterly** ‘typical of a loving sister – a sisterly kiss’; **brotherhood** ‘a feeling of friendship between people – the spirit of brotherhood’, **sisterhood** ‘a special loyal relationship among women who share the same ideas and aims, especially among feminists’ (Longman 2009). See also the definitions of the correlative words in Ožegov’s dictionary: “ОТЦОВСКИЙ, -ая, -ое. 1. см. отец. 2. Свойственный отцу, такой, как у отца. Отцовские чувства. Отцовское

отношение наставника к ученикам. По-отцовски (нареч.) относиться к кому-н.”, “МАТЕРИНСКИЙ, -ая, -ое. 1. см. мать. 2. Свойственный матери, такой, как у матери. Окружить кого-н. материнской любовью, заботой. По-матерински (нареч.) относиться к кому-н.”, “БРАТСКИЙ, -ая, ое. 1. Свойственный брату, родственный. Братская любовь. 2. Глубоко дружеский, близкий, родственный по духу. Б. союз.”, “...сестринский, -ая, -ое (к 1 и 3 знач.) и сестрин, -а, -о (к 1 и 3 знач.). Сестринские чувства (также перен.: такие, как у сестры к брату)” (Ožegov).

Contextual profiling

The contextual usage widens the scope of latent features profiled in derivatives as people know quite well that alongside *true brotherly love, brotherly kindness, brotherly friendship, brotherly fondness, brotherly protection, brotherly message, brotherly advice, brotherly feeling, brotherly and sisterly affection, brotherly nature, brotherly and sincere commitment, the brotherly people of...*, *brotherly regard, brotherly grimness, brotherly embrace, brotherly kiss, brotherly peck on the cheek, brotherly handshake, brotherly squeeze*, there might be *brotherly bossiness, brotherly and sisterly quarrels, brotherly hate, brotherly rivalry, brotherly teasing and criticisms*, etc. (all the English word combinations are extracted from the British National Corpus – BNC). That means that semantics of relative kinship terms rests not only on the ideals of human beings named, but embraces some features of their stereotypes and behaviour.

It is but natural that derivatives based on animal names must be much wider in their semantic potential. As language data convincingly demonstrate their meanings are open structures from which language users can easily select any feature (e.g., appearance, smell, colour, behavioral traits, telic features, etc.) which causes lexicographers merely to make a reference to the head word and leave it for the users to decide which particular meaning the word implies in a given context. Lexicographic discourse consequently becomes not only semantically oriented but pragmatically charged. Despite the tendency to develop idiomaticity and in this specific way to introduce some boundaries to their semantics (see, e.g. *catty, dogged, to dog* and others) derivatives retain the freedom of choice of any type of information held by the conceptual structure represented by their underlying words. As evidenced by the following contexts also drawn from the BNC, derivatives refer to a wide palette of qualities ascribed to the beings named by their bases:

Cat: *a quaintly catlike appearance, the woman's catlike eyes, catlike reflexes, that watchful, catlike wariness, catlike prowling, her usual catlike grace, secretive little catlike smile, her lazy catlike smile, a particularly irritating catlike smile, etc.;*

Dog: *a leathery doglike head, a doglike howl, doggy smell, his doggy brown eyes, in doggy kisses, doggy smile, doggy devotion, doglike devotion, etc.;*

Fox: *his foxy face, and the most foxy intelligence, its foxy breath, the third was small and foxy, a straight mass of red-gold hair... more golden than foxy Frederica's, etc.;*

Wolf: *interviewers and cameramen with slavering lips and wolfish grins, his wolfish, loose, laughterless grin, the wolfish look, the man's wolfish face, wolfish eyes, canines that were still long and wolfish, wolfish bites on cotton-wool hamburgers, wolfish cries, the wolfish cunning of Nathan Bryce, the wolfish landlord, wolfish enjoyment, wolfish hair, her wolfish sexuality, wolfish features hardly recognizable, the wolfish appetites surged, She walked round Gabriel with the same wolfish lope, etc.*

In Russian the situation is conceptually similar. Speakers of Russian, like the users of English, easily rely on their experience and knowledge of the world. They know well that parents, usually loving and caring, may be despotic and overprotective and express it in collocations *материнский деспотизм* 'motherly despotism', *отцовская строгость* 'fatherly sternness'. A great variety of collocations with the corresponding derived adjectives register the wealth of meanings based on our knowledge of the world. See, e.g., **кошачий:** *кошачья фигура* 'catlike figure', *кошачий ротик* 'catlike small mouth', *кошачий глазик* 'catlike small eye', *кошачий овал (лица)* 'catlike face', *кошачий вопль* 'catlike yell', *кошачий чих* 'catlike sneeze', *кошачий акцент* 'catlike accent', *кошачий запах* 'catlike smell', *кошачий вес (Шурпина)* 'Shurpin's catlike weight', *кошачий мех бакенбардов* 'catlike fur of the whiskers', *кошачья желть глаз* 'the catlike yellow of the eyes', *кошачий блеск глаз* 'catlike glitter of the eyes', *кошачий язык Яны* 'Yana's catlike tongue', *кошачья улыбка* 'catlike smile', *кошачий зевок* 'catlike yawn', *просто кошачий, архи-кошачий поступок* 'catlike act', *кошачий нрав* 'catlike character', *кошачья живучесть* 'catlike ability to survive', *кошачья неслышимость этих движений* 'catlike imperceptibility of these movements', *легкая кошачья походка* 'light catlike gait', *кошачья реакция* 'catlike response', *кошачье проворство движений* 'catlike agility of movements', *какая-то кошачья привязанность к нашему дому* 'some catlike affection for our house', *кошачья ласкательность женских влюбляющих глаз* 'catlike caress of women's enticing eyes', *кошачья хитрость* 'catlike cunning', *кошачье любопытство* 'catlike curiosity', *кошачье безумное стремление забраться выше всех* 'catlike mad desire to get above all', *кошачье смирение* 'catlike humility', *кошачья индифферентность* 'catlike indifference', *кошачья мудрость* 'catlike wisdom', *кошачья мягкость* 'catlike softness', *женская кошачья ласка* 'woman's catlike caress', *кошачья дружба* 'catlike friendship', *взрывчатая кошачья сила и ловкость* 'explosive catlike strength and agility', etc. – all the collocations found in the National Corpus of the Russian language. Being guided by the belief that this knowledge is shared by their interlocutors and therefore certain of being understood (Jackendoff 2002: 284), speakers both of English and Russian or of any other language freely rely on the expanse of their conceptual structures. They aptly charge the linguistic forms, which carry in their categorical and subcategorical content the core of the conceptual structures, with multiple latent features. As a result meanings expressed linguistically become infinite in number while the system of language expressions

remains economic in its representation of our conceptual world and our activity. The derivatives under study are but a persuasive case how language speakers can use one form to describe a really wide palette of properties which conventional forms, say form designations or colour terms, do not cover. It is fairly difficult to describe the form or colour of *catlike* or *wolfish* eyes, a *foxy* or a *wolfish* face. Specification and differentiation of objects and properties becomes thus a goal easy enough to reach and fulfill in this way our cognitive-communicative needs.

The differences between English and Russian lie mainly in the specific ways of expression: the wealth of meanings expressed by the corresponding English nouns in attributive constructions and derived suffixal adjectives of the *catty* – *catlike* – *cattish* type (their distribution and semantic overlapping is also of great interest) is covered by one corresponding Russian derived form, of *кошачий* type.

Conclusion

It follows from the description above that the true life of conceptual structures is in discourse in which speakers try to embrace all possible situations and describe the world guided by what they know or learn about it or believe or expect it to be. In the process of communication lexical units as language representations of conceptual structures can express not only their conceptual core but also less significant constituents which as latent semantic features await their time to come to the fore in some context.

References

- Bolinger, Dwight. 1965. "The Atomization of Meaning". *Language* 41/4, 555–573. *British National Corpus* (BNC). – Mode of access: www.natcorp.ox.ac.uk; date of access: 12.02.2015.
- Evans, Vyvyan and Melanie Green. 2006. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh.
- Jackendoff, Ray. 2002. *Foundations of Language. Brain, Meaning, Grammar, Evolution*, Oxford.
- Lakoff, George. 1984. *Classifiers As A Reflection Of Mind: A Cognitive Model Approach To Prototype Theory*. University of California at Berkeley.
- Langacker, Ronald. 1986. "An Introduction to Cognitive Grammar". *Cognitive Science* 10, 1-40.
- Lyons, John. 1987. "Semantics". In J. Lyons, R. Coates, M. Deuchar, G. Gazdar (eds.) *New Horizons in Linguistics 2*. Penguin Books, 152–178.
- Национальный корпус русского языка. Mode of access: <http://www.ruscorpora.ru> / date of access: 16.02.2015.
- Харитончик, Зинаида. 2013. «Изменчивость и вариативность лексикографического дискурса», *70 Години Българска Академична Лексикография: материали VI нац. конф. с междунар. участие по лексикографии и лексикологии*. 81–88.

Dictionaries

Cambridge Advanced Learner's Dictionary, 2008, 3rd printing, Cambridge University Press (CALD 2008).

Longman Dictionary of Contemporary English, 2009, new edition (Longman 2009).

Longman Dictionary of Contemporary English online (LDOCE online)

Oxford Advanced Learner's Dictionary, 2010, 8th ed. Oxford University Press (OALD 2010)

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю., 1998, Толковый словарь русского языка, 4 изд., Москва. (Ožegov).

Summary

Latent features in the semantics of lexical units

The paper is focused on latent semantic features through which all the wealth and diversity of knowledge held in conceptual structures can flow into the semantics of language units and get profiled in specific contexts. Transferred meanings of polysemantic words, derivatives of various types and vast combinability of lexical units are the major channels for the latent semantic features to change their latent status and become actualized.

Key words: conceptual structure, meaning, latent semantic feature, derivative, context, profiling.

Резюме

Латентные признаки в семантике лексических единиц

Данное исследование фокусируется на латентных семантических признаках лексических единиц, в которых предстает все богатство и разнообразие знания, содержащегося в репрезентируемых ими концептуальных структурах и профилируемого в специфических контекстах. Переносные значения многозначных слов, дериваты различных типов и широкая комбинаторика лексических единиц выступают основными каналами актуализации семантических признаков и соответственно изменения их латентного статуса.

Ключевые слова: концептуальная структура, значение, латентный семантический признак, дериват, контекст, профилирование.

Streszczenie

Cechy ukryte w semantyce jednostek leksykalnych

Celem niniejszego artykułu jest analiza cech semantycznych zakodowanych w poszczególnych leksemach, dzięki czemu bogactwo i różnorodność wiedzy utrwalonej w strukturach konceptualnych znajduje odzwierciedlenie w semantyce jednostek językowych oraz ulega sprofilowaniu i aktualizacji w zależności od danego kontekstu. Na skutek polisemii, derywacji oraz szeroko pojmowanej łączliwości jednostek leksykalnych cechy ukryte w semantyce poszczególnych leksemów ulegają aktywizacji i modyfikują swój latentny status, nabierając określonego znaczenia w ściśle określonym kontekście.

Słowa kluczowe: struktura koncepcyjna, znaczenie, utajone funkcje semantyczne, pochodna, kontekst, profilowanie.

Kamil KOSZELA

*Klinika Rehabilitacji i Medycyny Fizykalnej Uniwersytetu
Medycznego w Łodzi*

Sylwia KRUKOWSKA

Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie

Łacina w (u)życiu codziennym. Cz. 1. Terminologia medyczna

Choć łacina przez setki lat była językiem międzynarodowej komunikacji, dziś mało kto już pamięta o dawnej świetności tego języka, którego rola w kształtowaniu się kultury i tradycji europejskiej była przecież ogromna. Po upadku Imperium Romanum, kiedy języki narodowe nie były jeszcze dostatecznie wykształcone, podtrzymanie jej jako języka międzynarodowego było jedyną nadzieją na dalszy rozwój wspólnej europejskiej kultury. Do początku XX w. łaciną posługiwano się jako językiem liturgii, polityki, nauki, literatury i sztuki. Można więc stwierdzić, iż „łacina jest językiem, który najlepiej odzwierciedla jedność europejską. Stanowi dorobek wszystkich i jednocześnie nie należy do nikogo. (...) Ponadto przez lata wzbogaciła się i służyła jako *lingua franca* (język międzynarodowy) w Europie przez dwa tysiące dwieście lat”¹.

Z biegiem czasu na skutek naturalnych zmian wynikających m.in. ze stopniowego umacniania się języków narodowych, a także wojen światowych oraz rewolucji przemysłowej XX w., łacina zaczęła stopniowo tracić na znaczeniu. Ludność zniszczonych wojnami krajów zmuszona była myśleć głównie o zaspokajaniu swoich podstawowych potrzeb, a z kolei późniejszy postęp cywilizacji i coraz bardziej po-

---

¹ Idefonso García, *Lingva Latina in interrete triumphant (El latín triunfa en Internet)*,

pularne wynalazki techniczne kierowały ciekawość społeczeństwa ku temu, co nowe. Na skutek tych wszystkich czynników zaczęto zapominać o wspólnych korzeniach kultury europejskiej i jej podwalinach, jakie dał język łaciński i całe dziedzictwo antyku. Jednakże mimo zachodzącej recesji, łacina (również mówiona) używana jest nadal w niemałym zakresie. Zdolność bowiem tego na pozór martwego języka do tworzenia nowych leksemów – dzięki ogromnemu bogactwu słownikowemu i dużej ilości formantów słowotwórczych – powoduje to, że z powodzeniem zaspokaja on potrzeby nazewnictwa wynikające z rozwoju techniki oraz zmieniających się realiów współczesnego świata.

Głównym celem niniejszej pracy będzie zwięzłe przedstawienie łacińskich (oraz greckich) leksemów i części słowotwórczych wchodzących w skład terminów medycznych, jak również zwrotów i powiedzeń używanych przez polskich lekarzy. Należy zaznaczyć, że podjęte przez nas zagadnienie jest bardzo obszerne i omówienie go w całości w jednym artykule byłoby niemożliwe. Naszym zamierzeniem jest jedynie zwrócenie uwagi Czytelników na fakt, że łacina, choć uznawana za język martwy, żyje wciąż w leksyce języków współczesnych. Niniejsza praca jest w założeniu pierwszą częścią cyklu mającego ukazać to zagadnienie. Nie chcemy omawiać tu rozbudowanych łacińskich konstrukcji gramatycznych ani składni. Skupimy się wyłącznie na wyrazach, formantach słowotwórczych i zwrotach, które zapożyczyły języki europejskie. Warto bowiem podkreślić, iż słowa i części pochodzenia łacińskiego oraz greckiego uznawane są za internacjonalizmy, gdyż pojawiają się zarówno w językach romańskich, germańskich jak również słowiańskich².

Możliwości wykorzystania języka łacińskiego jako sprawnego środka komunikacji można obszernie zobrazować na podstawie przykładów zaczerpniętych z medycyny, gdzie jeszcze do niedawna posługiwano się nim choćby przy wypisywaniu recept czy stawianiu diagnoz. Jak można przypuszczać, lekarze kierowali się m.in. czysto praktyczną potrzebą międzynarodowej komunikacji, co zapewnia właśnie łacina. Sugerowali się również zasadą, według której pacjent nie zawsze powinien znać rozpoznaną u niego chorobę. Chodziło tu głównie o szczególnie ciężkie schorzenia o złym rokowaniu. Obecnie odchodzi się już od tej reguły kierując się innymi względami etycznymi, zgodnie z którymi uwzględnia się prawo pacjenta do uzyskania pełnej informacji o swoim stanie zdrowia.

W niniejszym artykule nie chcemy podejmować rozważań na temat słuszności jednego czy drugiego podejścia, ponieważ nie należy to do zasadniczego tematu

² Główne cechy definiujące *internacjonalizmy* są następujące: „1. należą do międzynarodowego zasobu leksykalnego; 2. w ogromnej części zostały utworzone na bazie słów greckich lub łacińskich; 3. oznaczają pojęcia głównie z zakresu polityki, filozofii, kultury, nauki, techniki, ekonomii, sztuki, sportu; 4. są rozpowszechnione w kilku (nie mniej niż w trzech) nie spokrewnionych językach lub o dalekim stopniu pokrewieństwa. Najogólniej można powiedzieć że jako *internacjonalizmy* w literaturze przedmiotu określa się te elementy obce, które stanowią wspólny zasób leksykalny języków głównie europejskiego kręgu kulturowego.” Krystyna Waszakowa, *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 25.

pracy. Możemy jedynie obiektywnie stwierdzić, że czynnikiem decydującym o zaistniałych zmianach jest m.in. wspomniane prawo chorego do dostępu do informacji o rozpoznaniu i rokowaniach. Jest to ważna kwestia dla osób śmiertelnie chorych, które mogą chcieć uregulować swoje prywatne sprawy za życia. Możliwości tej zaś nie mieliby, w momencie gdy diagnoza byłaby przed nimi zatajona (np. poprzez użycie niezrozumiałego dla nich języka). Z drugiej jednak strony niekiedy nieinformowanie pacjenta o złym stanie zdrowia pomaga w jego leczeniu, gdyż psychika nie jest wówczas obciążona niepomyślnymi wiadomościami i zmniejsza się ryzyko depresji. Kolejnymi czynnikami przemawiającymi za pisaniem diagnoz w języku łacińskim jest 1. jego międzynarodowy charakter, a także 2. uniknięcie sytuacji, którą bardzo często obserwuje się obecnie, chodzi mianowicie o podejmowanie prób leczenia na własną rękę np. przy pomocy pseudomedycznych informacji zaczerpniętych m.in. z gazet czy Internetu.

Mimo iż (co już wspomniano) łacina straciła wiodącą rolę jako środek komunikacji w środowisku medycznym, nie można odmówić jej roli języka prymarnego w tworzeniu medycznej czy farmaceutycznej terminologii. Oczywiście współcześni specjaliści z wyżej wymienionych branż odwołują się często do angielskiego, który przejął rolę języka międzynarodowego. Nie można jednak zapomnieć o tym fakcie, że angielski w zakresie szeroko rozumianej terminologii medycznej opiera się właśnie na łacinie i grece. Internacjonalne fachowe pojęcia są zatem latynizmami bądź greczyzmami tylko w „angielskim przebraniu”.

Bazy derywacyjne

Najbardziej oczywistą grupą wyrazów występujących w terminologii medycznej, pochodzących zaś z języków klasycznych, są nazwy części ciała, które języki współczesne³ często zapożyczały w niezmienionej bądź niemal niezmienionej formie. Ewentualne modyfikacje, jakie dają się zaobserwować, dotyczą przeważnie drobnych zmian graficznych (np.: łac. *corpus*, pl. *korpus*), fonetycznych (np.: łac. *genitalia*, hiszp. *genitales* [czyt. *henitales*]), lub morfologicznych (np.: łac. *muscul-us*, hiszp. *múscul-o*). Niniejsza tabelka ukazuje wybór łacińskich nazw anatomicznych wraz w ich angielskimi odpowiednikami oraz wyrazami pochodnymi⁴.

³ W przeważającej mierze języki romańskie oraz angielski.

⁴ Niektóre wyrazy pochodne – w naszej opinii mniej zrozumiałe dla odbiorcy – zawierają tłumaczenie na język polski.

CORPUS HUMANUM			
Nazwa łacińska	Polskie tłumaczenie	Język angielski	
		Bezpośrednie zapożyczenia	Słowa pochodne
<i>corpus,-oris</i>	ciało	<i>corpse</i>	<i>corpuscle</i> (krwinka, ciałko)
<i>humanus,-a,-um</i>	ludzki,-a,-ie	<i>humane</i>	<i>human; humanism</i>
<i>caput,-itis</i>	głowa		<i>decapitation</i> (odcięcie głowy)
<i>facies,-ei</i>	twarz	<i>face</i>	<i>facial</i> (odnoszący się do twarzy)
<i>os, oris</i>	usta		<i>oral, orator</i>
<i>oculus,-i</i>	oko		<i>ocular, oculist</i>
<i>nasus,-i</i>	nos	<i>nose</i>	<i>nasal</i> (nosowy)
<i>cerebrum,-i</i>	mózg	<i>cerebrum</i>	<i>cerebral</i> (mózgowy), <i>cerebrology</i> (nauka o budowie i funkcjonowaniu mózgu)
<i>lingua,-ae</i>	język	<i>language</i>	<i>bilingual, linguistics</i>
<i>dens, dentis</i>	ząb		<i>dental, dentist</i>
<i>tonsilla,-ae</i>	migdał	<i>tonsil</i>	<i>tonsillitis</i> (zapalenie migdałków)
<i>pharynx,-yngis</i>	gardło	<i>pharynx</i>	<i>pharyngitis</i> (zapalenie gardła)
<i>larynx,-yngis</i>	krtań	<i>larynx</i>	<i>laryngologist</i>
<i>vertebra,-ae</i>	kręg	<i>vertebra</i>	<i>vertebrate</i> (kręgowiec)
1. <i>columna vertebralis</i> ; 2. <i>spina,-ae</i>	kręgosłup	1. <i>vertebral column</i> , 2. <i>spine</i>	2. <i>spinal</i> (odnoszący się do kręgosłupa)
<i>cor, cordis kardia</i> (gr)	serce		<i>cordial</i> (serdeczny); <i>cardiology</i>
<i>bronchus,-i</i>	oskrzele	<i>bronchus</i>	<i>bronchitis</i> (zapalenie oskrzeli)
<i>pulmo,-onis</i>	płuco		<i>pulmonology(-ist)</i>
<i>hepar,-atis</i>	wątroba		<i>hepatitis</i> (zapalenie wątroby)
<i>gaster,-is</i>	żołądek		<i>gastric, gastroscopy</i>
<i>stomachus,-i</i>	żołądek	<i>stomach</i>	
<i>appendix vermiformis</i>	wyrostek (robaczkowy)	(<i>vermiform</i>) <i>appendix</i>	
<i>nephros</i> (gr)	nerka		<i>nephrology, nephritis</i> (zapalenie nerek)

CORPUS HUMANUM			
Nazwa łacińska	Polskie tłumaczenie	Język angielski	
		Bezpośrednie zapożyczenia	Słowa pochodne
<i>genitalia</i>	narządy płciowe	<i>genitals</i>	
<i>mamma, -ae</i>	pierś		<i>mammography, mammal</i>
<i>derma, -atis</i> (gr)	skóra	<i>dermis</i>	<i>dermatology</i>
<i>os, ossis</i> <i>osteon</i> (gr)	kość		<i>ossification</i> (kostnienie); <i>osteoporosis</i>
<i>musculus, -i</i>	mięsień	<i>muscle</i>	<i>muscular</i>
<i>nervus, -i</i> <i>neuron</i> (gr)	nerw	<i>nerve</i>	<i>nervous system</i> ; <i>neurology, neurosurgeon</i>
<i>vena, -ae</i>	żyła	<i>vein</i>	<i>venous</i> (żylny)
<i>arteria, -ae</i>	tętnica	<i>artery</i>	<i>arterial</i>
<i>manus, -us</i>	ręka		<i>manual, manuscript</i>
<i>pes, pedis</i>	stopa		<i>pedal, quadruped</i> (czworonóg)
<i>palm, -ae</i>	dłoń	<i>palm</i>	

Jak można zaobserwować na bazie przykładów wymienionych w powyższej tabeli, przedmiotem podejmowanych przez nas rozważań nie są tylko bezpośrednie zapożyczenia słowne z łaciny czy greki, ale także procesy *stricte* słowotwórcze, czyli derywacyjne, jakie dają się wskazać w obrębie leksyki języków współczesnych (na przykładzie angielskiego) we wskazanym zakresie tematycznym. To zagadnienie obrazuje kolumna zawierająca wyrazy pochodne. Pewnych wniosków w tym względzie dostarcza już obserwacja samych nazw anatomicznych zapożyczonych z łaciny i greki. Te zaś bardzo często stają się bazami derywacyjnymi dla obcojęzycznych pochodnych, np.: gr. *dermat-* → ang. *dermato-*logy, gr. *ped-* → ang. *quadru-*ped, łac. *manu-* → ang. *manu-*script. Warto również wspomnieć o innych rdzeniach, na bazie których budowane jest fachowe słownictwo medyczne, mianowicie:

1. *-vis/-vid-* wywodzi się od czasownika *video, vidēre* („widzieć”, „patrzeć”), stanowi zaś rdzeń słów: pl. *wiz-*ja, ang. *vis-*ion; jest również podstawą nazw własnych takich jak: marka *Vision Express* czy krople do oczu *Visine*;
2. *-seps/-sept-* pochodzi z greckiego rzeczownika *sepsis* („gnicie”); jego derywatami są m.in. pl. *seps-*a, *anty-sept-*yczny;

3. *-opt-/ops-* korzeniami sięga greckiego rzeczownika *opsis* („widzenie”, „patrzenie”, „oglądanie”) i stanowi podstawę słowotwórczą wyrazów: pl. *opt-yk, opt-yczny*;
4. *-graph-/gram-* jest formantem pochodzącym z greckiego rzeczownika *grafé* („rysunek”, „obraz”, „pismo”); tworzy derywaty takie jak: pl. *tomo-graf-ia, elektro-kardio-gram*;
5. *-fic-/fec-* jest rdzeniem łacińskiego czasownika *facio, facĕre* („robić”); obecnie na jego bazie tworzone są słowa takie jak: ang. *ossi-fic-ation* („kostnienie”), pl. *in-fek-cja*;
6. *-sec-* korzeniami sięga łacińskiego czasownika *seco, secare* („ciąć”); od niego derywowane zostały polskie rzeczowniki: (*wiwi-*)*sek-cja, pro-sekt-orium*;
7. *-nat-* wywodzi się od łacińskiego przymiotnika *natus* („urodzony”); cząstka ta daje podstawę słowotwórczą następującym słowom: pl. *pre-nat-alny, neo-nato-logia*;
8. *spir-* rdzeń ten pochodzi od łacińskiego czasownika *spiro, spirare* („oddychać”); tworzy następujące polskie wyrazy pochodne: *spiro-metria, re-spir-ator*.

Warto w tym miejscu zauważyć, że w międzynarodowej terminologii medycznej poza wyrazami czy też cząstkami słowotwórczymi pochodzenia łacińskiego występuje również wiele greczyzmów. Morfemy greckie trafiają jednak do języków współczesnych często za pośrednictwem języka łacińskiego. Starożytnym Rzymianom bowiem nie był obcy język sąsiadów. Również słowniki do łaciny klasycznej zawierają częściowo słowa etymologicznie wywodzące się z greki.

Derywacja prefiksalna

Prezentację udziału łacińskich i greckich cząstek słowotwórczych obecnych w terminach medycznych łatwo również zaprezentować na podstawie derywacji przyrostkowej. Oprócz mnogości samych rdzeni tworzących określone słowa, rzuca się bowiem w oczy także obecność wielu formantów poprzedzających cząstki rdzenne leksemów, które nadają złożeniom określony charakter lub nieco odmienne znaczenie. Nazwiemy je, standardowo, przedrostkami (prefiksami). Terminem „przedrostek” określa Krystyna Waszakowa konstrukcje, „których znaczenie (komunikowane przez powtarzalny element obcy, nie mający statusu samodzielnego wyrazu) w niektórych wypadkach może być w pełni oddane albo choćby tylko przybliżone przez:

- a. odpowiedni przedrostek rodzimy, jak np. *post-* // *po-* (...)
- b. przyimek, jak na przykład w parafrazach formacji *protojazz* ‘forma jazzu, która była przed właściwym jazzem’, *kontrekspertyza* ‘ekspertyza przeciwna, skonstruowana przeciw innej ekspertyzie’, *superurząd* ‘urząd nadrzędny, sprawujący władzę nad innymi urządami’⁵

⁵ Krystyna Waszakowa, op. cit., s. 54–55.

Odwołując się do kryterium semantycznego⁶ za struktury przedrostkowe uznaje ta autorka również takie segmenty, „w których znaczenie komunikowane przez człon obcy w innych wypadkach bywa wyrażane przez morfemy słowotwórcze; chodzi o ‘intensywność’ właściwą cząstkom: *arcy-* (np. *arcypopulista*), *ekstra-* (np. *ekstraciuch*), *hiper-* (*hiperterroryzm*), *super-* (np. *superwyczyn*)”⁷.

Za tego typu konstrukcje uznajemy zatem elementy poprzedzające cząstki rdzenne posiadające niekiedy również swoje odpowiedniki w innych językach europejskich. Aby lepiej zobrazować to zagadnienie, do każdego terminu pochodzenia klasycznego dodamy polski odpowiednik. Niejednokrotnie będziemy tu zatem mieli do czynienia z tzw. kalkami słowotwórczymi, tj. dokładnymi tłumaczeniami wszystkich elementów składowych danego wyrazu obcego przez język rodzimy.

1. *e-*, *ex-* – formanty te wywodzą się z łaciny; w języku polskim można je oddać cząstkami: „od-”, „wy-”, np.: *eks-trakt* = wyciąg, łac. *ex-cisio* / ang. *excision* = wycięcie;
2. *hiper-* wskazuje na nadmiar, wysoki poziom czegoś; jest ekwiwalentem polskiego „nad-”, „ponad-”, np. *hiper-tonia* = nadciśnienie, *hiper-glikemia* = podwyższenie poziomu cukru we krwi;
3. *hipo-* świadczy o zbyt niskim poziomie czegoś, o niedoborze; formant ten można oddać przez polskie „poniżej”, np. *hipo-termia* = obniżenie temperatury ciała, *hipo-glikemia* = obniżenie poziomu cukru we krwi;
4. *in-* (*im-*, *il-*, *ir-*) przyjmuje znaczenie „na”, „do”, np.: łac. *ir-radiatio* / ang. *irradiation* = pl. napromieniowanie, łac. *in-cisio* / ang. *incision* = pl. nacięcie;
5. *in-* (*im-*, *il-*, *ir-*) – kolejne znaczenie tego przedrostka, to przeczenie; można go wyrazić przez „nie-”, np.: *im-potencja* = niemoc, *in-walida* = niepełnosprawny;
6. *multi-* w języku polskim zbliżone znaczenia ma przedrostek „wiele-/wielo-”, np.: ang. *multi-organ* = pl. wielonarządowy, ang. *multi-cellular* = pl. wielokomórkowy;
7. *re-* wyraża sens działania „ponownego”, „na nowo”, np.: *re-animacja* = przywracanie oddechu/życia, a także „wycofania się”, „kierowania wstecz”, np.: *re-misja* = wycofanie choroby;
8. *trans-* tłumaczy się na język polski przedrostkiem „prze(z)-”, np.: *trans-fuzja* = przetaczanie, *trans-plantacja* = przeszczepianie.

Derywacja sufiksalna

W derywacji sufiksalnej w obrębie omawianego materiału słownikowego dają się wyróżnić – jako najczęściej występujące w terminologii medycznej – przyrostki rzeczownikowe takie, jak:

⁶ stosowanego przez R. Grzegorzczukową i J. Puzyninę w opisie derywatów prefiksalnych, *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, s. 430; [w:] K. Waszakowa, op. cit., s. 55.

⁷ K. Waszakowa, op. cit., s. 55.

1. *-ia* – wyraża stan, np.: pl. *demenc-ja*, *anem-ia*;
2. *-io* – określa nazwę czynności i skutku, np.: ang. *inject-ion* (zastrzyk), *transfus-ion*;
3. *-ismus* – oznacza stan, chorobę, zatrucie – pl. *reumat-yzm*, *morfin-izm*;
4. *-itis* – świadczy o zapaleniu, np.: *appendic-itis* – „zapalenie wyrostka robaczkowego”, *gastr-itis* – „zapalenie błony śluzowej żołądka”;
5. *-oma* – świadczy o obecności guza, nowotworu, np.: ang. *lymph-oma* („chłoniak”), *hemat-oma* („krwiak”);
6. *-or* – nazywa sprawcę czynności, np.: pl. *recept-or*, ang. *abduct-or* („odwodziciel”);
7. *-ticum* – oznacza środek leczniczy, np.: pl. *antybio-tyk*, *probio-tyk*;
8. *-ura* – określa czynność i jej skutek, np.: ang. *fract-ure* (złamanie), pl. *akupunkt-ura*.

Złożenia

Na podstawie wielu przykładów zamieszczonych powyżej nie trudno zaobserwować, iż równie często jak z derywacją prefiksálną czy sufiksálną mamy do czynienia cząstkami rdzennymi dodanymi do innej podstawy słowotwórczej. Tak zbudowane terminy stają się więc *compositami* czyli złożeniami, gdyż składają się na nie dwie (lub więcej) bazy derywacyjne. Poniżej przytoczymy kilka reprezentatywnych przykładów zakończeń wyrazowych będących *de facto* formą podstawy słowotwórczej.

1. *-iatr(i)a* – formant ten określa lekarza lub nazwę specjalizacji, np.: *ped-iatr(i)a*, *ger-iatr(i)a*;
2. *-log(-ia)* – rdzeń ten (tak jak poprzedni) nazywa lekarza oraz specjalizację lekarską, np.: *kardio-log(ia)*, *laryngo-log(ia)*;
3. *-algia* – wyraża ból, np.: *neur-algia* („nerwoból”), *my-algia* („ból mięśni”);
4. *-pathia* – oznacza chorobę, np.: *dysko-patia*, *artro-patia* („choroba stawów”);
5. *-aemia* – odnosi się do krwi, np.: *an-emia* („niedokrwistość”); *leuk-emia* („białaczka”);
6. *-plegia* – świadczy o porażeniu, np.: *glosso-plegia* („porażenie języka”), *tetra-plegia* („porażenie czterokończynowe”);
7. *-scop-* wyraża oglądanie, badanie czegoś, np.: *gastro-skopia*, *mikro-skop*.

Powiedzenia i zwroty

Powyższe przykłady wyraźnie pokazują, że łacina (i greka – za pośrednictwem łaciny) jest bardzo często wykorzystywana w tworzeniu terminologii z zakresu medycyny. Naturalnie niektóre fachowe określenia przeniknęły do języka potocznego, inne są zrozumiałe dla węższej grupy lepiej zaznajomionych z tą tematyką osób, spora część jednak dostępna jest wyłącznie specjalistom z zakresu medycyny czy farmacji. Badając to zagadnienie nie sposób zapomnieć o zwrotach używanych przez lekarzy

na co dzień. Rzecz jasna – co zauważyliśmy na początku niniejszej pracy – łacina nie jest już tak powszechnie używana w środowisku medycznym jak kiedyś, nie została jednak całkowicie zapomniana – co również warto podkreślić.

Sporą grupą lekarzy ciągle odwołującą się do latynizmów są dermatolodzy. Oni bowiem dużo częściej niż inni medycy zlecają preparaty przygotowywane w aptekach. W komunikacji lekarz – farmaceuta zaś nadal dominuje język łaciński (choć zdarzają się również zlecenia pisane po polsku). Preparaty „robione” są skuteczniejsze i tańsze, co jest bardzo istotną kwestią dla pacjenta. Gotowe leki dermatologiczne są bowiem często sprzedawane bez refundacji (czyli „na 100 %”). Oto kilka przykładów najpopularniejszych zwrotów odnoszących się do formy leku oraz sposobu jego podawania:

1. *gtt. ophth. (guttae ophthalmicae)* – „krople do oczu”;
2. *in gtt. (in guttis)* – „w kroplach”;
3. *in ungu. (in unguento)* – „w maści”;
4. *ad usum externum* – do stosowania zewnętrznego;
5. *ad usum internum* – do użytku wewnętrznego.

Lekarze innych specjalności rzadziej zlecają leki „robione”. Wynika to z tego faktu, że rynek farmaceutyczny w Polsce i na świecie jest tak bogaty w preparaty gotowe, że rzadko się zdarza, że istnieje konieczność przepisania specjalnie przygotowywanego leku. Na taki preparat zresztą często trzeba czekać, a to jest kłopotliwe. Łatwiej jest zatem przepisać gotowy lek. Ponadto młodzi medycy nie znają łaciny tak jak ich starsi koledzy po fachu. Pisanie więc recept po łacinie jest dla nich trudniejsze i dłuższe. Poniżej zamieszczamy przykład recepty wypisanej w języku łacińskim.

Inną grupą lekarzy, którzy posługują się zwrotami zaczerpniętymi z łaciny są m.in. chirurdzy. Przyczyna wydaje się prosta. Chirurdzy preferują używanie słów krótkich, zwięzłych i precyzyjnych, a tych właśnie dostarcza im łacina. Tłumaczenie owych wyrazów i zwrotów na język polski paradoksalnie wydaje się dla nich bardziej kłopotliwe. Wymaga to bowiem niekiedy użycia kilku słów, co może zaburzać precyzyjność wypowiedzi. Terminologizacja języka jest jedną z cech charakteryzujących chirurgów, którzy specyfikę swojej pracy – zmuszającej do podejmowania szybkich, kon-

Recepta	
Świadeżeniodawca	
Pacjent <i>Jan Kowalski</i> <i>00-123 Warszawa</i> <i>ul. Teczynska 1</i>	Oddział NFZ <i>01</i>
PESEL <i>0123456789</i>	Uprawienia dodatkow. <i>X</i>
Rp	Opłatność
<i>Pivalpini 0,5</i>	
<i>Coff. n. benzoini 0,1</i>	
<i>Codeini phosph. 0,01</i>	
<i>Alumini 0,03</i>	
<i>M. f. pulv. D-t.d.</i>	
	<i>No 12</i>
Data wystawienia: <i>X Y Z</i>	Dane i podpis lekarza
Data realizacji „od dnia”: <i>X</i>	Dane podmiotu drukującego

kretnych i odpowiedzialnych działań na sali operacyjnej – odzwierciedlają również w używanym przez siebie języku. Właśnie ci lekarze, ceniący szybkość i precyzyjność wypowiedzi, często stosują łacinę podczas stawiania diagnoz. Oto przykłady:

1. *appendicitis acuta* – „ostre zapalenie wyrostka robaczkowego”;
2. *obs. abdominis (observatio abdominis)* – „obserwacja brzucha”;
3. *ileus* – „nieδροżność jelit”;
4. *ileus in susp. (ileus in suspicione)* – „podejrzenie nieδροżności jelit”;
5. *appendektomia* – „usunięcie wyrostka robaczkowego”;
6. *cholecystektomia* – „usunięcie pęcherzyka żółciowego”;
7. *per rectum* – „przez odbył”;
8. *cito* – „szybko”;
9. *p. o. (per os)* – „doustnie”;
10. *i. v. (in vena)* – „dożylnie”;
11. *i. m. (in musculo)* – „domięśniowo”;
12. *s. l. (sub lingua)* – „podjęzykowo”.

Sentencje

Animus sanus in corpore sano. – W zdrowym ciele zdrowy duch.

Cura, ut valeas. – Troszcz się o siebie, abyś był zdrowy.

Homo sum, humani nihil alienum esse puto. – Człowiekiem jestem i nic co ludzkie nie jest mi obce.

Medice, cura te ipsum. – Lekarzu, ulecz siebie samego.

Natura sanat, medicus curat. – Natura uzdrawia, lekarz leczy.

Primum non nocere. – Po pierwsze nie szkodzić.

Salus aegroti suprema lex esto. – Zdrowie chorego jest prawem najwyższym.

Similia similibus curantur. – Podobne należy leczyć podobnym.

Tempus omnia vulnera sanat. – Czas leczy wszystkie rany.

Bibliografia

- Bajerowa Irena, *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*, PAN, Kraków 1980.
- Bańkowski Andrzej, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Barnhart Robert K., Steinmetz Sol, *Dictionary of Etymology*, Chambers, Nowy Jork 2006.
- Bartmiński Jerzy, *Pasywne i aktywne paneuropeizmy we współczesnym języku polskim*, „Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian”, red. Jan Mazur, UMCS, Lublin 2000.
- Grzegorzczkova Renata, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, PWN, Warszawa 1982.

- Grzegorzczkowska Renata, Laskowski Roman, Wróbel Henryk, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa 1984.
- Grzegorzczkowska Renata, Puzynina Jadwiga, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa 1998.
- Jadacka Hanna, *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Janson Tore, *The History of Languages: An Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2012.
- Kopaliński Władysław, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1971.
- Lukszyn Jerzy, Zmarzer Wanda, *Teoretyczne podstawy terminologii*, Wydział Lingwistyki Stosowanej i Filologii Wschodniosłowiańskich Uniwersytetu Warszawskiego, Katedra Języków Specjalistycznych UW, Warszawa 2001.
- Maćkiewicz Jolanta, *O tzw. internacjonalizmach*, „Język, Teoria-Dydaktyka, Materiały V Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków. Nowa Wieś Szlachecka 16–17 maja 1980”, Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, s. 144–155.
- Maćkiewicz Jolanta, *Co to są tzw. internacjonalizmy?*, „Język polski” 1984, z. 3, s. 176–184.
- Maćkiewicz Jolanta, *Wyrazy międzynarodowe (internacjonalizmy) we współczesnym języku polskim*, „Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Tom II. Współczesny język polski.”, Wrocław 1993, s. 525–531.
- Maćkiewicz Jolanta, *Wyrazy międzynarodowe a kształtowanie się europejskiej ligi słownikowej*, „Język a kultura”, T. VII: „Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych”, red. J. Maćkiewicz, J. Siatkowski, Wrocław 1992, s. 145–153.
- Mader Michael, *Lateinische Wortkunde für Alt- und Neusprachler*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 2008.
- Waszakowa Krystyna, *O homonimiczności sufiksów rodzimych i obcych w derywatach współczesnej polszczyzny ogólnej*. „Poradnik Językowy” 6, s. 427–435.
- Waszakowa Krystyna, *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Wojan Katarzyna, *Przypadkowe i nieprzypadkowe wędrówki leksemów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010.

Streszczenie

Niniejszy artykuł traktuje o możliwościach wykorzystania języka łacińskiego jako bazy do tworzenia współczesnej terminologii medycznej. Jest próbą analizy prowadzącej do odpowiedzi na pytanie o tkwiące w językach klasycznych możliwości przekazu treści, które w tak znacznej mierze stanowią o aktywności intelektualnej współczesnego człowieka. W pracy omówiono używaną obecnie międzynarodową terminologię z zakresu medycyny. Poruszono szereg zagadnień dotyczących wydolności leksykalnej łaciny (i greki). Celem pracy jest zwrócenie uwagi na ogromny

potencjał, jaki kryją w sobie języki klasyczne oraz wykazanie tego, że dzięki niemu mają one szansę sprostać wyzwaniom, jakie stawia przed każdym językiem tak znaczny obecnie postęp techniki i związany z nim wymóg tworzenia nowych specjalistycznych terminów.

Abstract

The article deals with the possibilities of the use of Latin, as a basis for creating of the modern medical terminology. It is an analysis leading to answering the question about the inherent possibilities of the classical languages for passing the content, that so largely determinate the intellectual activity of modern man. The article discusses the currently used international vocabulary in the field of medicine, describing a number of issues concerning the lexical efficiency of Latin (and Greek). The aim of the study is to draw attention to the enormous potential that the classical languages possess, and furthermore to demonstrate that due to their potential, Latin and Greek have a good chance to meet the challenges that imposes on all languages the vast current technological progress and, related to it, the requirement for creating new specialized terms.

Paweł Dominik MADEJ

Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie

Komunikacja w kształceniu neofilologicznym

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł ma na celu zdefiniowanie pojęcia *komunikacja*, określenie pojęcia błędu w komunikacji i wykazanie specyfiki komunikacji klient – urzędnik/pracownik. Temat ten jest istotny, ponieważ dotyczy tak naprawdę każdej sfery zawodowej. Każdy z nas spotyka ludzi w pracy, spotyka klientów lub sam klientem jest. Dlatego konieczne jest przedstawienie prawidłowości związanych z kwestią komunikacji międzyludzkiej, zarówno werbalnej, jak i niewerbalnej. Tekst definiuje także pojęcie komunikacji jak podstawowego procesu, który zachodzi między ludźmi; poczyniono również odniesienia do sfery zawodowej – biznesowej i urzędniczej. Przedstawione jest również rozróżnienie na komunikację werbalną i niewerbalną (*body language*).

Rola komunikacji

Swobodne i komunikatywne przemawianie do ludzi, pisanie korespondencji i tekstów biznesowych, czy prowadzenie bezpośrednich rozmów jest czasem bardzo trudne. Wielu z nas ma problem nie tylko z komunikacją, ale często także z wykorzystaniem szansy na nawiązanie kontaktu. Łatwo jest zauważyć, że nie ma dnia w interesach, kiedy nie składamy ofert, obietnic lub zapytań. Jest to jeden z problemów funkcjonowania w biznesie. Używamy języka tak często i tak nieświadomie, że sami nie wiemy w jakim stopniu jesteśmy w tym skuteczni. Rzadko kiedy zastanawiamy się nad efektywnością, zanim nie uświadomimy sobie, że umiejętności komunikacji można

się nauczyć i, że jest to niezbędne¹. Czym wobec tego jest komunikacja? Z pewnością to zjawisko jest na tyle skomplikowane, że nie da się go zamknąć w ramy jednej definicji. Gdyby tylko rozpatrywać komunikację w odniesieniu do dwóch osób, to można powiedzieć, że komunikacja między nimi występuje wtedy, kiedy próbują przekazać sobie jakieś informacje. Wchodząc głębiej w znaczenie słowa komunikacja możemy powiedzieć, że jest ona pewnym procesem społecznym, ponieważ zawsze występuje w środowisku społecznym; zachodzi w określonym kontekście, który determinują: liczba i charakter uczestników – od interpersonalnego, przez publiczny po międzykulturowy; ma charakter dynamiczny, bo polega na przyjmowaniu, rozumieniu i interpretowaniu informacji, oraz ciągły, gdyż trwa od chwili narodzenia człowieka aż do jego śmierci; jest procesem symbolicznym – aby mogło dojść do porozumienia się uczestników niezbędne jest by operowali tymi samymi znakami i symbolami; jest ona zasadniczo celowa i świadoma, ponieważ działaniem każdego uczestnika procesu kierują określone motywy.

Można by w nieskończoność mnożyć definicje i cele komunikacji. Na pewno jest ona nieodwracalna – w tym sensie, że nie da się cofnąć bądź powtórzyć czy zmienić tego co się zakomunikowało – dlatego niezmiernie ważna jest świadomość zasad rządzących komunikacją, byśmy mogli unikać błędów oraz komunikować się skutecznie. Znaczenie skutecznej komunikacji w biznesie wzrasta przez fakt ekspansji rynkowej firm. Komunikacja biznesowa stosowana na lokalnym lub regionalnym rynku, w znacznej mierze może okazać się nieskuteczna zarówno w globalnej specyfice ekonomicznej jak i w odmiennych kulturowo obszarach. Komunikacja dotyczy różnych funkcji prowadzonego biznesu od kontaktów bezpośrednich, poznawania klienta, kontrahenta, badania rynku po prowadzone negocjacje, marketing, PR, proces sprzedaży i serwisu. Styl komunikacji zarówno tej zewnętrznej jak i wewnętrznej jest czynnikiem kształtującym wizerunek firmy, czyli odbiór przez grupy docelowe. Wizerunek ten jest zatem obrazem świadomie kreowanej tożsamości, którą organizacja ukazuje na zewnątrz i chce aby ją tak postrzegano. Komunikacja wewnętrzna zaś, determinuje sprawność działania pracowników i w tym aspekcie forma, treść, częstotliwość przekazu powinny również zostać ujęte w pewne ramy zasad, pozwalające na wzajemne i skuteczne porozumienie szczególnie w międzynarodowym środowisku. We współczesnym biznesie komunikacja ma charakter silnie motywacyjny. Inspiruje ona, zachęca, właściwie ukierunkowuje i angażuje podwładnego do pracy, wzbudza jego inicjatywę. W procesie komunikacji chwalimy, zachęcamy, próbujemy pozyskać zwolenników. Odpowiednie wykorzystanie narzędzi komunikacyjnych w systemach zarządzania jest zatem kluczowe.

---

¹ Trudno wyobrazić sobie życie w społeczeństwie, w rodzinie, w pracy bez umiejętności komunikowania się z innymi. Codziennie kontaktujemy się ze światem za pomocą słów, gestów, mimiki. Jednocześnie często mamy wrażenie, że inni nie rozumieją, co chcemy przekazać lub rozumieją nas opacznie.

Potęga komunikacji niewerbalnej

Komunikowanie się odbywa na dwóch głównych poziomach: intelektualnym i emocjonalnym. Ten drugi poziom rzadko jest zauważany i doceniany. Trzeba zauważyć, że komunikaty niewerbalne powstają i są wysyłane często nieświadomie. Także odbieramy je podświadomie. Inaczej mówiąc – nie kontrolujemy tej formy komunikowania w odróżnieniu od komunikacji intelektualnej, która jest świadoma i celowa. Na poziomie emocjonalnym ogromną rolę odgrywa język ciała – ubiór, gesty, mimika, organizacja przestrzeni, głos, itd. Komunikacja niewerbalna to prawdopodobnie najstarszy sposób porozumiewania się ludzi pomiędzy sobą, zwierząt między sobą, oraz ludzi i zwierząt między sobą. Odpowiada ona za ok. 2/3 całego przekazu. Oznacza to, że nie treść a forma jest tak naprawdę istotna i decydująca. Poprzez mowę ciała okazywane są emocje, uczucia, nastawienie do rozmówcy, a także prawdziwe intencje. W trakcie rozmowy sygnały werbalne dostarczają jej uczestnikom informacji, natomiast sygnały niewerbalne informacji o informacji. Jeśli sygnały werbalne i niewerbalne są spójne – treść zostaje uznana za przekonującą. W sytuacji konfliktu między komunikacją werbalną i niewerbalną, jesteśmy skłonni dać pierwszeństwo komunikatom adresowanym do emocji. Oceniając mowę ciała mówcy należy pamiętać o tym, że w tym przypadku łatwo jest popełnić błąd. Nie należy sugerować się pojedynczym gestem czy spojrzeniem (chyba, że są bardzo wymowne). Postawa jest pierwszym elementem mowy ciała, który rzuca się w oczy. O postawie można mówić, że jest otwarta lub zamknięta. Otwarta sygnalizuje otwartość na innych ludzi, świat; zamknięta – przeciwnie.

Innym bardzo wymownym elementem mowy ciała, dostarczającym dużo informacji jest gestykulacja. Sposób gestykulowania daje wskazówki o cechach osobowości, a także o stanie psychicznym i o prawdomówności nadawcy. Jest to element komunikacji niewerbalnej bardzo trudny do świadomego kontrolowania. Na gestykulację składają się ruchy dłoni, rąk ramion oraz głowy. Wszystkie zjawiska, które można zaobserwować na twarzy, nazywamy mimiką. Należą do nich zarówno rysy twarzy, jak i ruchy mięśni oraz oczu, a także procesy psychosomatyczne, takie jak zblednięcie czy zarumienienie się. Poprzez twarz pokazuje się najwięcej uczuć, takich jak zadowolenie, strach, zwątpienie, zdziwienie, zaskoczenie, radość, złość, wstęś, wstyd. Najistotniejszymi elementami mimiki są oczy, usta i czoło. Według naukowców elementem mowy ciała zapisanym w kodzie DNA jest dystans. Obserwując kilka osób znajdujących się w jednym pomieszczeniu można zauważyć, że zachowują one pewien odstęp od siebie. Przy czy odstęp ten jest różny wobec różnych osób. Badania prowadzone nad odległością fizyczną rozmówców uzasadniają tezę, że wielkość dystansu fizycznego odpowiada wielkości dystansu psychicznego istniejącego między rozmówcami. Na mowę ciała składa się również to jak mówimy. Szybkość mówienia ma istotny wpływ na zrozumienie treści wypowiedzi jak i na wrażenie słuchaczy o rozmówcy. Okazuje się, że ktoś, kto mówi szybko może być postrzegany jako osoba pewna siebie, w pełni przekonana do tego co mówi i dysponująca dużą wiedzą na prezentowany temat. Jeśli ktoś mówi szybko odbiorca nie ma czasu na zastanowienie się nad wypowiedzią, jej sensem, spójnością oraz kontrargumentacją.

Komunikacja werbalna

Istotą skutecznego mówienia jest jakość. Skuteczne mówienie to dotarcie do słuchacza w taki sposób, aby zrozumieli oni i zapamiętali treść przekazu zgodnie z intencją nadawcy. Skuteczność przekazu, nawet najkrótszego sformułowania zapewnia przestrzeganie kilku zasad: określenie celu przekazu – nawet najkrótsza i z pozoru nieistotna rozmowa winna mieć jasno i precyzyjnie określony cel; takim celem może być na przykład nawiązanie kontaktu z klientem lub skłonienie go do czegoś; określenie celu w istotny sposób wpływa na to jak formułowany jest przekaz; dostosowanie – treść i forma przekazu winna być dostosowana do słuchacza; odbiorca, który nie zrozumie wyrażen i sformułowań charakterystycznych i zrozumiałych tylko w świecie nadawcy, nie zrozumie istoty przekazu, a przy tym może mieć nieprzyjemne odczucia w trakcie prowadzonej rozmowy; przekaz – musi być dobrze sformułowany, na początku należy powiedzieć o czym będzie się mówić, następnie to co się ma do powiedzenia, a na koniec krótko powtórzyć najistotniejsze kwestie; mówić należy krótkimi zdaniem, unikając zwrotów i słów skomplikowanych i niezrozumiałych i nie należy zbaczać z tematu.

W kontakcie równie ważne jak nadawanie jest odbieranie. Wydaje się że słuchanie to czynność banalna i że nie warto poświęcać jej większej uwagi. Można odnieść wrażenie, że słucha się niemal automatycznie. Słuchanie jest jednym z elementów silnego wywierania wpływu na rozmówcę. Okazywanie przez słuchaczy zainteresowania wobec nadawcy jest potwierdzeniem właściwego odbioru przekazu. Aktywne słuchanie zachęca nadawcę do przekazywania dużej ilości informacji. Większość ludzi woli mówić niż słuchać, i z tego powodu mówiący chętnie szukają kontaktu z dobrymi słuchaczami.

Można mówić o dwóch aspektach aktywnego słuchania. Pierwszy to słuchanie wraz z zapamiętywaniem treści przekazu. A drugi to pokazywanie nadawcy, że się do słucha. Im dłużej trwa proces komunikowania się tym trudniejsze jest zapamiętywanie – występuje znużenie tematem i naturalne zmęczenie słuchacza lub rozmówców. Najbardziej powszechną techniką zapamiętywania jest powtarzanie sobie w myślach to, co powiedział nadawca. Pozwala to na utrwalenie treści wypowiedzi w pamięci słuchacza, a także w pewien sposób wymusza koncentrację słuchacza na treści przekazu. Również bardzo popularne są metody mnemotechniczne polegające na budowaniu przez słuchającego skojarzeń obrazowych z treścią przekazu nadawcy. Najprostszym sposobem na zapamiętywanie jest po prostu sporządzanie notatek. Dopuszczalne jest również parafrazowanie, tzn. powtarzanie własnymi słowami tego, co się usłyszało. Jest to również jeden ze sposobów by pokazać nadawcy, że jest słuchany. Aktywne słuchanie w dużej mierze na tym polega – na utwierdzeniu drugiej osoby w tym, że jest słuchana. Reagowanie na słowa nadawcy mówiąc od czasu do czasu „tak”, „oczywiście”, „rozumiem” czy nawet kiwając głową to typowe oznaki potwierdzenia uważnego słuchania. Siedząc lub stojąc należy pochylić się lekko w stronę nadawcy i trochę szerzej otworzyć oczy. Również kontakt wzrokowy jest ważny. Nadawca chce widzieć oczy ludzi, do których mówi, aby obserwować ich reakcje na swoje słowa. Przez utrzymywanie kontaktu wzrokowego słuchacz okazu-

je nadawcy zainteresowani, ułatwia to nadawcy formułowanie przekazu i zapewnia wysoki poziom komunikacji.

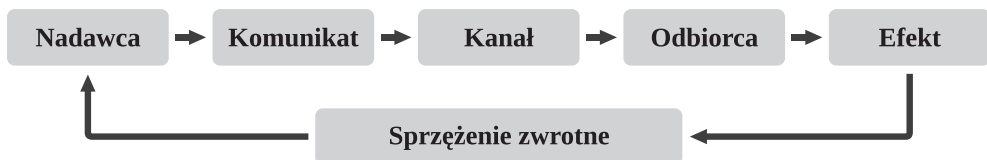
Komunikacja polega na przekazywaniu komuś znaczenia komunikatu, a zatem własnego znaczenia, jakie przydaje mu nadawca. Jak sprawić, aby odbiorca, który odbierze komunikat, zinterpretował go tak, jak ja tego oczekuje nadawca? Przecież nie wie tego, co on. Nie przeżył swojego życia tak, jak on, nie musi znać jego intencji, itd. Taka sytuacja powoduje, że większość aktów komunikacyjnych jest nieudana, tzn. nadawcy nie osiągają zadowalających efektów. Przeszkód komunikacyjnych jest bardzo dużo. Możemy je podzielić na trzy grupy: fizyczne, psychologiczne i kulturowe. Z fizycznymi mamy do czynienia wtedy, kiedy w komunikacji przeszkadzają: hałas, akustyka pomieszczenia, wadliwa aparatura nagłaśniająca lub jej brak, wada wymowy lub słuchu uczestników komunikacji, za niska lub za wysoka temperatura, złe usytuowanie uczestników komunikacji w przestrzeni, itp. Ta grupa przeszkód jest bardzo często łatwa do usunięcia. Przeszkody fizyczne dają się stosunkowo prosto minimalizować, a przynajmniej potrafimy je zidentyfikować – już sama identyfikacja przeszkody powoduje, że jest ona mniej dokuczliwa. Trudniej jest poradzić sobie z przeszkodami psychologicznymi. Ich istota zawiera się w rezerwie, obojętności, niechęci do przedmiotu komunikacji lub nadawcy. Ta niechęć może wynikać z różnych przyczyn. Uczestnicy komunikacji mogą mieć różne systemy wartości, różne doświadczenia, opcje polityczne i ideologiczne, mogą nie ufać sobie, nie lubić się. Istnieje też powszechna skłonność do pewnego rodzaju konserwatyzmu w postrzeganiu świata i budowania obrazu tego świata niekoniecznie na podstawie racjonalnych przesłanek. Mówiąc inaczej – wielu ludzi nie lubi, kiedy ktoś narusza ich obraz świata, z drugiej zaś strony budują obraz świata uzupełniając brakującą wiedzę o nim stereotypami, uprzedzeniami, uproszczeniami, uogólnieniami, itp. Nie wiemy o świecie zbyt wiele, ale chcemy mieć o nim swoje zdanie.

Przeszkody kulturowe powstają wtedy, kiedy dochodzi do komunikacyjnego kontaktu przedstawicieli różnych kultur. To wcale nie musi być kontakt dwóch skrajnych kultur – Afrykańczyka z Eskimosem. W Polsce także mamy różnice kulturowe (miasto – wieś, regiony, środowiska, itp.). Pamiętajmy, że komunikacja to próby przekazania znaczeń, jakie my nadajemy np. słowom, gestom, obrazom, itd. W różnych kulturach ich znaczenie jest często różne. Prowadzi to do niepowodzeń komunikacyjnych, a nawet konfliktów. Przeszkody kulturowe mogą dotyczyć różnej interpretacji gestów,

zapachów, dystansu między rozmówcami, czasu, celu rozmowy (czy chodzi tylko o interes – czy o nawiązanie kontaktu). Do przeszkód kulturowych zaliczymy także te, które biorą się z różnic ideologicznych i religijnych. Są to przeszkody szczególnie trudne, nawet niekiedy niemożliwe do przezwyciężenia.²

Specyfika komunikacji między ludźmi

Komunikacja to proces wymiany informacji pomiędzy ludźmi, spośród których przynajmniej jedna osoba jest nadawcą, a jedna odbiorcą komunikatu. Jak każdy proces, przyjmuje ona pewne fazy i swoistą dynamikę. Dla zrozumienia jej istoty warto wskazać, że komunikacja nie tylko zachodzi na różnych poziomach, ale i wykorzystuje różnorodne nośniki informacji. Należy pamiętać, iż komunikacja zachodzi zawsze, nawet wtedy, gdy człowiek pozornie się nie komunikuje – milczy i nie wypowiada żadnych słów. W takim momencie komunikacja przechodzi na poziom niewerbalny, a osoba komunikująca się w ten sposób wykorzystuje takie nośniki informacyjne, jak gesty, mimika, postawa ciała, ubiór czy zapach. Zamieszczony poniżej klasyczny schemat komunikacji wskazuje jednoznacznie, że w sprawnym komunikowaniu się z drugą osobą często nie jest istotne, co jest mówione, ale przede wszystkim to, w jaki sposób. Jakim kanałem komunikacyjnym człowiek się posługuje, jakiego kodu językowego używa i w końcu, czy potrafi przewidzieć efekt swojego komunikatu?

Schemat komunikacji. *Źródło:* Opracowanie własne.

Każdy człowiek aktywnie uczestnicząc na przestrzeni lat w życiu społecznym, na bieżąco podnosi swoje kompetencje komunikacyjne: poszerza zasób słownictwa czy wykorzystuje skomplikowane zasady gramatyczne. O wysokiej

² Przeszkody kulturowe powstają wtedy, kiedy dochodzi do komunikacyjnego kontaktu przedstawicieli różnych kultur. To wcale nie musi być kontakt dwóch skrajnych kultur – Afrykańczyka z Eskimosem. W Polsce także mamy różnice kulturowe (miasto – wieś, regiony, środowiska, itp.). Pamiętajmy, że komunikacja to próby przekazania znaczeń, jakie my nadajemy np. słowom, gestom, obrazom, itd. W różnych kulturach ich znaczenie jest często różne. Prowadzi to do niepowodzeń komunikacyjnych, a nawet konfliktów. Przeszkody kulturowe mogą dotyczyć różnej interpretacji gestów, zapachów, dystansu między rozmówcami, czasu, celu rozmowy (czy chodzi tylko o interes – czy o nawiązanie kontaktu). Do przeszkód kulturowych zaliczymy także te, które biorą się z różnic ideologicznych i religijnych. Są to przeszkody szczególnie trudne, nawet niekiedy niemożliwe do przezwyciężenia.

komunikatywności świadczy także wypracowany indywidualny styl komunikacji. Dzięki temu, w jaki sposób człowiek wypowiada poszczególne słowa czy całe frazy, może wyrazić swoją tożsamość, budując świadomie określony wizerunek autoprezentacyjny. Ten indywidualny styl komunikacji nie jest sztywny i jednorodny. Zwykle przyjmuje swoistą mieszaną stylów, dobraną tak, aby była najbardziej adekwatna do sytuacji czy rozmówcy. Warto jednak poznać swój dominujący styl komunikacji, żeby świadomie i optymalnie wykorzystywać go w pracy.

Ludzie, którzy komunikują się ze sobą, chcąc zrozumieć niezwykle bogate w bodźce otoczenie, wykorzystują wypracowane indywidualnie schematy poznawcze, funkcjonujące jako swoiste sita przepuszczające tylko to, co w danej chwili jest dla nich interesujące bądź przywołuje pewne skojarzenia. Takie upraszczające rzeczywistość mechanizmy są sporą pułapką w rozmowie z pierwszy raz spotkanym człowiekiem. Kiedy ludzie polegają tylko na takiej niezwykle ubogiej informacji, często dochodzi do nieporozumienia, a nawet eskalacji konfliktu.

Główne bariery komunikacyjne

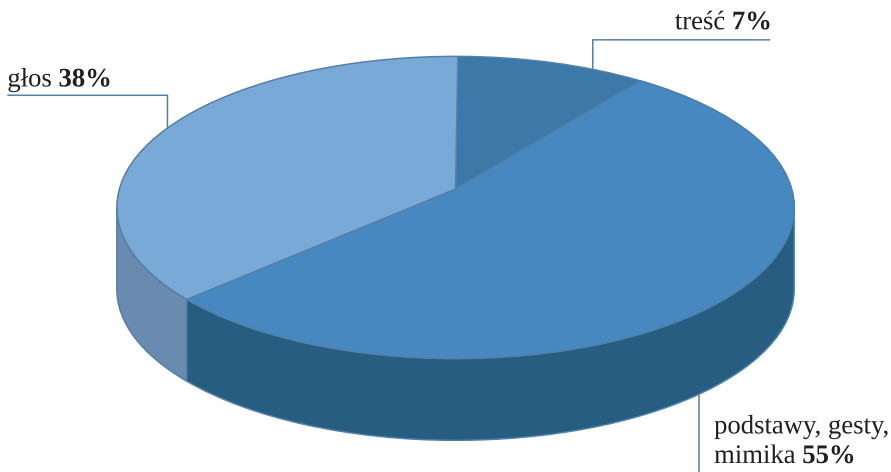
Wśród wielu barier występujących w procesie komunikowania się warto zwrócić uwagę na poniższe: jednostronna gotowość do komunikowania się, efekt statusu, używanie innych kodów, w tym żargonu, różnice kulturowe, brak aktywnego słuchania, zakłócenia w otoczeniu i nastawienie do rozmówcy. Aby uniknąć wystąpienia barier komunikacyjnych, należy wykorzystać zasadę synchronizacji. **Nawiązaniu i utrzymaniu dobrego kontaktu i zrozumienia z klientem pomaga synchronizacja z gestami, pozycją ciała i tonem głosu drugiej osoby. Ludzie, którzy są ze sobą w dobrym kontakcie, przyjmują, na przykład, taką samą pozycję ciała, przybierają podobny ton, nawet ich gesty towarzyszące rozmowie są podobne.** Synchronizacja w przypadku komunikacji pomiędzy pojedynczymi osobami obejmuje zarówno komunikację werbalną, jak i zachowania pozawerbalne. Na poziomie niewerbalnym synchronizacja może przejawiać się poprzez sposób ubierania się, pozycję ciała, gestykulację, melodię wypowiedzi, natężenie głosu, szybkość mówienia i oddech.

Komunikacja niewerbalna to sposób przekazywania informacji przy wykorzystaniu gestów, mimiki, postawy ciała, ubioru, zapachu czy dystansu interpersonalnego. To jeden z najbardziej prymitywnych poziomów komunikacji wykształconych przez człowieka, który wynika bezpośrednio z pierwotnych cech odziedziczonych po przodkach w procesie ewolucji. Odczytywanie sygnałów niewerbalnych przychodzi człowiekowi z łatwością, choć w większości proces ten przebiega na poziomie nieświadomym. Warto w związku z tym wyraźnie zestawić ten poziom komunikacji z komunikacją werbalną, którą często ludzie posługują się świadomie. W zasadzie ogólne reguły dotyczące profesjonalnej komunikacji werbalnej w pracy z klientem mają swoje zastosowanie również w przypadku ludzkiej mowy ciała. Sfera zawodowa wymaga nie tylko wykorzystywania profesjonalnego języka oraz unikania wypowiedzianych słów (np. kolokwializmów, zdrobnień), które są dopuszczalne w innych sferach

życia, ale i określa reguły komunikacji niewerbalnej. Wykorzystywanie pewnych gestów, zamkniętej postawy ciała czy brak kontaktu wzrokowego w rozmowie z klientem wpłyną równie mocno na nieprofesjonalny wizerunek osoby, jak nieumiejętne posługiwanie się językiem.

Schemat elementów wpływających na odbiór przekazu

Sygnaly niewerbalne są o wiele bardziej wiarygodne niż sygnały werbalne. Język ciała stanowi tło dla komunikacji werbalnej i to on jest kontekstem wypowiedzi, który powinien być spójny z samą treścią. Niewerbalna komunikacja jest o wiele trudniejsza do świadomej kontroli niż komunikacja werbalna. Warto więc zwrócić szczególną uwagę na doskonalenie kompetencji w tym zakresie. Mowa ciała zazwyczaj nie przyjmuje konkretnej struktury. Często jest wyrazem emocji. Komunikację werbalną natomiast cechuje ścisła struktura wypowiedzi. Jest ona poddana odgórnym prawom – gramatycznym czy stylistycznym. Komunikacja niewerbalna pomimo tego, że jej zasady są w większości przekazywane przez pokolenia, nie posiada uniwersalnego słownika znaczeń.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Mehrabian, A. (1971). *Silent messages*. Belmont, California: Wadsworth.

Elementy komunikacji niewerbalnej

Wygląd fizyczny ma podstawowe znaczenie w kształtowaniu pierwszego wrażenia. Ruchy ciała obejmują ruchy rąk, dłoni, palców, głowy, tułowia. Stanowią uzupełnienie lub wzmocnienie słów. Mimika, czyli wyraz twarzy jest głównym źródłem informacji o uczuciach, a także istotnym niewerbalnym sygnałem kłamstwa. Dotyk stwarza

poczucie bliskości, intymności, serdeczności, lecz jest wykorzystywany także jako silny element wpływu społecznego. Istnieją badania³ potwierdzające tezę, że wielkość dystansu fizycznego odzwierciedla dystans psychiczny między rozmówcami. Stwierdzono, że ludzie, którzy się lubią, siadają i stają bliżej siebie. Natomiast miejsce, jakie rozmówca zajmuje przy stole, świadczy o jego nastawieniu:

- **Strefa intymna** (prywatna) rozciąga się na odległość od 15 do 40–45 cm od powierzchni ciała (mniej więcej na odległość ludzkich ramion) i jest zarezerwowana dla najbliższych osób. Nie należy jej przekraczać w pracy z klientem.
- Strefa osobista rozciąga się na odległość 45–120 cm od naszego ciała. Wyznacza kontakt z dobrze znanymi osobami. W ten sposób można usiąść z klientem, którego już się wcześniej poznało.
- **Strefa społeczna** dotyczy odległości 1,2–3,5 m. W takiej odległości rozmawiają ze sobą osoby pierwszy raz spotykające się oraz osoby o różnych statusach zawodowych.
- **Strefa publiczna** rozciąga się powyżej 3,5 m. Wykorzystywana jest podczas przemówień do większej grupy osób.

Przy interpretacji komunikatów niewerbalnych ważne jest uwzględnienie pięciu ogólnych kryteriów. Są to: postawa, mimika, gesty, dystans i ton. Interpretacji komunikatów niewerbalnych dokonuje się nieświadomie. Podyktowane jest to ograniczonymi możliwościami świadomego spostrzegania przez ludzi.

Zjawiska, których nie uda się spostrzec świadomie, będą zarejestrowane poniżej progu świadomości i wzbudzą określone reakcje emocjonalne.

W świadomej interpretacji zachowań innych ludzi pomocna jest werbalizacja tego co zauważamy; wskazane jest tzw. określanie w myślach swoich spostrzeżeń. Pomaga to w uświadomieniu sobie, jakie zachowania drugiej osoby miały wpływ na naszą ocenę. Ważne, aby interpretować zespoły gestów, nie zaś pojedyncze gesty. Lepszą podstawą do formułowania wniosków są zespoły gestów wyrażających tę samą lub podobną postawę czy emocję. Istotne jest zwrócenie uwagi na zgodność znaku następujących po sobie zespołów gestów. Duże znaczenie ma także spójność pomiędzy wypowiedzianymi słowami a towarzyszącymi im gestami. W przypadku przeczenia gestów komunikatom słownym ludzie są skłonni wierzyć zachowaniom niewerbalnym.

Nie ma w praktyce uniwersalnego słownika gestów, dlatego podczas oceny należy uwzględnić różnice indywidualne, ponieważ każdy człowiek posiada charakterystyczne dla siebie sposoby zachowania, pojawiające się niezależnie od sytuacji, w której się znajduje. Na przykład nieprzyjemny grymas twarzy może być tikiem pozostałym po wylewie, a nie oznaką dezaprobaty czy niechęci. Istotne jest uwzględnienie wpływu sytuacji na zachowanie, np. krzyżowanie ramion na piersi może świadczyć o uczuciu chłodu, a nie o zamkniętej postawie.

Przy interpretacji zachowań niewerbalnych wskazane jest stosowanie pytań pomocniczych, warto także stosować pytania kontrolne. Kiedy klient podczas rozmowy odchyli się i łoży ręce na piersi, należy zapytać go, co sądzi o omawianej sprawie. W przypadku wyrażenia przez niego swoich wątpliwości, wcześniejsze zachowanie

³ Hall, B., *Cultural representation*, Pearson, Londyn 1997.

będzie oznaczało negatywną postawę. Postawa danej osoby wobec nas jest często warunkowana negatywnymi bądź pozytywnymi komunikatami, które prowokują tę osobę do określonego zachowania. Istotna jest świadomość własnych zachowań niewerbalnych i ich trafna interpretacja.

Nasze komunikaty będą miały lepszy odbiór i większy wpływ na odbiorców, kiedy będą dla nich interesujące. Temat powinni się przedstawić w sposób atrakcyjny, wykorzystując żywą mowę, pamiętając, aby wypowiediane kwestie były zwarte, konkretne, nie zawierały zbyt długich dygresji, powodujących, że pod koniec wypowiedzi słuchacze zapominają o jej początku. Przekaz powinien trafiać do motywacji osoby, do której mówimy. Tak więc argumenty i język, którym się posługujemy powinniśmy tak dobierać, aby odnosiły się do jej własnych doświadczeń i potrzeb. Kiedy rozmawiamy z osobą powolną nasza szybka mowa może być niezrozumiała lub nawet męcząca i odwrotnie, wolny komunikat dla osoby bardzo dynamicznej może być nużący.

Rozmowę ułatwiać będzie nawiązywanie do pozytywnych uczuć, tworzenie miłej i przyjaznej atmosfery. Z reguły nie lubimy rozmawiać z ludźmi, którzy narzekają, ciągle mówią o złej pogodzie, ciężkiej pracy, czy chorobach całej rodziny. Wolimy ludzi uśmiechniętych. Jednak i z tym nie można przesadzać. Osoba, której wszystko odpowiada może uchodzić za mało wiarygodną. Pamiętajmy jednak, że oprócz żartów i przyjemnych pogawędek, powinniśmy wykorzystywać logiczne argumenty, przemawiać do racjonalności. Jest to szczególnie ważne w rozmowach o interesach. Nie można opierać ich wyłącznie na dobrych kontaktach osobistych, co jeszcze ciągle zdarza się w naszej kulturze. Warto również chwilę zastanowić się nad rolą i cechami dobrego odbiorcy. Bardzo trudnym zadaniem jest słuchać i starać się wczuwać w sytuację osoby mówiącej, poznawać jej motywacje i intencje. Zwykle bardzo wczesnie interpretujemy komunikaty rozmówcy i już w trakcie wypowiedzi partnera obmyślamy odpowiedź. W ten sposób możemy bardzo łatwo stracić część komunikatu i źle go zrozumieć. Były to pierwszy krok do nieporozumień, nie ułatwiłyby również późniejszej współpracy. Odbiorca może zachęcać do rozmowy dodatkowymi pytaniami, wyrazami zainteresowania, otwartą postawą ciała. Aby potwierdzić, że dobrze zrozumiał komunikat może stosować tak zwaną parafrazę. Polega ona na przytoczeniu zrozumianego przez niego komunikatu. Pozwoli to upewnić partnera, że jest słuchany.

Elementy przekazu

Do zaistnienia procesu komunikacji – formalnego, czy nie – konieczne jest współistnienie kilku zasadniczych elementów: źródła, czyli nadawcy komunikatu, kodowania, czyli ubrania w słowa lub gesty całości przekazu, komunikatu, czyli zakodowanej treści, kanału, czyli sposobu i środka przekazu (pisemnie, ustnie, wizualnie), dekodowania, czyli odczytania przekazanej wiadomości, odbiorcy, czyli adresata komunikatu, sprzężenia zwrotnego, czyli informacji od odbiorcy o zrozumieniu i przyjęciu przekazu. Powyższe punkty wydają się banalne, jednak w każdym z nich może nastąpić błąd komunikacyjny wykluczający dobry przepływ informacji. Może także nastąpić

„szum”, czyli zakłócenie komunikacyjne. Szum może być zakłóceniem zewnętrznym (przejeżdżająca za oknem ciężarówka) lub wewnętrznym (syn dziś zdaje egzamin i trudno się nam jest skupić). Brak źródła czy odbiorcy wydaje się być oczywistym uniemożliwieniem komunikacji, a jednak często zdarza się nam nagrać informację na sekretarkę. Oczywiście, jeśli jej nikt nie odsłucha, komunikacja nie zaistnieje. Jednak jest to pewien przekaz komunikacyjny bez odbiorcy. Dodatkowe utrudnienie stanowi fakt, że nie mamy wpływu na czas przekazania wiadomości, nie możemy wyczuć nastroju odbiorcy i upewnić się, że nas dobrze zrozumiał.

Zbadano, że jesteśmy w stanie zrozumieć 400 słów na minutę. W naszym życiu codziennym tempo rozmowy jest dużo wolniejsze i wynosi około 125 słów na minutę. Dlaczego? Ponieważ staramy się unikać „szumów” komunikacyjnych. Ten czas jest ważny, aby druga strona w pełni zrozumiała to, co mówimy, mogła to przemyśleć, zdecydować się, aby zadać pytanie. Dlatego, jeśli się z kimś komunikujemy, jeśli spełniliśmy warunki niezbędne do zaistnienia komunikacji, warto – dla anulowania nieporozumień – powtórzyć ustalenia i podsumować uzgodnienia. Często nawet pisemnie. Stąd praktykowane w wielu firmach po spotkaniach tzw. minutki, czyli krótkie pisemne podsumowanie spotkania i ustaleń. Innym możliwym „szumem” (czyli zakłóceniem) komunikacyjnym jest niedopasowanie tego co mówimy i jak mówimy, do typu rozmówcy. Warto zastanowić się czy jest on wzrokowcem, słuchowcem czy kinestetykiem. Dla każdego z tych typów odbiorców ważne jest coś innego i w inny sposób możemy zadbać, by przekaz był jasny i zrozumiały⁴. Zdarza się, że nie możemy się z kimś absolutnie dogadać, na przykład z powodu antypatii. Może to być kwestia pierwszego wrażenia lub nieodpowiadającej nam komunikacji niewerbalnej. Nasz odbiór zaczyna się od momentu, kiedy zobaczymy drugą osobę. To, co będziemy o niej myśleli jest budowane w oparciu o pierwsze 20 sekund kontaktu, 20 gestów i 20 słów. Budują one tzw. pierwsze wrażenie. Z pewnością jest ono silne i trudno je zmienić. Jednak w komunikacji ważne jest to, jak utrzymujemy i jak zmieniamy to pierwsze wrażenie. Dobra komunikacja eliminuje szumy, korzysta ze sprzężenia zwrotnego, używa w odpowiedni sposób komunikacji werbalnej i niewerbalnej oraz umie dobrać rodzaj komunikacji do czasu i miejsca.

Podsumowanie

Żyjemy w epoce informacji. Niejednokrotnie za informację płacimy bająskie sumy pieniędzy. Jeśli jesteśmy dobrze poinformowani – wyprzedzamy konkurencję i przybliżamy się do sukcesu. Tymczasem dezinformacja może wprowadzić niemałe spusto-

---

⁴ Jeśli nasz szef to wzrokowiec, najlepiej przygotować materiały w formie slajdów, wykresów, katalogów i prezentacji (wzrokowiec powie: „to wygląda niezłe”). Jeśli mamy szefa słuchowca, istotny jest ton głosu i sposób wysławiania się (słuchowiec powie: „to brzmi nie najgorzej”). Kinestetyk to osoba, która preferuje język gestów i działanie, czyli warto mu przygotować próbki, plany akcji i gotowe rozwiązania problemów (kinestetyk powie: „to ruszajmy z tą sprawą”).

szenie. Tania, szybko i skutecznie – te cechy determinują sukces środka komunikacji. I to nie tylko interpersonalnej, ale każdej innej. Te trzy aspekty stanowią o przewadze informacyjnych portali internetowych nad wiadomościami w innych mediach, zwłaszcza w prasie. Trwa dyskusja, czy wydania internetowe zastąpią tradycyjne formy dzienników. Taka forma komunikacji, rozumiana jako dostarczanie informacji przez stronę trzecią, jest tania i szybka, ale jej wadą jest to, że nie zawsze jest skuteczna – pod względem dostępności, bo nie każdy i nie zawsze ma możliwość skorzystania z Internetu. Uwagi dotyczą również kwestii merytorycznych, gdyż ze względu na presję czasu, informacje często nie są sprawdzane, jakość ich przekazania pozostawia czasem wiele do życzenia, brakuje głębszej analizy faktów i opinii. Dobra komunikacja nie jest celem samym w sobie. Celem jest bowiem skuteczne przekazywanie informacji, a szybka i skuteczna informacja to klucz do sukcesu w biznesie. Poza środkami komunikacji, składa się na to jeszcze wiele czynników, choćby poprawne formułowanie czy selekcja informacji. Nic nam po najskuteczniejszych środkach przekazywania informacji, gdy ona sama będzie nic nie warta – fałszywa czy niezrozumiała. A więc używanie naprawdę dobrych słów, w odpowiednich miejscach i w dobrym czasie, jest sztuką o wiele ważniejszą od nawet najbardziej wyszukanych technologii i sposobów komunikacji. Aby poznać tę sztukę – sztukę komunikacji – musimy przede wszystkim zaznajomić się z jej regułami. Potem pozostaje nam tylko praca. Nie będziemy się dobrze komunikować jeżeli nie będziemy mieć otwartych umysłów.

Bibliografia

- Hall, B., *Cultural representation*, Pearson, Londyn 1997.
- Horecka I., „Warsztaty doskonalenia komunikacji międzyludzkiej i ekspresji twórczej”, *Lider*, nr 4, 1998.
- Kozielecki J., *Konflikt, teoria gier i psychologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970.
- Mehrabian, A., *Silent messages*, Belmont, Wadsworth 1971.
- Ńęcki Z., *Komunikowanie się i rozmowa*, Charaktery, nr 2, 1997.
- Taraskiewicz M., *Komunikacja międzyludzka, Metodyka i życie*, PWN, Warszawa 2012.
- Zbiegień-Maciąg L., *Komunikacja – sposób na konflikty*, Centrum Kierowania Liderów, Warszawa 1997.

Streszczenie

Niniejszy artykuł ma na celu zdefiniowanie pojęcia *komunikacja*, określenie pojęcia błędu w komunikacji i wykazanie specyfiki komunikacji. Temat ten jest istotny, ponieważ dotyczy tak naprawdę każdej sfery zawodowej. Każdy z nas spotyka ludzi w pracy. Dlatego konieczne jest przedstawienie prawidłowości związanych z kwestią komunikacji międzyludzkiej, zarówno werbalnej, jak i niewerbalnej. Artykuł składa

się z wstępu, trzech części i podsumowania. Rozdział pierwszy jest zatytułowany: *Rola komunikacji*. Definiuje on pojęcie komunikacji jak podstawowego procesu, który zachodzi między ludźmi; poczyniono również odniesienia do sfery zawodowej – biznesowej i urzędniczej. Przedstawione jest również rozróżnienie na komunikację werbalną i niewerbalną (body language). Również omawiana jest komunikacja przez telefon i Internet. To istotna sprawa, zwłaszcza w czasach obecnych. Artykuł został napisany na podstawie własnego doświadczenia autora.

Summary

Communication in neophilological education

This article aims to define the concept of communication, the concept of a communication error and to demonstrate the specificity of communication. This topic is important because it concerns the fact every professional sphere. Each of us meet people at work. It is therefore necessary to present the accuracy related to the issue of interpersonal communication, both verbal and non-verbal one. It defines the concept of communication as a basic process that takes place between people; also makes reference to the professional sphere. There is also a distinction between verbal and non-verbal communication (body language). Also, communication by telephone and Internet is also discussed. This is an important issue, especially at the present time. The article was written based on the personal experience of the author.

С.И. МАДЖАЕВА

Астраханский государственный медицинский университет

Смысловая когеренция терминов в коммуникации врача и пациента

Введение. Дифференциация медицинских наук и областей знания находит отражение в развитии прежде всего узкоспециальной терминологии, что, с одной стороны, облегчает понимание и обмен информацией между врачами в рамках одной специальности, а с другой стороны, затрудняет взаимопонимание между представителями разных отраслей медицины. Кроме того, существует проблема в коммуникации врача и больного, когда необходимо поставить правильный диагноз на основе описания симптомов заболевания пациентом, не владеющим специальной терминологией.

Чтобы выявить, насколько пациенты хорошо понимают медицинскую терминологию, нами был проведен следующий эксперимент. При обследовании пациента и выявлении жалоб врач вместо слов *изжога*, *потоотделение* использовал термины *гипергидроз*, *гастроэзофагиальный рефлюкс*, что вызвало эмоцию «испуг». Описание болезни и его симптомов при помощи терминов заставляет пациентов думать, что болезнь опаснее и скорее всего редкая, нежели в случае, когда врачи объясняют проблему на «бытовом» уровне, то есть простое использование терминов может привести к искажению восприятия. Кроме того, пациенты (около 50) получили опросники, включающие в себя 16 названий расстройств, восемь из которых были выбраны из-за частого использования медицинского термина в течение последних десяти лет (например, *эректильная дисфункция*), а остальные восемь были широко известны более десяти лет (*гипертензия*, *хлебные единицы*, *инсулинотерапия* и т.д.). Опросник показал, что медицинский термин позволяет считать пациентам воспринимать свое состояние как болезнь. Пациент, узнавший, что у него *гастроэзофагиальный рефлюкс*, а не *изжога* решил, что он болен. А восприятие своего состояния пациентом, в свою очередь, влияет на отношение к лечению и своему здоровью. Выявлено, что больные плохо представляют, что с ними происходит. Незнание дефиниции

термина ведет к неправильному пониманию своего состояния, а значит и к несоблюдению указаний врача.

В связи с этим актуальным представляется дискурсивный анализ корпуса текстов бесед врача и пациента, позволяющий выявить тематические ряды языковых единиц, отражающих содержательную когерентность высказываний и обеспечивающих возможность диагностирования того или иного заболевания. Анализ текстов проводился на основе принципа концептуализации, заключающегося в «осмыслении поступающей к человеку информации и приводящей к образованию концептов, концептуальных структур и всей концептуальной системы в мозгу (психике) человека»¹, а также принципа категоризации, в значительной мере определяющего использование тех или иных слов и помогающего «осмыслить ту часть опыта человека, которая ограничена человеком и воспринимается самим человеком»².

Общение врача и пациента осуществляется посредством высказываний, представляющие собой структурированные смысловые комплексы. Это обусловило использование метода компонентного анализа. Цель работы заключалась в исследовании смысловой структуры лексических единиц и выявлении общего семантического признака (ОСП), отражённого в ключевом слове (общеупотребительной лексеме или термине), выражающем смысловое единство тематического ряда лексики, а также в установлении индивидуальных семантических признаков входящих в них лексем. В тех случаях, когда не было возможности выделить ключевое слово или при описании состояния использовались метафорические обороты, высказывание анализировалось как одна смысловая единица.

Исследование проводилось в несколько этапов. На первом этапе моделировалась семантическая структура каждого из ключевых слов и характеризовалась их смысловое содержание. Семантическую структуру слова мы понимаем как «единство взаимодействующих разноуровневых значений, организованных в пределах отдельного слова определённым способом в соответствии с системой данного языка и закономерностями функционирования этой системы в речи (тексте)»³. У каждого ключевого слова выявлены семантические признаки (компоненты). Например, высказывание *как ножом режет* представляет собой развернутую метафору – сравнение, оно частотно при описании состояния пациента, у которого наблюдается осложнение сахарного диабета – сердечнососудистое заболевание. В качестве ключевого слова, несущего основную смысловую нагрузку, можно выделить лексическую единицу *резать*. Основное значение глагола *резать* – «действуя чем-то острым, разделять на части». Значимыми в семанти-

¹ *Краткий словарь когнитивных терминов* / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. С. 93.

² Lakoff, G. *Classifiers as a reflection of mind* // Noun classes and categorization: Proc. of a Symposium on categorization and noun classification. – A.; Ph.: Benjamins. – 1986. – P. 46.

³ Лопушанская, С.П. *Изменение семантической структуры русских бесприставочных глаголов движения в процессе модуляции* // Русский глагол (в сопоставительном освещении) / Волгоградский гос. ун-т. – Волгоград: Изд-во ВПИ, 1998. – С. 6.

ческой структуре данного глагола являются семы 'способ действия' и 'характер действия'. При актуализации первого семантического компонента формируется значение «воздействие острым, без разделения на части». Актуализация второй семы способствует формированию значения «делить на части»⁴. Помимо названных сем, слово *резать* содержит потенциальные семы, актуализация которых происходит при метафорическом употреблении данного глагола для передачи состояния человека, его болевых ощущений. В таких случаях словосочетание *режет сердце* обозначает особого рода воздействие на орган (сердце), особого рода давление, сопровождающееся известным из жизненного опыта переживанием тяжести, болезненного страдания; здесь же реализуется и сема 'вызывать неприятное ощущение своей интенсивностью'. Таким образом, в контексте при описании пациентом патологического ощущения реализуется семантический признак 'тяжесть'.

На втором этапе исследования лексические единицы, входящие в высказывание, сравнивались между собой по смысловому содержанию, в результате чего выделялись общие семантические признаки, на основании которых анализируемые слова объединялись в тематические ряды – семантически однородные группы лексических единиц. Каждый из общих семантических признаков и тематических рядов именовался одним из слов данного тематического ряда, наиболее точно и полно отражавшим их смысловое содержание. Приведём пример из беседы врача и пациента: *В затылке болит... как будто между кожей и черепом ползает, и давит, и зажимает... ну может, не болит, а мурашки ползают, ощущаю, как движется что-то по голове... Мешает сосредоточиться*. В данном тексте описывается одно патологическое ощущение. Нами было выявлено, основное смысловое содержание высказывания отражено в ключевых словах. Каждое из них имеет широкий набор семантических признаков, однако наиболее значимыми оказывается какой-то один признак: у слов и словосочетаний *боль, мешает сосредоточиться, давит* – признак 'тяжесть'; *жжение в пятках, ноги холодные* – 'жжение', *виски давит, как шлем давит* – 'давление'. Выделенные семантические признаки регулярно актуализируются в высказываниях многих пациентов и объединяют языковые единицы в семантически однородные ряды.

На третьем этапе исследования проводилась систематизация тематических рядов. В процессе анализа текстов были выделены следующие тематические ряды: «тяжесть», «жжение», «давление», «объём», «плотность», «форма», «движение», «неопределённость», «неактивность», «неодушевлённость».

Приведём примеры высказываний, входящих в названные тематические ряды.

1. «тяжесть»: – *Это как бы боль. – Боль в правом полушарии. – Внутри всё болит, в правом боку. – Головная боль сильная. – Ощущение мозжения в коленах, в пальцах.*

⁴ Микиртумов Б.Е., Ильичев, А.Б. *Клиническая семантика психопатологии*. – С-Петербург: СПбГПМА, 2007. С. – 17.

2. **«жжение»:** – Жжение в пальцах. – Жжение в груди. – Жжение в пятках, как по горячему песку. – Сердце горело. – Мозг горит. – Всё жжёт, вся мокрая. – Озноб в конечностях. – Ноги холодные, горят, как будто во льду. – Иногда холодком по ногам пройдёт, как своеобразный озноб.
3. **«давление»:** – Виски давит. – Тяжесть в груди. – Сжатие головы. – Как будто засыпали песок в глаза. – Болит половина головы, как будто кто-то раскроил голову наполовину.
4. **«объём»:** – Почки сжимаются. – Сердце как бы разбухает. – Почка переполнена. – Сердце ноет, как будто сжалось.
5. **«плотность»:** – Будто что-то ватное в голове. – В животе как камень. – Как пузырьки в теле лопаются.
6. **«форма»:** – Как комок в затылке. – Как обручем стягивает. – В районе пены под ребром как будто подпорка. – Боль в виде шапочки.
7. **«движение»:** – Что-то ползает, движется в голове. – Печень туда-сюда. – Почки двигаются. – Спазмы поднимаются вверх. – Мурашки ползают.
8. **«неопределённость»:** – Как в тумане. – Все одинаково стало. – Как будто в грязном вагоне еду и смотрю сквозь грязное стекло. – Жизнь моя, как серая пелена.
9. **«неактивность»:** – Стала инертной. – Стала как механическая игрушка. – Живу по инерции. – Ничего не хочу делать. – Действую всё время машинально. – Словно ударили пустым мешком.
10. **«неодушевлённость»:** – Голова как ватная. – Как деревянная стала. – Ноги как ватные. – Ощущение безжизненности.

Врач, должен соотнести смысл, переданный пациентом с помощью употребительной лексики, с понятиями, выраженными медицинскими терминами, что позволит установить тематическую

По структуре высказывания пациента представляют собой сравнение с использованием метафор (*Боль в области макушки в виде шапочки*) и коннекторов (*как будто бы, как бы, вроде и т.д. – Боль в сердце, как будто кинжал воткнули*). Пациент использует метафору, которая является необходимым компонентом профессионального общения, при этом для участников коммуникативного акта необходимо «единое или сходное понимание реальности, поскольку это создаёт предпосылки для профессионального общения»⁵. Метафорические высказывания врач трансформирует в медицинские термины и на их основе ставит диагноз. Например: *жжение в глазах* может указывать на *ретинопатию* или *кератомалицию*, *мурашки* – свидетельствовать об осложнениях в сосудах, *нечувствительность* в области стоп – о *диабетической* с «врач – пациент» основан на взаимном мыслительном сотрудничестве, взаимном диалоге, то можно полагать, что метафоризация обеспечивает эту коммуникативную стратегию за

⁵ Зубкова О.С. *Метафора в профессиональной семиотике: монография*. Курский гос. ун-т. – Курск, 2011. С. 78.

счёт диалогичности как основного свойства метафорического термина⁶. Головная боль объясняется больным как *ползание*, *давление*; стенокардия как *сдавливание*, *разбухание*, *резание*; диабетическая стопа как *онемение*, *движение мурашек*, *нечувствительность*; нефропатия характеризуется *коликами*, *ползанием почек туда-сюда*. Если гипертензия для врача означает повышенное кровяное давление при заболевании почек, эндокринной или сердечнососудистой систем, то для больного – это сильная головная боль, которая *режет*, *сдавливает обручем*, *в виде шапочки* и т.д. Таково когнитивное пространство больного, его представление о симптомах заболевания. В лексике пациентов фиксируется обыденное и, как правило, чувственное восприятие действительности, а «в основе терминов, отражающих научные ментальные процессы, лежит рациональное освоение окружающего мира»⁷.

Таким образом, лексическое пространство пациента представляет собой слова общеупотребительного языка, в то время как язык врача является языком науки. В современной научной и языковой картине мира они сосуществуют и взаимодействуют, дополняя друг друга. В процессе общения врача и пациента происходит взаимодействие специального и неспециального языков. В результате исследования было выявлено, что вышеперечисленные тематические ряды характерны для пациентов на начальной стадии заболевания, которые со временем пополняются специальными терминами.

Эффективность коммуникации, успешное лечение, правильное заполнение медицинской документации зависит от того, насколько врач сумеет найти соответствия между высказываниями пациента, насколько точно прочитает семантику высказываний пациентов. В процессе общения с врачом пациент строит свою концепцию, смыслы высказываний объединяются в систему, которые специалист-медик обозначает терминами. Следовательно, можно говорить, что термин возникает в результате «длительного процесса познания сущности предметов и явлений объективной действительности и внутренней жизни человека, вербализации специального концепта, который первоначально может быть не просто мысленным объектом, но даже проявлением чувственного познания»⁸.

Коммуникация «врач – пациент» строится на семантической когерентности общеупотребительной и терминологической лексики, которая обеспечивается способностью врача адекватно трансформировать семантику общеупотребительных слов и словосочетаний в соответствующий термин. Ощущения, вербально выраженные пациентом, врач соотносит с системными симптоматическими признаками, фиксируемыми терминами.

⁶ Зубкова О.С. *Метафора в профессиональной семиотике...*, С. 79.

⁷ Новодранова В.Ф. *Роль обыденного знания в формировании научной картины мира // Терминология и знание: мат-лы I Международного симпозиума / редкол.: Л.П. Крысин, В.М. Лейчик, А.М. Молдован и др. – М.: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, 2009. – С. 93.*

⁸ Лейчик В.М. *Терминоведение: предмет, методы, структура. – Изд. 2-е. – М.: Ком-Книга, 2006. С. 71.*

Анализ бесед врача и пациента выявил, что понимание термина пациентом расширено, представлено в развёрнутом виде, зависит от индивидуального знания больного и длительности заболевания, то есть язык медицины отражает существующую реальность, изменяется вместе с ней и одновременно участвует в её создании и изменении. Отбрасывая несущественные признаки, носитель языка (пациент) объединяет в определённые тематические группы основные существенные признаки своего состояния и сопоставляет этот комплекс признаков со знаниями и чувственным опытом. На этом этапе включается перцепторная деятельность пациента. Содержание термина обогащается субъективной оценкой и прагматическими составляющими.

Приведём примеры. Для врача специальное слово означает определённое заболевание, симптом или тест – *сахарный диабет, гликированный гемоглобин, глюкоза крови*. Пациент вкладывает в термин свой личный, индивидуальный смысл. Например:

Пациент: *У меня давление поднялось.*

Врач: *У Вас гипертония?*

Пациент: *Не знаю.*

Врач: *А что Вас беспокоит?*

Пациент: *У меня голова болит, давит, особенно затылок, как будто обручем сковало.*

Врач записывает в историю болезни жалобы больного и диагностирует *гипертонию*.

Пациент жалуется на онемение, тремор в сосудах, тревогу и «состояние, когда хочется кричать и плакать». Врач делает вывод, что у пациента проблемы с нервной системой и делает запись – *невропатия*. Специалист-медик должен проанализировать все высказывания, которые использует отправитель (пациент) для передачи информации, и в то же время осознавать свою собственную модель принятия сообщения, свою систему интерпретации. Когда пациент говорит, слушающий, то есть врач, анализирует вербальный смысл сказанного и трансформирует общеупотребительную лексику в специальную.

Изучение протоколов бесед врача с пациентом при первичной консультации выявило, что пациенты владеют от 1 до 5% из выбранной нами профессиональной лексики, зафиксированной в истории болезни этого больного. К ним относятся общемедицинская лексика (*диагноз, тест, анализ, ЭКГ, флюорография* и др.). Функционирование терминов в речи пациентов связано с их когнитивной системой, а именно – тезаурусной компетенцией, которая формируется за счёт представлений, получаемых из средств массовой информации, в ходе обмена информацией с врачами, с другими пациентами, и отражает наивную медицинскую картину мира. При повторном посещении врача терминологический фон пациента увеличивается, он уже манипулирует специальными терминами (*сахарный диабет, гликированный гемоглобин, инсулин, хлебные единицы, инсулиновая помпа, ретровирусная терапия* и др.).

Терминологическое пространство врача также зависит от длительности болезни пациента, его кругозора, интеллекта, тезаурусной компетенции.

В рамках когнитивного подхода единицы и формы знания получают процессуальную интерпретацию, поскольку истинным знанием объявляются «процессы, включённые в нашу деятельность, в наши замыслы, в наши действия как представителей человеческого рода»⁹. Именно поэтому внимание врача должно быть направлено на то, «как индивид концептуализирует мир – как создаёт специфическое понятие и систему понятий...»¹⁰. В связи с этим мы можем предположить, что процесс передачи информации от пациента специфичен. Пациент вкладывает свой смысл в выражение, а оно имеет смысл, если у него есть цель. У пациента – это цель выздоровления, донести до врача вербально свое состояние; у врача – лечение, перевести вербалику состояния пациента в достоверные симптомы, трансформировать их в научный язык.

Для того чтобы передать значение, язык как знаковая система, используемая для коммуникации, производит классификацию внутренних изменений на основе наиболее общих понятий, без которых невозможна речевая организация переживаний. Получая словесную форму, начальные элементы смысла превращаются в понятия, то есть достигают наиболее полной ясности и предельной отчётливости своего содержания. Иначе говоря, происходит своего рода процесс кристаллизации – мысль получает определённую форму словесного знака, знака-носителя смысла, инструмента, посредством которого один сообщает другому нечто о своём состоянии; узнаётся и познаётся в совокупности конкретных словесных значений.

Безусловно, язык принимает самое непосредственное участие в реализации когнитивных операций, поскольку на этом уровне речемыслительной деятельности не только определяются смыслы, но и само процессуальное знание структурируется и дифференцируется определённым образом, что возможно только с помощью знаковой репрезентации. В этой связи мы полагаем, что именно на уровне когнитивных операций осуществляется выбор средств и способов речемыслительной деятельности больного и окончательно уточняются смыслообразовательные процессы. Добавим, что врач как получатель информации должен обращать внимание на вербальное содержание сообщения пациента, чтобы понять состояние больного, правильно поставить диагноз. Специалист-медик как агент социального института медицины определяет и направляет процесс порождения дискурса, терминологически точно оформляет смыслы высказываний пациентов в медицинском документе. Таким образом подтверждается, что термин представляет собой оязыковленную специальную информацию, полученную в результате общения пациента с врачом. Знание специальной лексики помогает пациенту чувствовать себя наравне с врачом, следовательно, бороться с болезнью. Слова пациента являются для врача средством реализации информации. Пациент создает для врача когнитивную модель общения, потому что он

⁹ Матурана У. *Древо познания*. Пер. с англ. Ю.А. Данилова. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. С. 22 – 23.

¹⁰ Пищальникова, В.А. *История и теория психолингвистики: курс лекций*. – М.: Изд-во Моск. гос. лингв. ун-та, 2007. – Ч. 2: Этнопсихолингвистика. С. 27.

знает о своём заболевании на первый момент больше, эта информация является результатом познания своего организма. Ценность общения врача и пациента – в научной истине, врач, интерпретируя высказывания пациента в специальную лексику, аргументирует состояние пациента и диагноз. Врач создаёт научную медицинскую картину мира, используя медицинские лексические единицы – термины на основе индивидуального мировосприятия, опыта и стиля мышления.

Заключение

Проведённое нами исследование показало, что семантика термина зависит от параметров коммуникации, от языковой картины мира пациента, ментально-языковых особенностей говорящего, профессионального опыта врача и опыта пациента. Медицинский термин является составной частью когнитивного пространства пациента, поскольку выступает базовым компонентом образования когнитивных структур, детерминированных совокупностью необходимых знаний о мире. Ощущения, вербально выраженные пациентом, врач соотносит с системными симптоматическими признаками, фиксируемыми термином. Иными словами, внимательное отношение врача к пациенту, правильно построенная беседа, верно выбранные лексические единицы, учёт тезаурусной компетенции пациента, достоверно понятые фразы пациента оказывают влияние на коммуникацию и, следовательно, на результат лечения.

Литература

- Зубкова О.С. *Метафора в профессиональной семиотике: монография*. Курский гос. ун-т. – Курск, 2011.
- Лейчик В.М. *Терминоведение: предмет, методы, структура*. – Изд. 2-е. – М.: КомКнига, 2006.
- Лопушанская, С.П. *Изменение семантической структуры русских бесприставочных глаголов движения в процессе модуляции // Русский глагол (в сопоставительном освещении) / Волгоградский гос. ун-т. – Волгоград: Изд-во ВПИ, 1998. – С. 5 – 19.*
- Матурана У. *Древо познания*. Пер. с англ. Ю.А. Данилова. – М.: Прогресс-Традиция, 2001.
- Микиртумов Б.Е., Ильичев, А.Б. *Клиническая семантика психопатологии*. – С-Петербург: СПбГПМА, 2007.
- Новодранова В.Ф. *Роль обыденного знания в формировании научной картины мира // Терминология и знание: мат-лы I Международного симпозиума / редкол.: Л.П. Крысин, В.М. Лейчик, А.М. Молдован и др. – М.: Институт русского языка им. В.В. Виноградова РАН, 2009. – С. 89–93.*
- Пищальникова, В.А. *История и теория психолингвистики: курс лекций*. – М.: Изд-во Моск. гос. лингв. ун-та, 2007. – Ч. 2: Этнопсихолингвистика.

Lakoff, G. *Classifiers as a reflection of mind* // Noun classes and categorization: Proc. of a Symposium on categorization and noun classification. – A.; Ph.: Benjamins.– 1986. – P. 13–51.

Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996.

Summary

Notional coherence of terms in “doctor-patient” communication

Semantic of term depends on communication parameter, linguistic world-image of a patient, mental-linguistic peculiarities of speaker, professional experience of physician and patient. The physician should refer to systemic symptoms sensations, expressed in verbal form by patient with the help of medical terms. Attentiveness of a physician to a patient, correct chosen words, patient thesaurus competence influence on communication, therefore to treatment’s result.

Streszczenie

Nominalna spójność terminów w komunikacji „lekarz-pacjent”

Semantyka terminu zależy od parametru komunikacji językowej, językowego obrazu świata pacjenta, psychiczno-językowych zdolności mówiącego oraz doświadczenia zawodowego lekarza. Lekarz powinien odnosić się do ogólnoustrojowych objawów doznań, wyrażonych w formie słownej przez pacjenta za pomocą terminów medycznych. Troskliwość lekarza w stosunku do pacjenta powinna polegać między innymi na prawidłowym doborze słów i uwzględnieniu kompetencji językowych leczonej osoby.

Jan Franciszek NOSOWICZ

Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie

Spontanizacja aktywności słowotwórczej w języku

Zmiany w językach naturalnych zachodzące pod wpływem multimediów dokonują się z rekordową, niewyobrażalną dotychczas szybkością. Przeobrażenia w języku, które dotychczas potrzebowały całych dziesięcioleci, a nawet stuleci, dokonują się obecnie błyskawicznie. Ich tempo jest tak duże, że z punktu widzenia rozwoju języka, pojęcie diachronii przestało być istotne, a z punktu widzenia metod opisu, tradycyjne narzędzia pracy lingwistów, historyków języka, przestały wystarczać. By obecnie opisać proces zmian w językach naturalnych lub chociażby tylko uchwycić jego aspekty, należy je analizować nie w kategoriach czasu realnego (który dotychczas stanowił solidną bazę dla kategoryzacji zjawisk językowych), ale za pomocą kryterium użyć językowych. Owe użycia decydują o takich elementach, jak: pozostawienie słowa w oryginale języka obcego, jego tłumaczenie na język ojczysty mówcy, adaptacja (fonetyczna lub graficzna) do zasad języka ojczystego użytkownika owej formy, posłużenie się nim do kreatywnych rozwiązań słowotwórczych, takich jak na przykład rozszerzenie, zawężenie lub przesunięcie znaczenia itd. Użycia języka, pojawiające się w jednostkowych aktach komunikowania, występują w tak wielkiej liczbie, że są nieuchwytnie empirycznie i praktycznie niepoliczalne. Można je jedynie oszacować na podstawie danych statystycznych obrazujących ekspansję multimediów.

Znamiennym rysem rozwoju współczesnego języka polskiego, zresztą jak każdego innego, jest liczbowy wzrost zasobu słownego. Oblicza się, że w okresie od drugiej wojny światowej do dnia dzisiejszego powstało w języku ogólnopolskim ponad 40 tysięcy nowych wyrazów i nowych znaczeń wyrazowych. W obliczeniach tych została pominięta bardzo bogata terminologia naukowa i techniczna. Przyjmuje się, że terminów naukowych, technicznych i zawodowych powstało w tym okresie w języku polskim jest ponad kilkaset tysięcy. Wiąże się to z powstaniem w ostatnich dziesięcioleciach nowych dziedzin naukowych i technicznych oraz nowych specjalności zawodowych, jak np. informatyka i multimedia.

Nie należy się zatem dziwić, że tak duża intensywność komunikowania, dokonująca się w wielu językach naturalnych jednocześnie, pociąga za sobą błyskawiczne i głębokie zmiany językowe. Najpierw w zachowaniach językowych osób porozumiewających się, a zaraz potem w systemach odnośnych języków. Zmiany czysto językowe wspomagane są dodatkowymi czynnikami pozajęzykowymi, które nieustannie wzmacniają ich natężenie i przyspieszają tempo¹.

Raz wypracowana terminologia w dziedzinie multimediiów (szczególnie informatyki) ma niewielkie szanse na długofalową stabilizację i utworzenie stabilnego systemu terminologicznego. Przyczyna są stałe zmiany w urządzeniach multimedialnych, coraz to nowych, opartych na nowych zasadach i wymuszających nowe nazewnictwo. Lata 90. XX wieku to epoka piątej generacji komputerów, z których każda dosłownie „wymiała” z użytkowania pewne obszary już ustalonego słownictwa. Nie dziwi zatem fakt, że na skutek owych zmian przedstawiciele nauk innych niż informatyka mają problemy z porozumieniem się z informatykami. Ale nawet starsze pokolenie informatyków, wykształcone na poprzednich generacjach komputerów, ma problemy ze zrozumieniem swych młodszych kolegów. Można stąd wnioskować, że zmiany terminologiczne w dziedzinie multimediiów odznaczają się:

- szybkim i dużym „przerobem” informacyjnym,
- szybkim i dużym „odrzutem” nowych terminów.

Można również zaryzykować inny wniosek, a mianowicie, że zmiany dokonujące się w języku multimediiów są najszybsze w porównaniu do zmian zachodzących w innych dziedzinach. I wszystkie obserwacje wskazują na to, że sytuacja ta nie tylko nie zmieni się na przyszłość, ale wręcz przeciwnie, że się jeszcze wzmocni i utrwali.

Dokonujący się proces przeobrażeń uaktywnia wszystkie środki językowe stosowane do przejmowania i adaptacji nowych znaczeń. Wyliczyć tu należy przede wszystkim proces zapożyczeń, a następnie wszystkie pozostałe formy słowotwórstwa, takie jak derywacja prefiksalna i sufiksalna, kompozycja, skróty i skrótowce czy też neosemantyzmy.

Proces zmian dokonuje się w sposób zmasowany i jednoczesny. W danej chwili jesteśmy świadkami licznych faktów spontanicznej działalności słowotwórczej, odbywającej się w różnych miejscach kuli ziemskiej i w różnych językach. Działalność ta skupia, jak w soczewce, wszystkie formy i etapy adaptacji i bardzo szybko prowadzi do wykształcenia się formy ostatecznej. W 10-minutowej rozmowie z grafikiem komputerowym jesteśmy świadkami pojawienia się w jego wypowiedzi całego paradygmatu słowotwórczego, pochodnego od angielskiego słowa *conversion*: *konwersja, *konwertować, *przekonwertować, *skonwertować, *przekonwertowane. To samo dotyczy słowa *scanner*, które w języku polskim prawie natychmiast spowodowało powstanie

¹ Wiosną 1998 r. Rada Europy podjęła decyzję o przyjęciu wieloletniego programu wspólnotowego, mającego na celu stworzenie Społeczeństwa Informacyjnego w Europie. Głównymi założeniami opracowywanego programu są działania mające na celu podniesienie świadomości i zrozumienia problematyki Społeczeństwa Informacyjnego w Europie, optymalizację, społeczno-ekonomicznych korzyści płynących ze stworzenia takiego społeczeństwa oraz zwiększenia roli i postrzegania Europy w jego globalnym kontekście.

form: *skaner, *skanowanie, *skanować, *zeskanować, *skanowany, *zeskanowany. I nieważne jest, czy terminy te zostały utworzone kreatywnie przez naszego rozmówcę na użytek sytuacji, czy też już są atestowane w piśmiennictwie informatycznym, mniej lub bardziej znormalizowanym. Ważne jest, że powstały w odpowiedzi na potrzebę językowego określenia danego znaczenia. Odrębnym problemem jest, czy dany język przyjmie nową formę i wprowadzi ją na stałe do aparatu terminologicznego czy też przegra ona w konkurencji z inną formą, bardziej funkcjonalną.

Powojenne słownictwo polskie pozostaje pod wpływem czterech tendencji. Jedną z nich stanowi dążność do skrótu. Jej przykładem jest zjawisko **uniwerbizacji**, tj. przekształcania się nazw wielowyrazowych na jednowyrazowe w drodze derywacji, np. *samolot odrzutowy* – *odrzutowiec*, *sukienka kretonowa* – *kretonówka*, *film kreskowy* – *kreskówka*, *szkoła podstawowa* – *podstawówka*; **elipsy**, np. *brygadzysta zmianowy* – *zmianowy*; **kompozycji**, np. *błędny druk* – *błędnodruk*, *pochłaniający czas* – *czasochłonny*; i **abrewiacji** (skraccania), np. *konferencja samorządu robotniczego – kaeser*, *Lubelski Zakłady Mierników Elektrycznych – Lumel*².

Dążności do ekonomii środków słownych przeciwstawia się tendencja do ich precyzji. Przejawia się ona w ekspansji wyrazów złożonych, np. *materiałoznawstwo*, *ziółolecznictwo*, przy czym przeważają struktury analityczne, jak np. *mapa radiolokacyjnej kontrastowości terenu*, *stacja śledzenia lotu rakiety* itp. Dążność ta usuwa dwuznaczność, która może się objawiać przy skrótowości porozumiewania, por. *przemysłówka* 1. ‘przedsiębiorstwo budownictwa przemysłowego’, 2. ‘szkoła przemysłowa’; *masowiec* 1. ‘statek przeznaczony do przewozu ładunków masowych jednego rodzaju’ np. rudy, węgla, zboża, 2. ‘człowiek z ludu, jeden z tych, z których składają się masy’³.

Zarówno tendencji do skrótu, jak i do precyzji towarzyszy proces terminologizacji współczesnej leksyki polskiej. Terminy z różnych dziedzin nauki i techniki wchodzi za pośrednictwem radia, prasy i telewizji do biernego i czynnego słownika użytkownika języka polskiego. Proces terminologizacji słownictwa wyraża się również w popularności przenośni zaczerpniętych ze sfery nauk ścisłych, wojskowości i sportu, np. mówi się o *sprzężeniu zwrotnym* nie tylko w cybernetyce.

W słownictwie powojennym przejawia się także proces wewnętrznej unifikacji. Pod wpływem środków powszechnej informacji, a także dzięki zatarciu przedziałów międzyśrodowiskowych, kontaktom inteligencji technicznej i robotników oraz ruchom demograficznym znacznie się ograniczyła sfera środków leksykalnych o wąskim zasięgu terytorialnym i społecznym. Charakterystyczny jest zanik wielu regionalizmów, które zostały zastąpione wyrazami ogólnopolskimi.

Wyznaczniki rozwoju zasobu leksykalnego języka polskiego występują w różnych zakresach; mają one charakter ilościowy i jakościowy. Wyznaczniki ilościowe dotyczą wzrostu liczb wyrazów (oraz związków frazeologicznych) w poszczególnych

² Zob. *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*, red. H. Kurkowska, Warszawa 1981, s. 187–188.

³ Zob. S. Kania, J. Tokarski, *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*, Warszawa 1984, s. 148–149.

okresach rozwoju języka. Wyznaczniki jakościowe występują w różnych płaszczyznach. Dotyczą one między innymi:

1. kręgów tematycznych słownictwa i jego zróżnicowania funkcjonalnego, wynikającego z kształtowania się odmian i stylów polszczyzny;
2. tzw. życia wyrazów, polegającego na wychodzeniu z użycia pewnych wyrazów i frazeologizmów (słownictwo przestarzałe i archaizmy) z jednej strony oraz powstawaniu neologizmów i neofrazeologizmów z drugiej strony;
3. rozwoju synonimiki;
4. mechanizmów zmian znaczeniowych wyrazów;
5. wpływów języków obcych w zakresie słownictwa⁴.

Rozwój zasobu leksykalnego odbywa się w dużej mierze w wyniku oddziaływania czynników zewnętrznojęzykowych i pozajęzykowych. Zmiany kultury materialnej i duchowej, kontakty polityczne i ekonomiczne, formy ustrojowe, przekształcenia obyczajowości społeczeństwa – wszystko to wpływa na zasób nazw i terminów, które są niezbędne, aby członkowie tego społeczeństwa mogli się porozumiewać. Wyznaczników rozwoju leksykalnego należy doszukiwać się także w sferze faktów ogólnokulturowych, nie tylko językowych.

Głębokie przemiany społeczne, polityczne, gospodarcze i kulturalne, jakie się dokonały w naszym kraju w czterdziestoleciu powojennym, znalazły swe odbicie w zasobie leksykalnym języka. Nowy układ stosunków społecznych sprawił bowiem, że pewne pojęcia sprzed 1945 roku przeżyły się bądź nabrały innego znaczenia, narodziły się nowe pojęcia, które odzwierciedlają nowe procesy społeczne. Równocześnie po roku 1989 wiele wyrazów znowu powróciło do życia. Zjawisko to najlepiej ilustruje zastawienie słownictwa z lat międzywojennych, powojennych i po obaleniu „władzy ludowej”.

Wyrazy z lat międzywojennych całkowicie wyszły z użycia: *czerwona pomoc, czerwony agitator, cieć, defa, dziedzić, dwór, ekonom, endek, finansjera, folwark, freblówka, filantrop, gazeciarz, guwernantka, giełda, gimnazjum, jałmużna, kamienicznik, karbowy, komiwojażer, kuchta, lanca, lokaj, lokaut, magnat, numerus, clausus, ochronka, ordynans, ornat, oenerowiec, przodownik policji, powszechniak, prokurent, prasa rewolwerowa, renta gruntowa, resursa obywatelska, rządca, saksy, serwituty, szyfkarta, szarwark, sanacja, taylorizm, ziemianin, żółte związki, żyletkarze, stać w ogonku, leberka, fajerka, wykręcić korki* i inne.

Wyrazy, które wyszły z użycia po wojnie, a powróciły po roku 1989: *akcja giełdowa, aspirant policji, bankrut, biedaszyb, intercyza, kartel, kasa chorych, kataryniarz, kawalerzysta, lombard, makler, pacyfikacja, pensja (żeńska), policjant, senat, spółka akcyjna, trust, ulan, upadłość* i inne.

⁴ Zob. S. Dubisz, *Nauka o języku*, Warszawa 1998, s. 339; zob. także: J.F.Nosowicz, *Accumляция иноязычных суффиксов со значением лица*, W: Białostocki Przegląd Kresowy. Tom VIII, Białystok 2000, s. 97–104.

Wyrazy powstałe po wojnie: *akumulacja, antyimport, asortyment, bodźce materialne, chuligaństwo, cybernetyka, dniówka obrachunkowa, dogmatyzm, eksport wewnętrzny, elektronika, eskalacja, fluktuacja, fundusz zakładowy, gospodarz domu, kolonii, gospośnia domowa, handlowiec, hydrofor, inicjatywa prywatna, industrializacja, kadrowiec, kolektyw, kontraktacja, kooperacja, kółko rolnicze, pół etatu, punktowiec, rada zakładowa, samokrytyka, samorząd robotniczy, spółdzielnia produkcyjna, sputnik, technikum, terenowa koordynacja, traktorzystka, urbanizacja, usługi dla ludności, wczasy, wyż demograficzny, zapasy nadnormatywne, zjednoczenie, żłobek, żywienie zbiorowe, i wiele innych*⁵.

Wyrazy powstałe po wojnie, ale wyszły z użycia po roku 1989: *akcja socjalna, aktyw, brakoróbstwo, bumelant, cedet, chłop-robotnik, gees, gospodnik, kult jednostki, manko, milicja, młodzieżowiec, narada produkcyjna, normatywy, odchylenie, ormo-wiec, pegeer, pięciolatka, plenum, produkcyjniak, przodownik pracy, rada narodowa, remanent, resztówka, rewizjonizm, superata, sprzedaż wiązana, współzawodnictwo pracy, i inne*.

Oprócz zmian w zasobie leksykalnym języka polskiego okresu powojennego widoczne są zmiany w języku poezji, prozy tego okresu. Okres powojennego czterdziestolecia charakteryzuje współistnienie licznych kierunków literackich o odmiennych sposobach traktowania środków formalnych. Na tę różnorodność wpływa wiele czynników. Z jednej strony sama rzeczywistość społeczna narzuca formy mówienia o niej (literatura doświadczeń wojennych czy literatura realizmu socjalistycznego). Z drugiej strony twórczość w Polsce zaczyna podlegać działaniu tendencji występujących w kulturze europejskiej i światowej, którą charakteryzuje między innymi wzajemne oddziaływanie różnych dziedzin sztuki.

Tak więc w warstwie formalnej tekstów literackich możemy znaleźć odbicie zmian, które się dokonały w technice filmowej (np. przenikanie się planów, odejście od chronologicznego toku narracji), dostrzec związki między poszukiwaniami poetów oraz malarzy i rzeźbiarzy. Wpływ na język i styl wielu utworów współczesnych ma też rozwój kultury masowej (zakres wprowadzania języka potocznego do literatury).

W pierwszych latach powojennych (1945–1948) zaznacza się wyraźnie wpływ doświadczeń narodu na język literatury. Poeci i pisarze zdają sobie sprawę z tego, że dawne środki artystyczne już się przeżyły, że o tym co się zdarzyło, trzeba mówić inaczej. Znamienny staje się zwrot ku językowi potocznemu, w którym literatura, a zwłaszcza poezja, dostrzega możliwość odrodzenia, źródło nowych środków wyrazu. Sięgnięcie do języka potocznego ma zapewnić poezji możliwość przemawiania w ogóle. Wyszukane metafory i figury stylistyczne, patos, który się z nimi wiąże, wydają się czymś nienaturalnym, a więc nieodpowiednim do wyrażania tych treści, które poezja chce przekazać. „Należy o nich mówić szeptem i dobierając słowa tak, jak czyni to człowiek, który ze ściśniętym gardłem próbuje sformułować swoje myśli

⁵ Większość przykładów pochodzi z książki: S. Kania, J. Tokarski, *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*, Warszawa 1984, s. 147

i uczucia”⁶. Wielu poetów okresu tuż powojennego i późniejszego w mniejszym lub większym stopniu korzysta z zasobów polszczyzny potocznej. Nowatorstwo poezji w okresie powojennym polega na przekroczeniu granic wszelkich konwencji obowiązujących dotychczas w języku poetyckim: na odrzuceniu regularnego rymu i rytmu, na odejściu od zasad składniowych języka pisanego, na zaniechaniu podziału na to, co poetyckie, i to co niepoetyckie. Dla współczesnych poetów charakterystyczna jest oszczędność słowa, budowanie obrazów poetyckich stanowiących taki skrót myślowy, który sięga granic zrozumiałości.

Zmiany w sferze języka i stylu obejmują nie tylko poezję, lecz i prozę. Poszukiwanie nowych środków wyrazu następuje i tutaj – podobnie jak w poezji – pod wpływem doświadczeń wojennych i potrzeby utrwalenia ich w literaturze. Dotychczasowe środki językowo-stylistyczne okazują się nieprzydatne także dla prozy. W pierwszych latach powojennych jej twórcy odchodzą od fikcji literackiej i zwracają się w kierunku reportażu, ku środkom wyrazu charakterystycznym dla niego.

Wprowadzenie polszczyzny potocznej do prozy stanowi jeden z wyróżników jej rozwoju w okresie powojennym. Nowa jest bowiem rola, którą się temu językowi wyznacza. Ze środka charakterystyki postaci i środowiska staje się narzędziem opisu rzeczywistości oraz zachowań i stanów emocjonalnych człowieka.

Wiek XX przyniósł zupełnie nowe doświadczenia. Język w niespotykany wcześniej sposób posłużył jako narzędzie zniewolenia i manipulacji. Reżimy totalitarne znakomicie umiały wykorzystać możliwości, jakie otworzyło przed nimi umiejętne oddziaływanie słowem na podlegające ich władzy miliony ludzi. W imię haseł o „prawdziwej niemieckości” czy poszerzania „przestrzeni życiowej” wymordowano miliony ludzi.

Skuteczną bronią polityczną słowo stało się, gdy przypisano mu charakter „(pseudo)naukowy”. Wzory znane z nauk przyrodniczych w sposób prymitywny zastosowano w dziedzinie stosunków państwowych. W warunkach szoku spowodowanego przegraną Niemców w I wojnie światowej trafiły one na podatny grunt. Tendencyjny opis rzeczywistości wywiedziony z tendencyjnie interpretowanej historii był na tyle przekonujący, że sprawiał wrażenie obiektywnego. W Rosji przejęcie władzy przez bolszewików sankcjonowano podobnie – pojęciem „historycznej konieczności”, które zamykało usta oponentom, spychając ich na trudne do obrony pozycje „wstecznicstwa” i „wichrzycielstwa”.

Konsekwencją tak przyjętych przesłanek było ukucie kolejnych haseł. „Ostateczne rozwiązanie” ogłoszone przez Hitlera czy „usuwanie elementów kontrrewolucyjnych” zadekretowane przez Stalina były niczym innym, jak usankcjonowaniem masowego zabijania i pozornie niewinne wyrażenia były wygodną przykrywką dla ludobójstwa.

Angielski pisarz, żyjący w pierwszej połowie XX wieku. George Orwell, opisał w swoim klasycznym już dziele *Rok 1984* wymyślony przez rząd przyszłości język, którego elementem było ograniczone i starannie dobrane słownictwo. Ten język – nowomowę – wynaleziono po to, by „żadna buntownicza myśl, to jest myśl odbiegająca od zasad oficjalnej ideologii, nie mogła powstać przynajmniej tak długo, dopóki myśl

⁶ Zob. D. Buttler, H. Satkiewicz, *Język i my*, Warszawa 1993, s. 65.

zależy od słów”⁷. W państwach, w których panował ustrój totalitarny wieszczą wizja Orwella została zastosowana w praktyce.

Także we współczesnym społeczeństwie słowa są jednym z najskuteczniejszych oręży w walce o władzę. Każda kampania wyborcza to istny festiwal słów. Kandydaci na posłów i senatorów czy pretendenci do urzędu prezydenta prześcigają się w deklaracjach, pełnymi garściami czerpiąc ze sformułowanych już w starożytności reguł retoryki, czyli sztuki pięknego i, co najważniejsze, przekonywającego przemawiania.

Moc słowa wykorzystuje także reklama. Specjaliści od marketingu doskonale wiedzą, że stając przed wyborem pasty do zębów decydujemy się na tę, której reklama ostatnio nas zaskoczyła lub rozbawiła. Takie hasła jak *to więcej niż myślisz* wywołują u odbiorców chęć sprawdzenia i zasmakowania produktów. Reklama wprowadziła jeszcze jedną sztuczkę językową, wymyśloną tylko po to, aby zawrócić nam w głowach, tzw. słowa „napędowe”. Dziesięciolecia doświadczeń nauczyły zawodowców z tej branży, że mamy skłonność do ulegania pewnym słowom, bez względu na to, ile razy słyszeliśmy je przedtem. Te słowa to: *nowy, ulepszony, sprawdzony w praktyce, lekarz poleca, cud, teraz, tylko dla ciebie*. Większość reklam, które czytamy lub oglądamy, zawiera co najmniej jedno z tych magicznych słów.

Język jest także jednym z najpotężniejszych czynników rozwoju indywidualności. Barwa głosu, wymowa, płynność artykulacji, sposób budowy zdań, charakter i bogactwo słownictwa, spójność wypowiedzi, intonacja – wszystko to świadczy o osobowości mówiącego. Inni odbierają nas w zależności i od tego, jak sami się im prezentujemy. Nasz sposób mówienia określa także, kim jesteśmy. Styl to człowiek – mawiają Francuzi. Śmiało można powiedzieć, że ten styl ujawnia się przez sposób mówienia.

A co się stało z językiem publicznym po 1989 roku w Polsce? Zasadnicza zmiana polega na tym, że ujawniła się mnogość języków. Można by powiedzieć, że system totalitarny czy komunizm, nawet w swej ostatniej, złagodzonej postaci, dążył do stworzenia języka centralnego. Takiego, który był językiem panującym. Tu można mówić w sensie dosłownym o języku centralnym skoro pewne urzędy partyjne, takie jak Wydział Prasy, Wydział Kultury, państwowa cenzura, miały na niego wpływ bezpośredni. On był jakby takim nadjęzykiem. To znaczy, że służył do oceny innych języków. Niektóre klasyfikowano jako obce lub wrogie i je zwalczano. Ale one ciągle jednak istniały. Sytuacji absolutnego jednogłosu nie było, bo to jest niemożliwe. Ale do takiego „ideału” zbliżyły się czasy stalinowskie, gdzie publiczne ujawnienie się innej mowy właściwie było niemożliwe. W każdej sytuacji, w której społeczeństwo, choćby częściowo, dochodziło do głosu, od razu pojawiał się inny język. Tak było w 1956 roku. Nowomowa stalinowska była najstraszniejsza ze wszystkich, była krańcowo restrykcyjna. Ale potem w jakiejś mierze rozpadła się. Jeśli patrzy się na historię PRL-u po 1956 roku, który był momentem przełomowym, to można zaobserwować dobijanie się do głosu z mniejszymi lub większymi wahaniem tej drugiej mowy. I tak samo pojawienie się „Solidarności” zmieniło sytuację językową. To była

⁷ Zob. W. Lubaś, *Spoleczne uwarunkowania współczesnej polszczyzny. Szkice socjologiczne*. Kraków 1979, s. 85.

właśnie walka i o język, i z językiem, o to, żeby coś powiedzieć. Po 1989 roku te inne mowy nie musiały się już dobijać do głosu, one tak jak w każdym demokratycznym państwie po prostu mogły funkcjonować⁸.

Można więc wyróżnić sposoby użycia języka, które różnią poszczególne grupy. Odpowiadają one w zasadzie orientacjom politycznym. Poza tym obszarem weszły w obieg takie wyrazy jak *reforma*, *europaizacja*, *demokracja*, cały ogromny zespół wyrażań dotyczących życia ekonomicznego, przede wszystkim *prywatyzacja*. To było hasło, które wypłynęło od razu po 1989 roku. Potem nie było bezpośrednio kwestionowane, ale pojawiła się próba, solidarna – i ze strony skrajnej prawicy, i ze strony skrajnej lewicy – wprowadzenia znaku równania: *prywatyzacja* równa się *złodziejstwo*, *szachrajstwo*, czy – to określenie pojawiło się kilka lat temu – *przekręty*. Teraz słowo *prywatyzacja* znowu nabiera bardziej pozytywnego zabarwienia. A jaką karierę zrobiły ostatnio słowa *matactwo*, a przedtem *jasność pomroczna*.

Ale ukształtował się też taki język fundamentalizmu, który można by uznać za język dość niebezpieczny, który trudno wprowadzić w demokratyczny świat. Poza tym jest tak, że jedne języki odwołują się raczej do przeszłości, a inne do przyszłości. W tekście politycznym historia nigdy nie jest czymś obojętnym, ale nie ma publicysty czy polityka, który by ich nie nadużywał.

Jednym z nieszczęść języka publicznego jest to, co się stało ze słowem *lewica*. Zostało ono zagarnięte przez komunistów i właściwie zapomniało się w Polsce Ludowej, że przez długie lata swego życia lewicą był Józef Piłsudski, że lewicą była patriotyczna i niepodległościowa PPS. W PRL lewica to był Gomułka i Gierek. To było coś strasznie żenującego. Każdy, kto myślał inaczej niż oni, nie był lewicą. Jacek Kuroń był politykiem niewątpliwie lewicowym, ale w oczach komunistów stanowił skrajną prawicę. To przywłaszczenie trwa do dzisiaj. Przez to, że komuniści i postkomuniści określili się słowem *lewica*, inni tego słowa unikają jako samookreślenia. Z kolei liberałowie dokonali zawłaszczenia określając się jako obóz reformatorski. To jest zjawisko dość powszechne, ale z lewicą to jest przykład szczególnie drastyczny. Z drugiej strony i publicyści, i politycy nie zdają sobie czasem sprawy, że słowa, parafrazując Leśmiana, znaczą coś więcej niż znaczą, że one niosą swoją tradycję. Czasem tradycję najgorszą, ale jednak tradycję swojego użycia.

Należy jednak pamiętać, że granica między terminami a zwykłymi wyrazami jest nieostra. Ta sama jednostka leksykalna może należeć do zwykłego słownictwa jak i do terminologii. Wyrazy-terminy odróżnia od innych wyrazów: po pierwsze – jednoznaczność, a przynajmniej tendencja do jednoznaczności, po drugie – brak elementów uczuciowo-ekspresywnych, po trzecie – niezależność znaczeniowa od kontekstu, po czwarte – mocne powiązania systemowe, tzn. korelacje leksykalne i morfologiczne⁹.

⁸ Zob. J.F.Nosowicz, *Czy językiem można zabić?*, W: *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich*. Tom VII, Białystok 2001, s. 139–140.

⁹ А. А. Реформатский. *Введение в языковедение: Учебник для вузов* / Под ред. В.А. Виноградова. – Изд. 6-е. – Москва: Аспект Пресс, 2004. – 536 с.; zob. także Н. Я-

Celem pracy naukowej z charakterystycznym dla niej słownictwem stylu naukowego jest wypowiedzianie obiektywnych i dostatecznie ogólnych sądów o rzeczywistości. Z potrzebą precyzyjnego formułowania takich sądów wiąże się bezpośrednio m. in. duży udział w wypowiedziach naukowych – terminów, które odnoszą się do różnych dziedzin nauki i techniki. Terminy naukowe, techniczne i zawodowe są częścią słownictwa języka narodowego, zaś mechanizmy i środki językowe służące do tworzenia terminów są w zasadzie takie same, jak do tworzenia nazw w języku ogólnym.

Terminy z reguły są definiowane podczas ich pierwszego użycia. Większość z nich to tzw. neosemantyzmy. Wyrazowi znanemu w języku ogólnym nadaje się nowe, specjalne znaczenie, nawiązujące jednak w jakiś sposób do znaczenia podstawowego, por. terminy wojskowe, np. *zamek*, *muszka*, *magazynek*, *szczerbinka*. Dlatego też terminy odgrywają coraz większą rolę w rozwoju leksyki każdego języka ogólnonarodowego.

Literatura

- D. Buttler, H. Satkiewicz, *Język i my*, Warszawa 1993.
S. Dubisz, *Nauka o języku*, Warszawa 1998.
H. Jadacka: *Z zagadnień polskiej terminologii technicznej*. W: *Termin techniczny – budowa pojęcie, poprawność*. Warszawa 1976.
S. Kania, J. Tokarski, *Zarys leksykologii i leksykografii polskiej*, Warszawa 1984.
W. Lubaś, *Spółeczne uwarunkowania współczesnej polszczyzny. Szkice socjologiczne*. Kraków 1979.
J.F. Nosowicz, *Ассимиляция иноязычных суффиксов со значением лица*, W: Białostocki Przegląd Kresowy. Tom VIII, Białystok 2000.
J.F. Nosowicz, *Czy językiem można zabić?*, W: *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich*. Tom VII, Białystok.
А. А. Реформатский. *Введение в языковедение: Учебник для вузов* / Под ред. В.А. Виноградова. – Изд. 6-е. Москва 2004.
Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień, red. H. Kurkowska, Warszawa 1981.

Streszczenie

Dokonujący się proces przeobrażeń uaktywnia wszystkie środki językowe stosowane do przejmowania i adaptacji nowych znaczeń. Wyliczyć tu należy przede wszystkim proces zapożyczeń, a następnie wszystkie pozostałe formy słowotwórstwa, takie jak derywacja prefiksalna i sufiksalna, kompozycja, skróty i skrótowce czy też neosemantyzmy. Proces zmian dokonuje się w sposób zmasowany i jednoczesny.

---

dacka: *Z zagadnień polskiej terminologii technicznej*. W: *Termin techniczny – budowa pojęcie, poprawność*. Warszawa 1976.

Резюме

Делая процесс трансформации, активизируются все языковые средства, используемые для поглощения и адаптирования новых значений. Расчет здесь должен быть направлен, прежде всего, на процессы заимствования, а также на все другие формы словообразования, такие как деривация префиксация, суффиксация, композиции, сокращения и аббревиатуры или новые значения слов. Процесс изменения осуществляется в массовом и одновременном масштабе.

Summary

By making the process of transformation, activation of all linguistic tools used to absorb and adapt new values. The calculation here should be aimed primarily at drawing processes, as well as all other forms of word formation such as derivation prefixing, suffixing, composition, acronyms and abbreviations, or new meanings of words. The process of change is carried out on a massive scale and at the same time.

Jacek NOWAKOWSKI

Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie

Klasa formalna jako narzędzie porządkowania branżowego słownictwa specjalistycznego w kształceniu neofilologicznym

Pojęcia istotne z punktu widzenia wewnętrznej organizacji branżowego leksykonu terminologicznego to m. in.: seria terminologiczna, funkcjonalny paradygmat terminologiczny, superstruktura leksykonu terminologicznego. Ważne są również kwestie dotyczące terminotwórstwa oraz obcojęzycznych zapożyczeń w obrębie słownictwa specjalistycznego.

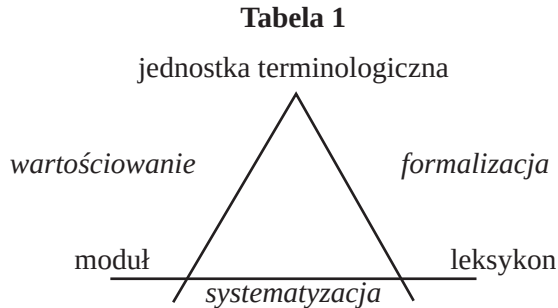
W ramach konstruowania terminologicznego wymienione pojęcia mają szczególne znaczenie, ponieważ dobitnie ilustrują tezę o modułowej strukturze systemu jako takiego. Zarówno serii terminologicznej jak i funkcjonalnemu paradygmatowi terminologicznemu w pełni przysługuje status podstawowego modułu leksykonu terminologicznego (dalej w tekście – LT). Oznacza to m. in., że bez tych modułów żaden leksykon nie byłby w stanie funkcjonować jako precyzyjne narzędzie pracy zawodowej. Wystarczy na przykład na chwilę wyobrazić sobie sytuację, kiedy to wszystkie rodzaje kredytów bankowych występują pod jedną nazwą, ażeby zrozumieć, jakie znaczenie ma seria terminologiczna w ramach handlowego LT.

Moduł to systemotwórcza jednostka LT. Na szczególną uwagę zasługuje to, że swoją funkcję systemotwórczą moduł realizuje w kilku płaszczyznach. Po pierwsze, na osi *jednostka terminologiczna – moduł* odbywa się wartościowanie odpowiednich konceptów ze względu na ich ciężar epistemologiczny w ramach danego LT. Po drugie, na osi *moduł – leksykon terminologiczny* jest określany rodzaj systemu konceptualnego, który stanowi podstawę zawartej w leksykonie wiedzy zawodowej. Po trzecie, na osi *jednostka terminologiczna – leksykon terminologiczny* są ustalane formalne charakterystyki LT jako obiektu konstruowania terminologicznego. Zatem procedura wartościowania jednostek terminologicznych w ramach LT może być sprowadzona do zaszeregowania ich do odpowiednich modułów. Im bardziej złożoną strukturę

posiada moduł, tym większy ciężar epistemologiczny mają tworzące go jednostki terminologiczne. Systematyzacja LT natomiast oznacza w gruncie rzeczy określenie jego struktury modułowej. Co się zaś tyczy procedury formalizacji LT, to sprowadza się ona do porządkowania jednostek terminologicznych według odpowiednich klas formalnych.

Por. przytoczone wyżej wywody w postaci schematycznej:

Pojęcie klasy formalnej stanowi poniekąd o istocie konstruowania terminologicznego jako procedury, której bezpośrednim obiektem są jednostki leksykalne. Klasa formalna jest to jednostka podziału LT dokonana na podstawie określonych parametrów lingwistycznych. Według normy ISO lista formalnych charakterystyk terminów liczy około 100 pozycji, które można sprowadzić do kilku podstawowych typów. Są to następujące typy parametrów (Lukszyn & Zmarzer 2001: 109):

- strukturalne (struktura jednostki terminologicznej);
- fonetyczne (homografy, homofony, warianty ortograficzne);
- morfologiczne (część mowy, kategorie gramatyczne);
- słowotwórcze (potencjał słowotwórczy podstawowych form terminów, akronimy itp.);
- frazeologiczne (typowe połączenia terminów);
- normatywne (termin znormalizowany, preferowany, dopuszczalny itp.) i in.

Analiza LT ze względu na strukturę jednostek terminologicznych ma szczególne znaczenie przy konfrontatywnych badaniach systemów terminologicznych. Na przykład rosyjskie jednostki terminologiczne o strukturze: *rzeczownik + przymiotnik* – w języku polskim często mają warianty przekładowe: *rzeczownik + rzeczownik* (dane pochodzą z Rosyjsko-polskiego *słownika handlowego*):

денежный курс	kurs zakupu pieniędzy
заключительный курс	kurs na zamknięcie
закупочный курс	kurs nabycia/kupna
обменный курс	kurs wymiany
послебиржевой курс	kurs zamknięcia/na zamknięcie giełdy
предбиржевой курс	kurs otwarcia/na otwarcie giełdy
амортизационный платеж	płatność z tytułu amortyzacji
арендный платеж	płatność z tytułu dzierżawy
монопольная продажа	wyłączność sprzedaży itp.

W stosunku do prymarnych systemów terminologicznych zapożyczający język rosyjski często zmuszony jest do stosowania opisowego przekładu odpowiednich akronimów i innych skrótów obcojęzycznych, por. (*Банковско-биржевой словарь*):

<i>język francuski</i>	<i>język angielski</i>	<i>język rosyjski</i>
option OTC	OTC option	опцион, обращающийся на внебиржевом рынке
options BTAN	BTAN options	опционы на среднесуточные государственные облигации
options sur FRA	options for FRA	опционы на соглашения о будущей процентной ставке
options sur future T-Bills	future T-bill options	опционы на срочные контракты с краткосрочными обязательствами казначейства
options sur future T-Bonds	future T-bond options	опционы на срочные контракты с долгосрочными обязательствами казначейства
ordre „sans forcer”	order at best	поручение совершить операцию по наилучшей текущей цене
ordre „jour”	day order	поручение, действительное в течение одного дня
ordre stop	stop order	поручение о покупке по наилучшей цене после того, как она упадет ниже определенного предела

Szczególną klasę formalną w obrębie rosyjskiego i polskiego leksykonów handlowych tworzą nieadaptowane terminy obcojęzyczne. W stosunku do języka rosyjskiego można nawet zaryzykować twierdzenie, iż taki, na przykład, angielski formant słowotwórczy, jak *-ing* (*-инг*) w subjęzyku handlowym uzyskuje status regularnego elementu terminologicznego. Sam fakt zapożyczeń terminologicznych z języka angielskiego do języka rosyjskiego i polskiego jest dobrze znany i w gruncie rzeczy nie wymaga specjalnych komentarzy. Natomiast interesujący problem stanowi frekwencja terminologicznych anglicyzmów w tekstach specjalistycznych.

W rezultacie analizy współczesnych tekstów rosyjskich z zakresu ekonomii i handlu ustaliłem listę najczęściej spotykanych angielskich terminów zapożyczonych w ostatnim okresie. Lista zawiera ponad 50 jednostek. Dolną granicę częstotliwości stanowi minimum 3 użycia w zbadanym korpusie tekstów. Stosunek między dolną a górną granicami użyc wynosi przeciętnie 1 do 5. Na tej podstawie sporządziłem frekwencyjny angielsko-rosyjsko-polski mini-słownik terminów handlowych, który reprezentuje odrębną klasę formalną. Jednostkami wejściowymi w słowniczku są terminy angielskie, uporządkowane według alfabetu. Przy rosyjskich jednostkach w nawiasach podaję kategorię frekwencyjną: A – do 6 użyc; B – od 7 do 10 użyc; C – od 11

użyć wzwyz. Dodatkowo przytaczam formacje pochodne powstałe na gruncie języka rosyjskiego. W części polskiej słowniczka podaję szeregi synonimiczne terminów.

Frekwencyjny słownik terminologiczny

01. ABANDON

„право отказа от застрахованного имущества в пользу страховщика”
абандон (A) / abandon, zrzeczenie się

02. AUDIT

„независимая проверка финансовой деятельности предприятия”
аудит (B) / kontrola, rewizja, audyt

03. BACKWARDATION

„соотношение биржевых котировок”
бэквардейшн, бэкурдейшн (A) / deport

04. BARTER

„делка на безвалютной основе”
бартер > бартерный (C) / barter, handel wymienny

05. BID

„торговая оферта”
бид (A) / oferta, oferta przetargowa

06. BROKER

„торговый посредник”
брокер > брокерский (C) / broker, makler, pośrednik

07. BROKERAGE

„брокерская деятельность или брокерское вознаграждение”
брокеридж (A) / działalność maklerska; prowizja brokerska

08. CANCELLING

„крайний срок прибытия судна в порт погрузки”
канцеллинг (A) / kanceling

09. CASH AND CARRY

„условие продажи товара без поставки”
кэш энд керри (A) / za gotówkę bez dostawy

10. CLAIM

„рекламация”
клеймс (A) / roszczenie, wierzytelność

11. CLEARING

„вид банковской операции”
клиринг > клиринговый (C) / clearing, kliring, klarowanie

12. CONSULTING

„профессиональная помощь”
консалтинг, консалтинг (B) > консультинговый / consulting

13. CONTANGO

„соотношение цен на наличный товар и товар с доставкой”

контанго (A) / premia, contango

14. CO-PARTNERSHIP

„экономическое партнерство”

копартнершип (A) / współpartnerstwo

15. DEALER

„торговый посредник”

дилер (C) / dealer, diler

16. DELIVERY ORDER

„заказ на поставку”

деливери-ордер (A) / zlecenie wydania

17. DISCOUNT

„сумма, на которую можно снизить цену на партию товара”

дисконт > дисконтирование (B) / dyskonto, zniżka

18. DISPATCH

„деньги за укоренную погрузку или разгрузку”

диспач (A) / dispatch, dyspacz

19. ENGINEERING

„инженерно-техническая консультация”

инжиниринг > инжиниринговый (B) / engineering, inżynieria

20. FACTOR

„фирма-посредник”

фактор (B) / pośrednik handlowy

21. FACTORING

„торговое посредничество”

факторинг (B) / factoring, pośrednictwo

22. FUTURES

„сделка на срок”

фьючерс, фьючерс > фьючерсный (B) / transakcja terminowa

23. HEDGER

„хозяйственный субъект на фьючерсной бирже”

хеджер (A) / pośrednik hedżingowy

24. HEDGING

„страхование от возможного изменения цен”

хедж, хеджирование (A) / transakcja hedżingowa

25. HIRING

„среднесрочная аренда”

хайринг (A) / najem

26. HOLDING

„форма осуществления единого контроля”

холдинг, холдинг-компания (C) / towarzystwo holdingowe

27. INDENT

„разовое комиссионное поручение”

индент (A) / indent, zagraniczne zlecenie eksportowe

28. LANDING

„разгрузка”

лэндинг (A) / wyładunek, miejsce wyładunku

29. LAY DAYS

„допускаемое количество дней постоя судна”

лейдейс (A) / czas postoju

30. LEASING

„долгосрочная аренда”

лизинг > лизинговый (C) / leasing, dzierżawa

31. LISTING

„котировка фирмы”

листинг (B) / notowanie

32. LOT

„пакет акций”

лот (B) / pakiet transakcyjny na giełdzie

33. LUMP SUM CHARTER

„договор о наёме судна за целую сумму”

люмпсум чартер (A) / lumpsum charter

34. MARGIN

„разница между ценой покупки и продажи”

маржа (B) / marża, narzut

35. MONITORING

„обзор, контроль”

мониторинг (B) / monitoring, przegląd, kontrola

36. OFFSET

„компенсация”

офсет (A) / kompensata, roszczenie wzajemne

37. ON CALL

„сделка с последующей фиксацией цен”

онколь > онкольный (B) / umowa typu „on call”

38. OVERDRAFT

„превышение кредита, счёта”

овердрафт > овердрафтовый (A) / overdraft, przekroczenie kredytu

39. PUBLIC RELATIONS

„престижная реклама”

паблик рилейшнз (B) / public relations

40. RENTING

„краткосрочная аренда”

рентинг (B) / wynajem

41. RING

„группа продавцов, контролирующая рынок”

ринг (A) / ring

42. SAMPLING

„распространение образцов”

сэмплинг (A) / próbobranie

43. SHIP CHANDLER

„поставщик товаров на судна”
шипчандлер (A) / dostawca okrętowy

44. SPREADING

„вид спекулятивной сделки”
спрэд, спрэдинг (B) / transakcja stelażowa

45. STRING

„единица аукционных торгов”
стринг (A) / string

46. SURVEYOR

„инспектор”
сюрвейер (A) / inspektor awaryjny

47. SWAP

„оплата товаром”
своп (C) / swap, transakcja swarowa

48. SWING

„изменение в рыночной конъюнктуре”
свинг (A) / swing, fluktuacja

49. SWITCH

„изменение вида инвестиции”
свитч (A) / switch, zmiana kierunku, zwrot

50. TENDER

„торговое предложение”
тендер (B) / przetarg, oferta przetargowa

51. TIME CHARTER

„договор на аренду торгового судна на определенный срок”
таймчартер (A) / timecharter

52. TIME-SHIT

„ведомость, в которой отмечается время погрузки и разгрузки судна”
таймшит (A) / time-shit

53. WARRANT

„доверенность”
варрант (B) / warrant, upoważnienie

Przedstawiona klasa formalna jest wyraźnie zaznaczona jako specyficzny moduł rosyjskiego leksykonu handlowego. Niedocenianie tego faktu może mieć negatywny wpływ na proces porządkowania LT. Chodzi o to, że nieunikniony w gruncie rzeczy proces zapożyczeń terminologicznych może wyjść poza granice dopuszczalnej normy, która przecież jest zawsze odczuwalna we wszystkich sferach funkcjonowania języka narodowego. W związku z tym ustalenie wymiernych wskaźników normy zapożyczeń w poszczególnych podsystemach leksykonu handlowego stanowi bardzo ważne zadanie konstruowania terminologicznego. Mówiąc o określeniu normy zapożyczeń, mam na myśli pewne rekomendacje, wynikające z pogłębionej analizy danej klasy formalnej. Na przykład, w stosunku do rosyjskiego leksykonu handlo-

wego można byłoby sformułować polecenie regularnego zastępowania angielskich terminów-komunikatów typu: *away from me, broker out, straight out* itp. wyrażeniami rosyjskimi. W tekstach o treści handlowej natomiast są dosyć liczne przykłady użycia zwrotów angielskich, przy czym w niektórych kontekstach one nabywają wyczuwalnego odcienia ironii dziennikarskiej. Z tego powodu m. in. przestrzeżenie odpowiedniej rekomendacji terminologicznej wydaje się być w pełni uzasadnione, zwłaszcza w praktyce terminograficznej.

Do podstawowych klas formalnych stanowiących rosyjski leksykon handlowy należą następujące kategorie jednostek terminologicznych:

1. rzeczownik plus rzeczownik lub rzeczownik z przydawką w dopełniaczu [R + (P) RD];
2. rzeczownik plus rzeczownik z przyimkiem w przypadku zależnym [R + prep RZ];
3. rzeczownik plus przymiotnik lub imiesłów przymiotnikowy [R + P];
4. rzeczownik plus imiesłów przymiotnikowy z wyrazami zależnymi [R + FP];
5. rzeczownik plus przydawka rzeczownikowa [R + PR].

Przykłady:

1. R + (P) RD

продажа активов	сертификат денежного рынка
продажа акций	сертификат долевого участия
продажа банковских сумм	сертификат инвестиционного фонда
продажа валюты	сертификат казначейства
продажа движимого имущества	сертификат межбанковского займа
продажа имущества	сертификат нефтяных компаний
продажа иностранной валюты	сертификат платёжеспособности
продажа инструмента „флор”	сертификат права собственности
продажа облигаций	сертификат участия
продажа опциона колл	рынок евроакций
продажа опциона пут	рынок еврокапиталов
продажа пакетов ценных бумаг	рынок золота
продажа пая	рынок ипотечных обязательств
продажа покрытых опционов	рынок коммерческих бумаг
продажа прав	рынок кредитных ресурсов
продажа стрэдла	рынок наличного товара
продажа стрэнгла	рынок простых векселей
продажа фьючерса	рынок твердых сделок

2. R + prep RZ

ссуда без дополнительных условий	сертификат на акцию
ссуда без обеспечения	сертификат на валюту
ссуда в иностранной валюте	сертификат на право голоса
ссуда до востребования	сертификат о неплатеже

ссуда на жёстких условиях	сертификат о погашении
ссуда на определённый срок	страхование на определённый срок
ссуда по базовой ставке	страхование от валютных рисков
ссуда под высокий процент	страхование от инфляции
ссуда под обеспечение товарами	страхование от потерь
ссуда против гарантии	чек на инкассо
ссуда с выплатой в рассрочку	чек на предъявителя
ссуда с плавающей ставкой	чек с уведомлением итр.

3. R + P

просроченная задолженность	расчётная валюта
просроченная ссуда	расчётная ведомость
просроченный вексель	расчётная единица
просроченный дивиденд	расчётная операция
просроченный кредит	расчётная сессия
просроченный чек	реальная доходность
разрешенная сумма	реальная ставка
разрешенные инвестиции	реальные паритеты
разрешенные расходы	реальный курс
разрешенный овердрафт	реальный процент итр.

4. R + FP

оборот, включающий налоги	ценная бумага, обеспеченная залогом недвижимости
обязательство, не подлежащее оплате	ценная бумага, обеспеченная путём залога оборудования
прибыль, перенесенная на следующий период	ценная бумага, обращающаяся вне биржи
прибыль, подлежащая выплате	ценная бумага, обращающаяся на бирже
прибыль, подлежащая налогообложению	ценная бумага, обращающаяся на денежном рынке
прибыль, подлежащая распределению	ценная бумага, обращающаяся на рынке спот
ценная бумага, находящаяся в обращении	ценная бумага, оплачиваемая по предъявлению
ценная бумага, не котирующаяся на бирже	ценная бумага, погашаемая досрочно по желанию кредитора
ценная бумага, не подлежащая допуску к котировке	ценная бумага, предоставленная в качестве обеспечения итр.

5. R + PR

банк-авалист	страна-дебитор
банк-агент	страна-должник
банк-акцептант	страна-заёмщик

банк-ведущий менеджер	страна-кредитор
банк-вкладчик	страна-плательщик
банк-гарант платёжеспособности	страна-получатель
банк-депозитарий	страны-нетто
банк-заёмщик	страны-нечлены организации
банк-исполнитель	страны-партнёры
банк-конкурент	страны-полноправные члены
банк-корреспондент	страны-участницы итп.

Szczególną klasę formalną rosyjskiego leksykonu handlowego stanowią wielozłonowe połączenia wyrazowe, zawierające w swym składzie do 7–8 wyrazów. Można przypuszczać, że w przyszłości zostaną one zastąpione odpowiednimi formami skróconymi. Obecnie natomiast operowanie „opisowymi terminami” o rozbudowanej strukturze jest jak najbardziej wskazane ze względu na pełnioną przez nie rolę reprezentantów nowych dla rosyjskiej praktyki ekonomicznej pojęć.

Przykłady:

акция, обеспечивающая участие в управлении компанией	взаимосвязь между валютными курсами и реальными процентными ставками
акция, по которой нельзя потребовать дополнительного платежа в случае банкротства	депозит в иностранной валюте, подпадающий под резервные требования
акция с правом выкупа со стороны компании	заём, лежащий в основе производного финансового инструмента
биржевые операции с целью компансации разрыва между спросом и предложением	заявка на участие в торгах в запечатанном конверте
биржевые спекулянты, совершающие сверхкраткосрочные сделки за собственный счёт	обязательство, подлежащее исполнению в месте нахождения должника
бум на еврынке коммерческих ценных бумаг	ограничение сбережений с помощью налоговых мер
введение режима свободного плаванья валют	рынок краткосрочных ссуд центрального банка
введение системы плавающих валютных курсов	рынок ценных бумаг с фиксированным доходом
введение системы поддержания гарантийного депозита на должном уровне	тратта с указанием конкретной даты платежа
вексель с платежом через определенный срок после предъявления	ценная бумага, погашаемая досрочно по желанию кредитора

Formalna klasa terminologiczna w pewnym sensie stanowi odrębną strukturę leksykograficzną, która jest podporządkowana własnym prawom. Analiza LT pod tym kątem pozwala na określenie właściwego mu prototypu terminologicznego. Tak na podstawie analizy podstawowych klas formalnych w obrębie rosyjskiego leksykonu handlowego można określić charakter właściwego mu prototypu terminologicznego

jako symbiotycznej (tj. zawierającej w swym składzie obcojęzyczne komponenty) kilkuwyrazowej (3–5 wyrazów) jednostki. Taka informacja ma ważne znaczenie dla prawidłowej organizacji odpowiednich procedur skierowanych na doskonalenie LT jako narzędzia pracy zawodowej. Oznacza to m. in. konieczność precyzyjnego określenia normy terminologicznej, obowiązującej w ramach danego LT. Z kolei, norma terminologiczna w sposób pośredni odzwierciedla typ myślenia zawodowego, innymi słowy, z mniejszą lub większą dokładnością reprezentuje określoną odmianę stylu kognitywnego.

Każdy LT ma swój zestaw formalnych klas terminologicznych, a więc odzwierciedla szczególny typ siatki konceptualnej. Współczesna praktyka terminograficzna daje temu dobitne potwierdzenie. Mimo ogromnej ilości słowników specjalistycznych, trudno byłoby znaleźć spośród nich dwa jednakowe pod każdym względem. W okresie ostatnich pięciu lat w Rosji tylko w jednym wydawnictwie ukazało się ponad 100 dwu- i wielojęzycznych branżowych słowników terminologicznych o objętości od 15 000 do 70 000 jednostek. Oto kilka przykładów:

Англо-русский словарь по машиностроению и автоматизации производства

Англо-русский словарь по парфюмерии и косметике

Англо-русский словарь по радиоэлектронике

Англо-русский словарь по рекламе и маркетингу

Англо-русский и русско-английский словарь ресторанной лексики

Англо-немецко-французско-русский физический словарь

Англо-немецко-французско-итальянско-русский медицинский словарь

Банковско-биржевой словарь (французско-английско-русский)

Большой англо-русский политехнический словарь в 2-х томах

Немецко-русский ветеринарный словарь

Немецко-русский сельскохозяйственный словарь

Немецко-русский экономический словарь

Новый англо-русский словарь по нефти и газу в 2-х томах

Новый немецко-русский экономический словарь

Новый русско-немецкий экономический словарь

Итальянско-русский автомобильный словарь

Итальянско-русский политехнический словарь

Словарь лекарственных растений (латинско-англо-немецко-русский)

Шведско-русский горный словарь itd.

Jeżeli słownik terminologiczny rzeczywiście stanowi formę utrwalenia wiedzy zawodowej, to forma ta powinna występować w wyraźnie zaznaczonych odmianach. Tak też jest. Nawet odbiorca niedoświadczony szybko zorientuje się, że słowniki różnią się pod kilkoma względami. Na pierwszy rzut oka cechy różnicujące poszczególne dzieła terminograficzne wydają się być drugorzędne. Są to na przykład: (1) liczba haseł w słowniku, (2) przeciętna objętość definicji, (3) obecność ekwiwalentów obcojęzycznych, (4) obecność oznaczeń symbolicznych, (5) obecność indeksów pomocniczych, (6) obecność przykładów, (7) obecność danych bibliograficznych itp. Jednakże każda

z tych cech przekazuje istotną informację zarówno o obiektach analizy zawodowej, jak i o podstawowych modelach teoretycznych. Waga tej informacji niezmiernie wzrasta w wypadku ustalenia zależności pomiędzy odrębnymi właściwościami słownika.

Omówione wyżej pojęcie klasy formalnej LT również jest predestynowane do ujawnienia zakodowanych w słowniku treści. Następuje to w wypadku ustalenia czytelnych związków między rodzajem danej klasy formalnej a strukturą konceptualną LT. Innymi słowy, przyporządkowanie formalnych typów jednostek terminologicznych odpowiednim typom konceptów w obrębie branżowego leksykonu specjalistycznego stanowi podstawowe zadanie konstruowania terminologicznego, któremu bezpośrednio lub pośrednio są podporządkowane wszystkie czynności w zakresie pracy terminologicznej.

Formalna klasa terminologiczna oraz konceptualna struktura branżowego leksykonu specjalistycznego to zjawiska ściśle ze sobą związane. Klasa formalna kształtuje się na podstawie odpowiedniej struktury konceptualnej, dzięki czemu mniej lub bardziej dokładnie odzwierciedla jakiś jej fragment. Z kolei, struktura konceptualna poprzez hierarchię swoich składników różnicuje jednostki terminologiczne pod względem formalnym. W wypadku leksykonu handlowego, zarówno rosyjskiego jak i polskiego, nie ma, oczywiście, w tym względzie symetrii doskonałej. Jest to raczej cecha idealnego LT. Niemniej już teraz można wymienić kilka leksykonów terminologicznych, których budowa jest wyraźnie podporządkowana idei symetrii lub też idei zgodności formy i treści. Są to na przykład leksykony terminologii farmakologicznej, biologicznej, astronomicznej i in.

Symetria LT sama w sobie nie jest celem konstruowania terminologicznego. Natomiast precyzja i ścisłość w określeniu poszczególnych modułów LT stanowi niezbędny warunek jego doskonalenia. W pracy terminologicznej wymienione właściwości są dokładnie mierzone przy pomocy odpowiednich siatek semantycznych. W związku z powyższym, w tym miejscu pragnę zilustrować procedurę „mierzenia ciężaru gatunkowego terminów” za pomocą siatki semantycznej. W tym celu wybrałem szczególnie fragment systemu „rynek usług”, który dotyczy kształcenia na odległość. Fragment ten składa się z 10 bazowych konceptów, które podaję w porządku alfabetycznym. W takim wypadku cechy systemu mogą być odnotowane na poziomie konektorów semantycznych (Nowakowski 2001). Następny krok kierunku systematyzacji LT – to przyporządkowanie danego modułu właściwej siatce semantycznej (tabela 2).

Słownik

Gwarancje jakości usług (gwarancje dydaktyczne) – zabezpieczenie procesu dydaktycznego przez odpowiednio przygotowaną kadrę i specjalne pomoce dydaktyczne do nauczania na odległość.

Konsultant oświatowy – osoba działająca w imieniu ośrodka kształcenia na odległość lub niepublicznej wyższej szkoły zawodowej w celu poszerzenia kręgu odbiorców usług proponowanych przez ośrodek lub szkołę oraz na korzyść klienta.

Kontrola dydaktyczna – system ćwiczeń i testów kontrolnych jako pochodna struktury kursu korespondencyjnego, utrzymujący bezpośredni i/lub pośredni kontakt ucznia z nauczycielem.

Kurs korespondencyjny – pomoc dydaktyczna o ustalonej strukturze modułowej, zaopatrzona w ćwiczenia dla samokontroli i testy kontrolne.

Nauczyciel – specjalista nadzorujący i korygujący proces dydaktyczny zgodnie z koncepcją dydaktyczną ośrodka kształcenia na odległość.

Ośrodek kształcenia na odległość – niepubliczna placówka oświatowa, której działalność dydaktyczna jest ściśle kontrolowana na podstawie odpowiedniej koncepcji dydaktycznej przy pomocy specjalnych kursów korespondencyjnych oraz pośrednich i bezpośrednich kontaktów ucznia z prowadzącym go nauczycielem.

Rynek usług – stosunki pomiędzy podmiotami oferującymi usługi do sprzedania po danej cenie a podmiotami nabywającymi te usługi za posiadane środki pieniężne. Oferta na rynku usług oznacza gotowość obsłużenia klienta opartą na wykorzystaniu czynników ludzkiego i materialnego (*Leksykon marketingu*).

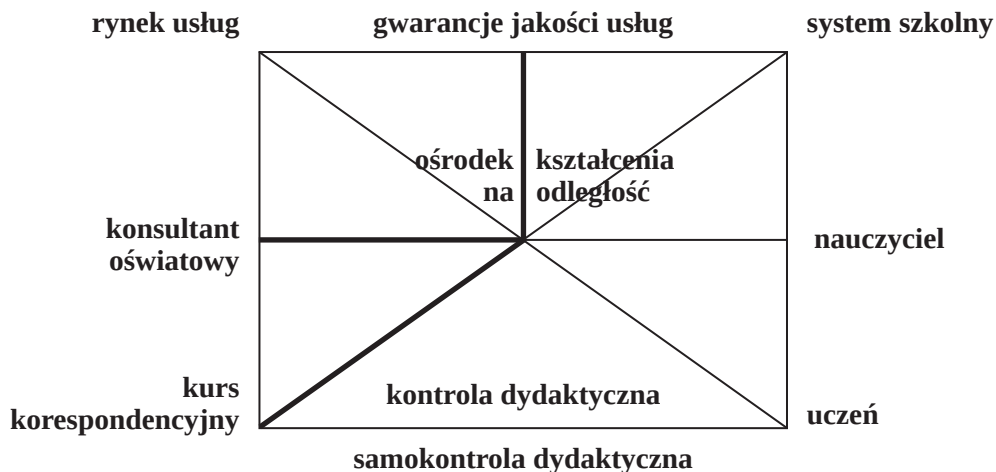
Samokontrola dydaktyczna – system ćwiczeń odzwierciedlający strukturę modułową kursu korespondencyjnego z zastosowaniem elektronicznego testera poprawności odpowiedzi ucznia.

System szkolny (oświatowy) – typy szkół, pozaszkolne formy edukacji (w tym również kształcenie na odległość), rodzaje kształcenia i poziomy kwalifikacji jako zharmonizowany układ czynników materialnych i ludzkich (*Reforma systemu edukacji*, s. 30).

Uczeń – osoba pobierająca naukę zgodnie z koncepcją dydaktyczną ośrodka kształcenia na odległość na podstawie specjalnie przygotowanych pomocy dydaktycznych z udziałem nauczyciela nadzorującego i korygującego proces dydaktyczny.

Zdefiniowane jednostki terminologiczne stanowią podsystem, który cechuje określony zestaw relacji semantycznych, tj. określona siatka semantyczna, która może być ujęta w graficznej postaci kwadratu, por.:

Tabela 2

Przytoczony wykres reprezentuje wszystkie systemotwórcze relacje scalające omawiany podsystem terminologiczny. Na jego podstawie można wyodrębnić następujące osie semantyczne, które utrzymują spójność konceptualną podsystemu:

1. *rynek usług – gwarancje jakości usług – system szkolny*
2. *rynek usług – ośrodek kształcenia na odległość – uczeń*
3. *rynek usług – konsultant oświatowy – kurs korespondencyjny*
4. *system szkolny – nauczyciel – uczeń*
5. *system szkolny – ośrodek kształcenia na odległość – kurs korespondencyjny*
6. *kurs korespondencyjny – (samo)kontrola dydaktyczna – uczeń*
7. *konsultant oświatowy – ośrodek kształcenia na odległość – nauczyciel*

Wszystkie te osie przekazują informację o zasadniczych związkach zachodzących pomiędzy poszczególnymi konceptami omawianego podsystemu. Dzięki temu reprezentują one ściśle określone formuły wiedzy zawodowej, pełniąc w ten sposób rolę swoistych zasad postępowania zawodowego. Tak na przykład według pierwszego układu rodzaj gwarancji jakości proponowanych usług określa udział systemu szkolnego na rynku. W wypadku braku wartościowych z punktu widzenia klienta gwarancji subiekt systemu szkolnego nie jest podmiotem rynku. Drugi z kolei układ zawiera polecenie, zgodnie z którym ośrodek kształcenia na odległość jako sprzedawca określonych usług musi przeprowadzać ustawiczne badania rynku konsumenta. Działalność konsultanta oświatowego na rynku usług w zasadzie sprowadza się do dystrybucji różnych kursów korespondencyjnych (układ 3.), co powoduje konieczność przemyślanego doboru kadry konsultantów oraz ich specjalnego szkolenia jako pracowników ośrodka. Szczególna rola samokontroli i kontroli jako składników procesu dydaktycznego jest wyeksponowana w układzie 6. Natomiast miejsce kształcenia na odległość w systemie szkolnym oraz podstawowe właściwości takiego kształcenia są ujęte w układach 4, 5 i 7.

Pojęciem centralnym w omawianym podsystemie jest *ośrodek szkolenia na odległość*. Na diagramie skupia on wokół siebie wszystkie terminy towarzyszące. Wytłuszczone kreski oznaczają podstawowe relacje, które stanowią o istocie danej formy kształcenia. Są to: 1. *ośrodek – gwarancje jakości usług*, 2. *ośrodek – konsultant oświatowy*, 3. *ośrodek – kurs korespondencyjny*.

Podstawę gwarancji jakości usług świadczonych przez ośrodek kształcenia na odległość powinna stanowić całościowa koncepcja dydaktyczna, a więc pierwszy układ wskazuje na konieczność jej teoretycznego uzasadnienia. Idea stosowania ścisłych reguł realizacji tej koncepcji jest zawarta w układzie 2. Natomiast układ 3. eksponuje główne narzędzie, które umożliwi osiągnięcie postawionego celu dydaktycznego.

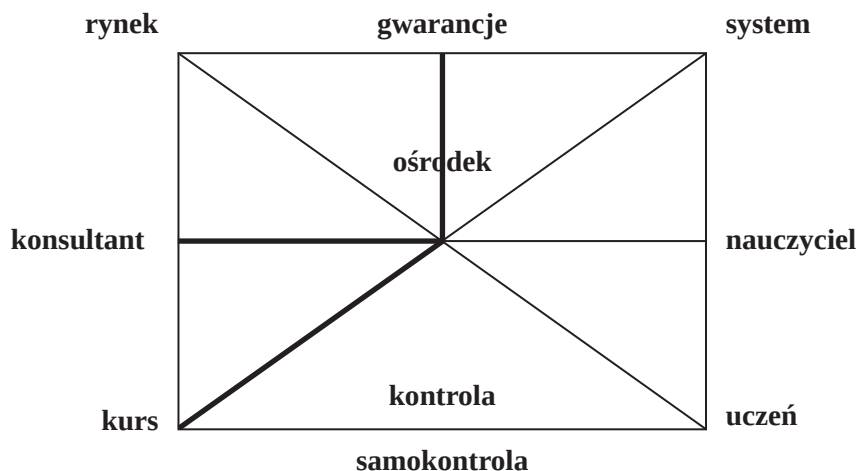
W procesie konstruowania terminologicznego omawiany system (jak i każdy inny) można przedstawić w formie jednolitej formalnej klasy terminologicznej, ponieważ w granicach precyzyjnie określonego pola konceptualnego werbalne uściślenia nabierają cech informacji tautologicznej. W ten sposób formalna klasa terminologiczna pełni funkcję specyficznego narzędzia konstruowania terminologicznego, przy pomocy którego poszczególne rodzaje pracy specjalistycznej mogą być wykonane z większą

precyzją. Jeśli chodzi o podsystem terminologiczny „Kształcenie na odległość”, to odpowiednia klasa formalna może być przedstawiona jednoczłonowym terminem-rzeczownikiem typu: *system*, *uczeń*, *ośrodek* itd. W tym miejscu warto podkreślić fakt, iż interesujące nas koncepty przedstawione w takiej formie mają większy ciężar gatunkowy, co rzutuje na strukturę pola konceptualnego. Mam tu na myśli pogłębione implikacje o charakterze teoretycznym, które powstają na skutek generalizacji znaczeń odpowiednich rzeczowników. Tego zjawiska nie można zlekceważyć, można natomiast go skutecznie wykorzystać w ramach konstruowania terminologicznego. Pogłębiona analiza struktury konceptualnej danego podsystemu ujawnia, oczywiście, ukryte dotąd elementy treści, w związku z czym powstaje potrzeba w nowych nazwach. Jest to zresztą naturalny proces na drodze doskonalenia wiedzy zawodowej.

Por. podsystem „Kształcenie na odległość” przedstawiony w formie jednolitej klasy terminologicznej:

Tabela 3

kształcenie na odległość

„Wzmocniony” za pomocą jednolitej klasy formalnej paradygmat konceptualny zaczyna pełnić funkcję jeśli nie generatora, to w każdym razie stymulatora nowych pojęć. Funkcja ta pozwala zaszerzować formalną klasę terminologiczną do podstawowych narzędzi pracy terminologicznej w ogóle i konstruowania terminologicznego w szczególności.

Literatura

- Altkorn J. & Kramer T. [red.], *Leksykon marketingu*, PWE, Warszawa 1998.
 Białycki K., Dorosz A., Januszkiewicz W., *Słownik handlu zagranicznego*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1986.

- Felber H. & Budin G., *Teoria i praktyka terminologii*, Wyd. UW, Warszawa 1994.
- Gajda St., *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole 1990;
- Gavriszina et al. = Гавришина К.С., Сазонов М.А., Гавришина И.Н., *Банковско-биржевой словарь (французский, английский, русский)*, „Руссо”, Москва 1999.
- Grucza F., *Terminologia – jej przedmiot, status i znaczenie* // Teoretyczne podstawy terminologii, pod red. F. Gruczy, Ossolineum, Wrocław 1991.
- Grucza F. & Kozłowska Z. [red.], *Języki specjalistyczne*, „Akapit-DTP”, Warszawa 1994.
- Jochym-Kuszlukowa L. & Kossakowska E., *Rosyjsko-polski słownik handlowy*, PWN, Warszawa-Kraków 1996.
- Jurkowski M., *Metajęzyk terminologii* // Teoretyczne podstawy terminologii, Wrocław 1991.
- Konopielko B., *Słownik finansowy rosyjsko-polski*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996.
- Lejczyk W.M. & Biesiekirska L., *Terminoznawstwo: przedmiot, metody, struktura*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 1998.
- Lukszyn J., *Lingwistyczne problemy badań terminologicznych* // Teoretyczne podstawy terminologii, Ossolineum, Wrocław 1991.
- Lukszyn J. & Zmarzer W., *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa 2001.
- Nosowicz J. [red.], *Kieszonkowy polsko-rosyjski i rosyjsko-polski słownik handlowy*, Wyd. Agencji ER, Białystok 1992.
- Nosowicz J., *Terminologizacja a szybkość zmian językowych* // Language and culture: establishing foundations for anthropological linguistics, Edited by S. Grinev-Griniewicz, University of Finance and Management in Białystok, Białystok 2004.
- Nosowicz J. & Dacewicz L. [red.], *Leksykon terminologii prawniczej i ekonomicznej (polsko-rosyjski i rosyjsko-polski)*, Białystok 1997.
- Nowakowski J., *Reklama w kształceniu neofilologicznym* // „Neofilologia dla przyszłości”. T.1, Warszawa 2016.
- Nowakowski J., *Rosyjska i polska leksyka handlowa w słownikach terminologicznych* // Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich. – 5: Badania filologiczne, Białystok 2000.
- Nowakowski J., *Семантические преобразования терминосистем и терминоворчество* // «Przegląd Rusycystyczny» 1998.
- Nowakowski J., *Słownictwo specjalistyczne jako obiekt konstruowania terminologicznego* // Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich.- 3: Językoznawstwo, Białystok, 2000.
- Nowakowski J., *Struktura leksykonu terminologicznego* // „Studia Wschodniosłowiańskie” 2001.
- Nowakowski J., *Typy onomazjologiczne wyrazów specjalnych* // Słowo, tekst, czas: materiały IV Międzynarodowej Konferencji Naukowej: Szczecin, 21–22 października 1999 r., Szczecin 2000
- Pawłowski T., *Tworzenie pojęć i definiowanie w naukach humanistycznych*, PWN, Warszawa 1978.
- Stoberski Z., *Międzynarodowa terminologia naukowa*, PWN, Warszawa 1982.

Zmarzer W., *Leksykografia terminologiczna // Teoretyczne podstawy terminologii*, Wrocław 1991.

Streszczenie

W ramach konstruowania terminologicznego szczególne znaczenie mają takie pojęcia jak: seria terminologiczna, funkcjonalny paradygmat terminologiczny i superstruktura leksykonu terminologicznego, ponieważ dobitnie ilustrują tezę o modułowej strukturze systemu jako takiego. Ważne są również kwestie dotyczące terminotwórstwa oraz obcojęzycznych zapożyczeń w obrębie słownictwa specjalistycznego.

Zarówno serii terminologicznej jak i funkcjonalnemu paradygmatowi terminologicznemu w pełni przysługuje status podstawowego modułu leksykonu terminologicznego. Oznacza to m. in., że bez tych modułów branżowy słownik specjalistyczny nie byłby w stanie funkcjonować jako precyzyjne narzędzie pracy zawodowej.

Resume

In the framework of terminology constructing, the following notions are of special importance: terminological series, functional terminological paradigm and superstructure of a terminological lexicon. Their significance results from the fact that they illustrate the thesis on a modular structure of a system as such. Other important issues comprise the formation of terms as well as borrowings in the area of special lexis.

The status of basic module of a terminological lexicon is shared by the terminological series and the functional terminological paradigm. It means that, inter alia, without these modules, a specialized dictionary would not be able to function as a precise work tool.

Ольга ОСЕТРОВА

Ульяновский государственный университет

Интернет и словари: орфографическая вариативность заимствованной лексики

Введение

В современной лингвистике, в том числе в нефилологии, всё большую актуальность приобретает проблема вариативности на всех уровнях языка. Такие явления, как соотношение нормы и узуса, пределы вариативности нормы, а также их академического и лексикографического описания активизировались и перешли с периферии в центральную, фокусную часть сферы интересов лингвистики XXI столетия. Так, в ходе недавно завершившегося в Казани V Конгресса РОПРЯЛ значительная доля исследований в рамках направления «Русский язык: актуальные проблемы исследования» была посвящена данной проблематике. Освещались не только такие подвижные в плане языковой динамики зоны, как словообразование¹ и сочетаемость языковых единиц², но и тенденции русской

---

¹ см., например: Бакич Н.А., *Специфика медийных новообразований, созданных с системными нарушениями словообразовательного типа*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С. 19–24; Рацибурская Л.В., *Социально-политическая составляющая современного медийного словотворчества*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С. 461–465; Юдина А.Д., *Современные тенденции словообразования*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С. 602–607 и др.

² см., например: Жукова А.Г., *О проявлении антинорм в языке телемагазина*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ” Санкт-Петербург, РОПРЯЛ, 2016, С. 179–183; Беданоква З.К., Кохужева З.К., *Парадоксы сочетаемости как разновидность эвокативной языковой формы в дискурсе*

пунктуации³, морфосинтаксиса числительных⁴ и т.д. Степень насущности обсуждаемых проблем наглядно проявилась в ходе заседаний, посвященных открытию и закрытию Конгресса, когда с высокой трибуны и с экрана во время приветственных видео обращений произносились слова с нарушениями акцентологической и морфологической норм.

Очевидно, что важнейшей причиной размывания языковых норм, активизации вариативности стала многократно возросшая демократизация языка, «всеобщая раскованность языка нашего времени»⁵. Основным «полигоном», «лабораторией» для испытаний вненормативных тенденций современного русского языка стал интернет. Наряду с мертворожденными единицами, подобными хлебниковским *моженям* и *смехачам*, в коммуникативном пространстве Всемирной сети возникают вполне жизнеспособные лексемы, зачастую производные от иноязычных слов (как правило, англицизмов). Кроме того, здесь же реализуются актуальные языковые процессы, например, «процесс разрушения исторических чередований согласных, система которых остается неизменной в нормативном языке, но явно расшатывается в целом ряде ненормативных форм»⁶.

Львиную долю лексики интернет-коммуникации составляют единицы англо-американского происхождения – кальки и прямые заимствования. Стремительность процесса освоения русским языком такого огромного пласта иноязычных слов естественным образом привела к активизации феномена формального варьирования, в частности, орфографического. Перед лексикографами стоит сложнейшая задача по разрешению орфографической вариативности лексики интернет-коммуникации, постепенно выходящей за рамки своей исконной среды существования и требующей адекватной фиксации в словарях.

Формальная вариативность

рекламы, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С. 43–48.

- ³ Кузнецова Е.А., *К вопросу о современных тенденциях в русской пунктуации (на примере вариативного использования тире и двоеточия в русском языке)*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С. 320–324.
- ⁴ Рябушкина С.В. *Несколько замечаний о нумеральном морфосинтаксисе*. “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С. 472–477.
- ⁵ Кузьмина С.М., *Активные процессы в области русского письма*, “Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX–XXI веков” Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова РАН, Москва, Языки славянских культур 2008, С. 408.
- ⁶ В.Д. Магомедова, Н.А. Слюсарь, *Расшатывание исторических чередований согласных на примере ненормативных форм компаратива*, “Современный русский язык в интернете” Под ред. Я.Э. Ахапкина, Е.В. Рахилина. Москва, Языки славянской культуры 2014. С. 263.

В основе феномена языковой вариативности лежит избыточность языкового кода. Сторонники строго синхронного подхода к явлениям языка видят в нём аномальное явление, болезнь языка, поскольку вариативность по своей сути противоречит принципу экономии языковых средств. При этом динамический подход даёт возможность наблюдать в данном явлении реализацию компромисса «между вечным стремлением к обновлению языка и оборонительной реакцией на всё новое, необычное»⁷. Сложно с уверенностью сказать, является ли вариативность порождением неустойчивости языковых норм, или естественным механизмом языка, обеспечивающим его саморазвитие как сложной динамической системы. Последнее утверждение кажется нам более рациональным. Именно в вариативности лексических единиц особенно ярко проявляются явления асимметрии, обеспечивающие движение, а значит, и жизнь языка. Причиной этого является отсутствие у рассматриваемого лексического пласта чётких границ, как с точки зрения словарных форм, так и с точки зрения семантических компонентов, что «создает значительные возможности развития вариативности слова»⁸.

Вариативность слова обусловлена его многомерностью. Принято различать содержательное (лексико-семантическое) и формальное (фонетическое и морфологическое) варьирование лексем. В первом случае различия внутри вариантных пар касаются плана содержания при сохранении общего плана выражения. Во втором – наоборот, при тождестве значений наблюдается незначительное (на одну-две единицы) варьирование на фонетическом или морфологическом уровнях⁹. Эта двуплановая потенция вариативности, по мнению специалистов в области семиотики, является одной из тенденций в развитии знаковых систем. Данное обстоятельство связано с тем, что для ранних этапов появления и вхождения в знаковую систему характерно варьирование как формы, так и значения знаков. В качестве примеров можно привести историю развития гербов, алфавитов, а также слов. Так, в Оксфордском словаре английского языка зафиксировано, что большинство древних слов имеют по 5–6, а некоторые – и по несколько десятков исторических вариантов написания. Также обращает на себя внимание наличие нескольких формальных вариантов у многих заимствуемых иноязычных слов при вхождении их в другой язык¹⁰.

По мнению О.С. Ахмановой, пределом лексико-семантического варьирования слова является омонимия, а пределом фонетического и морфологического – синонимия¹¹. Орфографические варианты слов автор также закономерно от-

⁷ Горбачевич К.С., *Вариантность слова и языковая норма: На материале современного русского языка*, отв. ред. Ф.П. Филин, ЛИБРОКОМ 2009. С. 9

⁸ Сложеникина Ю.В., *Терминологическая вариативность: семантика, форма, функция*, Москва, Издательство ЛКИ 2010, С. 9

⁹ Осетрова О.И., *Вариативность заимствованной интернет-терминологии*, «Поволжский педагогический поиск», Ульяновск, 2012, пг. 1 (1), С. 192–195.

¹⁰ Гринев-Гриневиц С.В., Сорокина Э.А., *Основы семиотики: учеб. пособие*. Москва, ФЛИНТА, Наука 2012. С. 243

¹¹ Ахманова О.С., *Очерки по общей и русской лексикологии*. Москва, Наука 1957. С. 9

носит к последней категории¹². При кажущейся стройности данного утверждения, оно содержит спорные моменты, не имеющие, на наш взгляд, однозначного разрешения. Так, представляется не вполне понятным, какое место в рамках содержательного варьирования в этой схеме следует отвести полисемии (особенно учитывая недостаточный уровень изученности данного явления¹³). Кроме того, вызывает вопросы и трактовка некоторых случаев однокоренной синонимии в рамках формального варьирования – в частности, следует ли отнести пары *модерация / модерирование*, *антиспамовый / антиспамный* и такие группы, как *админовы́й / админовский / админский*, к категории словообразовательных синонимов, или будет правильнее рассматривать их как часть формального вариативного ряда.

Как видно, в ходе освоения русским языком англоязычной компьютерной лексики особенно бросается в глаза такое частотное явление, как различия в плане выражения ряда единиц при наличии общего плана содержания. Как отмечает З.М. Богословская, «обеспечивая континуальность системы каждого конкретного языка, формальное варьирование играет роль промежуточного звена в её устройстве, развитии и функционировании: это переходный момент между формообразованием и словообразованием, статикой и динамикой, синхронией и диахронией, условие непрерывности коммуникативной функции языка во времени и пространстве»¹⁴.

Письменная адаптация англо-американизмов и формальная вариативность в интернет-коммуникации

Адаптация компьютерных англицизмов к русскому языку должна бы начинаться с фонетического этапа, однако поскольку интернет-коммуникация осуществляется преимущественно в письменной форме, первичность звуковой ассимиляции оказывается под вопросом. Соответственно, мы считаем первым этапом освоения лексики данного типа письменный, или графико-орфографический этап. В его рамках отчётливо прослеживаются три стадии: гибридная, кириллическая, орфографическая. Гибридная стадия охватывает, в основном, сложные слова (*web-сервер*, *IP-адрес*, *avi-файл* и т.д.), которые позже трансформируются в русскоязычные сложносоставные наименования с неизменяемым атрибу-

---

¹² Ibidem, с. 208

¹³ Гринев-Гриневи́ч С.В., Сорокина Э.А., *Полисемия в общеупотребительной и в специальной лексике* // Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика. Москва 2015, С. 51–64

¹⁴ Богословская З.М., *Основные признаки формального варьирования слова*, «Филологические науки. Теоретические и методологические проблемы исследования языка» http://www.rusnauka.com/10_DN_2012/Philologia/3_107106.doc.htm (по состоянию на 10августа 2016 года).

тивным компонентом (*веб-сервер* / *веб сервер*, *айпи-адрес* / *айпи адрес*, *ави-файл* / *ави файл*), а также – что встречается значительно реже – производные от аббревиатур (*CDшный*, *PCшный* и др.), которые имеют тенденцию к полной транслитерации: *сидишный*, *писишный*. На кириллической стадии иностранное слово полностью переходит из латиницы в кириллическую систему путем транскрибирования или транслитерации. На стадии орфографического оформления уточняются спорные случаи написания, происходит приведение неологизмов к единообразию в соответствии с нормами орфографии принимающего языка¹⁵.

Последняя стадия имеет отношение, прежде всего, к традиционно дискуссионным случаям передачи английских гласных русскими аналогами (*флэшка* / *флешка*, *вэб* / *веб*, *девайс* / *дивайс*, *лаптоп* / *лэптоп* и т.д.), а также к проблеме передачи в русском языке сдвоенных согласных на морфемном шве этимона (*spamming* → *спамминг* / *спаминг*, → *блоггер* / *блогер* и т.д.). К этой же категории можно отнести и вопрос, связанный с орфографическим оформлением сложносоставных наименований с неизменяемым атрибутивным компонентом, а именно – проблему выбора между раздельным, дефисным и слитным написанием этих номинаций (*веб камера*, *веб-камера*, *вебкамера*).

Письменная реализация интернет-коммуникации позволяет осуществлять синхронические «срезы» на любом этапе процесса адаптации англо-американизмов. Таким образом, у лингвиста появляется возможность наблюдать одновременное функционирование значительного количества вариативных пар или групп, поскольку интернет сохраняет жизнь всем лексическим единицам, которые когда-либо в нём возникали. Эти единицы сосуществуют и функционируют в едином речевом пространстве. Различные варианты одной и того же лексической единицы (например: *IP-адрес* / *айпи-адрес* / *айпи адрес* / *айпишный адрес*) могут встретиться в рамках одного текста. Приведенный пример вариативной группы демонстрирует и графическую вариативность (гибридное употребление латиницы и кириллицы), и орфографическую (слитное / раздельное написание), и морфологическую (неизменяемый атрибутивный компонент / имя прилагательное).

Нередко (как правило, в пределах текстов сниженного регистра) наряду с классическими, неоднократно описанными типами формальных вариантов слов, в интернете встречаются необычные пары. Одним из наиболее частых, и в то же время ярких является сочетание «транслитерация – транскрипция» (ср. *гама* / *гейм* от англ. *game* [geɪm]). С одной стороны, подобные пары укладываются в рамки, предписанные для формальных вариантов (различие в одной–двух фонемах, а для реализуемой в письменной форме интернет-коммуникации – в одной или двух буквах). Однако в ряде случаев это различие может увеличиться в количественном отношении (ср. *виндовз* / *уиндоус*). Здесь мы

¹⁵ Осетрова О.И., *Письменное освоение лексики компьютерно-опосредованной коммуникации*, "Инновационные вопросы теории и практики межкультурной коммуникации: материалы Всероссийской научно-практической конференции". Москва, ИИУ МГОУ 2014 С. 65–67.

вновь сталкиваемся с проблемой классификации: следует либо расширить рамки для орфографических вариантов, либо по умолчанию принять синонимичную природу любой пары «транслитерация – транскрипция». Последний вариант кажется нам более последовательным.

Таким образом, нам представляется возможным определить черты, определяющие специфику формальной вариативности заимствованной лексики интернет-коммуникации на стадии её письменной адаптации:

- несмотря на то, что в синхронном срезе «вариантный ряд обычно состоит из двух, реже – трёх членов»¹⁶, в интернете их количество ограничивается только фантазией пользователей;
- для этой среды фонетическое варьирование мало актуально, и на первый план выходят письменные варианты. При этом графический фактор вариативности (на стыке латиницы и кириллицы) здесь не менее важен, чем орфографический;
- вариативность в этой среде является не просто фактором функционирования динамической системы, но и одним из самых ярких внешних признаков интернет-коммуникации¹⁷.

Лексикографический аспект орфографической вариативности интернет-коммуникации

Сама по себе орфографическая вариативность при адаптации иноязычных слов не представляет собой чего-то необычного. Вариативные пары *калоша / галоша*, *ноль / нуль* и др. давно описаны в научной литературе. Можно утверждать, что статус актуальной проблемы современного русского языка этому явлению придаёт его массовость, особенно характерная для последних лет. Это обстоятельство, а также тот факт, что современные англицизмы почти моментально переходят с периферии в зону высокочастотной лексики, обусловило внимание научного сообщества к обсуждаемому типу новообразований¹⁸. В частности, проблема корректного орфографического оформления заимствований в русском языке в соответствии с принципами русского правописания была детально описана в монографии И.В. Нечаевой¹⁹. При этом рядовому носителю русского

¹⁶ Горбачевич К.С., *Вариантность слова...* *op. cit.*, С. 19

¹⁷ Осетрова О.И., *Формальная вариативность и освоение англицизмов русским языком в интернете*, «Актуальные проблемы теории и практикмежкультурной коммуникации: сб. научных трудов», пг. 12 / Отв. ред. Э.А. Сорокина, Москва, ИИУ МГОУ 2015, С. 92.

¹⁸ См., например: Кронгауз М.А., *Русский язык на грани нервного срыва*. 3D. М.: Астрель: CORPUS, 2013. 480 с.; Маринова Е.В., *Иноязычные слова в русской речи конца XX – начала XXI в.: проблемы освоения и функционирования*, Москва, ЭЛПИС 2008, 495 с.

¹⁹ Нечаева И.В., *Актуальные проблемы орфографии иноязычных заимствований*, Москва, Азбуковник 2011, 168 с.

языка в повседневной речи постоянно приходится делать выбор в пользу того или иного варианта. В данных обстоятельствах справочное издание (словарь новейшей лексики или современный словарь иностранных слов) выглядит предпочтительнее научной статьи или специализированной монографии, и стоит отметить, что лексика интернет-коммуникации достаточно широко представлена в современных словарях иностранных слов и новой лексики.

Существуют два подхода при кодификации заимствований в лексикографических источниках: объективный, предполагающий фиксацию всех узуальных вариантов, и нормативный, отвергающий орфографическую вариативность. В то же время было бы неверным утверждать взаимоисключаемость этих подходов. Так, И.В. Нечаева отмечает, что составители «Толкового словаря современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия»²⁰ следуют принципу объективности²¹. Однако случаев вариативного орфографического оформления заимствованной лексики интернет-коммуникации мы в этом словаре не обнаружили. Другим примером может служить «Словарь новейших иностранных слов»²², авторы которого выбрали объективный подход представления максимального вариативного ряда (например: *апгрейд / апгрейт; девайс / дивайс; аккаунт / эккаунт / эаунт* и др.). Обоснованность некоторых вариантов вызывает определённые сомнения. Так, не вполне понятна фиксация варианта *апгрейт*. Дело в том, что *upgrade – апгрейт* – с одной стороны, не транслитерация, а с другой – и не совсем транскрипция, поскольку в английском языке конечный согласный корня не оглушается. При этом ряд терминов, у которых существуют вполне обоснованные варианты написания (*веб-сервер / вебсервер; он-лайн / онлайн*)²³, представлен только одним членом вариативной пары или группы. Вероятно, причина такой диспропорции состоит в том, что хотя авторы и ставят перед собой цель зафиксировать все узуальные случаи расхождения в орфографическом оформлении, обилие языкового материала и высокая скорость его обновления не позволяют достичь её в полном объеме. Таким образом, объективный подход, скорее, представляет собой тенденцию, определённое «благое намерение», которым стараются следовать лексикографы.

С нормативным подходом ситуация складывается несколько иначе. Ярчайшим современным примером его реализации может служить последнее издание академического «Русский орфографический словарь» (РОС)²⁴ от 2014 года (послед-

²⁰ Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия: более 7000 слов и устойчивых сочетаний, ИЛИ РАН под ред. Г.Н. Складчиковской. М.: Астрель: АСТ: Транзиткнига, 2005. XLVI, 894 [4] с.

²¹ Ibidem, с. 133.

²² Шагалова Е.Н., Словарь новейших иностранных слов (конец XX – начало XXI вв.): более 3000 слов и словосочетаний, Москва, АСТ, Астрель 2010, 943 [1] с.

²³ См., например: Новый словарь иностранных слов. Минск, Современный литератор 2008, 1088 с.; Новый словарь иностранных слов: свыше 25000 слов и словосочетаний, Е.Л. Захаренко, Л.Н. Комарова, И.В. Нечаева, Москва, Азбуковник 2008, 1040 с.

²⁴ Русский орфографический словарь: около 200000 слов, под ред. В.В. Лопатина, О.Е. Ивановой. Москва, АСТ-ПРЕСС КНИГА 2012, 896 с.

дующие издания являются стереотипными). Лексика интернет-коммуникации представлена в словаре в количестве, превышающем тот же показатель в других проанализированных нами словарях – около 500 единиц, причём большинство приходится на заимствования, как новые, так и вторичные, а также их производные. Значительная доля слов компьютерной сферы, правописание которых определяет данный словарь, являются сложносоставными наименованиями с неизменяемым атрибутивным компонентом, например:

- *веб-администрирование, веб-адрес, веб-анимация, веб-архив, веб-борд, веб-браузер, веб-вещание, веб-графика, веб-дизайн...* (в общей сложности 80 единиц);
- *интернет-автор, интернет-агентство, интернет-аддикт, интернет-адрес, интернет-акция, интернет-альманах, интернет-атака...* (в общей сложности 182 единицы);
- *ИТ-бизнес, ИТ-издание, ИТ-индустрия, ИТ-компания, ИТ-лидер, ИТ-продукция...* (в общей сложности 14 единиц);
- *кибератака, кибербезопасность, кибервзломщик, кибервойна, киберденьги, киберзависимость* (в общей сложности 34 единицы);
- *онлайн-анкетирование, онлайн-аптека, онлайн-архив, онлайн-аукцион, онлайн-банк, онлайн-библиотека* (в общей сложности 62 единицы) и др.

В большинстве подобных случаев составители словаря последовательно фиксируют дефисное написание. Стоит также отметить, что такого количества типовых номинаций в компьютерной сфере не дает ни один из рассмотренных нами словарей, включая специализированные²⁵, хотя большинство этих лексем мало употребимы в повседневной жизни (ср. *интернет-аддикт, веб-борд, веб-таксофон* и др.).

Традиционно заимствованные единицы сначала адаптируются к принимающему в рамках профессиональных сообществ, а затем практически в готовом виде приходят в общий лексикон носителей языка словари. Лексика интернет-коммуникации отличается размытостью границ между компьютерной терминологией, профессиональным жаргоном IT-специалистов и общим компьютерным жаргоном, что значительно усложняет определение орфографического облика заимствований и служит причиной недоумения в среде грамотных носителей русского языка. Компьютеры или другие устройства с выходом в интернет есть практически в каждом доме, обновления программного обеспечения и аппаратных средств происходят очень быстро, одновременно возникают номинации для этих новшеств на языке оригинала, и почти сразу появляется их аналоги в русском языке. Различные варианты одного и того же слова разбегаются по русскоязычному сектору интернета с огромной скоростью. К тому моменту, как

²⁵ См, например: Хайдарова В.Ф., *Слова, из которых соткана Сеть: краткий словарь интернет-языка*, под ред. С.Г. Шулежковой, Магнитогорск 2011, 322 с.; Белов Н.В., *Словарь молодёжного и интернет-сленга. Толкование более 10000 слов и выражений*, Минск, Харвест 2007, 256 с.

лексикографы приступают к кодификации этих слов, в узусе успевают закрепиться несколько вариантов их написания.

Как видно, принцип орфографического прецедента малоприменим в случае с англицизмами интернет-коммуникации. Таким образом, основным руководством к действию становятся закономерности русского письма²⁶.

Орфографическая вариативность и метаязыковая рефлексия пользователей интернета

Как уже упоминалось, вопросы орфографического оформления лексики интернет-коммуникации часто озадачивают рядовых носителей языка, и в итоге некоторые из них обращаются к тем же источникам и приходят к тем же выводам, что и профессиональные лингвисты. Так, автор одного популярного *блога* задумался о выборе между вариантами *блогер* / *блоггер* и провёл настоящее исследование, которое в итоге системно изложил в очередном сообщении. Прежде всего он обратился к истории запросов в поисковых системах Яндекс и Google, затем ознакомился с мнением других авторов *блогов*, после чего приступил к изучению словарей²⁷. Важно, что собственное мнение автора в итоге было сформулировано под влиянием этимологии слова и собственной языковой интуиции. Для него это уже не заимствованное *blog* → *blogg|er* → *блоггер*, а производное от англицизма *blog* → *блог* → *блог|er* по аналогии с *революционер*, *акционер* и т.п., где, в отличие от английского языка с его необходимостью сохранять закрытый слог при добавлении суффикса, начинающегося на гласную, нет нужды удваивать согласный на морфемном шве²⁸. Что особенно интересно, интуитивное предпочтение этого автора совпало с результатом научных изысканий авторов РОС – вся лексика, происходящая от английских слов, производных от глаголов, оканчивающихся на ударный закрытый слог с одним конечным согласным (или состоящая из такого слога) зафиксирована в варианте, игнорирующем удвоение согласного.

Для интернет-коммуникации характерно внимание к правилам и нормам русского языка, а также к возможным пределам варьирования этих норм, выражающееся зачастую в бурных спорах, так называемых *холиварах* (от англ. *holly wars* – ‘священные войны’). Ряд пользователей настаивают на своём праве выбирать способ выражения собственных мыслей без оглядки на какие-либо ограничения – будь то правила орфографии или требования стиля, не говоря уже о принципах словоизменения и словообразования. Со стороны другой группы

²⁶ РОС, сс. III–IV.

²⁷ Как правильно писать – блогер или блоггер? “Блог монет” <http://blogmonet.ru/kak-pravilno-pisat-blogger-ili-bloger.html>. (по состоянию на 28.09.2016).

²⁸ Осетрова О.И., *Заимствованная лексика интернет-коммуникации: орфографический аспект*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С.

пользователей отчётливо прослеживается интерес к кодификации речи как возможное проявление саморегулирования слабо упорядоченной системы²⁹, к которым, по мнению В.Г. Гака, можно отнести язык³⁰.

Становление и кодификация лексики интернет-коммуникации, в том числе приведение англо-американизмов в соответствие с нормами принимающего – в данном случае русского – языка является для лингвистов (в том числе лексикографов) постоянным источником сложнейших задач, которые оказались настолько увлекательными, что привлекли внимание самих пользователей интернета. Метаязыковая рефлексия последних заставляет их смотреть на Всемирную сеть как на языковую среду. Благодаря совместным усилиям формируется, вырастает, выковывается русский язык XXI века – века цифровых технологий и взлёта интереса носителей языка к явлениям нормы и узуса.

Заключение

Таким образом, мы приходим к следующим выводам.

Во-первых, для ряда лексических единиц русского языка в ходе освоения англоязычной компьютерной лексики характерны различия в плане выражения при наличии общего плана содержания.

Во-вторых, можно выделить некоторые черты, определяющие специфику формальной вариативности заимствованной лексики интернет-коммуникации на стадии её письменной адаптации:

- неограниченность вариативного ряда;
- активность графического и орфографического варьирования;
- формальная вариативность как признак интернет-коммуникации.

В-третьих, для лексики интернет-коммуникации характерна размытость границ между компьютерной терминологией, профессиональным жаргоном IT-специалистов и общим компьютерным жаргоном, что приводит к существованию формальных вариантов слова, равноценных с точки зрения лексикографов. Как результат, при составлении словарей вместо принципа орфографического прецедента на первый план выходит учёт закономерностей русского письма.

В-четвёртых, для русскоязычных пользователей интернета характерно внимание к правилам и нормам русского языка, в том числе к возможным пределам варьирования орфографических норм.

Описанные выше факты указывают на возможное принципиальное изменение роли лексикографических источников в современном мире. На наш взгляд, и научное сообщество, подбирающееся с разных сторон к хаотическому нагромождению языковых фактов интернет-коммуникации, и сами «обитатели»

²⁹ Пригожин И., Стенгерс И., *Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой*, Москва, Прогресс 1986.

³⁰ Гак В.Г. *Языковые преобразования: Некоторые аспекты лингвистической науки в конце XX века. От ситуации к высказыванию*, Москва, ЛИБРОКОМ 2009.

русскоязычной интернет-среды готовы принять *словарь* не столько в качестве кодифицирующего инструмента, но и как своеобразный кодекс, *диктующий* норму, даже в некотором роде *навязывающий* её. Такое доверие свидетельствует о высочайшей ответственности, а значит, требует активизировать работу по унификации словарей, поддержке авторитетных изданий и поощрению контактов среди лексикографов. В мире орфографической вакханалии надёжный словарь даёт носителю языка ощущение стабильности и уверенности в собственной языковой и культурной компетентности.

Всё сказанное здесь о русском языке, по всей видимости, может быть справедливо и для других национальных языков, в частности – славянских. Одним из перспективных направлений дальнейшей работы в обозначенном поле нам видится сопоставление орфографических вариантов лексики интернет-коммуникации и их разрешения в нескольких славянских языках – некое подобие синхронного среза в русле славянской неофилологии.

Литература

- Ахманова О.С., *Очерки по общей и русской лексикологии*. Москва, Наука 1957.
- Бакич Н.А., *Специфика медийных новообразований, созданных с системными нарушениями словообразовательного типа*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С. 19–24
- Беданоква З.К., Кохужева З.К., *Парадоксы сочетаемости как разновидность эвокативной языковой формы в дискурсе рекламы*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С. 43–48.
- Богословская З.М., *Основные признаки формального варьирования слова*, “Филологические науки. Теоретические и методологические проблемы исследования языка” http://www.rusnauka.com/10_DN_2012/Philologia/3_107106.doc.htm (по состоянию на 10 августа 2016 года).
- Гак В.Г., *Языковые преобразования: Некоторые аспекты лингвистической науки в конце XX века. От ситуации к высказыванию*, Москва, ЛИБРОКОМ 2009
- Горбачевич К.С., *Вариантность слова и языковая норма: На материале современного русского языка*, Москва, ЛИБРОКОМ 2009
- Гринев-Гриневич С.В., Сорокина Э.А., *Основы семиотики: учеб. пособие*, Москва, ФЛИНТА, Наука 2012
- Гринев-Гриневич С.В., Сорокина Э.А., *Полисемия в общеупотребительной и в специальной лексике* “Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика”, Москва 2015, С. 51–64
- Жукова А.Г., *О проявлении антинорм в языке телемагазина*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С. 179–183

- Как правильно писать – блогер или блоггер? “Блог монет” <http://blogmonet.ru/kak-pravilno-pisat-blogger-ili-blogger.html>. (по состоянию на 28.09.2016).
- Кронгауз М.А., *Русский язык на грани нервного срыва*. 3D, Москва, Астрель, CORPUS 2013
- Кузнецова Е.А., *К вопросу о современных тенденциях в русской пунктуации (на примере вариативного использования тире и двоеточия в русском языке)*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С. 320–324.
- Кузьмина С.М., *Активные процессы в области русского письма*. “Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX–XXI веков”, Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова РАН, Москва, Языки славянских культур 2008, С. 399–412.
- Магомедова В.Д., Слюсарь Н.А., *Расшатывание исторических чередований согласных на примере ненормативных форм компаратива*, “Современный русский язык в интернете”, Москва, Языки славянской культуры 2014, С. 263–280
- Маринова Е.В., *Иноязычные слова в русской речи конца XX – начала XXI в.: проблемы освоения и функционирования*, Москва, ЭЛПИС 2008
- Нечаева И.В., *Актуальные проблемы орфографии иноязычных заимствований*, Москва, Азбуковник 2011.
- Осетрова О.И., *Вариативность заимствованной интернет-терминологии*, “Поволжский педагогический поиск”, Ульяновск, 2012, № 1 (1), С. 192–195.
- Осетрова О.И., *Заимствованная лексика интернет-коммуникации: орфографический аспект*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С.
- Осетрова О.И., *Письменное освоение лексики компьютерно-опосредованной коммуникации*, “Инновационные вопросы теории и практики межкультурной коммуникации: материалы Всероссийской научно-практической конференции”, Москва, ИИУ МГОУ 2014, С. 65–67.
- Осетрова О.И., *Формальная вариативность и освоение англицизмов русским языком в интернете* “Актуальные проблемы теории и практики межкультурной коммуникации: сб. научных трудов”, № 12 Отв. ред. Э.А. Сорокина, Москва, ИИУ МГОУ 2015.
- Пригожин И., Стенгерс И., *Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой*, Москва, Прогресс 1986.
- Рабибурская Л.В., *Социально-политическая составляющая современного медийного словотворчества*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С.461–465.
- Рябушкина С.В., *Несколько замечаний о нумеральном морфосинтаксисе*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С. 472–477.
- Сложеникина Ю.В., *Терминологическая вариативность: семантика, форма, функция*, Москва, Издательство ЛКИ 2010.

Юдина А.Д., *Современные тенденции словообразования*, “Динамика языковых и культурных процессов в современной России: М-лы V Конгресса РОПРЯЛ”, Санкт-Петербург, РОПРЯЛ 2016, С. 602–607.

Словари

Белов Н.В. *Словарь молодёжного и интернет-сленга. Толкование более 10000 слов и выражений*. Минск, Харвест 2007

Новый словарь иностранных слов. Минск: Современный литератор, 2008

Новый словарь иностранных слов: свыше 25000 слов и словосочетаний / Е.Л. Захаренко, Л.Н. Комарова, И.В. Нечаева, Москва, Азбуковник 2008.

Русский орфографический словарь: около 200000 слов / под ред. В.В. Лопатина, О.Е. Ивановой, Москва, АСТ-ПРЕСС КНИГА 2012. (РОС)

Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия: более 7000 слов и устойчивых сочетаний, ИЛИ РАН, Москва, Астрель, АСТ, Транзиткнига 2005

Хайдарова В.Ф. *Слова, из которых соткана Сеть: краткий словарь интернет-языка*, Магнитогорск, 2011

Шагалова Е.Н., *Словарь новейших иностранных слов (конец XX – начало XXI вв.): более 3000 слов и словосочетаний*. Москва, АСТ, Астрель 2010

Резюме

В статье рассматривается проблема орфографической вариативности лексических заимствований в русской интернет-коммуникации. Метаязыковая рефлексия пользователей интернета упомянута как один из катализаторов возникновения и последующего разрешения вариативности данного типа. Делается акцент на лексикографическом аспекте данного явления.

Summary

The Internet and Dictionaries: Spelling Variability of Borrowings

Spelling variability of lexical borrowings in Russian computer mediated communication is considered in the article. Meta-linguistic awareness of the internet-users is mentioned as a catalyst of emerging and solving such cases of variability. The lexicography of the phenomenon is emphasized.

Małgorzata PIETRZAK

Uniwersytet Warszawski

Film w kształceniu neofilologicznym

Wprowadzenie

Film jest artystycznym komunikatem, „obrazy komunikują pewną rzeczywistość, a zarazem domagają się jej analizy i interpretacji”¹. Obrazy są nośnikiem treści, znaczeń, metafor, ale i emocji. Dlatego „Relacja człowieka z jego wyobrażonym i przeżywanym obrazem świata pełna jest znaczących treści. Są one związane z działaniami, zachowaniami, przedmiotami, z ideami, wartościami, sensami, z procesami ich konstytuowania i odczytywania, zmiennymi historycznie i kulturowo”². Pamiętać należy, że jak pisze Bogumiła Fiołek-Lubczyńska „Opowiadając w specyficznym dla siebie języku, film przekazuje odbiorcom swoiste treści. Równocześnie umacnia swoje miejsce pośród innych sztuk dzięki mitotwórczym i kulturotwórczym możliwościom”³.

Film jako świat wykreowany

Film, to świat wykreowany przede wszystkim dzięki wyobraźni i umiejętnościom warsztatowym reżysera, tym samym więc, jak stwierdzał Siemion Timoszenko w odniesieniu do okresu dominacji filmu niemego, jako narzędzia propagandy i oddziaływania na społeczeństwo, określając pozycje reżysera i widza w kontekście percepcji

---

¹ K. Citko, *Antropologia obrazu jako myślenie hermeneutyczne w badaniach nad Filmem* (w:) *Film i media – przeszłość i przyszłość. Kontynuacja* (red.) A. Gwóźdź, M. Kempna-Pieniążek, IS PAN, Warszawa 2014, s. 32.

² Ibidem.

³ B. Fiołek-Lubczyńska, *Między literaturą a filmem – integracja i autonomia sztuk*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica”, nr 4/2001, s. 305.

utworu filmowego: „Widz oglądając film, znajduje się zatem całkowicie w rękach reżysera, który kieruje jego oczy na wybrane przez siebie elementy filmu”⁴. Reżyser wskazuje widzowi na elementy, które są w filmie najistotniejsze, skupia jego uwagę na ważnych detalach, wydobywa na świat to, co umknęłoby np. czytelnikowi, stopniuje napięcie dramaturgiczne, ale i eksponuje i przybliża emocje bohaterów, których rodzaj, jakość i natężenie wyzwala przed kamerą w trakcie pracy z aktorem. A następnie, dzięki montażowi decyduje o ostatecznym kształcie swojego dzieła. Podobne zdanie wyraził Lew Kuleszow w 1929 roku: „Przy prawidłowym montażu, jeśli nawet sfilmuje się grę aktora mającą zupełnie inne znaczenie – zawsze będzie ją odbierać widz tylko tak, jak tego chce ten, kto film montuje. Widz sam dodaje brakujące ogniwo i widzi tylko to, co sugeruje montaż”⁵. Ale przede wszystkim „Film opowiada historie, które znacznie bardziej niż stricte literacki zapis, nie wsparty ruchomym obrazem, utrwalają się w świadomości. Może ten proces przebiegać w różny sposób: bardziej artystyczny lub w większym stopniu bazujący na dokumentalnym przedstawieniu rzeczywistości”⁶. Jednak pomimo tego, że historie pokazywane na ekranie, podobnie jak ich bohaterowie są, szczególnie w filmie fabularnym, historiami wyobrażonymi i wykreowanymi, to „Odpowiednio odczytany utwór filmowy o charakterze fikcyjnym może stać się dla badania nieocenionym wprost źródłem studiowania i poznawania przeszłości”⁷.

Film jako rodzaj metadokumentu

Film dokumentalny oraz film fabularny są „wytworami określonej praktyki społecznej, są sposobami konstruowania kulturowej rzeczywistości, dzięki którym twórcy filmowi współtworzą społeczną rzeczywistość w procesie filmowania”. Te filmy, jak stwierdza Piotr Witek oraz związana z nimi praktyka filmowania stają się faktami społecznymi, odnoszącymi się tylko do społeczeństwa i określonej grupy społecznej, w ramach której zostały wytworzone odnosząc się do „odpowiednich przekonań i wyobrażeń funkcjonujących w ramach określonej gry kulturowej. Fabuła i dokumentalizm są tu tylko konwencjami przedstawiania bądź konstruowania kulturowego

⁴ S. Timoszenko, *Iskusstwo kino i montaż filma* (tł.) A. Bednarczyk, Leningrad 1926 (za:) W. Godzic, *Film i metafora. Pojęcie metafory w historii myśli filmowej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, nr 692, Uniwersytet Śląski, Katowice 1984, s. 29.

⁵ L. F. Kuleszow, *Iskusstwo kino* (tł.) E. Moszoro, Moskwa 1929 (za:) W. Godzic, *Film i metafora. Pojęcie metafory w historii myśli filmowej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, nr 692, Uniwersytet Śląski, Katowice 1984, s. 29.

⁶ I. Strzelewicz-Ziemiańska, *Poszukiwania formalne w kinie lat 50. i 60. Ponadczasowe wartości estetyki neorealizmu włoskiego i francuskiej Nowej Fali*, „Dyskurs”, nr 16/2013, t. 16, s. 131.

⁷ W. Otto, *Wielkomięskie życie Drugiej Rzeczypospolitej w polskim filmie fabularnym okresu międzywojennego*, „Image”, nr 21/2013, vol. XII, s. 291.

świata”⁸. Film dokumentalny i fabularny „interpretują kulturową rzeczywistość przez jej kreowanie” i nie ma to znaczenia, że film fabularny w dużej mierze oparty jest na inscenizacji, ponieważ on również wpisuje w swą wypowiedź, dzięki procesowi kreacji kulturowego świata, dokumentalne interwizualizacje, stając się czymś w rodzaju metadokumentu. Tak więc „każdy film kreuje kulturową rzeczywistość bądź w konwencji przedstawiania, bądź jako filmowe *simulacrum*. To, czy konstruuje ją w konwencji dokumentu czy w konwencji fabuły, nie ma już szczególnego znaczenia, bowiem funkcjonują tu one jako środki stylistyczne, estetyzujące i jako takie są analizowane”⁹. Przykładem mogą być obrazy *Człowiek z marmuru* Andrzeja Wajdy, *Fotoamator* Dariusza Jabłońskiego czy *JFK* Olivera Stone’a.

Pamiętać należy, że najmocniej wykorzystuje językowe elementy z obszaru literackiego film fabularny, korzystając z możliwości adaptacji pierwowzoru literackiego, który uwarunkowuje niejako język postaci oraz sposób mówienia bohaterów filmu. Jak napisała Alicja Helman: „Adaptacji podlega wszystko, co zostaje transponowane na ekran, a film przyswaja ogromny i różnorodny repertuar zarówno tradycji kulturowej, jak i współczesnej kultury oraz cywilizacji. W efekcie procesu adaptacji trafiają do filmu materie różnego pochodzenia, z różnych epok, z różnych piętér kultury. Film, posługując się literaturą, dramatem, dziełem muzycznym czy wszelką inną materią gotową, wyjmując je z właściwych dla nich pierwotnych kontekstów i umieszcza je w kontekście nowym. Dzięki tym praktykom adaptowane dzieła lub ich fragmenty wchodzi w nowe sytuacje komunikacyjne, co powoduje wymieszanie różnych obiegów kultury. Adaptacja jest w dziedzinie kinematografii techniką kompozycyjną nieznającą ograniczeń i sięgającą we wszystkie możliwe regiony”¹⁰.

Film międzywojnia jako dokument języka i mowy

„W dwudziestoleciu międzywojennym kinematografia polska była – podobnie jak i gospodarka – lokalnym producentem dostarczającym produkty wytwarzane w niewielkich spółkach prywatnych do dystrybucji na rynku krajowym i w środowiskach polonijnych obu Ameryk. Roczna produkcja wynosiła niewiele ponad 20 tytułów”¹¹. Pomimo dość skąpej produkcji filmowej film odgrywał istotną rolę w procesie dydaktycznym, kulturoznawczym i wychowawczym. Tę rolę filmu dostrzegali Bolesław W. Lewicki, który widział film „nie tylko jak o nową sztukę, lecz także jako jeden

⁸ P. Witek, *Metafora źródła – czyli film w funkcji poznawczej*, „Prace Humanistyczne”, nr 1/2002, s. 67.

⁹ Ibidem, s. 68.

¹⁰ A. Helman *Adaptacja* (w:) *Słownik filmu* (red.) R. Syska, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2010.

¹¹ *Raport o stanie kultury. Kinematografia* (red.) T. Kowalski, J. Słodowski, E. Malinowska [online] [dostęp: 15.05. 2016]. Dostępny w World Wide Web: http://kultura.gminick.megiteam.pl/download/is_www/Raport_o_stanie_kultury_kinematografia_W_kierunku_rynku_i_Europy.pdf, s. 4.

z instrumentów, który stosowany w dydaktyce szkolnej zmieniał tradycyjny charakter procesu dydaktycznego”¹². Tym samym więc „Słowo wzbogacone ruchomym obrazem czyniło teraz ten proces zwyczajnie bardziej atrakcyjnym, co w konsekwencji musiało zwiększyć jego skuteczność”¹³. Najważniejszym elementem dydaktyki była świadomość stosowania filmu w jako narzędzia poznawczego oraz jego dopełniającej roli wobec radia i słowa drukowanego, bowiem „kultura filmowa jest fenomenem, który – nawet w systemie wolnorynkowej gry – warto, choćby przynajmniej w pewnym zakresie, regulować, biorąc pod uwagę wartości społeczne i użyteczne”¹⁴. Dla Lewickiego film był „drugim nurtem literatury”, niejako jej osobną „formą podawczą”, a co najważniejsze właśnie owa „przyliterackość” rozumiana jako baza intelektualna dla filmu, była dla niego „cechą organiczną filmu”¹⁵.

Z filmu, jako źródła wiadomości o życiu społeczeństwa i jednostki, ich kulturowych i językowych zachowań, czerpie dzisiaj antropologia, historia sztuki, etnografia, filmoznawstwo, socjologia. Powinna także neofilologia. Jednak, jak zaznacza Ewa Maj, wykorzystując film jako źródło wiedzy historycznej pamiętać należy „o subiektywności wytworu kultury, o deformacjach artystycznych dokonywanych świadomie przez reżysera, scenarzystę, aktora, a także o selekcji kadrów filmowych na etapie montażu. Wiedza na ten temat musi skłaniać badacza do zachowania ostrożności podczas interpretowania zawartości utworu”¹⁶. Jaką więc wartość kulturową, poznawczą, edukacyjną i neofilologiczną mogą mieć dla współczesnego widza i badacza filmy przedwojenne, które ze współczesnymi obrazami powstającymi na zamówienie przemysłu filmowego nie mogą konkurować ani rozmachem produkcji, ani budżetem, ani zastosowanymi efektami wizualnymi? Elementami, które nadal budzą zainteresowanie i przyciągają uwagę widzów są ówczesny warsztat filmowy, styl reżyserii i aktorstwa i język tamtej epoki. Jak pisze Iwona Strzelewicz-Ziemiańska „Zdarza się, że sfilmowana historia traci swą świeżość, wówczas w sukurs przychodzi założony rygor zastosowanych środków wizualnych i to one przekonują o autentyczności starań autora w zaferowanym obrazie epoki”¹⁷.

Wojciech Otto oceniając wartości kulturowe i poznawcze kina 20-lecia międzywojennego pisze: „Prezentowana na ekranie rzeczywistość stwarzała więc wrażenie szalenie uproszczonej i schematycznej, niekiedy niepełnej, zawołowanej komizmem i przesiąkniętej obyczajowym stereotypem. Niemniej jednak wśród wielu tego typu obrazów można z powodzeniem odnaleźć te, w których spod filmowej fikcji i kreacji wyłaniają się autentyczne i znamienne dla tamtego czasu zjawiska, trendy, mody

¹² J. Rek, *Profesor Bolesław W. Lewicki – między filmem i literaturą*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica”, nr 9/2007, s. 334.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ E. Maj, *Źródłowe badanie dziejów Polski Ludowej: przypadek fabularnej twórczości filmowej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologia”, nr 132/2013, t. 10, s. 5–6.

¹⁷ I. Strzelewicz-Ziemiańska, *Poszukiwania formalne...* op. cit. s. 148.

i determinanty społeczno-kulturowe typowe dla specyfiki miasta rozumianego w bardzo szeroki sposób – od zagadnień urbanistycznych począwszy, na problemach społecznych skończywszy”¹⁸. Aby jednak film fabularny mógł spełnić rolę źródła historycznego, należy jak formułuje to E. Maj wziąć pod uwagę takie uwarunkowania jak: odczytanie jego kontekstu społecznego, politycznego, kulturalnego, rozpoznanie cech epoki, zaznajomienie się z dominującymi stylami artystycznymi, rozszyfrowanie intencji nadawcy i poziomu percepcji odbiorcy. Maj stwierdza: „Powinny zostać zatem spełnione fundamentalne elementy reżimu poznawczego, co oznacza, że film można uznać za źródło standardowe z wszystkimi typowymi zaletami i wadami. Mocną stroną filmu jako źródła jest nie tylko jego zawartość, ale i atrakcyjna forma przekazu”¹⁹. Istotnym elementem kształtującym wyobraźnię i estetykę widza było również aktorstwo filmowe.

Aktorstwo jako kod kulturowy

„Filmowy obraz aktora staje się znakiem, którego sens żywi się mitami danej kultury. W ten sposób powstał w filmowym organizmie układ zamknięty: reżyserzy wykorzystywali kody kulturowe związane z fenomenem aktorstwa, aktorzy zaś reanimowali fabularne stereotypy, aby je niejako zakonserwować w swych filmowych rolach. W obrębie tego zamkniętego układu wytworzył się wewnętrzny system autoodniesień. Powstał on w efekcie faworyzowania przez reżyserów filmowych stałej niemalże grupy aktorów. W poszczególnych filmach powtarzała się w lekko tylko zróżnicowanych wariantach ta sama obsada aktorska. W drugiej dekadzie dwudziestolecia międzywojennego ustalił się nawet rodzaj aktorskiego „paradygmatu” normującego obsadę ról i – w dalszej konsekwencji – scalającego różne filmy oraz upodabniającego je do siebie”²⁰. Wiktor Biegański, aktor i reżyser wśród najbardziej przydatnych a wręcz pożądanych dla ówczesnej kinematografii cech aktora filmowego wymienił: bogaty zasób rutyny aktorskiej, dobre operowanie mimiką twarzy i całej figury, zwłaszcza oczami i ustami, nieprzeciętną piękność i urodę, gibkość i zręczność ciała. Grę aktora filmowego powinny były cechować wykwintny spokój i rozwaga²¹.

Jednym z uznanych przedwojennych filmów, do których zawsze wraca się z nieskrywanym sentymentem jest komedia *Paweł i Gawel* z 1938 r., oparta na motywach bajki A. Fredry, w reżyserii Mieczysława Krawicza, do którego piosenki napisali Ludwik Starski (tekst) i Henryk Wars (muzyka), a które z czasem stały się szlagierami. Opowieść jest prosta i nieskomplikowana: Paweł (Eugeniusz Bodo) i Gawel (Adolf Dymśa) mieszkają i pracują na prowincji. Są sąsiadami i współnikami sklepu Bazar Amerykański i od czasu do czasu robią sobie kawały. Postaci w tym filmie są

¹⁸ W. Otto, *Wielkomięjskie życie...* op. cit., s. 292.

¹⁹ E. Maj, *Źródłowe badanie dziejów...* op. cit., s. 20.

²⁰ A. Madej, *Człowiek wyrzysty*, „Kwartalnik Filmowy”, nr 5/1994, s. 46.

²¹ W. Banaszekiewicz, *Polscy aktorzy filmowi o swej pracy 1911–1930*, „Kino”, nr 7/1971, s. 39–40.

zwyczajne, ale zostały postawione w niecodziennych sytuacjach. Paweł jest elegancki, szarmancki, z klasą. Gaweł, chociaż dobrze ubrany i szarmancki niekiedy do przesady wobec klientów (nadgorliwość w prezentacji niepotrzebnego żelazka i spalenie marynarki klienta) ma w sobie coś z zuchwałego cwaniaczka. Ale obaj bohaterowie, dzięki aparycji i osobistemu wdziękowi aktorów są uroczy. Więcej naturalnego szarmu ma oczywiście w tym filmie Eugeniusz Bodo, który prawdziwy talent amantki ujawnia w scenie w restauracji z Violettą-doroślą, śpiewając cudownie piosenkę *Szukałem ciebie śpiąca królowno*. W scenie w redakcji, w rozmowie z sekretarzem jest unizony, ale nie służalczy. Potrafi się gniewać (scena w wagonie, kiedy dosiada się Violetta-dziecko, sceny w hotelu na konferencji z dziennikarzami), potrafi usypiać dziecko i śpiewać piosenkę do snu (słynny szlagier *Ach, śpij kochanie*), ale potrafi i udawać zagniewanego i zdecydowanego na życiowy krok (scena, kiedy udaje przed Violettą-dzieckiem, że chce się żenić).

Postaci Gospodyni i Amelci są w zachowaniu lekko prowincjonalne (załamane rączki, usteczka „w ciup”, piskliwy głosik Amelii,), naturalnie zatroskane o swoich lokatorów, a nawet przebiegłe, ale nie natarczywe. Stefek (Tadeusz Fijewski), to prosty chłopak, jeszcze czasami dziecinny w swoich minach i zachowaniach (scena z Violettą-dzieckiem w kuchni i doprawianie cegłą i gipsem kotleta), ale pragnący dorównać mężczyznom, jak w czasie wyprawy do cygańskiego obozu, w celu pomocy Violetcie w zdobyciu miłosnego zioła, mający własne powiedzonka („owieczka kulebiakiem karmiona”), ale nie prostacki. Pełen dobroci, wdzięku i naturalnej radości.

W filmie występuje komizm dialogowy, sytuacyjny i komizm postaci, ale nie są one przerysowane, obliczone są na poczucie humoru i spostrzegawczość widzów. Zabawne są sceny w hotelowej restauracji, kiedy Bodo wkłada ubranemu we frak Dymśzy chustę kelnerską i niepostrzeżenie dopina znaczek kelnerski, co skutkuje zabawnymi sytuacjami, bowiem goście restauracji biorą go za kelnera – zamawiają potrawy, narzekają na dania, mają kłopoty z zapłatą. W tej sekwencji scenek sytuacje budują dialogi, które stają się ich pointą. Bardzo dobrze sytuacyjnie rozegrano wątek „ojca” Violetty, kiedy to zamiana pokoi i kolejne dowcipy Dymśzy stwarzają zabawne sekwencje scen *qui pro quo*.

Typową sceną skeczową jest scena kiedy Bodo i Pan z restauracji jednocześnie telefonują, obrażając się wzajemnie, nie mając pojęcia, że stoją obok siebie. Zabawnym epizodem jest zamiana nalepek na butelkach, aby pan Śledzik nie mógł napić się w czasie pracy alkoholu, widząc nalepkę oznaczającą truciznę. Ludwik Sempoliński w epizodzie podpitego Żigolaka jest bardzo zabawny. Jest także Impresario Violetty-dziecka, despotyczny furiat, który jako terapię wykorzystuje darcie kartek, w tym kontraktu dziecięcej gwiazdy.

Niewątpliwym atutem filmu są jego gwiazdy amantki: Eugeniusz Bodo i Helena Grossówna, oboje pełni uroku, wdzięku, komizmu. Ale mający w sobie ów niezaprzeczalny „magnetyzm”, owo „coś”, co nie pozwala widzowi oderwać od nich oczu. Aktorstwo rzetelne, postaci rysowane zgodnie z ich założeniami, zadania aktorskie proste, ale wykonywane precyzyjnie. I oczywiście znakomita dykcja oraz kreowanie postaci poprzez sposób mówienia. Słowem, bardzo dobre kino, które przetrwało.

Elementem historycznym jest pokazanie przedwojennego folkloru cygańskiego, jego bogactwa językowego i kultury.

Dialog inspirowany realizmem

Powojenny tragizm włoskiego życia niejako „wymusił estetykę pokazywania innych realiów” opowiadanych przez ówczesnych reżyserów historii, bowiem jak sądzili neo-realiści „każda historia rozgrywająca się w świecie nieakceptowanym przez widza mogłaby być (...) automatycznie przez widza weryfikowana”²². Iwona Strzelewicz-Ziemiańska pisze: „Dialog z odbiorcą zaczęto opierać na założeniu, że obie strony dobrze znają świat, o którym scenariusz opowiada, choć nie oznacza to, że go akceptują. Dodatkowym atutem wyprowadzenia kamery w plener, oprócz zalet, jakie przyniosło to scenografii, była możliwość pokazania autentycznych postaci – mało znanych aktorów, o których można było sądzić, że są amatorami i opowiadają własne przeżycia, ilustrując je nieprzerysowanymi teatralnie gestami. Zmienił się sposób budowania roli. Aktor grał tak, jakby był przypadkowym przechodniem i na moment zatrzymał się przed kamerą, posługując się jednocześnie nieliterackim językiem ulicy”²³.

Rzeczywistość filmowa

Aleksander Ledóchowski pisał, iż „Gdy mowa o „rzeczywistości” w filmie, myślimy nie tylko o dokumentalnym odbiciu obrazu świata, lecz także o rzeczywistości drugiego stopnia, tej inscenizowanej, tworzonej, kreowanej, będącej już czymś wtórnym i niejako nadrzędnym wobec rzeczywistości „pierwotnej” i naturalistycznie autentycznej. Ale jakkolwiek jest ta rzeczywistość i jakkolwiek jest jej związek między tym, co istnieje naprawdę, a tym, co istnieje tylko w wyobraźni artysty, przecież i ona ma swój byt fizyczny zawarty w planie filmowym”²⁴. Dzisiejsze ekipy realizatorów filmowych składają się z wielu zespołów, czasem ekip pracujących oddzielnie w różnych krajach, często mówiących różnymi językami, ale wspólnym i najbardziej uniwersalnym językiem pozostaje dla nich język filmu. Przytoczę tu za Jackiem Ostaszewskim terminy funkcjonujące w filmie i znane filmowcom na całym świecie:

Kadr – pojedynczy obraz filmowy ograniczony ramą; technicznie jego wymiary uzależnione są od rozmiarów klatek filmowych znajdujących się na taśmie filmowej i jej formaty²⁵.

²² I. Strzelewicz-Ziemiańska, *Poszukiwania formalne...* op. cit. s. 136.

²³ Ibidem.

²⁴ A. Ledóchowski, *Odczytywanie rzeczywistości*, „Kino”, nr 3/1969, s. 10.

²⁵ J. Ostaszewski, *Kadr (w:) Słownik filmu* (red.) R. Syska, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2010.

Ujęcie – odcinek taśmy filmowej z zarejestrowanym na nim obrazem, który powstał od chwili włączenia kamery do momentu jej wyłączenia²⁶.

Retrospekcja – scena lub sekwencja, która przerywa chronologiczną ciągłość głównego nurtu opowiadania, przedstawiając zdarzenia z przeszłości²⁷.

Podsumowanie

Materiał językowy filmu – tekst scenariusza, sposób mówienia jego bohaterów (aktorów lub postaci autentycznych), aktorska interpretacja tekstu literackiego, sposób czytania przez lektora komentarza spoza kadru są bogatym źródłem wiedzy o słowie żywym i pisanim. Uwidacznia nie tylko rolę słowa literackiego w obrazie filmowym jako wykreowanym dziele sztuki i rzemiośle aktorskim, stając się dla publiczności wzorcem mowy, ale jest źródłem językoznawczym i historycznym. Tłumacze tekstów będących integralną częścią filmu bardzo często zapominają, że właśnie sztuka filmowa, poprzez wykorzystywanie walorów słowa, jest obszarem przydatnym dla tłumaczeń innych tekstów literackich, list dialogowych czy komentarzy oraz znakomitym materiałem porównawczym dla badań nad językiem i mową, zmian zachodzących w ich obrębie oraz nad kondycją kulturową danego społeczeństwa. Film obrazuje również językową kondycję autorów scenariuszy, przybliża narzędzia, sposoby i style adaptacji dzieł literackich oraz ujawnia – chociaż nie bezpośrednio – stosunek scenarzysty i reżysera do materiału literackiego. Język filmu to nie jedynie język obrazu, to również słowo, mowa i treści zawarte w sposobie recenzowania dzieła filmowego – w ujęciu naukowym i popularnym. Film, co najważniejsze, uczy szacunku dla zarejestrowanych wytworów kultury przeszłości oraz dbałości o spuściznę dorobku przeszłych pokoleń.

Bibliografia

- Banaszkiewicz W., *Polscy aktorzy filmowi o swej pracy 1911–1930*, „Kino”, nr 7/1971.
 Biskupski Ł., *Cyfrowa historia kultury filmowej. „Kultura atrakcji”: antologia źródeł do badania kina i kultury popularnej na przełomie XIX i XX wieku*, „Pleograf. Kwartalnik Akademii Polskiego Filmu”, nr 2/2016.
 Citko K., *Antropologia obrazu jako myślenie hermeneutyczne w badaniach nad Filmem (w:) Film i media – przeszłość i przyszłość. Kontynuacja* (red.) A. Gwóźdź, M. Kempna-Pieniążek, IS PAN, Warszawa 2014.
 Czerwiński M., *Materia obyczajowa w filmie polskim*, „Kino”, nr 6/1966.
 Drewnowski T., *Przeminął złoty wiek*, „Kino”, nr 8/1977.

²⁶ J. Ostaszewski, *Ujęcie* (w:) *Słownik filmu* (red.) R. Syska, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2010.

²⁷ J. Ostaszewski, *Retrospekcja* (w:) *Słownik filmu* (red.) R. Syska, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2010.

- Eberhardt K., *Aktor nie gra, aktor jest*, „Kino”, nr 7/1971.
- Falk F., *Jak reżyseruję film: cele i środki*, „Kino”, nr 12/1978.
- Fiołek-Lubczyńska B., *Między literaturą a filmem – integracja i autonomia sztuk*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica”, nr 4/2001.
- Garbowski Ch., *Przestrzeń, czas i bohater*, „Kwartalnik Filmowy”, nr 24/1998.
- Gazda J., *Początek Szkoły Polskiej*, „Kwartalnik Filmowy”, nr 17/1997.
- Godzic W., *U podstaw retoryki języka filmu*, „Kino”, nr 1/1979.
- Helman A., *Adaptacja* (w:) *Słownik filmu* (red.) R. Syska, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2010.
- Helman A., *Między realizmem a stylizacją*, „Kino”, nr 12/1971.
- Helman A., *Refleksje teoretyczne: Współczesne techniki analizy filmu*, „Kino”, nr 7/1977.
- Kieślowski K., *Funkcje filmu w telewizji i kinie*, „Kino”, nr 1/1978.
- Kuleszow L.F., *Iskusstwo kino* (tł.) E. Moszoro, Moskwa 1929 (za:) W. Godzic, *Film i metafora. Pojęcie metafory w historii myśli filmowej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego”, nr 692, Uniwersytet Śląski, Katowice 1984.
- Ledóchowski A., *Odczytywanie rzeczywistości*, „Kino”, nr 3/1969.
- Ledóchowski, *Pióro i kamera*, „Kino”, nr 4/1974.
- Madej A., *Człowiek wyrazisty*, „Kwartalnik Filmowy”, nr 5/1994.
- Maj E., *Źródłowe badanie dziejów Polski Ludowej: przypadek fabularnej twórczości filmowej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologia”, nr 132/2013, t.10.
- Michałek B., *Jak rodził się styl?*, „Kino”, nr 12/1977.
- Ostaszewski J., *Kadr* (w:) *Słownik filmu* (red.) R. Syska, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2010.
- Ostaszewski J., *Retrospekcja* (w:) *Słownik filmu* (red.) R. Syska, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2010.
- Ostaszewski J., *Ujęcie* (w:) *Słownik filmu* (red.) R. Syska, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2010.
- Otto W., *Wielkomięskie życie Drugiej Rzeczypospolitej w polskim filmie fabularnym okresu międzywojennego*, „Image”, nr 21/2013, vol. XII.
- Raport o stanie kultury. Kinematografia* (red.) T. Kowalski, J. Słodowski, E. Malinowska [online] [dostęp: 15.05. 2016]. Dostępny w World Wide Web: http://kultura.gminick.megiteam.pl/download/is_www/Raport_o_stanie_kultury_kinematografia_W_kierunku_rynku_i_Europy.pdf
- Rek J., *Profesor Bolesław W. Lewicki – między filmem i literaturą*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica”, nr 9/2007.
- Różewicz S., *Sztuka filmowego rzemiosła*, „Kino”, nr 2/1978.
- Strzelewicz-Ziemiańska I., *Poszukiwania formalne w kinie lat 50. i 60. Ponadczasowe wartości estetyki neorealizmu włoskiego i francuskiej Nowej Fali*, „Dyskurs”, nr 16/2013, t.16.
- Timoszenko S., *Iskusstwo kino i montaż filma* (tł.) A. Bednarczyk, Leningrad 1926 (za:) W. Godzic, *Film i metafora. Pojęcie metafory w historii myśli filmowej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego”, nr 692, Uniwersytet Śląski, Katowice 1984.

Witek P., *Metafora źródła – czyli film w funkcji poznawczej*, „Prace Humanistyczne”, nr 1/2002.

Zanussi K., *Natura kina i TV*, „Kino”, nr 2/1978.

Streszczenie

Artykuł zarysowuje problemy związane z wyznaczeniem we współczesnej kulturze funkcji filmu, jako przydatnego narzędzia z zakresu neofilologii. Film – zarówno fabularny jak i dokumentalny – postrzegany jest przez współczesnych badaczy jako cenne źródło informacji o kulturze społeczeństwa, jej kondycji językowej oraz zmian zachodzących w obrębie wykorzystania języka w procesie komunikacji. Jest wielofunkcyjnym narzędziem także w procesie dydaktycznym z zakresu neofilologii.

Summary

Article outlines the problems associated with the appointment of contemporary culture feature film. For today's researchers is a valuable source of information about society. It can also be a multifunctional tool in the teaching process in the field of education philological.

Резюме

В статье излагаются проблемы, связанные с назначением современной культуры художественного фильма. Для современных исследователей является ценным источником информации об обществе. Может быть также многофункциональным инструментом в процессе обучения в области филологического образования.

Barbara SAPAŁA

(Olsztyn)

Na tropach trywialności, czyli co wynika z lektury przekładów dramatów Augusta von Kotzebue na język polski?

*Aut prodesse volunt aut delectare poetae,
aut simul et iucunda, et idonea dicere vitae.*
(Poeci chcą albo być pożyteczni, albo bawić,
albo jednocześnie mówić rzeczy i przyjemne,
i przydatne.)

Horacy

1. Wprowadzenie. Pojęcie literatury trywialnej w literaturoznawstwie niemieckim

W książce pt. *To piekielne kino* Wojciech Kuczok tak pisał o pornografii: „Der Begriff der Pornographie ist mit dem Fluch der undefinierbarkeit belegt [...] er ist ein legislatives Trojanisches Pferd, ein wissenschaftlicher Turm von Babel. [...] Dass immer wieder Versuche unternommen werden, diesen Begriff zu definieren, zeugt nur von der Attraktivität dieses Problems für den humanistischen Gedanken“¹. Wyjąwszy kontekst legislacyjny słowa te można by tak samo odnieść do funkcjonującego w literaturoznawstwie niemieckim pojęcia literatury trywialnej. Zresztą oba te terminy wcale nie są od siebie tak odległe – wszak w niemieckojęzycznym kręgu kulturowym literatura pornograficzna zaliczana jest właśnie do literatury trywialnej².

¹ W. Kuczok, *To piekielne kino*, Warszawa 2006, s. 23

² Por. np.: Z. Skreb, *Trivalliteratur*, w: Z. Skreb/U. Baur, *Erzählgattungen der Trivalliteratur*, Innsbruck 1984

Samo pojęcie sprawia naukowcom niemało kłopotów. Symptomatycznym wydaje się fakt, że termin ten nie występuje w żadnej innej rzeczywistości naukowej. W wydanym przez wrocławskiego polonistę Tadeusza Żabskiego *Słowniku literatury popularnej* literaturę trywialną odnajdziemy w następującym zestawieniu: „Literatura popularna, engl. popular literature, fr. litterature populaire, deutsch Trivialliteratur und Unterhaltungsliteratur”³.

Definicja polskiego ekwiwalentu funkcyjnego „literatura popularna“ wydaje się zresztą sprawiać literaturoznawcom podobne problemy. We wspomnianym leksykonie literatura popularna przedstawiona jest w opozycji do literatury wysokoartystycznej⁴. Już na pierwszy rzut oka zwraca uwagę nieadekwatność takiego przeciwstawienia obu pojęć. W przypadku literatury wysokoartystycznej chodzi o kategorie jednoznacznie wartościującą estetycznie. Natomiast termin literatury popularnej raczej nie zawiera elementu wartościowania estetycznego, mówi nam natomiast wiele o stopniu rozpowszechnienia dzieł zaliczanych do tej kategorii i oznacza po prostu literaturę mającą licznych odbiorców. Ustawienie obu pojęć w opozycji implikuje jednak niski poziom artystyczny literatury popularnej, która to właśnie dzięki temu ma być łatwiejsza w odbiorze, bardziej dostępna dla szerokich mas czytelników, co znowu związane jest z zamiarem autorów, których głównym celem jest dostarczenie odbiorcom rozrywki. Czy nie prościej i logiczniej byłoby więc mówić o literaturze „niskoartystycznej”? Zwraca uwagę fakt, że literaturoznawcy unikają jednak takiej dosłowności pojęciowej. Przyczyna wydaje się być oczywista. Literatura popularna nie zawsze reprezentuje jednoznacznie niski poziom artystyczny, choćby dlatego, że zbyt szeroka jest paleta zaliczanych do tej kategorii dzieł, których postrzeganie i ocena – poza aspektami subiektywnymi – dodatkowo zmienia się wraz z wpływem czasu i zmieniającą się modą oraz kryteriami sztuki. Ponadto literatura wysokoartystyczna także może przecież dostarczać rozrywki, a nawet osiągnąć stopień rozpowszechnienia, który pozwoliłby zaliczyć ją do literatury masowej. Wobec naszkicowanych powyżej podstawowych trudności w sformułowaniu jednoznacznej i opartej o stałe kryteria definicji literatury popularnej należy postawić pytanie, czy droga, którą uparcie od lat podążają teoretycy literatury nie prowadzi donikąd? Do podobnego wniosku doszła chyba Magdalena Lachman, która swoją wydaną w 2004 r. książkę zatytułowała *Gry z „tandeta” w prozie polskiej po 1989 roku*. „*Tandeta*” – zgodnie z tym, co proponuje autorka, powinna być rozumiana jako pojęcie nadrzędne, jako obszerna formuła. Jak podkreśla autorka, zastosowany przez nią cudzysłów ma dwójakie znaczenie – po pierwsze ma on podkreślić konwencjonalność użytego określenia, po drugie zaś pozwolić uzyskać semantyczną neutralność terminu, tzn. uwolnić go od funkcji wartościującej⁵.

³ T. Żabski (red.), *Słownik literatury popularnej*, Wrocław 2006, s. 310.

⁴ T. Żabski, *Słownik literatury...*, op. cit., s. 310.

⁵ Por.: M. Lachman, *Gry z „tandeta” w prozie polskiej po 1989 roku*, Kraków 2004, s. 14–15. Pozycja M. Lachmann jest niezwykle wartościowa również ze względu na zawartą w niej bardzo obszerną bibliografię.

Na krytyczną rewizję zasługuje także uznanie niemieckiego pojęcia literatury trywialnej za ekwiwalent funkcjonalny literatury popularnej. Na potencjalny problem wskazuje już przytoczenie przez Żabskiego dwóch terminów: literatury trywialnej i *Unterhaltungsliteratur* (literatury rozrywkowej). Tymczasem w literaturoznawstwie niemieckim rzecz przedstawia się w sposób jeszcze bardziej skomplikowany. Podane przez Żabskiego pojęcia należałoby uzupełnić o kolejne: *literarischer Kitsch* (kicz literacki), *Schundliteratur* (szmira, tandeta literacka), *Massenliteratur* (literatura masowa) i in.⁶ Trzeba przy tym dodać, że terminy te – wszystkie obarczone przekleństwem niedookreśloności – albo traktowane są jak synonimy i stosowane zamiennie, albo w oparciu o subiektywne odczucia ustawiane na różnych stopniach hierarchii wartości tekstów literackich⁷.

Literaturoznawcy w różnych okresach podejmowali jednak także i próby przeciwnie, starając się w oparciu o różne kryteria zdefiniować literaturę trywialną jako subkategorię literatury rozrywkowej (*Unterhaltungsliteratur*) w odróżnieniu od kiczu literackiego czy szmiry, literackiej tandety (*Schundliteratur*). W tym miejscu trzeba przede wszystkim wspomnieć o Martinie Greinerze i jego wydanej pośmiertnie w 1964 r. niepozornie wyglądającej książeczce pt.: *Die Entstehung der modernen Unterhaltungsliteratur. Studien zum Trivialroman des 18. Jahrhunderts*⁸. Opracowanie to w mojej opinii do dziś nie ma sobie równych jeśli chodzi o jasność wywodu i odwagę w formułowaniu wniosków. Chcąc zrozumieć istotę literatury trywialnej i określić etapy jej rozwoju Greiner sięga do początków masowego rozpowszechniania tekstów literackich. Analizuje utwory S. La Roche, Ch. F. Gellerta, Th. G. Hippa, A. Lafontaine, A. von Kotzebue, Chr. A. Vulpiusa a także samego Schillera. Mimo konkretnych odniesień tekstualnych próba definiowania powieści trywialnej (czy też dramatu trywialnego) jako oddzielnego gatunku zakończyła się fiaskiem. Greiner istotę literatury trywialnej uchwycił niejako intuicyjnie – jej granice nadal pozostały nieostre, kryteria niemożliwe do skonkretyzowania. Nie powiodła się próba wyłuskania cech charakterystycznych, które pozwoliłyby na zidentyfikowanie tekstów należących do tej kategorii literackiej. Ale też nie było to jedynym celem: „o wiele bardziej chodziło o to, aby zrozumieć i przyznać, że między literaturą wysoką a niską istnieje ścisły i niezbędny do ich funkcjonowania związek”⁹, pisał Greiner. Po przedwczesnej śmierci badacza, myśl tę podjęli inni literaturoznawcy. Uwolnieni przez Greinera z obowiązku oceny dzieła jako całości i podążania w badaniu trywialności

⁶ Symptomatycznym jest, że pojęcie „literatury trywialnej” wprowadziła do literaturoznawstwa w roku 1923 Marianne Thalmann, stosując je jako termin zbiorowy dla powieści grozy, powieści rycerskich i przygodowych, por.: M. Thalmann, *Der Trivialroman des achtzehnten Jahrhunderts und der romantische Roman. Ein Beitrag zur Geschichte der Geheimbundmythik*, Berlin 1923.

⁷ Por.: H. Bausinger, *Wege zur Erforschung der Trivialliteratur*, in: O. Burger (red.), *Studien zur Trivialliteratur*, Frankfurt 1968, s. 1–33.

⁸ M. Greiner, *Die Entstehung der modernen Unterhaltungsliteratur. Studien zum Trivialroman des 18. Jahrhunderts*, Rheinbeck bei Hamburg, 1964.

⁹ *Ibidem*, s. 19.

tropem kategorii literackich mogli oni wziąć na warsztat również utwory takich autorów, których choćby luźne łączenie z literaturą trywialną wydawać by się mogło deptaniem świętości. Analizie poddano m.in. dzieła Schillera, Goethego, Theodora Fontanego¹⁰ czy Augusta Lafontaine'go¹¹. Myśl Greinera odnajdujemy również w literaturoznawstwie polskim, w badaniach nad literaturą popularną, a zwłaszcza nad kiczem. Andrzej Banach, pracujący nad kiczem w latach sześćdziesiątych XX w., tak konkluduje: „Kicz nie jest przeciwieństwem sztuki wielkiej czy małej, lecz jej elementem. Składnikiem nieomal koniecznym”¹². Podobnie widzą to współcześni badacze P. Tracz czy M. Hendrykowski¹³.

W latach siedemdziesiątych, równoległe do powyżej opisanych badań, podjęto także próbę opisanie literatury trywialnej z punktu widzenia socjologii literatury. I tak np. wynik przeprowadzonej przez Doris Maurer analizy ponad 40 dramatów cieszącego się przez wiele dekad ogromną popularnością osiemnastowiecznego autora Augusta von Kotzebue i licznie przybywającej na inscenizacje jego dzieł publiczności ogranicza się do sformułowania tezy o „ahistorycznej potrzebie rozrywki”¹⁴. Badaczka niezbitnie dowiodła jednak, że literatura trywialna nie była, jak powszechnie zakładano, domeną niższych klas społecznych. Grupa odbiorców była bardzo zróżnicowana – spektakle oparte na jego dramatach przyciągały przedstawicieli całego społeczeństwa, także intelektualistów. Badania te pozwoliły obalić pewien mit, ale nie przybliżyły nas w istotny sposób do istoty literatury trywialnej.

Przedstawione powyżej rozważania nad funkcjonującym tylko w niemieckim obszarze kulturowym pojęciem literatury trywialnej i pobieżny przegląd prób naukowego ujęcia tego fenomenu literackiego mają siłą rzeczy charakter ramowy. Tytułem wprowadzenia wskazałam jedynie na najważniejsze fazy i zmieniające się paradygmaty badań nad literaturą trywialną. Poza pracami Greinera i kontynuatorów jego myśli wszystkie one, niezależnie od dyscypliny naukowej, w której miały swoje umocowanie, oparte były i są na założeniu istnienia oddzielnego typu – gatunku literatury. W poniższym tekście chciałabym zaproponować odmienną, choć nawiązującą do badań z lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku koncepcję ujęcia tego problemu. U jej podstaw leży analiza polskich tłumaczeń przywoływanego już Augusta Kotzebue'ego, autora uważanego powszechnie za modelowego przedstawiciela literatury trywialnej.

¹⁰ Por.: P. Demetz, *Theodor Fontane als Unterhaltungsautor*, w: A. Rücktäschel, H.D. Zimmermann, *Trivialliteratur*, UTB nr. 637, 1976, s. 190–204.

¹¹ Por.: D. Nauman, *Das Werk August Lafontaines und das Problem der Trivialität*, in: O. Burger (red.), *Studien zur...*, op. cit., s. 82–100.

¹² Por. np. A. Banach, *O kiczu*, Kraków 1968, s. 16.

¹³ Por.: P. Tracz, *Odbiorca w krainie kiczu*, „Ha!art”, 2000, nr 1, s. 118 i M. Hendrykowski, *Kłopoty z kiczem filmowym*, w: G. Stachówna (red.), *Niedyskretny urok kiczu. Problemy filmowej kultury popularnej*, Kraków 1997, s. 10–22.

¹⁴ D. Maurer, *August von Kotzebue. Ursachen seines Erfolgs: konstante Elemente der unterhaltenden Dramatik*, Bonn 1979, s. 244.

2. Literatura trywialna versus literatura trywializująca. Trywializacja w służbie ideologii?

Jak już wspomniałam, wielką zasługą Greinera był fakt, iż umożliwił on badaczom literatury trywialnej ucieczkę z pułapki, jaką było rozumienie jej jako odrębnego typu, odmiennej kategorii literatury. Badacz wskazał na liczne elementy trywialne w dziełach autorów powszechnie zaliczanych do przedstawicieli literatury wysokoartystycznej. Przy próbie zmierzenia się z tematem, nie w odniesieniu do całości dzieła, lecz do jego mniejszych czy większych fragmentów bądź elementów, nasuwa się pytanie, w jakim stopniu takie trywialne elementy obecne w dziełach np. klasyków są dziełem przypadku, a na ile efektem zamierzonym. Takie podejście pozwala rozróżnić rzecz ‘trywialną’ od ‘strywializowanej’. Trywialność oznaczałaby raczej to, co stało się trywialnym, czy też jest jako takie odczuwane przez odbiorcę tekstu bez zamiaru autora. W tym sensie pojęcie to miałoby jednoznacznie negatywną konotację, a to, co trywialne, musiałoby być traktowane jako ‘wypadek przy pracy’. Za przykład mogą tu posłużyć dzieła takich wybitnych autorów jak Theodor Fontane czy Friedrich Schiller, u którego można wręcz mówić o skłonności do trywialności¹⁵. Goethe natomiast sporadycznie sięgał do trywializacji jako środka stylistycznego czy metody stylistycznej – świadomie trywializując podejmował on z czytelnikiem grę intelektualną.

W takim ujęciu Augusta Kotzebue’go, najbardziej popularnego osiemnastowiecznego dramaturga niemieckiego, należałoby raczej uznać nie za twórcę literatury trywialnej lecz za autora trywializującego, który z pełną świadomością za pomocą sprytnie zastosowanych, dość banalnych środków uznawanych za stałe elementy literatury rozrywkowej, manipuluje odbiorcami swoich tekstów. Wydaje się wątpliwym, żeby strategia ta służyć miała jedynie czystej rozrywce. Przypomnijmy, że to właśnie Kotzebue był celem niezwykle ostrej krytyki ze strony współczesnych mu klasyków, wśród których prym wiedli Goethe i zorientowany na wychowanie estetyczne Schiller. Z zajądłości atakowali oni Kotzebue’go, zarzucając mu zwłaszcza niemoralność jego tekstów i ich zgubny wpływ na społeczeństwo¹⁶. August Wilhelm Schlegel nazwał go wręcz „czystym symptomem choroby”¹⁷. Tym, co tak irytowało drżących o wyczucie estetyczne ogółu krytyków, była sprawna i przekonująca, uwodzająca wręcz odbiorców forma przekazu, którą tak doskonale opanowali wykpiwani przez nich pisarze literatury niskiej. Byli oni świadomi wielkiej mocy sprawczej takiej formy pisarstwa. Schiller stwierdził wręcz, że „byłoby to z niemałym zyskiem dla prawdy, gdyby lepsi pisarze zniżyli się do podglądnięcia u tych gorszych chwytów artystycznych, dzięki którym

¹⁵ Por.: F. Stock, *Kotzebue im literarischen Leben der Goethezeit*, Bertelsmann Universitätsverlag, Düsseldorf 1971, s. 66–73; O. Walzel, *Deutsche Dichtung von Gottsched bis zur Gegenwart I*, Potsdam 1927, s. 277.

¹⁶ Por.: J. Schulte-Sasse, *Die Kritik an der Trivialliteratur seit der Aufklärung*, München 1971, zwłaszcza s. 52–61.

¹⁷ Cyt. za P. Kaeding, *August von Kotzebue. Auch ein deutsches Dichterleben*, Berlin 1987, s. 112.

zdobywają oni czytelników, i użyli ich w służbie dobrej sprawy”¹⁸. Stosowana przez Kotzebue strategia nie służyła więc, jak sądzili niektórzy badacze¹⁹, jedynie taniej rozrywce, lecz stała w służbie przekazu, ideologii, która określana przez współczesnych mu krytyków mianem amoralności, z dzisiejszego punktu widzenia nosi raczej znamiona drobnomieszczańskiej ideologii oświeceniowej²⁰.

Rozważania te pozwalają na sformułowanie ostrożnej tezy dotyczącej fenomenu trywialności. Czy możliwym jest, aby istotą literatury trywialnej (w znaczeniu: trywializowanej) był uproszczony przekaz ideologiczny oparty o schematyczne, stałe elementy rozrywki²¹? Być może to w tym aspekcie należy upatrywać cechy odróżniającej ją od innych form literatury rozrywkowej czy masowej. Koncepcja ta nawiązuje do wyników badań prowadzonych przez Christę Bürger nad strategiami wykorzystania języka w tekstach trywialnych²². W ramach powyższego opracowania niemożliwa jest dogłębna analiza utworów Augusta Kotzebue’go, związków pomiędzy treścią a strukturą tekstów, ich budową, prowadzeniem postaci i środkami językowymi. Warto jednak w tym kontekście przyjrzeć się przeprowadzonej przez Ewę Jurczyk analizie tłumaczeń niemieckich dramatów mieszczańskich, w tym utworów tego czołowego przedstawiciela literatury trywialnej, na język polski na tle ich recepcji na przełomie XVIII i XIX w.²³.

3. Kotzebue na polskich scenach teatralnych. Ideologiczny potencjał tekstów trywialnych

W roku 1791 Kotzebue po raz pierwszy zaistniał na deskach Teatru Narodowego w Warszawie. Stało się tak za przyczyną ówczesnego dyrektora sceny, Wojciecha

¹⁸ „Kein geringer Gewinn wäre es für die Wahrheit, wenn bessere Schriftsteller sich herablassen möchten, den schlechten die Kunstgriffe abzusehen, wodurch sie Leser erwerben, und zum Vorteil der guten Sache davon Gebrauch zu machen“ (F. Schiller, *Sämtliche Werke*, Säkular-Ausgabe, red. E. von der Hellen, Stuttgart/Berlin 1904, t. XIII, s. 284. cyt. za: F. Stock, Kotzebue..., op. cit. s. 66, w tłumaczeniu autorki).

¹⁹ Por. np.: A. Gebhardt, *August von Kotzebue. Theatergenie zur Goethezeit*, Marburg 2003, s. 134–135.

²⁰ Podobnie myślał o literaturze trywialnej jeden z jej teoretyków Hans Schwerte, por.: H. Schwerte, *Ganghofers Gesundheit – Ein Versuch über sendungsbewußte Trivilliteratur*, in: O. Burger (red.), *Studien zur...*, op. cit. s. 154–208. Odnośnie Augusta Kotzebue, por.: J. Meyer, *Verehrt, verdammt, vergessen. August von Kotzebue. Werk und Wirkung*, Frankfurt am Main 2005.

²¹ W nieco innym znaczeniu o trywialności jako strategii literackiej będąca wyrazem ideologii pisze M. Lachmann, *Gry z „tandetą”...*, op. cit., rozdział trzeci: *Popsuta literatura jako strategia*, s. 134–193.

²² Ch. Bürger, *Textanalyse als Ideologiekritik. Zur Rezeption zeitgenössischer Unterhaltungsliteratur*, Frankfurt am Main 1973. Por. także O.F. Best, *Der weinende Leser. Kitsch als Tröstung, Droge und teuflische Versuchung*, Fischer Taschenbuch Verlag 1985.

²³ E. Jurczyk, *Das deutsche bürgerliche Drama auf den polnischen Bühnen um die Wende des 18. Zum 19. Jahrhundert*, Katowice 2002.

Bogusławskiego, który wobec rosnącej konkurencji na rynku teatralnym²⁴ musiał podjąć próby ratowania teatru poprzez uatrakcyjnienie repertuaru. I to właśnie sztuki Augusta Kotzebue'go musiały mu się wydać właściwym kompromisem pomiędzy własnymi pomysłami, a oczekiwaniami władz okupacyjnych i publiczności. Sytuacja polityczno-społeczna oraz zmiany na rynku teatralnym pozwalają domyślać się, dlaczego Bogusławski sięgnął po utwory Kotzebue'go. Zastanawia tylko fakt, dlaczego to właśnie jego dzieła, a nie sztuki Ifflanda, Brühla, Zieglera, Schroedera, czy innego popularnego wówczas autora dramatów stały się stałym elementem polskiej sceny teatralnej w czasie rozbiorów²⁵. W przypadku przekładów, które odegrały olbrzymią rolę w europejskim życiu literackim XVIII w.²⁶ istotne było nie tylko to, co tłumaczono, ale przede wszystkim z jakimi intencjami przekładano konkretnych autorów i w jakich konstelacjach przekłady owe funkcjonowały w życiu literackim i społecznym krajów docelowych.

Dramaty niemieckie włączane były do repertuaru Teatru Narodowego stopniowo i z pewną ostrożnością. Powody były dwa. Po pierwsze publiczność polska była przyzwyczajona raczej do estetyki francuskiej i miała trudności z otwarciem się na nowości. Po drugie zaś w obliczu rozbiorów państwa polskiego w społeczeństwie wyczuwalnie wzrosło zapotrzebowanie na sztuki polskich autorów i takie, które umocowane byłyby w polskiej rzeczywistości i – choćby pośrednio i w zawołany sposób – poruszałyby aktualne 'polskie tematy'. Czekano na dramaty, w których obecna byłaby miłość do utraconej ojczyzny i nadzieja na jej odzyskanie. Z upływem lat potrzeba ta stawała się coraz silniejsza, jakby na przekór cenzurze. Wzmacniały ją jeszcze nieszczęśliwe zakończenia kolejnych powstań: listopadowego w 1931 i styczniowego w 1863 roku. Teatr miał do spełnienia misję, która nie polegała tylko na zapewnieniu widzowi strawy duchowej, lecz także na kultywowaniu zagrożonej polskiej mowy i polskiego dziedzictwa kulturowego. W rzeczywistości jednak scena polska pod koniec XVIII w. nie dysponowała dostateczną ilością oryginalnie polskich tekstów, które z jednej strony oferowałyby rozrywkę, z drugiej zaś spełniałyby misję patriotyczną. W sytuacji rosnącej konkurencji na rynku teatralnym i przy braku odpowiednich polskich utworów scenicznych, posiłkowano się tłumaczeniami zagranicznych autorów. Te dwa czynniki tłumaczą prawdziwą powódź niekiedy bardzo wolnych przekładów, przez ich autorów określanych nierzadko jako „wolne naśladowanie”²⁷.

²⁴ Por.: E. Szwanckowki: *Teatr Warszawy 1765–1918*, Warszawa 1979, s. 7–10.

²⁵ Por.: M. Ingot, *Repertuar teatrów warszawskich w świetle raportu carskiej cenzury z 1843 roku*, w: *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej* 71/3, 1980, s. 219–251.

²⁶ Por.: A.P. Frank/H. Turk (red.), *Die literarische Übersetzung in Deutschland. Studien zu ihrer Kulturgeschichte in der Neuzeit*, Berlin 2004; R. Tgahrt (red.), *Weltliteratur. Die Lust am Übersetzen im Jahrhundert Goethes. Ausstellung des Deutschen Literaturarchivs im Schiller-Nationalmuseum Marbach am Neckar*, Marbach 1982.

²⁷ Por. np.: *Wybór dzieł dramatycznych A. Kotzebue*. Wolne naśladowanie z niemieckiego przez Stanisława Platę, 1826.

Dużą inwencję własną tłumaczy widać już na płaszczyźnie tytułów i podtytułów przekładów. I tak np. *Der Wildfang* A. Kotzebue w polskim tłumaczeniu Tadeusza Hiżdeva z roku 1803 brzmi następująco: *Trzpiot. Komedya w trzech aktach. Przystosowana do zwyczajów krajowych*. Czasami zmiany szły dalej i dotyczyły formy utworu, jak w przypadku także przełożonej przez Hiżdeva sztuki *Das Dorf im Gebirge*, która w wersji polskiej nosi taki oto tytuł: *Powrót Polaków z niewoli w roku 1797: Opera w dwóch aktach przez Tadeusza Hiżdeva z drammy „Wieś w górach” przeistoczona*. Kazimierz Brodziński zaś, biorąc na warsztat komedię Augusta Kotzebue pt. *Freimaurer*, przełożył ją wierszem²⁸.

Jak wykazała Ewa Jurczyk, zmiany w analizowanych przez nią polskich tłumaczeniach niemieckich dramatów mieszczańskich w porównaniu z oryginałami dotyczą przede wszystkim czasu i miejsca akcji, grupy postaci, ich konstelacji i prowadzenia. Przy czym zmiany te dotyczą najczęściej wszystkich tych kategorii naraz. Celem Ewy Jurczyk było zbadanie, „w jakim stopniu przeszłość i terażniejszość Polski oraz polska mentalność wpływała na przyjęcie niemieckich dramatów mieszczańskich i jakich zmian trzeba było dokonać, aby sztuki te stały się akceptowalne dla polskiego widza, a także czy na podstawie zmienionych tekstów można zrekonstruować odbiorcę i realia, w jakich żył”²⁹. W kontekście wcześniejszych założeń dotyczących istoty literatury trywialnej należałoby jednak postawić pytanie: **jakie aspekty dramatów Augusta Kotzebue powodowały, że pozwalały się one wyjątkowo dobrze zaadaptować do opisanych wcześniej polskich realiów?** Jakie cechy predestynowały je do takiego opracowania, aby z jednej strony dostarczały polskiej publiczności rozrywki, z drugiej zaś spełniały patriotyczną misję i służyły przekazaniu zawołowanych treści narodowych. Co ciekawe, widzowie często nie dostrzegali faktu, że oglądany spektakl oparty jest o przekład i wyrażali zachwyt „narodowym duchem” przedstawienia.

Bogusławski, jak już wspomniałam, od początku dążył do zaangażowania polskiej sceny narodowej w aktualne wydarzenia historyczno-polityczne, do uczynienia z niej zwierciadła polskiego losu. Chętnie wystawiał sztuki mówiące o bolączkach Polaków, ale na podstawie wydarzeń rozgrywających się poza Polską, tak aby nie drażnić i nie prowokować czujnych władz okupacyjnych. Właściwy sens sztuki widzowie odczytywali interpretując jej treści alegorycznie, alegoria stanowiła w tym okresie niejako szyfr, którym porozumiewali się twórcy i odbiorcy spektakli granych na polskiej scenie narodowej³⁰. Wydaje się, że doskonale nadawały się do tego zwłaszcza ‘egzotyczne’ dramaty Augusta Kotzebue. W obliczu sytuacji politycznej w Polsce każdy widz w bohaterach jego sztuk – Europejczykach i Indianach – rozpoznawał narody

²⁸ Por.: K. Brodziński, *Wolny Mularz. Komedya w Jednym akcie pana Kotzebue*, Warszawa 1819.

²⁹ „[...] inwiefern die polnische Vergangenheit, Gegenwart und Mentalität die Aufnahme der deutschen bürgerlichen Dramen geprägt hatte, was geändert werden musste, um diese Stücke für den polnischen Zuschauer akzeptabel zu gestalten und ob aus der geänderten Textvorgabe der Empfänger und die Realität, in der er lebte, rekonstruierbar sind“ E. Jurczyk, *Das deutsche...*, op. cit., s. 11.

³⁰ Por.: Z. Raszewski, *Bogusławski*, Warszawa 1972, s. 223–224.

wykorzystujące swoją przewagę i narody uciśnione. Posługiwanie się taką metaforą nie tylko podnosiło wartość przekazu, bo uzupełniało go o element rozrywkowy³¹, ale też było bezpieczniejsze, ponieważ „ten, kto pokazywał na scenie problemy Polski, musiał liczyć się z konsekwencjami. Kto jednak pokazywał Europejczyków i Indian, mógł łatwo wykazać, że nie miał najmniejszego zamiaru mieszania się w sprawy polityczne”³². Najwyraźniej Bogusławski odkrył w Kotzebue autora, którego sztuki doskonale nadają się na takie alegoryczne spektakle. Jesienią 1793 r. wystawił następujące dramaty: *Pustelnik na wyspie Formentera, czyli wspaniały rozbójnik (Der Eremit auf Formentera)*, *Papuga czyli miłość synowska (Der Papagoy)* – w tłumaczeniu samego Bogusławskiego oraz *Indianie w Anglii (Die Indianer in England)* i *Dziecko miłości (Das Kind der Liebe)*, oba w przekładzie księdza Józefa Meiera³³. Zwłaszcza w tych sztukach, w zderzeniu dwóch światów i dwóch kultur, przede wszystkim jednak w sytuacji, w której to silniejszy narzuca swe prawa słabszemu dostrzegali Polacy wiele analogii do własnej sytuacji. Polacy nie znali niewolnictwa, doskonale jednak potrafili zrozumieć położenie uciśnionych. Naturalną konsekwencją było przeniesienie ich sytuacji na własny los pod zaborami. Dlatego też niejedna, odrzucona przez zachodnioeuropejską krytykę, łzawa sztuka bez głębszej motywacji na polskiej scenie otrzymała rangę dramatu politycznego³⁴. Bogusławski po obejrzeniu dramatu *Beniowski* A. Kotzebue’go na scenie teatru Truskolaskich w Warszawie w r. 1798 wspominał: „Uniesienia publiczności na każde słowo tyżące się losu Polaków mamły mnie słodkim mniemaniem, że się jeszcze pod dawnym znajduje rżdem”³⁵.

Efekt taki udawało się osiągnąć nie tylko dzięki „dramatom egzotycznym”. Alegoryczne interpretacje możliwe były także w przypadku pozornie niewinnych komedii, w których autorzy tłumaczeń dokonywali czasem niewielkich, ale istotnych dla „unarodowienia” zmian. Za przykład posłuży wspomniana już wcześniej komedia *Trzpiot*. Jej akcja rozgrywa się w zajeździe, w którym zatrzymała się pewna dojrzała już pani Koczkodańska (w oryginale pani Brumbach) w towarzystwie swojej szesnastoletniej córki Róży (w oryginale Nantchen) i jej pokojówki Lizy. Wśród gości znajduje się także Graf Friedrich Pustkow (w oryginale Baron Wellinghorst) i jego ochmistrz Szczęśny (w oryginale pan Felix). Młody szlachcic zakochuje się w Róży, jednak jej matka sady, że obiektem jego starań jest ona sama. Ponieważ próby porozmawiania z Różą sam na sam nie powiodły się, graf uprowadził dziewczynę do pokoju ochmistrza. Za jego radą, młody człowiek rzuca się do nóg matce Róży, po-

³¹ Dramaty i komedie egzotyczne wymagały wspaniałych, oszalamiających wręcz dekoracji, które w dodatku musiały być wciąż zmieniane, przez co „sprawiały wrażenie uczestnictwa w wędrówce przez świat i historię”, T. Sivert (red.), *Teatr polski od schyłku XVIII wieku do roku 1863*, t. II, Warszawa 1993, s. 77.

³² S. Dąbrowski, *Aktorowie w podróży*, Warszawa 1969, s. 22.

³³ J. Kasprzyk, *Dramat niemiecki w opinii krytycznoliterackiej oświecenia stanisławowskiego*, w: *Acta Universitatis Nicolai Copernicus*, Filologia Polska, t. XXXVII, Toruń 1992, s. 5–17, tu s. 12–15.

³⁴ Por.: E. Jurczyk, *Das deutsche...* op. cit, s. 26.

³⁵ Cyt. za T. Sivert, *Teatr polski...*, op. cit. s. 99.

nieważ jednak ta nie chce mu przebaczyć, ochmistrz proponuje, że sam spróbuje ją udobruchać. W trakcie konfrontacji okazuje się, że matka jest żoną, a Róża córką ochmistrza. Ten mocą ojcowskiego słowa wyraża zgodę na ślub zakochanych ludzi, sam jednak decyduje się pozostać nadal w separacji od żony.

Polska wersja językowa różni się od niemieckiego oryginału w kilku punktach. Poza oczywistym dostosowaniem do polskiej rzeczywistości nazwisk bohaterów komedii, pierwsza istotna zmiana dotyczy czasu akcji. W oryginale wskazówkę odnajdujemy w następującym zdaniu: „czy nie mówiła Pani, że jej małżonek zginął w trakcie wojny siedmioletniej?”³⁶. W polskim przekładzie czytamy: „Alboż mi Pani nie powiadałaś, że jej powrotny mąż zginął jeszcze w czasie Barskiej Konfederacji?”³⁷. Zmiana ta miała nie tylko umiejscowić dramat w polskiej historii – wskazując na konfederację barską tłumacz przypominał pośrednio o rozbiorach Polski, którym konfederacja nie potrafiła zapobiec. Autor przekładu zmienił także nieco, a właściwie doprecyzował jedną z postaci. Chodzi o występującego w oryginale inwalidę wojennego Molka, który w wersji polskiej stał się „Inwalidą Pruskim o jednym szczudle”. Jego podkreślona w tłumaczeniu poprzez niedostateczne opanowanie języka polskiego pruskość w połączeniu z brakiem manier w kontaktach z kobietami oraz jego skłonnością do dosłownego rozumienia i natychmiastowego wypełniania wszelkich rozkazów uczyniły z niego w wersji Hiżdeva – zapewne ku ucieście publiczności – karykaturę pruskiego żołnierza i mężczyzny.

Pomijając odniesienia historyczno-polityczne, w komedii Augusta Kotzebue poruszone są problemy wspólne dla polskiego i niemieckiego społeczeństwa, takie jak rozwód, metody wychowywania dorastających panien, czy próżność kobiet z towarzysztwa. W tym obszarze tematycznym tłumacz nie wprowadził żadnych zasadniczych zmian, dostosował jednak niektóre elementy do polskiej obyczajowości uwzględniając np. obowiązujące w Polsce formy zwracania się, czy obowiązujący w Polsce szarmancki sposób traktowania kobiet przez mężczyzn. Objął też w pewnym stopniu ‘ochroną’ cieszącą się w społeczeństwie polskim wyjątkowym szacunkiem postać matki.

W kontekście zmian adaptujących sztukę do polskiej rzeczywistości kulturowej warto wskazać na jeszcze jeden element. W oryginale pani Brumbach wypowiada następujące słowa: „Ha! Ha! Dziecko oddać mężczyźnie! My nie oddajemy naszych panien tak, jak Rosjanie swoich chłopców!”³⁸ W polskiej wersji zdanie to brzmi następująco: „Ha! Ha! Ha! Dziecko za mąż wydać! My nie Żydzi, abyśmy tak wczesnie zamaż nasze dzieci wydawali!”³⁹. Ironiczne, prześmiewcze uwagi w stosunku do

³⁶ A. Kotzebue, *Der Wildfang*, in: *August von Kotzebues sämtliche dramatische Werke*, t. 2, Lipsk 1828, akt I, scena 7, cyt. za E. Jurczyk, *Das deutsche...*, op. cit., s. 30.

³⁷ A. Kotzebue, *Trzpiot*, Lwów 1800 (rękopis, sygn. BTLw 735, akt I, scena 7,, cyt. za E. Jurczyk, *Das deutsche...*, op. cit., s. 30.

³⁸ „Ha! Ha! Das Kind einem Mann! Wir verheirathen unsere Mädchen nicht, wie die Russen ihre Knaben“ A. Kotzebue, *Der Wildfang*, in: *August von Kotzebues sämtliche dramatische Werke*, t. 2, Lipsk 1828, akt I, scena 6, cyt. za E. Jurczyk, *Das deutsche...*, op. cit., s. 36.

³⁹ A. Kotzebue, *Trzpiot*, Lwów 1800 (rękopis, sygn. BTLw 735, akt I, scena 6,, cyt. za E. Jurczyk, *Das deutsche...*, op. cit., s. 36.

Rosjan i kultury zaborcy były nie do pomyślenia. Miejsce Rosjanina zajął więc Żyd, aby nie dawać powodów do podejrzeń i ingerencji rosyjskich urzędników w repertuar teatru. To, co w punkcie tym jest jednak najbardziej istotne, to fakt, że autor przekładu szukając wyjścia z sytuacji zastąpił po prostu jeden stereotyp innym, ‘dostosowanym do zwyczajów krajowych’.

Dramaty Augusta Kotzebue odniosły na polskich scenach pod koniec dziewiętnastego wieku niewątpliwy sukces. Świadczy o tym nie tylko fakt, że reklamując kolejne sztuki, zwykle powoływano się na doskonałe przyjęcie poprzedniej. Wyraźnie mówią o tym także rozproszone w literaturze informacje na temat repertuaru polskich teatrów. Sztuki Kotzebue’go były ich stałym elementem jeszcze w drugiej połowie dziewiętnastego wieku⁴⁰. W specyficznych warunkach historyczno-politycznych i wobec ukierunkowanych nie tylko na rozrywkę, lecz przede wszystkim na przekaz patriotyczny potrzeb polskiej publiczności sukces jego dramatów możliwy był dzięki zmianom, jakich dokonywali w tekstach tłumacze. Trzeba jednak przyznać, że utwory Kotzebue’go były ku temu niejako predestynowane. Jak stwierdza Barbara Lasocka, „znakomicie przystawały one do ówczesnych wypadków”⁴¹. Będąc w oryginale nośnikiem ideologii przekazanej w bardzo przystępny, wręcz banalny sposób, w oparciu o mistrzowskie zastosowanie stałych kryteriów literatury popularnej, pozwalały tłumaczom łatwo znaleźć elementy, które dawały im możliwość dostosowania treści do ideologii, jaką miały przekazać polskim widzom. Jako że ideologia stała się celem nadrzędnym, elementy służące jej upowszechnieniu zeszyły na drugi plan i mogły być wymieniane w zależności od samej idei.

Podsumowanie

Jednym z celów powyższego opracowania było zwrócenie uwagi na pewne braki definicyjne, z jakimi boryka się literaturoznawstwo próbując kategoryzować utwory literackie. Na szczególną uwagę zasługuje w tym kontekście obecne wyłącznie w literaturoznawstwie niemieckim i raczej nie mające w innych językach swojego odpowiednika pojęcie literatury trywialnej. Mimo prowadzonych falami od wczesnych

⁴⁰ Kotzebue stał się z biegiem czasu niewątpliwie najczęściej wystawianym na polskich scenach teatralnych niemieckim autorem. O jego popularności na deskach Teatru Narodowego w latach 1799–1914 świadczy zestawienie sztuk przygotowane przez Eugeniusza Szwanowskiego, por.: E. Szwanowski, *Teatr Wojciecha Bogusławskiego w latach 1799–1814*, Wrocław 1954, s. 245–318. Kotzebue wypełniał też np. największą część repertuaru teatru Truskolaskich w Warszawie, wystawiany był przez teatry Bulli, silnie obecny był w teatrach krakowskich, por.: T. Sivert, *Teatr Polski... op. cit.*, t II. O popularności sztuk Kotzebue’go w teatrze lwowskim por.: B. Lasocka: *Teatr lwowski 1800–1842*, Warszawa 1967 oraz: B. Maresz: *Dramat obcy w lwowskich zbiorach teatralnych – czyli zapomniane szlagiery albo „motloch repertuarowy”*, w: W. Kaczmarek, J. Michalczuk (red.), *Dramat obcy w Polsce w XIX i XX wieku*, Lublin 2004, s. 221–230. B. Maresz jednoznacznie określa Kotzebue’go mianem najpopularniejszego we Lwowie obcego autora (s. 221).

⁴¹ B. Lasocka, *Teatr lwowski...*, op. cit., s. 41.

lat sześćdziesiątych XX w. badań nie udało się jednoznacznie zdefiniować tego fenomenu, ani też określić wzajemnych relacji między literaturą trywialną, a innymi – równie trudno definiowanymi – kategoriami zaliczanymi do literatury popularnej (bądź masowej).

Zaproponowana tu teza przedstawiająca literaturę trywialną jako formę literatury popularnej, której istotą jest uproszczony przekaz ideologiczny, wymaga intensywnych i szeroko zakrojonych badań. Podejmując próbę weryfikacji tezy w ograniczonych ramach powyższego opracowania odwołałam się do twórczości niezwykle popularnego osiemnastowiecznego autora Augusta Kotzebue’go, uznawanego za czołowego przedstawiciela literatury trywialnej. Jego uwielbiane przez publiczność sztuki stanowiły przedmiot nieprzerwanej i niezwykle ostrej, choć podszytej nutą zazdrości krytyki ze strony klasyków, którzy zarzucali pisarzowi szerzenie ‘amoralnych’ poglądów obyczajowych. Kotzebue święcił sukcesy poza granicami Niemiec⁴², w tym także na polskim rynku teatralnym, gdzie jego sztuki interpretowano jako alegorie losu Polski uciemnionej przez zaborców. Było to możliwe między innymi dzięki zmianom, jakie w tekstach oryginału dokonywali autorzy przekładów na język polski, dostosowując je do oczekiwań polskiej publiczności i polskich realiów. Dramaty Kotzebue’go doskonale się do tego nadawały, ponieważ ich autor mając na celu nie tylko ‘zabawienie’ możliwie szerokiej publiczności, lecz także, a może przede wszystkim przekazanie jej określonych treści ideologicznych posługiwał się prostymi elementami typowymi dla literatury rozrywkowej oraz stereotypami, które – jak wykazała analiza tłumaczenia jego komedii *Wildfang* – dawały się łatwo zamienić, w zależności od zamiaru ideologicznego autora przekładu. Wnioski te mogą więc stanowić punkt wyjścia do dalszych badań nad zasadnością próby sformułowania nowej definicji literatury trywialnej. Konieczna jest wnikliwa analiza translatorskiej recepcji dzieł Kotzebue’go w Polsce i na świecie.

Tak postawiony problem badawczy ma wymiar uniwersalny w tym sensie, że odnosi się do różnych epok literackich i obejmuje na pierwszy rzut oka różne obszary literatury. Mam tu na myśli przede wszystkim literatury reżimowe⁴³, czy też współczesną literaturę kobiecą. Interesująca byłaby w tym kontekście również próba refleksji nad niejasnym do dziś związkiem między dziewiętnastowieczną literaturą trywialną a literaturą użytkową (literatura tendencji – Tendenzliteratur).

⁴² Por. np: J. Strohschänk, *William Dunlap und August von Kotzebue. Deutsches Drama in New York um 1800*, Stuttgart 1992, czy: W. Sellier, *Kotzebue in England. Ein Beitrag zur Geschichte der englischen Bühne und der Beziehungen der deutschen Literatur zur englischen*, Leipzig 1901.

⁴³ Por.: B. Sapała, *Die deutsche Trivilliteratur – Überlegungen zur Begriffstransformation*, w: D. Werbińska/B. Widawska, *Wschód-Zachód. Dialog kultur. Studia nad literaturą i językiem*, t. II, Słupsk 2007, s. 50–55.

Bibliografia

- Banach A., *O kiczu*, Wyd. Literackie, Kraków 1968.
- Best O.F., *Der weinende Leser. Kitsch als Tröstung, Droge und teuflische Versuchung*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt 1985.
- Brodziński K., *Wolny Mularz. Komedia w Jednym akcie pana Kotzebue*, Warszawa 1819.
- Bürger Ch., *Textanalyse als Ideologiekritik. Zur Rezeption zeitgenössischer Unterhaltungsliteratur*, Athenäum-Fischer-Taschenbuch-Verlag, Frankfurt am Main 1973.
- Dąbrowski S., *Aktorowie w podróży*, PIW, Warszawa 1969.
- Demetz P., *Theodor Fontane als Unterhaltungsautor*, (w) Trivallliteratur, red. A. Rücktäschel, H.D. Zimmermann, UTB, Stuttgart 1976, s. 190–204.
- Frank A.P., Turk H. (red.), *Die literarische Übersetzung in Deutschland. Studien zu ihrer Kulturgeschichte in der Neuzeit*, Erich Schmidt Verlag, Berlin 2004.
- Gebhardt A., *August von Kotzebue. Theatergenie zur Goethezeit*, Tectum Verlag, Marburg 2003.
- Greiner M., *Die Entstehung der modernen Unterhaltungsliteratur. Studien zum Trivialroman des 18. Jahrhunderts*, Rowohlt Verlag, Rheinbeck bei Hamburg, 1964.
- Hendrykowski M., *Kłopoty z kiczem filmowym*, (w) Niedyskretny urok kiczu. Problemy filmowej kultury popularnej, red. G. Stachówna, Wyd. Universitas Kraków 1997, s. 10–22.
- Inglot M., *Repertuar teatrów warszawskich w świetle raportu carskiej cenzury z 1843 roku*, „Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 71/3, 1980, s. 219–251.
- Jurczyk E., *Das deutsche bürgerliche Drama auf den polnischen Bühnen um die Wende des 18. zum 19. Jahrhundert*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2002.
- Kaeding P., *August von Kotzebue. Auch ein deutsches Dichterleben*, Union Verlag, Berlin 1987.
- Kasprzyk J., *Dramat niemiecki w opinii krytycznoliterackiej oświecenia stanisławowskiego*, „Acta Universitatis Nicolai Copernicus”, t. XXXVII/1992, s. 5–17
- Kotzebue A. von, *Sämtliche dramatische Werke*, Lipsk 1828.
- Kuczok W., *To piekielne kino*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2006.
- Lachman M., *Gry z „tandetą” w prozie polskiej po 1989 roku*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2004.
- Lasocka B.: *Teatr lwowski 1800–1842*, PIW, Warszawa 1967.
- Maresz B.: *Dramat obcy w lwowskich zbiorach teatralnych – czyli zapomniane szlagiery albo „motłoch repertuarowy”*, (w) *Dramat obcy w Polsce w XIX i XX wieku*, red. W. Kaczmarek, J. Michalczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004s. 221–230.
- Maurer D., *August von Kotzebue. Ursachen seines Erfolgs: konstante Elemente der unterhaltenden Dramatik*, Bouvier Verlag, Bonn 1979.
- Meyer J., *Verehrt, verdammt, vergessen. August von Kotzebue. Werk und Wirkung*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main 2005.

- Nauman D., *Das Werk August Lafontaines und das Problem der Trivialität*, (w) *Studien zur Trivilliteratur*, red. O. Burger, Klostermann Verlag, Frankfurt 1968, s. 82–100.
- Plater S., *Wybór dzieł dramatycznych A. Kotzebue. Wolne naśladowanie z niemieckiego*, 1826.
- Raszewski Z., *Bogusławski*, PIW, Warszawa 1972.
- Sapała B., *Die deutsche Trivilliteratur – Überlegungen zur Begriffstransformation*, (w) *Wschód-Zachód. Dialog kultur. Studia nad literaturą i językiem*, red. D. Werbińska, B. Widawska, Wyd. Akademii Pomorskiej, Słupsk 2007, s. 50–55.
- Schulte-Sasse J., *Die Kritik an der Trivilliteratur seit der Aufklärung*, Fink Verlag, München 1971.
- Schwerte H., *Ganghofers Gesundung – Ein Versuch über sendungsbewußte Trivilliteratur*, (w) *Studien zur Trivilliteratur*, red. O. Burger, Klostermann Verlag, Frankfurt 1968, s. 154–208.
- Sellier W., *Kotzebue in England. Ein Beitrag zur Geschichte der englischen Bühne und der Beziehungen der deutschen Literatur zur englischen*, Leipzig 1901.
- Sivert T. (red.), *Teatr polski od schyłku XVIII wieku do roku 1863*, t. II, PWN, Warszawa 1993.
- Skreb Z./Baur U., *Erzählgattungen der Trivilliteratur*, Selbstverlag, Innsbruck 1984.
- Stock F., *Kotzebue im literarischen Leben der Goethezeit*, Bertelsmann Universitätsverlag, Düsseldorf 1971.
- Strohschänk J., *William Dunlap und August von Kotzebue. Deutsches Drama in New York um 1800*, Akademischer Vlg., Stuttgart 1992.
- Szwankowki, E.: *Teatr Warszawy 1765–1918*, PWN, Warszawa 1979.
- Szwankowski E., *Teatr Wojciecha Bogusławskiego w latach 1799–1814*, Wyd. Ossolińskich, Wrocław 1954.
- Tgahrt R. (red.), *Weltliteratur. Die Lust am Übersetzen im Jahrhundert Goethes. Ausstellung des Deutschen Literaturarchivs im Schiller-Nationalmuseum Marbach am Neckar*, Marbach 1982.
- Thalman M., *Der Trivialroman des achtzehnten Jahrhunderts und der romantische Roman. Ein Beitrag zur Geschichte der Geheimbundmystik*, Berlin 1923.
- Tracz P., *Odbiorca w krainie kiczu*, (w) „Ha!art”, 1/2000., S. 117–118.
- Walzel O., *Deutsche Dichtung von Gottsched bis zur Gegenwart I*, Potsdam 1927.
- Żabski T. (red.), *Słownik literatury popularnej*, Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 2006.

Streszczenie

Celem powyższego opracowania jest próba redefinicji występującego jedynie w literaturoznawstwie niemieckim pojęcia ‘literatury trywialnej’. Literatura ta była przedmiotem intensywnych, acz prowadzonych falami badań zwłaszcza w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych dwudziestego wieku, jednak ani próby dookreślenia jej jako subkategorii literatury rozrywkowej, ani zdefiniowania poprzez grupę społeczną odbiorców nie przyniosły zadowalających rezultatów. Kontynuując myśl Martina

Greinera, który jako pierwszy mówił o trywialności jako elemencie tekstu literackiego (także wysokoartystycznego), skupiłam się w powyższej pracy nad funkcjonalnością utworów uznanych powszechnie za trywialne. Odniosłam się przy tym do twórczości osiemnastowiecznego autora Augusta von Kotzebue. Cenne wnioski, zwłaszcza w kontekście recepcji tego autora w XIII i XIX w. w Polsce, pozwoliła wysnuć już pobieżna analiza wczesnych przekładów jego dzieł na język polski. Wskazuje on na przekaz ideologiczny jako nadrzędną funkcję literatury trywialnej. Stałe elementy typowe dla literatury rozrywkowej służą jedynie możliwie szerokiemu rozpowszechnieniu promowanej idei.

Abstract

On the track of triviality or what follows from an analysis of the translation of August von Kotzebue's dramas into Polish

An attempt was made in this study to redefine the concept of “trivial literature”, which is found only in German literary science. Trivial literature was extensively researched in the 1960s and 1970s, but attempts to include it into the subcategory of popular light literature or define it based on the targeted social groups failed. Following Martin Greiner, who was the first to refer to triviality as an element of literary texts (including highbrow literature), I focused on the functionality of the works of literature that are considered to be trivial. I analyzed the literary output of August von Kotzebue, an eighteenth century dramatist and writer. Even a cursory analysis of the early translations of his literary works into Polish enables to formulate valuable conclusions, particularly in view of the reception of his works in Poland in the 18th and 19th centuries. According to von Kotzebue, the main function of trivial literature is to convey ideological messages, whereas constant elements typical of popular light literature only serve the purpose of disseminating the promoted ideas as widely as possible.

Полина ЩЕРБО

*Московский государственный машиностроительный
университет*

К вопросу о проектировании содержательной стороны речевого имиджа современного российского политика парламентского типа

**(на примере анализа речевого поведения одного
из депутатов Московской Городской Думы)**

Вопросы, связанные с понятием «речевой имидж», активно разрабатываются в отечественной и западной лингвистике, а также в общественных науках, где направленность вектора развития меняется в сторону активного взаимодействия с объектами исследований и отказа от чисто описательных исследований в пользу социоинженерной функции. Проблема выявления индивидуальных языковых характеристик носителя языка разрабатывается в рамках антрополоингвистики, ставящей во главу угла человеческий фактор в языке, социо- и когнитивной лингвистики, социологии, имиджелогии. Чаще всего изучению подвергается речь творческих и публичных личностей (писателей, поэтов, деятелей искусства, науки, политики) на основе создаваемых ими устных и письменных текстов, а в настоящее время и на основе материалов, составляющих их общение с аудиторией в особом формате – в социальных сетях.

Разноплановые исследования индивидуальных особенностей языка привели к формированию нового понятийного аппарата. В отечественной лингвистике появились такие понятия, как «языковая личность», «речевой портрет», «идио-стиль», «идиолект». В ходе настоящего исследования даются определения этим терминам, а также связанным с ними понятиям «речевая личность» и «коммуникативная личность», «речевое поведение» и «речевой имидж», разграничиваются

их значения и выявляются черты сходства и различия. В данном исследовании описывается набор коммуникативных ролей, составляющих основу речевого поведения современного политика парламентского типа, члена законодательного собрания Москвы – Московской Городской Думы. Анализ с точки зрения компонентной структуры речевого портрета и уровней языковой личности подвергается одна из стратегий проектирования содержательной стороны речевого имиджа рассматриваемого политика.

Термин «языковая личность» употребляется такими исследователями как Ю.Н. Караулов¹, Б.А. Зильберт², В.И. Карасик³, О.Б. Сиротинина⁴, Т.В. Кочеткова⁵, Е.В. Мадалиева⁶, О.А. Кадилина⁷. Это понятие представляется нам самым обширным, так как предполагает изучение всех структурно-языковых особенностей речи отдельного индивида на различных уровнях организации языковой личности. Выбор языковой личности в качестве объекта лингво-психологического изучения предполагает комплексный подход к ее анализу, возможность и необходимость выявления на базе дискурса не только ее психологических и социальных черт, но философско-мировоззренческих предпосылок, этно-национальных особенностей, историко-культурных истоков.

Структура языковой личности, по мнению С.Г. Воркачева, «состоит из трех уровней: 1) вербально-семантического, предполагающего для носителя нормальное владение естественным языком, а для исследователя – традиционное описание формальных средств выражения определенных значений; 2) когнитивного, единицами которого являются понятия, идеи, концепты, складывающиеся у каждой языковой индивидуальности в более или менее упорядоченную, систематизированную «картину мира», отражающую иерархию ценностей (когнитивный уровень устройства языковой личности и ее анализа охватывает интеллектуальную сферу личности, давая исследователю выход через язык, через процессы

¹ Ю.Н. Караулов, *Русская языковая личность и задачи ее изучения* // *Язык и личность*. М., 1989, с. 179.

² Б.А. Зильберт, *Языковая личность и «новояз» тоталитаризма* // *Языковая личность и семантика: Тезисы докладов научной конференции*. Волгоград, 28–30 сентября 1994 г., No 5, с. 34–42.

³ В.И. Карасик, *Языковая личность и категории языка* // *Языковая личность: проблемы значения и смысла*. – Волгоград: Перемена, 1994, с. 25–35.

⁴ О.Б. Сиротинина, *Языковая личность и факторы, влияющие на ее становление* // Термин и слово. Межвузов. сб., посвящ. 80-летию проф. Б.Н. Головина. – Нижний Новгород, 1997, с. 7–12.

⁵ Т.В. Кочеткова, *Языковая личность носителя элитарной речевой культуры (социолингвистический аспект)* // *Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты*. Волгоград–Саратов, 1998, с. 20–28.

⁶ Е.В. Мадалиева, *Прагматикон языковой личности политика в жанре исповеди* // *Политическая лингвистика*. – 2011. – No. 1, с. 57.

⁷ О.А. Кадилина, *Сильная/слабая языковая личность: коммуникативно-прагматические характеристики (на материале текстов Д. Карнеги)*: Дисс... канд. филол. наук. – Краснодар, 2011, с. 17.

говoreния и понимания – к знанию, сознанию, процессам познания человека); 3) прагматического, включающего в себя цели, мотивы, интересы, установки и интенциональности. Этот уровень обеспечивает в анализе языковой личности закономерный и обусловленный переход от оценок ее речевой деятельности к осмыслению реальной деятельности»⁸.

Необходимо разграничить такие понятия, как «языковая личность», «речевая личность» и «коммуникативная личность». Ни одно из трех не является частью многогранного философского понимания личности, а именно, по выражению Ю.М. Резника, «как реализации личности в коммуникативной, информационной или социальной подсистемах деятельности»⁹. Речевая личность является понятием чисто лингвистическим, вмещающим в себя психический, социальный, этический и другие компоненты, преломленные через её язык, или дискурс. Речевая личность отличается от языковой в том смысле, что это личность, реализующая себя в коммуникации и осуществляющая определенную стратегию общения с использованием определенного индивидуального репертуара средств (как собственно лингвистических, так и экстралингвистических). Если языковая личность – это парадигма речевых личностей, то речевая личность – это языковая личность в парадигме реального общения.

В других концепциях языковой личности речевая личность и коммуникативная личность выделяются как компоненты: речевая личность – это личность, реализующая себя в коммуникации, выбирающая и осуществляющая ту или иную стратегию и тактику общения, репертуар средств; коммуникативная личность – это конкретный участник конкретного коммуникативного акта, реально действующий в реальной коммуникации, коммуникативный деятель. Коммуникативная личность представлена в совокупности индивидуальных коммуникативных стратегий и тактик, когнитивных, семиотических и мотивационных предпочтений, сформировавшихся в процессах коммуникации как коммуникативная компетенция индивида.

В данном исследовании мы будем исходить из того, что понятия «речевая личность» и «коммуникативная личность» являются подструктурами более общего понятия «языковая личность».

Термин «речевой портрет» имеет не менее широкое значение и, по мнению А.А. Алексеевой, предполагает рассмотрение «всего комплекса речевых характеристик носителя языка в контексте заданной эпохи»¹⁰.

⁸ С.Г. Воркачев, *Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании* // Филологические науки, 2001. – No 1, с. 64–72.

⁹ Ю.М. Резник, *Социокультурная антропология: История, теория и методология: Энциклопедический словарь* / Под ред. Ю.М. Резника. – М.: Академический Проект, Культура; Киров: Константа, 2012, с 878.

¹⁰ А.А. Алексеева, *Политические портреты В.В. Путина и Д.А. Медведева (на материале современной прессы и ассоциативного эксперимента)* // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, No3 (41), 2012, с. 64–80.

Проблема речевого портрета является частным направлением исследования языковой личности. Г.Г. Матвеева, например, в своих работах определяет понятие речевого портрета как «совокупность языковых и речевых характеристик коммуникативной личности или определённого социума в отдельно взятый период существования» или «набор речевых предпочтений говорящего в конкретных обстоятельствах для актуализации определенных намерений и стратегий воздействия на слушающего»¹¹.

Выделяется целый ряд характеристик личности, отражающихся в речевом портрете: возрастные, гендерные, психологические, социальные, этнокультурные и лингвистические.

По мнению Л.П. Крысина, «Изучение речевого портрета происходит на различных уровнях языка, начиная с лексикона языковой личности – этот уровень отражает владение лексико-грамматическим фондом языка. Здесь анализируется запас слов и словосочетаний, которым пользуется конкретная языковая личность. Следующей ступенью является тезаурус, репрезентирующий языковую картину мира: делается акцент на использовании разговорных формул, речевых оборотов, особой лексики, которые делают личность узнаваемой. Третий уровень – прагматикон, включающий в себя систему мотивов, целей, коммуникативных ролей, которых придерживается личность в процессе коммуникации»¹².

Указанные три уровня данной модели соответствуют уровням языковой личности в модели Ю.Н. Караулова: вербально-семантическому, когнитивному и прагматическому¹³.

В современной лингвистике стало популярным также изучение особенностей речевого поведения. Речевое поведение определяется В.И. Карасиком как «осознанная и неосознанная система коммуникативных поступков, раскрывающих характер и образ жизни человека»¹⁴.

Характерной особенностью речевого поведения является умение переключаться с одних разновидностей языка на другие, что определяется условиями общения. В зависимости от количества языковых разновидностей, которыми владеет данная личность, выделяются диглоссность и полиглоссность. Усвоение системы социальных ролей в обществе тесно связано с усвоением норм речевого поведения, которые обеспечивают исполнение этих ролей. Различные способы выражения одних и тех же смыслов делают возможным варьирование этих норм.

Рабочий график политика – депутата Законодательного собрания Москвы, работающего не на профессиональной основе, а на общественных началах (с совмещением депутатской деятельности и основного места работы) – подраз-

¹¹ Г.Г. Матвеева, *Скрытые грамматические значения и идентификация социального лица («портрета») говорящего*: Дис... д-ра филол. наук. – СПб., 1993, с. 87.

¹² Л.П. Крысин, *Современный русский интеллигент: попытка речевого портрета* // Русский язык в научном освещении. – М., 2001. – Вып. 1, с. 90–106.

¹³ Ю.Н. Караулов, *Русская языковая личность...* *op. cit.*, стр. 179.

¹⁴ В.И. Карасик, *Оценочная мотивировка, статус лица и словарная личность* // *Филология*. Краснодар, 1994, с. 2–7.

умеает наличие большого количества коммуникативных ролей. В зависимости от ситуации общения он выступает в следующих ролях (по материалам интервью и исходя из личных наблюдений автора исследования):

- с помощниками и подчиненными по основному месту работы (с людьми, которые зависят от него, которым он платит зарплату) – «наставник», «отец», «защитник»;
- с жителями своего избирательного округа – «помощник», «полезный инструмент в решении проблем»;
- на заседаниях Московской Городской Думы – «активный участник», «проводник воли своих избирателей»;
- с коллегами по Московской Городской Думе – «друг» или «противник», но всегда «внимательный ученик»;
- на заседаниях профильных комиссий Московской Городской Думы – «эксперт», «профессионал»;
- в партии – «убежденный соратник, болеющий за общее дело»;
- с оппонентами – «сторонник конструктивных дискуссий», «яркий, убедительный оратор»;
- с журналистами – «интересный собеседник, уважающий разные точки зрения, но все же желающий убедить в собственной правоте».

В каждой из обозначенных ролей речевое поведение варьируется для достижения целей коммуникации, а коммуникативная компетенция исследуемого политика проявляется в правильном выборе соответствующих коммуникативных стратегий и тактик.

В дальнейшем целесообразно рассмотреть весь набор используемых данным политиком в процессе общения когнитивных и семиотических структур, а также на языковом уровне – репертуар средств для их реализации, что в совокупности составляет характеристику речевой, или коммуникативной личности.

Термины «идиолект» и соотнесенный с ним «идиостиль» имеют более конкретный предмет обозначения. Нередко эти два термина (и понятия, выражаемые ими) не разграничиваются, воспринимаются тождественно. И все же под «идиолектом» в отечественной лингвистике принято понимать всю совокупность формальных и стилистических особенностей, свойственных речи отдельного носителя языка (его специфичность создается отбором и предпочтением определенных языковых единиц, избирательным использованием их композиционных возможностей), в то время как «идиостиль» обозначает индивидуально-авторский стиль как систему содержательных и формальных лингвистических характеристик, присущих произведениям определенного автора.

Термин «идиолект» может использоваться как в широком, так и в узком смысле. Узкий аспект актуален прежде всего для поэтики, где особое внимание уделяется соотношению общих и индивидуальных характеристик речи. В широком смысле, по утверждению Л.И. Гришаевой, «идиолект – это реализация

данного языка конкретным индивидом, находящая отражение в создаваемых им письменных и устных текстах».¹⁵

В западной лингвистике используется меньшее количество терминов, характеризующих речевое поведение личности. Изучение индивидуально-языковых особенностей ведется в рамках понятий «языковая личность» и «идиолект». Здесь «идиолект» определяется как совокупность особенностей употребления языка отдельным индивидом в определенный момент времени, а также как набор лингвистических констант, служащих основой большинства высказываний данного индивида. При этом отсутствие понятия «идиостиль» в западных лингвистических школах существенно расширяет сферу применения термина «идиолект».

Понятие «речевой имидж» относится не столько к области лингвистики, сколько к имиджологии и психологии. Суть «речевого имиджа» состоит в том, что на основе прогнозирования аудитории и ее ожиданий политик выбирает для себя роль (или роли) и соответствующую речевую «маску» для создания определенного впечатления о себе. От речевого поведения (которое является объективно существующей совокупностью коммуникативных поступков индивида) данное понятие отличается тем, что является синтетическим речевым образом, который складывается в сознании людей в отношении конкретного лица – носителя определенных речевых характеристик. Речевой имидж содержит в себе значительный объем эмоционально окрашенной информации об объекте восприятия и побуждает к определенному социальному поведению. Речевой имидж создается средствами массовой информации, социальной группой или собственными усилиями личности в целях привлечения к себе внимания.

Содержательная составляющая речевого имиджа политика – это информативная часть текстов, произносимых политическим деятелем. Единицами, включенными в содержание речевого портрета политика, являются: концепты, используемые в функции ключевых слов, программные высказывания, лозунги, модель настоящего, модель будущего и модель прошлого.

Концепты представлены той частью современной лексики, которая называет наиболее актуальные реалии, значимые лица, процессы, обсуждаемые идеи, так или иначе связанные с социумом и отдельными его представителями. Они обусловлены экстралингвистическими факторами: изменениями в политической, экономической и социальных сферах жизни. Анализ содержания речевого имиджа политика в целом заставляет предположить следующее: основные концепты (власть, народ, реформы, благосостояние, экономика, кризис и др.) и положительная оценка будущего (в перспективе которого – решение большинства проблем) оказываются относительно постоянными величинами в текстах. Модель прошлого строится под знаком объективности, поскольку задается необходимостью обсуждать лишь свершившиеся факты. Что касается реализации модели настоящего, то здесь заметны две тенденции. Одна состоит в том, что

¹⁵ Л.И. Гришаева, *Индивидуальное использование языка* // Вопросы когнитивной лингвистики. – Тамбов, 2006. №1, с. 16–22.

действующие политики представляют ее в целом позитивно. Их выступления отличаются оптимизмом и изобилуют информацией о достигнутых результатах и свершениях разного рода. Другая тенденция прослеживается в текстах оппозиционеров, которые в большинстве случаев выбирают критическую, негативную модальность при описании действительности.

Не меньшую роль в формировании речевого имиджа политика играет коммуникативная составляющая. Очень часто его оценивают, имея в виду следующие категории: «умеет или не умеет говорить»; агрессивный, властный или либеральный, «мягкий». Коммуникативную модель представляют в виде двухмерных оппозиций «политик – оппонент» и «политик – народ (население)». Политик обращается именно к этим двум адресатам. Причем народ оказывается в данной иерархии на первом месте и всегда оценивается положительно. Оппонента же можно назвать навязанным адресатом. Отношение к нему если не отрицательно, то, по крайней мере, критично, поскольку оппонент – это соперник политика в борьбе за главного адресата, то есть за население. Для речевого имиджа публичного деятеля важно, какие образы двух обозначенных адресатов формируются в его текстах.

Одним из факторов формирования речевого имиджа политика является способ и формы получения информации о деятельности и личности политика. Согласно мнению В.Г. Деревянко, «важно соотношение информации и ее непротиворечивость при поступлении по каналам межличностного взаимодействия, получения от PR-воздействий и от независимых СМИ, из социальных сетей, а также расхожих суждений, слухов, сплетен, анекдотов и т.д.»¹⁶.

Речевой имидж политика изучается также с учетом таких его характеристик, как монологичность / диалогичность. Аудиторией, безусловно, положительно оценивается ориентация на диалоговый режим общения. По этой причине все большую популярность набирают такие форматы общения с электоратом, как профили и новостные ленты в социальных сетях.

Анализ содержательной стороны постов (информационных публикаций) исследуемого политика парламентского типа в его профиле в сети ВКонтакте показывает следующее распределение тем от наиболее популярных к наименее популярным:

1. Наиболее рейтинговые посты являются явно популистскими и отражают различные аспекты личной жизни политика: шашлыки на даче, купание в проруби, починка автомобиля соседа по даче, рыбалка, фото на фоне танка во время прогулки в парке, на природе, во время занятий спортом.
2. Среди самых популярных постов есть мотивирующие высказывания («Все получится») и шутки. Юмор делает профиль более привлекательным, а ин-

¹⁶ В.Г. Деревянко, *Совещательный характер публичных речей политических и государственных деятелей* / В.Г. Деревянко // Коммуникативные стратегии: материалы докладов III междунар. науч., конф. – Минск, 24–25 марта 2005. – Ч. 2, с. 12–14.

формацию – более доступной для понимания, провоцируя подписчиков оставлять комментарии.

3. Популярностью пользуются публикации, в которых освещается тема семьи. Большое количество отметок «мне нравится» у поста на День матери «Обнимите маму» очень красноречиво говорит, что такие темы, как дом, родители, семья должны присутствовать в профиле публичного человека. Это создает эффект общности с электоратом. Сюда же относятся и темы быта, повседневных забот: покупки на ярмарке выходного дня, загруженность делами, усталость, работа в выходные.

Следующий блок тем имеет более профессионально направленный характер, но популярность их среди читателей профиля исследуемого политика стремительно снижается:

4. Посты о событиях, касающихся коллег по партии, по Московской Городской Думе и о различных молодежных политических организациях.
5. Публикации, отражающие работу депутата в приемных – это встречи с населением, индивидуальный прием граждан по различным вопросам и просьбам.
6. Одинаково популярны темы «Поздравление коллег с днями рождения и юбилеями» и поздравления с праздниками.
7. Социально значимые темы (питание в детских садах, открытие медицинских центров, ремонт дорог, фестивали, благоустройство города и проч.) не пользуются популярностью. Равно как и узкопрофессиональная тема «Законы о промышленности и бизнесе», являющаяся основной для исследуемого политика. Однако они неизменно составляют ядро публикационной активности, значительно превосходя по количеству все вышеперечисленные обобщенные темы.

Результаты анализа содержательной стороны публикационной деятельности исследуемого политика показывают, что посты с максимальным числом отметок «мне нравится» не связаны с его профессиональной деятельностью, а касаются его личной жизни. И наоборот: то, что он сам считает приоритетным в своей работе и старается освещать каждый день максимально подробно, стараясь привлечь таким образом на свою сторону избирателей и завоевать их поддержку, оказывается наименее интересным для читателей его странички. Парадоксальный вывод объясняется тем, что на общечеловеческом и бытовом уровне положительно оценить публикацию и прокомментировать ее может каждый читатель, а в вопросах, касающихся профессиональных и общественно-политических тем, разбираются немногие. Однако пойти на поводу у популистских настроений читателей своего профиля и вместо профессиональных тем по большей части демонстрировать аспекты своей личной жизни и своего быта политик не может. Это означало бы уничтожение его политической репутации. В случае с активностью в социальных сетях проектирование содержательной

стороны речевого имиджа политика осуществляется по принципу «наоборот»: личные и бытовые темы являются имиджеобразующими, наиболее важными для положительного восприятия фигуры политика, однако количество таких публикаций должно быть минимальным, в то время, как узкопрофессиональные темы должны составлять абсолютное большинство публикаций, объективно освещая деятельность политика.

Удельный вес тех или иных тем в публикациях меняется путем согласования интенций на прагматическом и набором концептов на когнитивном уровне в структуре языковой личности. На прагматическом уровне, включающем в себя цели, мотивы и коммуникативные роли, происходит корректировка речевого поведения, то есть возврат на предыдущий уровень – когнитивный, представленный тезаурусом, репрезентирующим картину мира, – с целью согласования используемых концептов и идей с ситуацией общения и целью коммуникации.

Данным примером Т.Н. Дорожкина подтверждает, что «речевой имидж является инструментом общения с массовым сознанием и одновременно отражением требований массового сознания»¹⁷.

Поскольку избиратель не имеет с политическим лидером личных контактов, он реагирует на его символическое представление в виде имиджа. При этом, по мнению таких исследователей, как R.B. Slatcher, C.K. Chung, J.W. Pennebaker и L.D. Stone, «особенностью технологий создания имиджа является процессность, что подразумевает непрерывность данной деятельности и включенность целевой аудитории, ориентацию на ее жизненные ценности, стереотипы, ожидания»¹⁸.

Анализ предпочтений целевой аудитории позволяет подстроить коммуникационные стратегии политика и средства их реализации под ожидания людей.

Таким образом, из существующих в лингвистической литературе подходов к изучению индивидуальных особенностей речи в настоящем исследовании анализируются работы, посвященные языковой личности, речевой личности, коммуникативной личности, речевому портрету, речевому имиджу, речевому поведению и идиолекту (идиостилю) носителя языка. Самым обширным из всех рассмотренных понятий оказалось понятие «языковая личность», так как здесь предполагается изучение всех структурно-языковых особенностей речи отдельного индивида. В ходе рассмотрения терминов «языковая личность», «речевая личность» и «коммуникативная личность» появилась возможность выявить их соотношение. Речевая личность и коммуникативная личность выделяются как компоненты языковой личности. Понятие речевого портрета определяется как совокупность языковых и речевых характеристик коммуникативной личности,

¹⁷ Т.Н. Дорожкина, *Речевой имидж политического лидера* // Социальные исследования, 1997, No 8, с. 41–49.

¹⁸ Slatcher, R.B., Chung, C.K., Pennebaker, J.W., Stone, L.D. *Winning words: Individual differences in linguistic style among U.S. presidential and vice presidential candidates*. Journal of Research in Personality 41 (2007) p. 63–75.

то есть речевой портрет – это категория, подчиненная категории «коммуникативная личность».

Речевое поведение представляет собой осознанную и неосознанную систему коммуникативных поступков, раскрывающих характер и образ жизни человека, в то время как понятие «речевой имидж» относится не столько к области лингвистики, сколько к имиджологии и психологии. На примере набора коммуникативных ролей современного политика – депутата Московской Городской Думы – показывается, что его коммуникативная компетенция проявляется в правильном выборе соответствующих коммуникативных стратегий и тактик, а также когнитивных и семиотических структур. На языковом уровне определяется репертуар средств для реализации коммуникативных интенций, что в совокупности составляет характеристику речевой, или коммуникативной личности.

Речевой имидж по определению является инструментом общения с массовым сознанием, это способ коммуникации посредством образов, моделей поведения, языковых знаков и их реализации в речевом поведении. Конструирование речевого имиджа политика и выработка его речевых стратегий является основой построения эффективного общения с целевой аудиторией. Самая гибкая и легко поддающаяся проектированию составляющая речевого имиджа политика – это его содержательная часть, представленная концептами, лозунгами, информационными и мотивирующими высказываниями.

Технология создания речевого имиджа подразумевает непрерывность данной деятельности и включенность аудитории, ориентацию на ее ценности и ожидания. В этой связи нам видится целесообразным на этапе диагностики и составления исследовательского прогноза в процессе проектирования речевого имиджа политика изучать коллективный речевой портрет целевой аудитории. Это позволяет «подстроить» речевые стратегии политика и средства их реализации под ожидания людей, составляющих целевую аудиторию. Такая мера облегчает контакт в процессе коммуникации, понимание, а также позволяет политике автоматически попасть в «свой круг», каким он видится данной аудитории на содержательном уровне. Сведения личного характера публикуются в профиле данного политика лишь изредка, поддерживая интерес к его личности и создавая положительный имидж, однако основная часть публикаций имеет социальную и профессиональную направленность, демонстрируя эффективность его работы и завоевывая поддержку избирателей.

Литература

- Slatcher, R.B., Chung, C.K., Pennebaker, J.W., Stone, L.D. *Winning words: Individual differences in linguistic style among U.S. presidential and vice presidential candidates*. *Journal of Research in Personality* 41 (2007) p. 63–75.
- Алексеева А.А. *Политические портреты В.В. Путина и Д.А. Медведева (на материале современной прессы и ассоциативного эксперимента)* // *Политическая лингвистика*. – Екатеринбург, №3 (41), 2012. – С. 64–80.

- Воркачев С.Г. *Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании* // Филологические науки, 2001. – № 1. – С. 64–72.
- Гришаева Л.И. *Индивидуальное использование языка* // Вопросы когнитивной лингвистики. – Тамбов, 2006. №1. С. 16–22.
- Деревянко В.Г. *Совецательный характер публичных речей политических и государственных деятелей* / В.Г. Деревянко // Коммуникативные стратегии: материалы докладов III междунар. науч., конф. – Минск, 24–25 марта 2005. – Ч. 2 – с. 12–14.
- Дорожкина Т.Н. *Речевой имидж политического лидера* // Социальные исследования, 1997, № 8. С. 41–49.
- Зильберт Б.А. *Языковая личность и «новояз» тоталитаризма* // Языковая личность и семантика: Тезисы докладов научной конференции. Волгоград, 28–30 сентября 1994 г., № 5. С. 34–42.
- Кадилина О.А. *Сильная/слабая языковая личность: коммуникативно-прагматические характеристики (на материале текстов Д.Карнеги)*: Дисс... канд.филол.наук. – Краснодар, 2011.
- Карасик В.И. *Оценочная мотивировка, статус лица и словарная личность* // Филология. Краснодар, 1994. С. 2–7.
- Карасик В.И. *Языковая личность и категории языка* // Языковая личность: проблемы значения и смысла. – Волгоград: Перемена, 1994. – С. 25–35.
- Караулов Ю.Н. *Русская языковая личность и задачи ее изучения* // Язык и личность. М., 1989. –264 с.
- Кочеткова Т.В. *Языковая личность носителя элитарной речевой культуры (социолингвистический аспект)* // Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты. Волгоград-Саратов, 1998. С. 20–28.
- Крысин, Л.П. *Современный русский интеллигент: попытка речевого портрета* // Русский язык в научном освещении. – М., 2001. – Вып.1. – с. 90–106.
- Мадалиева Е.В. *Прагматикон языковой личности политика в жанре исповеди* // Политическая лингвистика. – 2011. – №. 1.
- Матвеева Г.Г. *Скрытые грамматические значения и идентификация социального лица («портрета») говорящего*: Дис... д-ра филол. наук. – СПб., 1993. – С. 87.
- Сиротинина О.Б. *Языковая личность и факторы, влияющие на ее становление* // Термин и слово. Межвузов. сб., посвящ. 80-летию проф. Б.Н. Головина. – Нижний Новгород, 1997. – С. 7–12.
- Социокультурная антропология: История, теория и методология: Энциклопедический словарь* / Под ред. Ю.М. Резника. – М.: Академический Проект, Культура; Киров: Константа, 2012. – 1000 с.

Resume

On designing the content of the speech image of a contemporary Russian politician of parliamentary type

This research involves identifying relationships between such notions as “language personality”, “speech personality” and “communicative personality”, “speech portrait”, “speech behavior”, “idiostyle”, “idiolect” and “speech image”. The aspect explored is the array of typical communicative roles constituting the core of the speech behavior of a contemporary politician of parliamentary type, the Member of the legislative body of Moscow – Moscow City Duma. One of the strategies of designing the content aspect of the speech image of the politician in question is analyzed from the point of view of the speech portrait component structure and the language personality levels.

Streszczenie

W kwestii projektowania zawartości aspekt obrazu mowy współczesnej polityki rosyjskiej typu parlamentarnego

Badanie to obejmuje identyfikację relacji pomiędzy pojęciami takimi jak „osobowość”, „język mowy osobowości” i „komunikatywna osobowości”, „mowy portret”, „zachowanie językowe”, „styl idiolektu” i „przemówienie”. Aspekt badane jest tablicą typowych ról komunikacyjnych stanowiących rdzeń zachowanie mowy współczesnego polityka typu parlamentarnego, członka organu ustawodawczego w Moskwie – Moskiewskiej Dumy Miejskiej. Strategia projektowania zawartości aspekt obrazu mowy polityka jest analizowana z punktu widzenia struktury składniowej mowy i języka poziomów osobowości.

Joanna SZERSZUNOWICZ

The University of Bialystok

The Stylistic Parameter in Contrastive Phraseological Research

1. Introduction: Phraseostylistics as a subbranch of phraseological studies

The scope of phraseology can be defined in various way due to many factors, one of which is the richness of kinds of fixed expressions. Phraseological stock of a given language contains a variety of reproducible word combinations showing different features. The vast majority of them shares such characteristics as polylexicality and fixedness, with several optional features like idiomaticity¹.

To offer an insight into the complex character of phraseological stock, Gläser's classification of phraseological units will be presented². The following classes of units are distinguished:

- centre: nominations (partly covering terminology),
- transition area: reductions of propositions (stereotyped comparisons, irreversible binominals, proverbial sayings, fragments of proverbs),
- periphery: propositions (proverbs, quotations and winged words, common-places, routine formulae, slogans, commandments, maxims).

The above division shows that the term *phraseological unit* can be used with reference to a variety of fixed expressions showing different features.

On analysing several approaches towards the notion of a phraseological unit, it can be concluded that it is “a lexicalized polylexemic linguistic unit characterized,

---

¹ S. Fiedler, *English Phraseology. A Coursebook*, Narr Verlag, Tübingen 2007, p. 28.

² R. Gläser, *The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis*, (in:) *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*, ed. A.P. Cowie, Oxford University Press, Oxford 2001, p. 128.

in principle, by semantic and syntactic stability, and to a great extent by idiomacity; the unit can be either a word-like or sentence-like expression”³. This definition will be adopted for the needs of the present study and used in order to select the material for the discussion.

Phraseological units constitute an interesting research object due to their linguo-cultural properties. As for the former characteristics, fixed expressions may show irregularity, since they can contain isolated words, i.e. lexical items not used outside the phraseological unit, which is often historically conditioned. Among the phrases in question, there are also units in which old grammatical forms are retained⁴. In the colloquial variety, many expressions convey imagery, which contributes to the units stylistic markedness. Furthermore, they employ factors of complication, such as rhythm, rhyme or alliteration. As for the cultural component, the units in question tend to be culture-bound, which manifests itself in various ways.

In terms of stylistic value, phraseological units differ greatly due to the fact that there are many styles within a given language. In fact, each of them, along with the lexical system, develops a set of fossilized multiword expressions. Therefore, fixed expressions of a given style constitute the idiomatic stock on a given language variety. The stylistic properties of such phrases can also be studied from the genre analysis perspective, which is the objective of phraseostylistics, a subbranch of phraseology⁵.

The focal issue of phraseostylistic studies is the markedness of fixed expressions. Discussing the issues in question, Christine Palm mentions the following kinds of markedness: emotive (e.g. humorous, pejorative), communicative (e.g. informal, formal, vulgar), functional (e.g. legal, medical, military, sport), social (e.g. youth jargon, famillect, academic), regional (e.g. in the case of the German language, Austrian, Swiss), chronological (e.g. archaic, neologic)⁶. The lists of stylistic connotations can be developed with other aspects, the ones quoted being examples of features possessed by fixed expressions.

Therefore, the stylistic aspects comprises a variety of issues to be analysed in order to determine to which extent a given unit shares the stylistic characteristics with its cross-linguistic equivalents. Thus, the aim of the present paper is to discuss the stylistic value of phraseological unit from a contrastive perspective. The specific objectives are twofolds: first, to discuss the stylistic aspect in research on reproducible multiword expressions; second, to analyse the parameter at issue from a contrastive perspective so that kinds of relations between the source language units and the target language units could be determined at the systematic level.

³ S. Fiedler, *English Phraseology...*, op. cit., p. 28.

⁴ J. Szerszunowicz, *Phraseological units containing archaic elements in bilingual lexicography*, (in:) *Endangered Words, Signs of Revival*, eds G. Zuckermann, J. Miller, J. Morely, *AustraLex* 2014, pp. 1–17. <http://www.adelaide.edu.au/australlex/conferences/2013/szerszunowicz.pdf>. Accessed: 15.08.2015.

⁵ R. Gläser, *The Stylistic Potential...*, op. cit., pp. 132–143.

⁶ Ch. Palm, *Phraseologie. Eine Einführung*, 2. Auflage, Narr Verlag, Tübingen 1997 [1995], pp. 16–27.

2. Contrastive research on phraseology

The cross-linguistic approach to phraseology offers a broad perspective of research objects, especially if the cultural component is also taken into consideration. Conducting phraseological research studies, inter alia, involves specifying which parameters will be analysed in the comparison of the source language fixed expression and its target language equivalents.

In the second subsection, the classification based on the traditional approach will be presented, which comprises four kinds of cross-linguistic equivalents of idioms, i.e. full, partial, parallel and zero. Additionally, two more aspects will be presented briefly: the phenomenon of quasi-equivalents, discussed in several recent works on phraseological equivalence, and the one of false friends and its importance for the discussed issues.

2.1. Parameters in contrastive phraseological studies

From a cross-linguistic perspective, phraseological research studies allow for determining the equivalence of given units. Therefore, such analyses enable classifying source language fixed expressions and their interlingual equivalence by grouping them according to the degree of correspondence. Such an approach towards phraseological studies contributes to the development of theoretical research, since it helps to understand certain relations between source language and target language units. Moreover, it fosters the practical implementation of the research results, for instance, in the field of bilingual lexicography. Therefore, contrastive studies of phraseology, especially done from a functional perspective, are of great importance.

Discussing cross-linguistic equivalents of idioms from a functional perspective, Dmitrij Dobrovol'skij and Elisabeth Piirainen present a set of parameters to be taken into consideration in a contrastive analysis of phraseological units, which comprises the three following ones: semantics, syntactics and pragmatics⁷.

The first parameter, the semantic one, deals with two aspects: the actual meaning of the unit and the mental image, which is the conceptual foundation for the reinterpretation of a particular word combination. As for contrasts in the actual meaning of the units compared, three phenomena are worth mentioning: false friends, cross-linguistic synonymy and asymmetrical polysemy⁸.

False friends, also-called *faux amis*, are defined as “a term in language teaching for a word that has the same origin and general appearance as a word in another language, so that learners mistakenly assume that both have the same meanings and

⁷ D. Dobrovol'skij, E. Piirainen, *Figurative Language: Cross-linguistic and cross-cultural perspective*, Elsevier, Amsterdam 2005, pp. 63–77.

⁸ D. Dobrovol'skij, E. Piirainen, *Figurative Language...*, op. cit., p. 68.

uses (...)”⁹. The notion of false friends can also be applied to phraseological units of two languages, similar in lexico-formal aspect, but expressing different meanings¹⁰.

Asymmetrical polysemy occurs when the source language unit has more than one meaning, while its cross-linguistic equivalent has only one¹¹. Furthermore, two compared units may have the same meaning, yet there may be a striking contrast in the imagery they convey. If the images are completely different, in some contexts such two idioms may not be equivalents, although at the systematic level they show a high degree of cross-linguistic correspondence, having the same meaning as well as similar syntactic and pragmatic properties¹².

The inclusion of the syntactic parameter in a contrastive study means that two candidates for equivalents have to be analysed with a view to determining the collocates of both units, the syntactic models given expressions can occur in and possible transformations the analysed phrases can undergo¹³. Determining differences in the values for these parameters is very important for comprehensive analysing the candidate units and describing the actual relation between two units.

The last parameter is the pragmatic characteristic which comprises such elements as: the stylistic value of compared units, their familiarity and frequency in respective languages, the cultural aspect of analysed units¹⁴, their illocutionary force¹⁵. From a contrastive perspective, a source language expression and its target language equivalent may show significant differences, which – likewise in the case of imagery differences – may exclude their being close equivalents.

⁹ *The Oxford Companion to the English Language*, T. McArthur (ed.), Oxford University Press, Oxford 1966, p. 366.

¹⁰ Cf. J. Szerszunowicz, *Pseudo-equivalents in English, Italian and Polish Faunal Phraseology*, (in:) Proceedings XII EURALEX International Congress. Atti del XII Congresso Internazionale di Lessicografia, Torino 6–9 settembre 2006, eds E. Corino, C. Marelllo, C. Onesti, vol. II, Edizioni dell’Orso, Alessandria 2006, pp. 1055–1060; eadem, *On Pseudo-Equivalents in English, Italian and Polish Onymic Phraseology*, (in:) Valodu apguve: problemas un perspektiva, vol. VI, Zinatnisko rakstu krajums, Liepaja 2008, s. 26–35.

¹¹ A detailed discussion on the phenomenon of asymmetrical polysemy of phraseological units conducted from a stylistic perspective is offered in: J. Szerszunowicz, *Stylistyczna polisemia frazeologizmów w ujęciu konfrontatywnym* [Stylistic polysemy of phraseological units in a contrastive approach], (in:) *Styl a semantyka*, red. I. Szczepankowska, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2008, pp. 369–377.

¹² J. Szerszunowicz, *Kongruencja obrazowania związków frazeologicznych a ich międzyjęzykowa ekwiwalencja* [Congruence of imagery of phraseological units and their cross-linguistic equivalence], “Prace Językoznawcze”, No XII/2010, pp. 207–223.

¹³ D. Dobrovolskij, E. Piirainen, *Figurative Language...*, op. cit., p. 73.

¹⁴ J. Szerszunowicz, *Признаки культурной специфики в польской фразеологии* [The signs of cultural specificity in Polish phraseology], (in :) *Езиковедски изследвания в чест на проф. Сийка Спасова-Михайлова*. Linguistic Studies in Honour of Prof. Siyka Spasova-Mihaylova, ред. С. Калдева-Захарева, Р. Захарева, София 2011, pp. 354–376.

¹⁵ D. Dobrovolskij, E. Piirainen, *Figurative Language...*, op. cit., p. 75.

2.2. Cross-linguistic equivalents of phraseological units

In the field of phraseological research, the cross-linguistic analyses have resulted in many proposals of the classification of cross-linguistic equivalents. Basing on such proposals, Dobrovol'skij presents a general classification of interlingual equivalents of fixed expressions, comprising four kinds of equivalents described as absolute, partial, parallel and zero counterparts¹⁶. The division corresponds to the units position on the equivalence scale, with full equivalents showing the highest degree of cross-linguistic similarity.

The group of full equivalents comprise the source language units and target language expressions whose lexical, syntactic and pragmatic features are identical or very similar. Many fixed word combinations belonging to this group are of biblical origins, for instance: English: *the kiss of Juda*, French: *baiser de Judas*, Spanish: *el beso de Judas*, Polish: *pocałunek Judasza*, Russian: *поцелуй Иуды*, Italian: *bacio di Giuda*¹⁷. Other groups of internationalisms comprise idioms of mythological origins, fossilized multiword units motivated by famous historical events, expressions derived from literary texts and common experiences and observations regarding everyday life¹⁸.

In fact, it is more adequate to use the term *quasi-equivalents*, since such units tend to differ in some parameters, such as stylistic markedness or frequency¹⁹. Therefore, especially from the point of view of stylistics, the term *quasi-absolute* is preferred over the others, i.e. *absolute* or *full*.

The next group comprises partial equivalents which are source language units and target language corresponding ones whose structure, constituents and imagery is the same, yet subtle differences are allowed. They may occur in various spheres, for instance lexical constituents or imagery. To exemplify this relation, the following pair

¹⁶ D. Dobrovol'skij, *Cross-linguistic equivalence of idioms: Does it really exist?*, (in:) *Linguo-Cultural Competence and Phrasological Motivation*, eds A. Pamies, D. Dobrovol'skij, Schneider Verlag, Baltmannsweiler 2011, pp. 7–24.

¹⁷ Cf. German: *Judaskuss*. On phraseological units of biblical and mythological origins see: A. Oleśkiewicz., *Europa języków. Związki frazeologiczne o prowniecnji biblijnej i antycznej w europejskiej wspólnocie słownikowej* [Europe of Languages. Phraseological units of biblical and antique origins in the European lexicographic community], Collegium Columbinum, Kraków 2007; M. Puda-Blokesz, *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim (na materiale leksykografii XX i XXI wieku)* [Phraseological mythologisms in the Polish language (on the material of 20th- and 21st-century lexicography)], Collegium Columbinum, Kraków 2014.

¹⁸ Widespread idioms are discussed in detail by Elisabeth Piirainen in several works. Cf. E. Piirainen, *Widespread Idioms in Europe and Beyond. Toward a Lexicon of Common Figurative Units*, Peter Lang, New York 2012.

¹⁹ S. Fiedler, *English Phraseology...*, op. cit., p. 118; D. Dobrovol'skij, *Cognitive approaches to idiom analysis*, (in:) *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*, eds H. Burger, D. Dobrovol'skij, P. Kühn, N.R. Norrick, vol. II, De Gruyter, Berlin–New York 2007, p. 802; J. Szerszunowicz, *Quasi-ekwiwalenty związków frazeologicznych w teorii, frazeografii i translatoryce*, "Białostockie Archiwum Językowe", No 9/2009, pp. 323–346.

can be compared: the Polish unit *robić z muchy słonia* [lit. to make an elephant out of a fly] and the German corresponding expression *aus einer Mücke einen Elefanten machen* [lit. to make an elephant out of a mosquito]. Both units have a similar structures and the component which is different belongs to the same category, i.e. insects.

As for the third group, parallel equivalents, the two units which are compared employ different imagery, yet, their meanings are identical²⁰. The similes describing being drunk convey various imagery in the languages compared: German *trinken wie ein Pole / wie [zehn]tausend Mann / wie ein Sack / wie eine Haubitze* [lit. drink like a Pole / a [ten] thousand men / a sack / howitzer], English: *to drink like a fish*, Italian: *bere come uno squalo / un tedesco / un cammello / una spugna* (lit. drink like a shark / a German / a camel / a sponge); Spanish: *beber como un cosaco / un tudesco / una cuba* [lit. to drink like a Cossack / German / barrel]²¹.

Since many fixed expressions are verbalised in the form of a fixed expression in only one language, such units have non-phraseological equivalents, which are either a word or a word combination of loose character. This phenomenon is called zero equivalence and may be either linguistically or culturally conditioned. From a Polish-English perspective, an example of a non-equivalent Polish unit is an expression *Polak potrafi* [lit. A Pole can (do)], used either to criticise or to praise. It is culture-specific, therefore, it has no phraseological equivalent in the English language.

3. The stylistic aspect as a parameter of cross-linguistic phraseological research

As the focal issue of the present paper is the stylistic parameter, close attention will be paid to this factor and its importance in cross-linguistic analyses of fossilized multiword expression. Therefore, the objective is to present the relations of the two compared units from the stylistic point of view, so that certain patterns could be determined.

The main relations between the source language phraseological unit and its target language equivalent are fourfold: first, two units which are compared have similar markedness; second; the markedness of a source language phraseological unit is different from that of the target language fixed expression; third, a phraseological unit in one language does not have a phraseological equivalent in another language, which affects stylistic equivalence of the phrases in question; fourth, a phraseological unit may have a stylistic false friend, i.e. a formally identical phrase with different stylistic markedness.

²⁰ The imagery itself is also a very important factor in cross-cultural and cross-linguistic research. J. Szerszunowicz, *Kongruencja obrazowania...*, op. cit., pp. 207–223.

²¹ The usage of ethnonymic constituents is common in expressions which convey a negative evaluation of behaviour or characteristics. Cf. W. Mieder, “*The Only Good Indian Is a Dead Indian*”: *History and Meaning of the Proverbial Stereotype*, (in:) idem, *The Politics of Proverbs. From Traditional Wisdom to Proverbial Stereotypes*, The University of Wisconsin Press, Madison 2009, pp. 160–189.

3.1. The stylistic parameter in research on phraseology

In lexicographic works, the stylistic aspects – at least to some degree – are described by means of stylistic labels²². They are included in the entries, indicating in which variety the units tend to be used²³. The labels are included to convey various information on the character of the phraseological unit. Therefore, they constitute a starting point for determining the understanding of the stylistic parameter in cross-linguistic research.

Apart from informing in which variety a given unit is used, the origins of an expression may also be important in terms of the analysis of the stylistic parameter. For instance, the biblical idioms carry certain connotations contributing to the stylistic value of a given unit. In Polish, the idiom of mythological origins are part of sophisticated language. Furthermore, borrowings, especially the new ones, are likely to connote foreignness, thus, influencing the stylistic character of a loan phrase.

The stylistic value of a given fixed expressions is also conditioned by a given unit regional or chronological markedness: dialectal, archaic or newly coined units are not neutral. Therefore, their cross-linguistic phraseological equivalents – unless similarly marked – are not equivalent on the stylistic plane. The marked units create a different stylistic effect than those which are not.

From the perspective of stylistics, two other usage-related criteria are also important. The first one is frequency which can be analysed by means of a statistical analysis of corpus material. The language units which are rare have a different stylistic value from those used frequently. Yet, another criterion should be mentioned here, which is familiarity. In fact, the two factors may correlate, creating different combinations. For instance, as Peter Grzybek observes, in the case of proverbs: familiar proverbs may occur frequently, but they need not occur frequently to be familiar to the language users²⁴.

Moreover, phraseological units, especially those used in the colloquial variety, are carriers of evaluation. Therefore, the analysis of the stylistic parameter allows for comparing the kind of assessment and the degree of evaluation strength. Many phraseological units express the attitude towards the named person, object or phenomenon.

The evaluative function is often correlated with the emotive one: many units are also carriers of the emotional attitude to the person or object the unit refers to. In phraseological stock, there are multiword combinations conveying a wide range of

²² In fact, there is a lack of consistency, which also indicates the need for more research studies on the stylistic values of phraseological units. Cf. J. Miller J., *It's not cricket: Lack of consistency and accuracy in labels applied to phrasemes in five English dictionaries for advanced learners*, (in:) ASIALEX2011 Proceedings: LEXICOGRAPHY: Theoretical and Practical Perspectives. Papers Submitted to the Seventh ASIALEX Biennial International Conference, Kyoto Terra, Kyoto, Japan, August 22–24, 2011, eds K. Akasu, S. Uchida, ASIALEX, Tokyo 2011, pp. 358–367.

²³ R. Gläser, *The Stylistic Potential...*, op. cit.

²⁴ P. Grzybek, *The Popularity of Proverbs. A Case Study of the Frequency-Familiarity Relation for German*, (in:) 2° Colóquio Interdisciplinar sobre Provérbios, eds O. Lauhakangas, R. JB Soares, Tipografia Tavirense, Tavira 2009, p. 228.

emotions: some of them are used as terms of endearment, while others, belonging to vulgarisms, express strongly negative emotions.

As it can be seen from the above presentation, in order to provide reliable information on the stylistic aspect of a fixed expression, one has to conduct a multiaspectual analysis of various factors. From a contrastive perspective, the analysis has to be done for the two candidate units. It will allow for determining the degree of interlingual equivalence, and, as a result, allocating the best corresponding phrase among several which are semantically identical.

3.2. Cross-linguistic relations of phraseological units from a stylistic perspective

3.2.1. Cross-linguistic correspondence of phraseological units markedness

From a contrastive perspective, if the stylistic values of a given source language unit and its target language counterpart are compared, several patterns of cross-linguistic correspondence may occur. One of them is the full equivalence of this parameter. It means that the stylistic value of the two expressions compared is identical or very similar.

It should be emphasized that various kinds of equivalents may have similar stylistic markedness, i.e. the correspondence of this parameter is not limited to absolute or partial expressions. In other words, the source language unit and the target language equivalent expressing the same meaning may employ different imagery and still have very similar stylistic markedness.

For instance, the English simile *as thin as a rake* and its Polish corresponding expression *chudy jak patyk* [lit. think as a rake] contain different nouns whose names are used to express the notion of being extremely slim. Both of them function in the colloquial variety and they can be treated as close stylistic equivalents, although in the traditional approach they belong to parallel equivalents. Other examples representing this relation include: English *push up daisies* – Polish *wąchać kwiatki od spodu* [lit. to smell flowers from beneath]²⁵, English *to sleep like a log* – Polish *spać jak niedźwiedź* [lit. to sleep like a log].

Although the differences in imagery might be important from a translational perspective, especially when the actual meaning of a particular fixed expression is of importance, in certain contexts irrespective of the differences it is the stylistic parameter that determines the equivalence. The above group represents a low degree of imagery equivalence with a high degree of stylistic equivalence. It is worth adding that an opposite situation is also possible: the source language unit may share the properties with the target language counterpart and thus show a high degree of imagery equivalence, with low degree of stylistic equivalence.

²⁵ J. Szerszunowicz, *Stale połączenia wyrazowe oznaczające proces umierania w języku polskim i włoskim*, “Białostockie Archiwum Językowe”, No 5/2005, pp. 103–118.

3.2.2. Difference in markedness of source language phraseological units and their target language idiomatic equivalents

The stylistic markedness of the source language phraseological unit and its equivalent may be either similar or different. In the latter case, the intensity of difference is gradable. For instance, a fairly neutral colloquial phraseological English simile *dark/black as pitch*, whose derivatives are *pitch-dark* and *pitch-black*, may be contrasted with the Polish unit *ciemno jak w dupie u Murzyna* [lit. as dark as in a Negro's ass].

The stylistic difference is striking: an informal expression, whose function is to express the intensity, is by no means equivalent to the Polish simile, which can be classified as substandard expression. Since the Polish unit word contains a vulgar word *dupa* 'ass', its markedness is strong. Moreover, due to the presence of the ethnonymic constituent *Murzyn*, it belongs to ethnic slur²⁶. It means that the context in which the Polish phrase can occur is limited in comparison with the English simile whose potential is much greater in this respect.

This group also comprises fixed expression and their cross-linguistic counterparts which show less intensive differences in their markedness, resulting from different reasons, such as differences observed in the widespreadness of the two units which are compared. For instance, the English simile *as mad as a hatter* and the Polish unit *zakręcony jak termos* express the same meaning, yet, the Polish phrase is used in youth jargon, while the English one is colloquial. Thus, it can be expected that the expression *as mad as a hatter* is known to the vast variety of native speakers of English.

3.2.3. Zero equivalence and stylistic markedness of phraseological units

Another problem related to the stylistic equivalence of phraseological units results from the existence of lacunary units, i.e. fixed expressions who do not have cross-linguistic equivalents in the form of fossilized word combinations²⁷. Two main kinds of lacunary phrases can be distinguished: the first type, called linguistic lacunae, arises as result of the fact that certain meanings expressed in the source language are not expressed by means of phraseological units in the target language; the second, referential lacunae, is due to the lack of certain notions in the target culture, i.e. the meanings verbalised by the source language unit is not known to the target language users²⁸.

As for the former kind, the English expression *a squeegee pest* is an illustrative example from an English-Polish perspective. The idiom is used to refer to 'a teenage boy who cleans car windscreens at red traffic lights without the driver's permission and then demands money for his work' (PDEI: 79). The Polish idiomatic stock does

²⁶ M. Mac Coinnigh, *Blason populaire in the Irish Language*, (in:) 2° Colóquio Interdisciplinar sobre Provérbios, eds O. Lauhakangas, R. JB Soares, Tipografia Tavirense, Tavira 2009, pp. 214–229.

²⁷ A collected monograph has been published on various aspects of the phenomenon of lacunarity: *Lakunen-Theorie. Ethnopsycholinguistische Aspekte der Sprach- und Kulturforschung*, Hrsg. I. Panasiuk, H. Schröder, LIT Verlag, Berlin 2006.

²⁸ M. Dagut, "Semantic Voids" as a Problem in the Translation Process, "Poetics Today", No 2(4)/1981, pp. 61–71.

not contain any fixed expressions of figurative character which are synonymous to the English unit.

Therefore, the marked unit has a range of descriptive equivalents. Some of them are stylistically neutral, for instance: *chłopaki myjący szyby na światłach* [lit. boys cleaning windscreens at the traffic lights], *osoby myjące szyby na czerwonym* [lit. persons cleaning windscreens at the red (light)], *myjący szyby* [lit. cleaning windscreens], while others use vulgar constituents, for example, *gówniarze* ‘shithead’, substituting the neutral words expressing the meaning ‘persons’.

As the above example shows, although at the systematic level there is no correspondence if the two languages are compared, the degree of equivalence depend on the candidate equivalent, its components and their connotations. It can be concluded that a Polish phrase, which is identical or similar to the English one, cannot be found, an adequate choice of its substitution can lessen the loss.

In some cases, the zero equivalents show similarity in their stylistic value: for instance, in the traditional approach, the Polish phraseological unit *koziół ofiarny* ‘a scapegoat’ and its English lexical equivalent *scapegoat* are treated as zero equivalents. Although they express the same meaning and employ identical imagery, they do not meet the structural criterion. In this case, irrespective of the structure of the two units, the value of the stylistic parameter is very similar²⁹.

In the case of referential phraseological gaps, the units tend to express culture-bound notions, rich in connotative potential. One of such units is the Polish phrase *polskie piekło/piekiełko* [lit. Polish hell/little hell] which names a multifaceted label for a set of Polish vices. It connotes Polishness, indicating its negative aspects. The phrase is an element of the autostereotype of Poles, therefore, using it may perform an integrative function. This unit is a carrier of evaluation, expressing a critical attitude towards the qualities named by the unit.

Since the expression in question belongs to lacunary stock, i.e. it is one of the expression which do not have cross-linguistic equivalents, an English systematic equivalent cannot be found. In terms of stylistic value, the character of the unit is also complex: it is informal and pejorative. Due to the cultural connotation load, the expression constitutes a textbook example of a culturally conditioned lacunary phrase, which also is of importance from the stylistic perspective: a marked unit creates a void to be filled in by a neutral explanation devoid of markedness and cultural connotations.

3.2.4. Stylistic false friends in phraseology

From a contrastive perspective, it can be assumed that a detailed analysis will allow for determining the units which apparently different, i.e. the form of which is identical and which express the same meaning, yet, differing greatly on the stylistic plane. They are by no means false friends proper, since there is no semantic difference. Yet, they meet the formal criteria for *faux amis*: they correspond to each other in terms of their lexical constituents and structure.

²⁹ Another example is the pair of the Polish unit *pocałunek Judasza/judaszowy* [lit. the kiss of Judas] and its German counterpart *Judaskuss*, which is a compound.

An illustrative example of the phenomenon in question is the relation between the German idiom *polnische Wirtschaft* [lit. Polish economy] and the Polish identical phrase *polnische Wirtschaft*, which shows the complexity of the relation³⁰. The German unit means ‘badly managed economy’ ‘sloppiness, muddle, confusion, disorder’, while its Polish equivalent *polnische Wirtschaft* refers to the Polish reality, the situation in Poland, especially economy, which somebody evaluates very negatively as one dominated by disorder, mess, backwardness and less frequently a messy situation.

Although the two units in question are identical in terms of constituents and structure, they differ greatly from a stylistic point of view. The German unit is a mother tongue expression, coined at the time of partition in Poland. In Polish, the phrase is a borrowing, which mostly appears in press texts on economical aspects. It is not so well known to native Polish users which is conditioned by its relatively low frequency. German phraseological direct borrowings are not so common, which means that the unit at issue is stylistically conspicuous and focuses the Polish receiver’s attention³¹. The German unit is informal and occurs in a variety of contexts, ranging from everyday conversations to the journalese.

The above example shows how the stylistic parameter can determine the relation between two units, in some cases excluding their being full equivalents and moving the phrases on the equivalence scale. Such phrases are not prototypical false friends, since their meaning is identical or similar, at least to some extent. From a stylistic perspective, they might be called stylistic false friends, since in a cross-linguistic analysis it is this parameter that determines the relation.

4. Conclusion

Adopting a cross-linguistic perspective for phraseological studies requires a multi-aspectual analysis of various factors, including the stylistic parameter. A detailed comparison of the stylistic value of the source language multiword unit and its target language counterpart leads to the conclusion that there are various relations of this elements. They comprise: stylistic correspondence; stylistic difference, which is of scalar nature; false equivalence, resulting from lexical and structural similarity of the compared units.

Therefore, the inclusion of the stylistic parameter of fixed expressions is of great importance for both theoretical development of contrastive studies and the practical implementations of the results of contrastive analysis. The information on the stylistic value of the source language unit and the corresponding target language phrase

---

³⁰ J. Szerszunowicz, German *polnische Wirtschaft* vs. Polish *polnische Wirtschaft*. A case study on cross-linguistic equivalence of phrasemes. Forthcoming.

³¹ On the stylistic markedness of borrowings see: J.F. Nosowicz, *Zapóżyczania w grupach leksykalno-semantycznych i gniazdach derywacyjnych* [Borrowings in lexico-semantic groups and derivative nests], (in:) *Edukacja dla Przyszłości*, vol. II, red. nauk. idem, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów w Białymstoku, Białystok 2005, p. 115.

should be included in lexicographic sources, since to a great extent this property determines the unit usage.

To sum up, it can be said that the phraseostylistic approach requires a multidisciplinary approach, bridging not only phraseology and stylistics, but also corpus linguistics, discourse analysis, cultural studies and other disciplines. Thanks to a multifaceted analysis of the parameter in question, the stylistic properties of phraseological stock can be described and compared for two or more selected languages, giving an insight into their stylistic peculiarities.

Bibliography

- Dagut M., “*Semantic Voids*” as a Problem in the Translation Process, “Poetics Today”, No 2(4)/1981, pp. 61–71.
- Dobrowol’skij D., *Cross-linguistic equivalence of idioms: Does it really exist?*, (in:) *Linguo-Cultural Competence and Phrasological Motivation*, eds A. Pamies, D. Dobrowol’skij, Schneider Verlag, Baltmannsweiler 2011, pp. 7–24.
- Dobrowol’skij D., *Cognitive approaches to idiom analysis*, [w:] *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*, eds H. Burger, D. Dobrowol’skij, P. Kühn, N.R. Norrick, vol. II, Berlin–New York 2007, s. 789–818.
- Dobrowol’skij D., Piirainen E., *Figurative Language: Cross-linguistic and cross-cultural perspective*, Elsevier, Amsterdam 2005, pp. 63–77.
- Fiedler S., *English Phraseology. A Coursebook*, Narr Verlag, Tübingen 2007.
- Gläser R., *The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis*, (in:) *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications*, ed. A.P. Cowie, Oxford University Press, Oxford 2001, pp.132–143.
- Lakunen-Theorie. Ethnopsycholinguistische Aspekte der Sprach- und Kulturforschung*, Hrsg. I. Panasiuk, H. Schröder, LIT Verlag, Berlin 2006.
- Grzybek P., *The Popularity of Proverbs. A Case Study of the Frequency-Familiarity Relation for German*, in: 2 ° Colóquio Interdisciplinar sobre Provérbios, ed. O. Lauhakangas, R. JB Soares, Tipografia Tavirense, Tavira 2009, pp. 214–229.
- Mac Coinnigh M., *Blason populaire in the Irish Language*, (in:) 2 ° Colóquio Interdisciplinar sobre Provérbios, eds O. Lauhakangas, R. JB Soares, Tipografia Tavirense, Tavira 2009, pp. 214–229.
- Mieder W., “*The Only Good Indian Is a Dead Indian*”: *History and Meaning of the Proverbial Stereotype*, (in:) idem, *The Politics of Proverbs. From Traditional Wisdom to Proverbial Stereotypes*, The University of Wisconsin Press, Madison 2009, pp. 160–189.
- Miller J., *It’s not cricket: Lack of consistency and accuracy in labels applied to phrasemes in five English dictionaries for advanced learners*, (in:) ASIALEX2011 Proceedings: LEXICOGRAPHY: Theoretical and Practical Perspectives. Papers Submitted to the Seventh ASIALEX Biennial International Conference, Kyoto

- Terrsa, Kyoto, Japan, August 22–24, 2011, eds K. Akasu, S. Uchida, ASIALEX, Tokyo 2011, pp. 358–367.
- Moon R. *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*, Oxford University Press, Oxford 1998.
- Nosowicz J.F., *Zapożyczenia w grupach leksykalno-semantycznych i gniazdach derivacyjnych* [Borrowings in lexico-semantic groups and derivative nests], (in:) *Edukacja dla Przyszłości*, vol. II, red. nauk. idem, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów w Białymstoku, Białystok 2005, pp. 115–128
- Oleśkiewicz A., *Europa języków. Związki frazeologiczne o prowniencji biblijnej i antycznej w europejskiej wspólnocie słownikowej* [Europe of Languages. Phraseological units of biblical and antique origins in the European lexicographic community], Collegium Columbinum, Kraków 2007.
- Palm Ch., *Phraseologie. Eine Einführung*, 2. Auflage, Narr Verlag, Tübingen 1997 [1995].
- Piirainen E., *Widespread Idioms in Europe and Beyond: Toward a Lexicon of Common Figurative Units*, Peter Lang, New York 2012.
- Puda-Blokesz M., *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim (na materiale leksykografii XX i XXI wieku)* [Phraseological mythologisms in the Polish language (on the material of 20th- and 21st-century lexicography)], Collegium Columbinum, Kraków 2014.
- Szerszunowicz J., *German polnische Wirtschaft vs. Polish polnische Wirtschaft. A case study on cross-linguistic equivalence of phrasemes*. Forthcoming.
- Szerszunowicz J., *Kongruencja obrazowania związków frazeologicznych a ich międzyjęzykowa ekwiwalencja* [Congruence of imagery of phraseological units and their cross-linguistic equivalence], "Prace Językoznawcze", No XII/2010, pp. 207–223.
- Szerszunowicz J., *On Pseudo-Equivalents in English, Italian and Polish Onymic Phraseology*, (in:) *Valodu apguve: problemas un perspektiva*, vol. VI, Zinatnisko rakstu krajums, Liepaja 2008, pp. 26–35.
- Szerszunowicz J., *Phraseological units containing archaic elements in bilingual lexicography*, (in:) *Endangered Words, Signs of Revival*, eds G. Zuckermann, J. Miller, J. Morely, AustraLex, Adelaide 2014, pp. 1–17.
- <http://www.adelaide.edu.au/australex/conferences/2013/szerszunowicz.pdf>. Accessed: 15.08.2015.
- Szerszunowicz J., *Pseudo-equivalents in English, Italian and Polish Faunal Phraseology*, in: *Proceedings XII EURALEX International Congress. Atti del XII Congresso Internazionale di Lessicografia*, Torino 6–9 settembre 2006, eds E. Corino, C. Marelllo, C. Onesti, vol. II, Edizioni dell'Orso, Alessandria 2006, pp. 1055–1060.
- Szerszunowicz J., *Признаки культурной специфики в польской фразеологии* [The signs of cultural specificity in Polish phraseology], (in:) *Езиковедски изследвания в чест на проф. Сийка Спасова-Михайлова*. Linguistic Studies in Honour of Prof. Siyka Spasova-Mihaylova, ред. С. Калдева-Захарева, Р. Захарева, София 2011, pp. 354–376.

- Szerszunowicz J., *Quasi-ekwiwalenty związków frazeologicznych w teorii, frazeografii i translatoryce*, "Białostockie Archiwum Językowe", no 9/2009, pp. 323–346.
- Szerszunowicz J., *Stałe połączenia wyrazowe oznaczające proces umierania w języku polskim i włoskim*, "Białostockie Archiwum Językowe", No 5/2005, pp. 103–118.
- Szerszunowicz J., *Stylistyczna polisemia frazeologizmów w ujęciu konfrontatywnym* [Stylistic polysemy of phraseological units in a contrastive approach], (in:) *Styl a semantyka*, red. I. Szczepankowska, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2008, pp. 369–377.
- Szerszunowicz J., *The cultural component in bilingual dictionaries of phraseological units*, (in:) ASIALEX2011 Proceedings. LEXICOGRAPHY: Theoretical and Practical Perspectives. Papers submitted to the Seventh ASIALEX Biennial International Conference Kyoto Terrsa, Kyoto, Japan, August 22–24, 2011, eds K. Akasu, S. Uchida, ASIALEX, Tokyo 2011, pp. 628–637.
- The Oxford Companion to the English Language*, Oxford University Press, Oxford 1996.

Summary

The focal issue of the paper is the stylistic parameter of phraseological units discussed from a cross-linguistic perspective. The aim of the paper is to discuss the stylistic value of fixed expression in terms of interlingual equivalence. The problem will be discussed on the example of selected expressions.

Zusammenfassung

Der stilistische Parameter in der kontrastiven phraseologischen Forschung

Der Schwerpunkt des Beitrags liegt in der Beschreibung des stilistischen Parameter phraseologischer Einheiten aus kontrastiver Sicht. Diesen Parameter wird analysiert, um seine Relation mit der interlingualen Äquivalenz zu präsentieren. Diesen Problem wird mit den gewählten Ausdrücken und Redewendungen illustriert.

Streszczenie

Aspekt stylistyczny we frazeologicznych badaniach kontrastywnych

Artykuł poświęcony jest opisowi aspektu stylistycznego związków frazeologicznych w badaniach kontrastywnych. Cel artykułu stanowi omówienie wpływu tego parametru na międzyjęzykową ekwiwalencję związków frazeologicznych. Prezentacja niniejszego zagadnienia zostanie zilustrowana wybranymi przykładami.

Maria TURCHINSKAYA

MSLU (Minsk)

The Variety of Meaning Constituents in English and Belarusian Nouns Denoting Male/Female Human Beings

Introduction

The study of lexical meaning and diversity of its constituents has been in the scope of linguistic interest for many decades (Potebnia 1958; Bolinger 1965; Katsnelson 1972; Apresian 1974; Lyons 1987; Bierwisch 1996; Nikitin 2007 and many others). Nowadays, the word meaning is viewed as a way of accessing a body of encyclopedic knowledge about a particular conceptual item (Evans 2007: 17; 2009: 9–12; Langacker 2008: 39; 1987: 155–158; Allan 2012: 247). Different types of conceptual information held by cognitive domains range from empirically tested to superstitious features related to the entity named (Kharitonchik 2014:17). In the framework of this approach we aim to research meaning constituents of the words which are members of the lexical paradigm based on ‘sex distinction’ (*man – woman, boy – girl* in English, *мужчына – жанчына, хлопчык – дзяўчынка* in Belarusian etc.)¹ and to reveal which elements of knowledge about masculinity and femininity are represented in the semantics of the words under analysis in two different languages: Belarusian and English.

As indicated by A. Wierzbicka, the vast majority of complex meanings are language- and culture-specific. At the same time the linguist points out that words of the ‘*man*’, ‘*woman*’ type and their equivalents in other languages can be viewed as lexical and conceptual universals (Wierzbicka 2014: 54). A. Wierzbicka assumes that despite the relative complexity of these lexical items they “appear to be prime candidates

---

¹ A paradigm is a group of words “having one feature in common and distinguished from each other by features that each discriminate more than one pair of words” (Fillmore 1978: 164).

for the status of universal semantic molecules” and “represent a few shared building blocks across the enormous diversity of ways of thinking about people and their ways of life which are embodied in the social lexicons of the world’s languages” (Ibidem). As a particular linguistic phenomenon that manifests a universal trait can range from a specific concept up to a conceptual category or set of such categories (Talmy 2008), reasonable seems the point of view of Russian linguist M. Krongauz, who believes that semantic sex category² is a universal category, which, nevertheless, may have specific features of representation in different languages of the world (Krongauz 1996, 511). According to the classification of semantic universals by L. Talmy, this category can be termed “implicational” (Greenberg’s term) or “other-directed”, because “... the presence of one feature in a language licenses the presence of a certain different feature... only if a language has a conjunction expressing ‘after’ can it have one expressing ‘before’” (Talmy 2008). Similarly, if a language has a word denoting *woman*, it can have one denoting *man*, or if it can represent the semantic feature ‘female’, it can have the opposite semantic attribute ‘male’.

Therefore, if the status of the paradigm based on ‘sex distinction’ may well be claimed universal, as it represents a conceptual category based on one of the major natural distinctions, it is of particular linguistic interest to investigate whether there are any gender-based features which could have the status of common semantic properties across different cultural and linguistic domains.

Methodology

The study focuses on 200 most frequently used nouns which denote human beings and have the intrinsic ‘sex feature’ in their semantics: 100 lexical items in English and 100 in Belarusian, with 50 nouns referring to males and 50 to females respectively (Table 1). For example:

(1) *lad* – a **boy** or young **man**; *lass* – a **girl** or young **woman** (Oxford);

(2) *бацька* – *мужчына ў адносінах да сваіх дзяцей* ‘father – a **man** in relation to his children’; *маці* – *жанчына ў адносінах да народжаных ёю дзяцей* ‘mother – a **woman** in relation to children to whom she has given birth’ (ТСБМ)).

The investigation is based on a series of procedures which we believe can give access to the meaning constituents of the words studied. Firstly, we analyzed derivatives of the nouns under investigation, as motivated words ‘inherit’ properties of the motivating lexical items and can explicate some of their features. Consider the following examples:

(3) *to father on/upon* – *to impose or place without a just reason* (Collins); *бацька (2)*³ – *вядомая і наважнаная ў пэўных колах асоба* father ‘father (2) – a famous and **respected** person in some sphere’ (ТСБМ) → ‘authority/domination’;

² *Semantic sex category* or *sexus* represents information about biological sex of a denotatum:

³ Derived meanings of the nouns investigated are marked by numbers corresponding to the order indicated in the dictionary.

(4) to **mother** – bring up (a child) with **care** and **affection** (Oxford); **motherly** – of or resembling a mother, esp in **warmth** and **protectiveness** (Collins) → ‘care/warmth’.

Secondly, we resorted to the analysis of contextual usages⁴ of the words studied and their derivatives, as contexts can profile the multitude of meaning constituents of a language unit (Langacker 2008: 39; Jackendoff 2002: 183). We give a few examples to demonstrate it:

(5) speak to him in a **fatherly manner**; looking **stern** and **fatherly** (BNC); *насуперак бацькавай волі* ‘against fatherly **will**’, *бацькава парада* ‘fatherly **order**’, *Мудры сын слухае бацькавых настаўленняў* ‘A wise son listens to fatherly **admonitions**’ (NC) → ‘authority/toughness/domination’;

(6)...speaks of God as a ‘**motherly father**’; ‘You’d better go indoors now,’ he said, **as gently as a mother** (BNC); *не ведалі матулінай ласкі* ‘did not know motherly **caress**’; *мамінай пяшчоце* ‘motherly **tenderness**’ (NC) → ‘care/tenderness’.

The study aims to reveal those components of meaning which represent information about characteristics associated with masculinity / femininity. Therefore, other features, which are common for both nouns denoting males and females, are beyond the scope of this research, e.g. ‘age’ for *grandmother* – *grandfather*; ‘nobility’ for *king* – *queen*; ‘professional skills’ for *waiter-waitress*, *артыст* – *артыстка* ‘actor – actress’ etc.

Nouns Denoting Males

The results of the research demonstrate that the semantics of English and Belarusian nouns denoting male human beings is permeated with a wide spectrum of attributes which actualize elements of conceptual information about masculinity. Moreover, the male nouns studied in both languages are characterized not only by the same **types** of gender-based features (perceptual, physiological, behavioral and psychological ones), but by an almost identical **range** of the properties related to masculinity (Table 1).

Table 1. Gender-based Features in the Meanings of Nouns Denoting Male Human Beings

Male Human Beings in English	Male Human Beings in Belarusian
Perceptual Features	Perceptual Features
Distinctive Male Appearance	Distinctive Male Appearance
Size (large)	Size (large)
Other	Other

⁴ The data for the contextual analysis of the derivatives of the words under investigation were manually collected from The British National Corpus and the Belarusian corpus of texts ‘N-Corpus’.

Male Human Beings in English	Male Human Beings in Belarusian
Psychological and Behavioural Features	Psychological and Behavioural Features
Superiority/Dominance	Superiority/Dominance
Aggression	-
Sexual Activity	Sexual Activity
Courage/Bravery	Courage/Bravery
Rationality/Prudence	Rationality/Prudence
Toughness	Toughness
Authority	Authority
Responsibility	Responsibility
Protection	Protection
-	Caress/Tenderness
-	Concern/Help
Physiological Features	Physiological Features
Strength	Strength

The research shows that there are almost identical components, which represent Physiological Feature ‘strength’, in the meanings of the nouns denoting men in both languages analyzed, such as in:

(8) *manly strength, male power* (BNC) and their equivalents in Belarusian *мужчынская сіла, мужчынская моц* (NC); *the strength of a man* (BNC); *сіла бацькавай рукі* ‘the strength of a father’s hand’ (NC).

Perceptual attributes, which specify characteristics of typical masculine ‘appearance’ and their typical ‘large size’, are also similar in English and Belarusian:

(9) *grandfather clock* ‘a clock in a tall free-standing wooden case, driven by weights’ – *grandmother clock* ‘a clock similar to a grandfather clock but about two thirds the size’ (OxFD); *A timid, pathetic creature disguised by a big, manly body* (BNC);

(10) *дужыя мужчынскія рукі* ‘mighty manly hands’; *жорсткія мужчынскія далоні* ‘harsh manly palms’ (NC).

Other Perceptual features associated with the meanings of the nouns studied represent elements of knowledge about typical masculine ‘voice’ and even ‘smell’, for example:

(11) *smelling his manly smell; strong male smell* (BNC); *in a voice almost as deep as a man’s she said...* (BNC); *грубы/цверды/моцны мужчынскі голас* ‘rough/resolute/strong manly voice’ (NC).

As for Behavioral and Psychological gender-based attributes profiled in the meanings of the nouns denoting males, the investigation demonstrates that the range of

these features in the Belarusian language is also very similar to that in English. The speakers of both languages consider masculine such features as ‘superiority/dominance’ and ‘sexual activity’, exemplified in (12), (13); as well as ‘courage/bravery’ and ‘authority’, examples of which we provide in (14), (15):

(12) *male supremacy; male dominance; Perkin with brotherly bossiness told him to stop* (BNC); *муж – галава жанчыны* ‘a husband is the head of a wife’ (СФ);

(13) *manhood – qualities traditionally associated with men, such as courage, strength, and sexual potency* (OxfD); *каб утаймаваць свой чароўны юнацкі юр* ‘to restrain his charming boyish lust’; *якія зьведалі ложак мужаў* ‘who experienced husband’s bed’; *здаволіць сваю мужчынскую патрэбу* ‘to satisfy his manly want’ (NC);

(14) *to man – (archaic) fortify the spirits or courage* (OxfD); *manly – possessing qualities, such as vigour or courage, generally regarded as appropriate to or typical of a man* (Collins); *штосьці смелае, мужчынскае праступала ў яго танцы* ‘there was something courageous, manly in his dance’; *з мужчынскаю доблесцю ў сэрцы* ‘with manly bravery in the heart’ (NC);

(15) *father (2) – the oldest or most respected member of a society or other body* (OxfAD); *He’s like some perfect uncle, authoritative and kind, but slightly removed* (BNC); *Мужава воля: загадаў – ахрысцілася* ‘The husbands will: he orders – she gets baptized’ (NC);

Other Behavioural and Psychological features of masculinity, which are common for both languages researched, represent such properties as ‘toughness’, ‘responsibility’ and ‘protection’. They are exemplified below:

(16) *male toughness; She’s a beautiful woman, but she can be as hard as a man* (BNC); *жорстакага пажадлівага мужчынскага позірку* ‘stern lustful manly look’; ...яна ў нас трохі распуўчаная, вядома, гадуецца без бацькавай цвердай рукі. ‘...she is a bit undisciplined, you know, being brought up without a fatherly firm hand.’ (NC);

(17) *fatherly duty* (BNC); *мужаў абавязак* ‘husband’s duty’; *сынаў абавязак/сыноўні абавязак* ‘son’s duty’; *мужчынскі абавязак* ‘man’s duty’ (NC);

(18) and we enjoy his *fatherly protection and generous provision; For his sisters needed brotherly protection* (BNC); *за бацькавай спіной* ‘behind the father’s back’; *Як жа адна, без абароны мужавай жыць думаеш?* ‘And how are you going to live alone without a husband’s protection’; *Бо за мной есць мужава плячо.* ‘Because there is a husband’s shoulder to rely on’ (NC).

Moreover, in both languages studied words referring to males are associated with such properties as ‘rationality/prudence’, such as in:

(19) *to husband – use it carefully and do not waste it* (CollinsCobuild), *use (resources) economically* (OxfD); ...also elaborated at length on the idea of superior male rationality and causality versus inferior female irrationality and passivity (BNC); *гаспадар → гаспадарлівы – эканомны, ашчадны, руплівы ў вядзенні гаспадаркі* ‘(male) master of a house → adj. – thrifty, prudent, efficient in managing the household/farm’ (ТСБМ).

Despite the fact that most of the gender-based features in the semantics of the words studied in English and Belarusian are very similar, the research shows that there also exist some language-specific properties profiled in the meanings of male nouns in the languages investigated. For example, English words denoting men are accompanied by such features as ‘aggression’:

(20) *so parents tend to approve of aggression in their male offspring as ‘manly’; male aggression/ferocity (BNC); boys will be boys – when a group of men are behaving noisily or aggressively, you are suggesting in a light-hearted way that this is typical male behaviour and will never change (CollinsCobuild);*

Belarusian noun denoting men do not explicate this characteristic, but are associated with such features as ‘caress/tenderness’ and ‘concern/help’⁵, which are not profiled either in derivatives or contextual meanings of the male nouns researched in English:

(21) *бацькава ласка* ‘fatherly caress/tenderness’;...*дзе вы знойдзеце ласку Братэрскую ў сэрцах...* ‘were will you find brotherly caress in hearts...’; *у мужавай ласцы* ‘in husbandly caress’; *жаданне мужчынская ласцы і моцы* ‘desire of manly tenderness/caress and strength’ (NC);

(22) *трывае бацькава вока пільнае* ‘watchful fatherly eye’; *собраў усіх сяброў пад сваю братнюю руку, усіх абгарэў, навучыў...* ‘gathered all his friends together under his brotherly arm, warmed them all, and taught...’ (NC).

Summing up, a very similar set of gender-based attributes, but for a few features, is represented in the meaning constituents of English and Belarusian nouns denoting male human beings.

Nouns Denoting Females

As far as the nouns denoting women are concerned, the research reveals that these lexical items are also associated with the same **types** of gender-based properties as English and Belarusian nouns referring to males: perceptual, physiological, behavioral and psychological features (Table 2). Nevertheless, the data obtained indicates, that the words referring to females are characterized by a different **range** of attributes, which represent a contrasting set of features related to femininity.

⁵ ‘Tenderness’ and ‘Concern’ are proper only to the meanings of the English word *father*: *fatherly tenderness*, *fatherly concern*, and may probably be associated not with masculinity, but with parenthood.

Table 2. Gender-based Features in the Meanings of Nouns Denoting Female Human Beings

Female Human Beings in English	Female Human Beings in Belarusian
Perceptual Features	Perceptual Features
Distinctive Female Appearance	Distinctive Female Appearance
Size (small)	Size (small)
Other	Other
Psychological and Behavioural Feature	Psychological and Behavioural Features
Care	Care
Silliness	Silliness
Tearfulness	Tearfulness
Sexuality	Sexuality
Housekeeping/Domestic Labour	Housekeeping/Domestic Labour
Tenderness/Warmth	Tenderness/Warmth
-	Talkativeness
Faintheartedness	-
Physiological Features	Physiological Features
Weakness/Feebleness	Weakness/Feebleness
Fertility	Fertility

The contrastive analysis of the feminine characteristics profiled in the meanings of English and Belarusian female nouns indicates that Physiological Features of femininity are associated with similar properties, such as ‘fertility’ and ‘weakness/feebleness’, for example:

(23) *queen* – a **reproductive** female in a colony of social ants, bees, wasps, or termites, frequently the only one present in a colony (OxfD); to *mother* – to give **birth** to or produce (Collins); У чым маці нарадзіла – без усялякага адзення, голы ‘Mother-naked – in one’s birthday suit’ (СФ).

(24) He was **fighting** like a *girl*. There was just a trembling being as **vulnerable** as any other *woman* (BNC); жаночая **слабасць** ‘the **weakness** of a woman’; ...і голас яго – о не, зусім **не дзявочы, не слабы!** ‘...and his voice – **not as a girl’s, not weak** at all!’ (NC).

The range of Perceptual attributes is also identical in both languages investigated specifying characteristics of typical feminine ‘appearance’ and its typical ‘small size’. As an illustration consider the following:

(25) *She was the most girlish girl he'd ever known. Small and soft, with little bones and delicate...*;...she recalled thinking how **small** his hands were: rather **like a woman's** (BNC);

(26) *Яно – прыгожае і стройнае як паненка...* 'It is **beautiful** and **slender as a maiden...**'; з *па-жаночаму маленькім ртом* 'with a womanly small mouth'; *З жаночы кулачок*. 'The size of a female (small) fist' (NC).

Among other Perceptual features actualized in the meanings of female nouns in the languages analyzed we come across such properties as specific 'voice' and distinctive 'scent/smell' associated with representatives of femininity. The following examples demonstrate it:

(27) *her tone is wifely, concerned, but not patronizing; a husky, girlish tone;* (BNC); *нісклявы бабскі галасок* 'squeaky womanish voice'; *тонкім "бабскім" галаском* 'with fine 'womanish' voice'; *Рослы рабочы з бабскім голасам* *расказвае за санаторным абедзенным сталом...* 'A tall (male) worker with a **voice of a woman** is telling something at the dinner table...'; *Голас у таго быў тонкі, бы дзявочы...* 'He had a **fine voice, as if a girl.**' (NC);

(28) *he inhaled the warm, womanly scent of her* (BNC);...*перамяшаліся з пахамі парфумы, жаночага поту, віннага перагару; а пахам вострага, юрлівага, дзявочага поту...* '...it was mixed with the scent of a perfume, **the smell of female sweat** and alcohol.';...*яе пах маладога дзявочага цела перабіў пахі багуну і жывіцы.* '...her **scent of a young girl's body** surpassed the smell of ledum and turpentine' (NC).

In contrast to male nouns, words denoting women are associated in English and Belarusian with such Behavioral and Psychological features as 'care', 'silliness', 'tenderness/warmth'. Consider the following examples:

(29) *mothercraft – skill in or knowledge of looking after children as a mother* (OxfD); *You behave like a woman, running round looking after people.* (BNC); *сястрынскія клопаты* 'sisterly care'; *мамінымі клопатамі* 'with motherly care' (NC);

(30) *Some people refer to women as girlies, especially when they think they are not as intelligent or able as men* (CollinsCobuild);...*зэтых бабскіх глупстваў* '...this womanish silliness'; *Ом, дурнота бабская!* 'Oh, womanish foolishness!'; *Кароткі бабскі розум* 'Short womanish intellect'; (NC);

(31) *womanly – possessing qualities, such as warmth, attractiveness, etc.* (Collins);...*яму не хапае цяпла Маці і Радзімы* '...he lacked **the warmth of Mother** and Motherland.'; *столькі сястрынскай любові і пяшчоты* *жыло ў ёй* 'there was so much sisterly love and tenderness in her'; *ужо саромеліся маміных пяшчотаў* 'felt ashamed of motherly tenderness'; *бабуліна цеплыня* 'granny's warmth'; *ціха і па-жаночаму ласкава* 'quietly and womanlike tenderly' (NC).

Other feminine characteristics of this type represent associations with 'tearfulness' and 'sexuality', such as in:

(32) *wine, women, and song 'the hedonistic life of drinking, sexual pleasure, and carefree entertainment proverbially required by men'* (OxfD); *blonde bombshell – a woman with blonde hair who is very sexually attractive* (CollinsCobuild);

жаночая сэксуальнасць ‘female sexuality’; *lady* (also *lady friend*) – a woman with whom a man is romantically or **sexually involved** (Oxford); *жаночай сэксуальнасці* ‘the sexuality of a woman’ (NC);

(33) *He cried like a girl* (BNC); *I should see if a few **womanly** tears would be a good ploy* (BNC); *А то адзін грэх з вамі: **разрумзаешся, як баба***. ‘There is one bad thing with you: one could start to snivel like a (married) woman’; *слёзы – **прываба жанчыны*** ‘tears are the charm of a woman’ (NC).

It must be noted though that feature ‘sexuality’ is profiled in the meanings of Belarusian nouns denoting women only in a small number of modern newspaper articles, while no other cases of explication of this trait are found in earlier sources included in the Belarusian corpus of texts (N-corpus).

The analysis of the meaning constituents of English and Belarusian female nouns reveals a wide range of the components which represent associations with typical female ‘household duties and work’. In Belarusian this feature is widely profiled in the names of trade marks, in which nouns denoting females are used to explicate elements of this type of knowledge, such as in:

(33) *lady’s companion* ‘a small case or bag containing **needlework items**’ (Oxford); *A woman’s work is never done* (PHRD); *Прыбіраць* – справа *жаночая* ‘Cleaning is a womanly task’; *каўбаса “Цешчын пачастунак”* ‘sausage “Mother-in-law’s fare”’; *“Цешчына каўбаска”* (сыравяленая) ‘Mother-in-law’s sausage’; *ТМ “Бабулін гладыш”*; *ТМ “Бабуліна крынка”* *ТМ “Granny’s pot”* (NC).

Even though the range of gender-based components in the meanings of female nouns is very similar in the languages analyzed, the investigation demonstrates that there also exist some distinctive and peculiar elements in their meanings, which stand for a specific image of femininity in the Belarusian and English language communities. For example, Belarusian nouns denoting women explicate such feature as ‘talkativeness’⁶, while English female nouns do not actualize this attribute, but represent in their semantics such feminine quality as ‘faintheartedness’, which is often accompanied by the feature ‘tearfulness’. The following examples demonstrate it:

(34) *цешчын язык* ‘mother-in-law’s tongue’ (ТСБМ); *пустая бабская гутарка* ‘empty womanish talk’; *Карову б’ець зык, а бабу – бабскі язык* ‘The cow is affected by its sound, while a woman – by her tongue’; *бабскія плеткі* ‘womanish gossips’; *дамскі шчэбет* ‘lady’s twitter’ (NC);

(35) *to play the woman – to cry, to lament, to fear, to behave in a way not appropriate for a man* (PHRD); *I am literally **shaking**. And I’m **crying** like a fucking girl, but silently* (BNC).

It becomes obvious that nouns denoting females are associated with a different set of features in comparison with male nouns. The comparative analysis of the lan-

⁶ It should be noted that this feature is also considered to an inappropriate masculine trait in Belarusian: *шматслошнасць* – *усе ж не мужчынская рыса* ‘talkativeness is not actually a manly trait’ (NC).

⁷ Compare with *to play the man*:... *I was up early and down late, set my own hand to everything, took dangers as they came, and for once in my life **played the man** throughout* (PHRD).

guage data indicates the spectrum of feminine attributes is very similar in both languages under investigation.

Interpretation

On the one hand, the results obtained in our research indicate that the lexical items investigated in English and Belarusian explicate a number of specific components, which may probably represent elements of knowledge about what is considered to be typically masculine and feminine in the language communities studied. Nevertheless, a number of factors might account for the difference in the data obtained in English and Belarusian: it is impossible to find commensurable text corpora for the languages researched on the one hand, and to cover all the existing contextual usages of the nouns studied on the other. For these reasons there is always a chance that some components of the word meanings are not profiled in the data used in the investigation.

On the other hand, the study revealed a big range of gender-based features common for both the languages researched⁸. The conformity of the types of the gender-based properties in the English and Belarusian languages is probably based on the common knowledge of the distinctive features of appearance, behavior and physiology associated with the representatives of different gender roles. It should be noted though that many common features of existing languages may occur due to language contacts in the current linguistic situation in the world (Zaefferer 1991: 8). Therefore, the status of some gender-based features as universal is debatable and entails a further large-scale contrastive analysis of the semantics of the words studied in other languages and linguistic communities of the world.

Conclusion

The findings of the investigation presented in this paper demonstrate that the semantics of the constituents of the lexical paradigm based on ‘sex distinction’ in English and Belarusian comprises a wide range of gender-based properties of contrasting character, which activate different socially determined types of knowledge about masculine and feminine traits in appearance, physiology and behavior. The study shows that even though the semantics of male/female nouns can represent some language-specific components, the members of the lexical paradigm under investigation are characterized by a wide range of common gender-related features profiled in their meanings. Such questions as: how many of these common features represent elements of conceptual information in the framework of common European culture, and which

⁸ It is also interesting to trace very similar ideas about difference between ‘love of a man’ and ‘love of a woman’ in English and Belarusian. For example: *A woman’s love is not like a man’s. Once you give it, you can’t take it back.* (BNC) – *Але ж ваша, мужчынскае, каханне недаўгавечнае.* ‘But your love, man’s love, has a short life (NC).

properties arise from the corresponding universal knowledge about representatives of different gender roles should become the scope of a further linguistic inquiry of language, mind and culture interaction.

References

- Allan K., *Pragmatics in the (English) Lexicon*, (w:) Handbook of Pragmatics, red. K. Allan, K.M. Jaszczolt, Cambridge University Press, Cambridge (etc.) 2012.
- Bolinger D., *The Atomization of Meaning*, "Language" 41/1965, s. 555–573.
- Bierwisch M., *How Much Space Gets into Language?*, (w:) Language and Space, red. P. Bloom, M.A. Peterson, L. Nadel, M.F. Garrett, Cambridge (Massachusetts), London 1996.
- Evans V., Tyler A., *The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge University Press, Cambridge (etc) 2007.
- Fillmore Ch.J. *On the Organization of Semantic Information in the Lexicon*, (w:) Papers from the Parasession on the Lexicon, red. D. Frakas et al. Chicago Linguistic Society, Chicago 1978.
- Goddard C., Wierzbicka A., *Words and Meanings: Lexical Semantics Across Domains, Languages and Cultures*. Oxford University Press, Oxford 2014.
- Langacker R.W., *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press, Oxford (etc.) 2008.
- Langacker R.W., *Foundations of Cognitive Grammar: Volume I: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford 1987.
- Lyons J., *Semantics*, (w:) New Horizons in Linguistics 2, red. J. Lyons, R. Coates, M. Deuchar, G. Gazdar, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex 1987.
- Talmy L., *Universals of Semantics*, 2008. Mode of access: <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/talmy/talmyweb/Recent/universals.html>. Date of access: 17.08.2015.
- Zaefferer D., *Introduction: Universals and Semantics*, (w:) *Semantic Universals and Universal Semantics* 12, red. D. Zaefferer, Foris, Berlin 1991.
- Апресян Ю.Д., *Лексическая семантика: Синонимические средства языка*, Наука, Москва 1974.
- Кацнельсон С.Д., *Типология языка и речевое мышление*, Наука, Ленинград 1972.
- Кронгауз М.А., *Sexus, или Проблема пола в русском языке*, (в:) *Русистика. Славистика. Индоевропеистика*, отв. ред. Т.М.Николаева и др., Индрик, Москва 1996.
- Никитин М.В., *Курс лингвистической семантики: учеб. пособие*. 2-е изд., доп. и испр., Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, Санкт-Петербург 2007.
- Потебня А.А., *Из записок по русской грамматике*. Т. 1–2, Упедгиз, Москва 1958.
- Харитончик З.А., *Семантика и прагматика языковых единиц в зеркале деривационных процессов*, (в:) *Slavische Wortbildung im Vergleich. Theoretische und Pragmatische Aspekte*, W. Hopf, LIT-Verlag, Berlin 2014.

BNC – The British National Corpus (BNC XML Edition) [Computer file]: Oxford University Computing Services on behalf of the BNC Consortium. Oxford, 2007. 2 CD-ROM.

NC – Беларускі N-корпус. Mode of access: <http://www.http://bnkorporus.info>. Date of access: 29.01.2016.

Dictionaries

CollinsCobuild – Collins Cobuild Advanced Learner’s English Dictionary. Fifth edition. Ed.: J. Sinclair. Glasgow: HarperCollins Publishers, 2006. 1712 p.: ill.

Collins – Collins (for ABBYY Lingvo x3) [Computer file]: Collins English Dictionary, 8th Edition. HarperCollins Publishers, 2006.

PHRD – Idioms (for ABBYY Lingvo x3) [Computer file]: The Comprehensive English-Russian Phraseological Dictionary / A.V. Kunin. Russkiy Yazyk – Media, 2006.

Oxford – OxfordDictionary (for ABBYY Lingvo x3) [Computer file]: Oxford Dictionary of English, Revised Edition. Oxford University Press, 2005.

OxfAD – OxfordAmericanDictionary (for ABBYY Lingvo x3) New Oxford American Dictionary, 2nd Edition. Oxford University Press, 2005.

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа; пад агульнай рэдакцыяй К.К. Атраховіча (К. Крапівы): у 5 т. – Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1977—1984.

СФ – Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы: у 2 т.: каля 7000 фразеалагізмаў / І.Я. Лепешаў. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2008.

Resume

The article is focused on the problem of interaction of language, culture and mind, revealing common and specific elements of conceptual information about masculinity and femininity in two different European languages: English and Belarusian. The investigation demonstrates that a wide spectrum of gender-based properties becomes profiled in contextual usages of the nouns referring to male and female humans, as well as in the meanings of their derivatives in both languages analyzed.

Резюме

Компоненты значений наименований лиц мужского/женского пола в английском и белорусском языках

Данная статья посвящена проблеме взаимосвязи языка, культуры и мышления, и выявлению общих и специфических элементов концептуальной информации о маскулинности и фемининности в двух разных европейских языках: английском и белорусском. Проведенное исследование свидетельствует о том, что широкий спектр гендерно-обусловленных признаков профилируется в контекстуальных

употреблениях наименований лиц мужского и женского полов, также как и в значениях дериватов исследуемых номинаций сопоставляемых языков.

Streszczenie

Składniki semantyczne nazw osób płci męskiej/żeńskiej w języku angielskim i białoruski

Niniejszy artykuł porusza kwestię interakcji języka, kultury oraz umysłu, ujawniając ogólne oraz specyficzne cechy przypisywane konceptom kobiecości i męskości w dwóch odmiennych rzeczywistościach językowych: angielskiej i białoruskiej. Szeroki wachlarz cech nawiązujących do tożsamości płciowej ulega aktywizacji i aktualizacji w zależności od kontekstu użycia rzeczowników definiujących koncept męskości i kobiecości, a także przez pryzmat znaczeń leksemów do nich nawiązujących.

Alexander P. VASILEVICH, Mikhail M. MAMAEV
Moscow State Regional University

On gender identity of translation variants

Introduction

It has been widely-debated in the recent years that personality is an integral part of the language nature. As supposed by E. Benveniste, ‘subjectivity... is the manifestation, within the person, of the fundamental language feature’¹. R.A. Budagov nearly subscribes to this point of view saying: “There is always a lot of ‘human’ in the language itself. And this ‘human’, so obvious, for example, in lexis and stylistics, may be found in other language areas as well, in the variety of its expressive capacity”².

A human being can be considered as a combination of social laws, the product of ethnos’ historical development, the result of interaction of natural and biological factors with mental mechanisms, and the creator and user of symbolic systems as well. Consequently, as Y.N. Karaulov states it, a language personality as the object of linguistic analysis leads to research in four fundamental language aspects: social, historical, psychological, system-constructive³.

It is commonly assumed that the following components are included in the content of linguistic personality⁴:

- the system of values;
- cultural component, i.e. mastering of the culture as effective means of raising interest to language;
- personality component.

---

¹ E. Benvenist, *General Linguistics*, Progress Publishers, Moscow 1974, p. 293.

² R. A. Budagov, *Human and his/her Language*, MSU Publishers, Moscow 1976, p. 203.

³ Y. N. Karaulov, *Russian Language and Linguistic Personality*, 7th Edition, LKI Publishers, Moscow 2010, pp. 42–43.

⁴ V. A. Maslova, *Homo Lingualis in Culture: Monograph*, Flinta/Nauka Publishers, Moscow 2009, p. 53.

Language plays the crucial part in the realisation of mental processes which are inherent to communication participants, both men and women. Yet, gender language analysis allows for revealing and describing the differences in tactics and strategy of speech production and understanding, in mastering linguistic facts, in assessing language phenomena by men and women – native speakers of a particular language. It quite conforms the idea that “behind each text there stands linguistic personality expressed in language (texts) and through language”⁵.

In our earlier research,⁶ we tested the algorithm of text gender attribution, having analysed English literary texts produced by male and female authors of XIXth–XXth centuries. As the result of the analysis, we arranged the authors on the “scale of masculinity” depending on their “masculinity index” – a statistical indicator, which allows for differentiating the authors within a group specified and to compare the value of gender differences for the authors of different times.

Still, it is of utmost interest to analyse some texts of slightly different kind, viz. the texts produced by translators. Translation texts are, in fact, typical derived texts, however they possess all features of literary texts, including gender peculiarities.

In the above-mentioned research,⁷ we described the procedure of obtaining the masculinity index specifically for original texts in the English language.

In our earlier research, we described the algorithm of gender text attribution that we tested on a wide range of texts. Our algorithm allows for attributing any text as “male” or “female” depending on the frequency of usage of gender-intrinsic lexical units in its various chunks. Thus, we assumed that words could be considered feminine (or masculine), judging by their usage in the texts of female or male writers accordingly. For example, our analysis showed that some word forms (e.g. English *she, her, should* or Russian *она, я, очень*) have proved to be much more frequent in women’s texts and so were attributed as feminine, whereas others (*a, is, above* or *вы, на, мы*) turned out to be masculine. Full lists of gender-intrinsic lexical units may be found in our research⁸.

With the help of the algorithm, it is possible to go further and arrange the texts on a kind of a “scale of masculinity”. This allows not only for distinguishing a male text from a female one, but also for comparing two texts of the same gender. As a result, we introduced a **masculinity index M**, which may serve as an important feature of the author’s gender style. To elucidate the above point we’d like to state that the index **M** is based directly on the masculine/feminine words’ indicator and is calculated according to the formula:

$$M_i = \frac{\text{masc}_i}{\text{av}_{\text{masc}}} - \frac{\text{fem}_i}{\text{av}_{\text{fem}}}$$

⁵ Y. N. Karaulov, *Russian Language...*, op. cit., p. 38.

⁶ A. P. Vasilevich, M.M. Mamaev, *On the Procedure to Reveal Gender-Intrinsic Lexics in English Fiction*, ‘Russian Linguistic Bulletin’, No 3/2015, pp. 4–8.

⁷ Ibidem, pp. 4–8.

⁸ Ibidem, pp. 4–8; see elsewhere.

where M_i – index of masculinity of author (i);
 masc _{i} – total sum of masculine words in author i 's texts;
 fem _{i} – total sum of female words in author i 's texts;
 av_{masc} (and av_{fem}) – total sums of masculine (and feminine) words on the average in the whole group of texts.

The higher the author's masculinity index is, the higher his/her place is on the "scale of masculinity". Here are a few examples:

	Men	Women
English authors	$M_{O.Wilde} = + 0,832$ $M_{A. Conan Doyle} = + 0,340$ $M_{P. Ness} = + 0,290$	$M_{J.K. Rowling} = +0,093$ $M_{A. Christie} = - 0,188$ $M_{J. Austen} = - 0,738$
Russian authors	$M_{D. Glukhovsky} = + 0,925$ $M_{I.S.Turgenev} = + 0,840$ $M_{A.S.Pushkin} = - 0,111$	$M_{E. Tur} = - 0,336$ $M_{S.V. Kovalevskaya} = - 0,419$ $M_{L.E. Ulitskaya} = - 0,634$

Full lists of masculinity indices for English and Russian authors can be found in our research⁹.

In the present research, we intend to analyse the case of the interaction of two languages, two linguocultures, i.e. we deal with the texts translated from English into Russian and vice versa.

When an author writes his/her work, his/her gender identity can be somehow traced through the text. Thus, L.N. Tolstoy's gender identity in his novel *Anna Karenina* was clearly revealed in the text, despite the author's attempts to disguise it due to his creative goals. Being, to some extent, an author, the translator possesses a specific gender guideline too. However, the translation theory imposes on a professional translator to counterfeit the manner of the author of the original as much as possible. Thus, as has been suggested by L.L. Neljubin and G.T. Khukhuni, the adequate (equivalent) translation can be defined as *the conservation of the original's unity and content while recomposing the text with the means of the language it is translated into*. This way of translation is considered to be the most correct by modern theorists of fiction translation, who claim that "a bad translator is drawn to himself, a good translator is drifting towards the author"¹⁰. Thus, we face a problem: is a translator capable of reproducing the original's gender identity in the translation text, especially in the case when his own gender identity does not coincide with that of the original's author?

We should lay special emphasis on the close link between translation and literature, and, more widely, translation and culture. Translation may be considered a weapon, a means, with the help of which literary heritage can be passed to other nations. It

⁹ see elsewhere.

¹⁰ L. L. Neljubin, *Introduction to Translation Technique (Cognitive Theoretic-Pragmatic Aspect): Teaching Aid*, Flinta/Nauka Publishers, Moscow 2009, p. 10.

is, in fact, literature that has set up the fiction translation theory, which, in the long run, determined the basic translation skills, methods and techniques. The history of literature and that of translation theory have gone leg in leg: literature as an object of translation, and translation as a way of transfer of literary styles and genres, helping to establish language literary norms and enrich vocabulary¹¹.

The translator's attempt to fully convey the original text, reproduce all its peculiar features uses to meet resistance from not only the original itself, but from the receiving culture and its language. For example, consider the situation, when the original's language is more multidimensional in structural organization and may have no exact equivalent in the translation's language, which is simpler in form and less numerous in means of expression¹².

A very important point to be made is that underestimating the factor of gender in translation may cause most unpleasant consequences, right up to the rejection of translation text by the receiving culture and by its native speakers.

It is worth pointing out that, so far, in science, little attention has been paid to the phenomenon of gender in translation. The research by O.A. Burukina may be mentioned as one of the few exceptions¹³. Analysing the translations of B. Cartland's love-story novels, O.A. Burukina claims that the translator had been compelled to retain gender and cultural peculiarities of the original language by the use of various grammatical transformations: total substitution of a lexical unit, expressing the original's gender specificity; partial (e.g. synonymic) substitution; generalisation or concretisation, etc. In any case there takes place the changing of lexical equivalent in translation language due to the peculiarities in language, gender and culture of that language.

English-Russian translators' linguistic consciousness

The aim of this research was to compare the peculiarities of masculinity index **M** of the original literary text and that of its translation variants.

Our choice of the author (Oscar Wilde) was by no means accidental. In our earlier research, we investigated the problem the author's linguistic consciousness matching two works by O. Wilde – *The Happy Prince and Other Stories* and *The Picture of Dorian Gray*. According to the results of that research¹⁴, O. Wilde's masculinity index in *The Happy Prince and Other Stories* turned out to be (rather unexpectedly) the highest in the group of male writers, while for *The Picture of Dorian Gray* it was rather low (see Table 1).

¹¹ L. L. Neljubin, G.T. Khukhuni, *Translation Science (History and Theory since Ancient Times)*: Teaching Aid, Flinta Publishers, Moscow 2006, p. 65.

¹² S. V. Grinev-Grinevich, E.A. Sorokina, *The Basics of Semiotics*: Teaching Aid, Flinta Publishers, Moscow 2012, p. 166.

¹³ O.A. Burukina, *Gender Aspect of Translation*, (w:) Gender as Cognition Intrigue, Rudomino Publishers, Moscow 2000, pp. 99–108.

¹⁴ A. P. Vasilevich, M.M. Mamaev, *On the Procedure...*, pp. 4–8.

Table 1. Gender text attribution of two works by O. Wilde

	<i>The Happy Prince and Other Stories</i>	<i>The Picture of Dorian Gray</i>
Total amount of the text chunks (words)	9500	12472
Masculinity index M	+ 0,832	- 0,343

Source: own development on the basis of M.M. Mamaev, *Gender attribution of translated texts as a specific case of the study of the author's linguistic consciousness*, "Bulletin of MSRU. Series Linguistics (Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriâ Lingvistika)", No 2/2015, pp. 25–31.

We are inclined to think that this result reflects the psychological instability of the writer rather than manifests the unreliability of the index **M**. It seems most probable that, from the point of view of revealing gender identity, we, in fact, face two different authors. Speaking about O. Wilde, this may be connected with known facts of his biography.

The situation, shown in Table 1, was peculiar for us in two respects. Firstly, it demonstrated that the author can, in some cases, act differently and reveal various manifestations of his gender personality. Secondly, it was of the utmost interest to assess how the translators, being familiar with many works by O. Wilde and, as a result, having some kind of conception of his gender personality, would cope with such a perplexed situation.

More to it. How would do O. Wilde's translators belonging to different gender groups? It seemed quite prospective to study the interaction of the biological sex, gender and language personality of both, the author and his translator. Thus, we concentrated on the problem of a translator's linguistic consciousness.

In this connection, it may be of interest to quote S.L. Bem, assuming that the notions of heterosexuality, homosexuality and bisexuality, alongside masculinity and femininity may be treated as a historical and cultural *invention*, which became psychological reality through the institutionalisation of dominating culture¹⁵.

For our research we took the original text *The Picture of Dorian Gray* (1891) by O. Wilde. There were three translations of this work from English into Russian at our disposal:

1. M. Abkina, female translator (1960);
2. V. Čuhno, male translator (2007);
3. the joint translation of a female translator A. Gryzunova and a male translator M. Nemcov (2010).

¹⁵ S.L. Bem, *The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality*, ROSSPEN Publishers, Moscow 2004, p. 241.

It is important to underline that it was essential for our research to analyse the works of the translators of various gender groups, that, in turn, could help us understand their motives better.

It should be noted that for the analysis we chose Chapters 1, 9 and 19 which come from the beginning middle and ending parts of the text correspondingly. The volume of the three extracts turned out to be rather different (see Table 2).

Table 2. Volume of the text analysed (thousand of words)

			sex	Chapter 1	Chapter 9	Chapter 19	Total
O. Wilde's original			m	4962	3917	3593	12472
Translators	1	M. Abkina	f	4106	3266	2765	10137
	2	V. Čuhno	m	4480	3407	3023	10910
	3	M. Nemcov, A. Gryzunova	m + f	4013	3253	2882	10148

Source: own development on the basis of M.M. Mamaev, *Gender attribution...*, pp. 25–31.

Our next step was to establish gender specification of all the three translation variants. To do so, we used the above mentioned algorithm basing on the gender-intrinsic word frequency data drawn from the text chunks chosen.

As a result, we obtained the masculinity index **M** for each text (Table 3).

Table 3. Masculinity index of the texts analysed

Text		Masculinity index M
O. Wilde's original		- 0,343
Translation Authors	M. Abkina	+ 0,884
	V. Čuhno	+ 1,209
	M. Nemcov, A. Gryzunova	+ 1,654

Source: own development on the basis of M.M. Mamaev, *Gender attribution...*, p. 25–31.

As can be seen from Table 3, we obtained positive results of the masculinity index for all translation variants. It is noteworthy, that even the masculinity index of the female translator M. Abkina turned out to be rather high (+ 0,884), though it is somewhat lower than that of the others. Moreover, the joint translation had the highest masculinity index in the group (+ 1,654). In any case, the masculinity picture of each or the three translations turned out to be absolutely opposite to the original.

Without doubt, the results received need to be tested on a larger scale of material. Nevertheless, certain conclusions may well be made. As was said above, the masculinity index of early O. Wilde (*The Happy Prince and Other Stories*) was the highest in the group of male writers. Most probably, the translators, chosen by us, created a certain conception of O. Wilde as a writer with high masculinity features. In that case, it can be said, that our results demonstrate the high professional level of the translators under study.

On the other hand, if we compare the masculinity indices of the three translations, the masculinity index of a female translator M. Abkina is the closest to that of the original's index. It is also important to emphasize the fact that she is a professional translator rather than a female translator.

Russian-English translators' linguistic consciousness

In the second part of our research we wanted to dwell on the opposite situation: how the text in Russian and its translations into English behave in the same situation. L.N. Tolstoy's *Anna Karenina* and its three translations into English were chosen as the research material. The translations were made by the translators of various gender groups:

1. N. H. Dole, male translator (1887);
2. C. Garnett female translator (1901);
3. the joint translation of a male translator R. Pevear and a female translator L. Volokhonsky (2000).

As we already mentioned, the novel *Anna Karenina* was of particular interest to us because of the author's attempt to disguise his gender identity due to his creative goals. Moreover, in our earlier research¹⁶ we found out that L. Tolstoy's masculinity index was positive (+ 0,343) and was close to the average masculinity index of Russian male writers (+ 0,305)

It is noteworthy that, in comparison with L. Tolstoy's original in Russian, the amount of the text chunks in all three translations into English significantly exceeded that of the original (see Table 4). This contradiction looked rather unexpected, taking into consideration, that English, as an analytical language in its structure, should have been less verbose. It might be, that this peculiar case was the consequence of the compensation approach, on the part of translators, who tried to explain to the reader a number of things of Russian reality.

---

¹⁶ M.M. Mamaev, *Gender attribution of translated texts as a specific case of the study of the author's linguistic consciousness*, 'Bulletin of MSRU. Series Linguistics (Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriiã Lingvistika)', No 2/2015, p. 25–31.

Table 4. *Anna Karenina* and its translations into English: text amount

			Sex	Text amount (words)
L. Tolstoy's original			m	9141
Translation authors	1	N.H. Dole	m	11912
	2	C. Garnett	f	11920
	3	R. Pevear, L. Volokhonsky	m+f	11536

Source: own development on the basis of M.M. Mamaev, *Gender attribution...*, pp. 25–31.

Then we obtained the translators' masculinity indices – exactly in the way we did in case of O. Wilde's translations. Compare the results gained for the two authors (Table 5).

Table 5. Masculinity index for the originals and their translations

	O. Wilde 'The Picture of Dorian Gray'			L. Tolstoy 'Anna Karenina'		
		sex	M		sex	M
Original		m	- 0,343		m	+ 0,343
Translation authors	V. Čuhno	m	+ 1,209	N.H. Dole	m	+ 0,004
	M. Abkina	f	+ 0,884	C. Garnett	f	- 0,437
	M. Nemcov, A. Gryzunova	m + f	+ 1,654	R. Pevear, L. Volokhonsky	m + f	- 0,515

Source: own development on the basis of M.M. Mamaev, *Gender attribution...*, p. 25–31.

Table 5 demonstrates that almost in every case the original's gender attribution changes dramatically in its translation. Furthermore, curiously enough, both female translation variants are the closest to the male original (though at a considerable distance from it). This observation allows us to assume that translation equivalence depends not entirely on the translator's gender but mostly on his/her professional qualities.

Further examination of Table 5 reveals that both joint translation variants turned out to be the furthest from the sought-for masculinity indices. What is more, the two joint translation variants have strongly marked gender attribution ([+1,654] and [-0,515]). It is far from some average values on the 'scale of masculinity' which might be expected considering the fact that each pair of translators consisted of a man and a woman. The explanation to that fact may be that the translators were not on equal terms: e.g. one of them did the main workload, while the other one only made some

corrections. It seems quite natural, though. One of the two translators may be more authoritative than the other one and thus dominates in the course of the joint translation process.

The joint translation of R. Pevear and L. Volokhonsky is of genuine interest for two more reasons. First, they are spouses, and, secondly, they belong to different linguocultures (R. Pevear is an American while L. Volokhonsky is of a Russian origin).

Now let us look more specifically at the professional skill of O. Wilde and L. Tolstoy's translators. We may evaluate it by comparing index M of every translation with that of the original: the less the difference, the better the translation. (see Table 6).

Table 6. The size of the shift from the original index M

Author	Translator(s)	The size of the shift from the original
O. Wilde	V. Čuhno	1,552
	M. Abkina	1,227
	M. Nemcov, A. Gryzunova	1,997
L. Tolstoy	N.H. Dole	0,339
	C. Garnett	0,780
	R. Pevear, L. Volokhonsky	0,858

Source: own development on the basis of M.M. Mamaev, *Gender attribution...*, pp. 25–31.

Table 6 shows that L. Tolstoy's translators, on the whole, achieved a better translation result than those of O. Wilde's, as their deviations from the original's gender index are notably less. Of course, the concept of translation quality includes many characteristics, such as: the degree of affinity between original and translation, the stylistical proximity of original and translation texts, pragmatic factors affecting the choice of translation variant¹⁷. Yet, it seems essential to emphasise that the results of our research prove the necessity to add to the above-mentioned characteristics the principle of gender conveyance of the original text's author.

Conclusion

Undoubtedly, the results obtained need additional verification and a more thorough investigation. In the process of translation, translators do not only make use of their linguistic and cognitive knowledge, but they should also be aware of who their future readers will be. If so, the aspect of gender becomes rather an interesting, though a very

¹⁷ V.N. Komissarov, *Modern Translation Theory*, R. Valent Publishers, Moscow 2011, p. 119–151.

complex, translator's problem. This problem should be kept in mind if the translator wants to create, in the target language, the text which will be equivalent in content and equal in value to the original work of fiction. The procedure of the gender attribution of translations of different gender groups, employed in this paper, may help to achieve a more thorough understanding of the phenomenon. It is a prospective direction for our further research.

Literature

- Bem S.L., *The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality*, ROSSPEN Publishers, Moscow 2004.
- Benvenist E., *General Linguistics*, Progress Publishers, Moscow 1974.
- Budagov R.A., *Human and his/her Language*, MSU Publishers, Moscow 1976.
- Burukina O.A., *Gender Aspect of Translation*, (w:) Gender as Cognition Intrigue, Rudomino Publishers, Moscow 2000.
- Grinev-Grinevich S.V., Sorokina E.A., *The Basics of Semiotics: Teaching Aid*, Flinta Publishers, Moscow 2012.
- Karaulov Y.N., *Russian Language and Linguistic Personality*, 7th edition, LKI Publishers, Moscow 2010.
- Komissarov V.N., *Modern Translation Theory*, R. Valent Publishers, Moscow 2011.
- Mamaev M.M., *Gender attribution of translated texts as a specific case of the study of the author's linguistic consciousness*, "Bulletin of MSRU. Series Linguistics (Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seria Lingvistika)", No 2/2015, pp. 25–31.
- Maslova V.A., *Homo Lingualis in Culture: Monograph*, Flinta/Nauka Publishers, Moscow 2009.
- Neljubin L.L., *Introduction to Translation Technique (Cognitive Theoretic-Pragmatic Aspect): Teaching Aid*, Flinta/Nauka Publishers, Moscow 2009.
- Neljubin L.L., Khukhuni G.T., *Translation Science (History and Theory since Ancient Times): Teaching Aid*, Flinta Publishers, Moscow 2006.
- Vasilevich A.P., Mamaev M.M., *On the Procedure to Reveal Gender-Intrinsic Lexics in English Fiction*, 'Russian Linguistic Bulletin', No 3/2015, p. 4–8.

Резюме

К вопросу о гендерной идентичности вариантов перевода

Согласно результатам нашего предыдущего исследования, гендерные особенности текста наиболее эффективно можно выделить на лексическом уровне. Наш предыдущий анализ художественных текстов на английском и русском языках показал, что в текстах авторов-мужчин и авторов-женщин доминируют в количественном отношении разные наборы разных слов. Настоящее исследование сосредоточено на проблеме анализа языковой личности переводчика, которому часто приходится адаптироваться к манере автора противоположного гендера. Следует подчеркнуть, что, хотя изначально тексты создаются авторами (писателями), плод труда переводчика также является текстом. Хотя эти переводы,

по сути, представляют собой вторичные тексты, они обладают всеми характеристиками обычных текстов, в том числе имеет гендерные признаки. Степень сохранения гендера оригинального текста может служить одним из необходимых условий качества перевода.

Summary

To gender identity of translation variants

According to the results of our earlier research, gender peculiarities can be revealed effectively at the lexical level. Our previous analyses of fiction texts in Russian and English showed that quite different word sets predominate in the texts created by male and female writers respectively. The present research dwells with the problem of the analysis of translators' linguistic consciousness, who often need to counterfeit their translations to the original written by the author belonging to a different gender. Although texts are initially created by their authors, the result of translators' work should also be regarded as texts. These texts are, in fact, typical derived texts. Nevertheless, they possess all features of common texts. It seems essential to emphasize that preserving the gender characteristics of the original text is recognized an integral prerequisite of the translation quality.

Streszczenie

Tożsamość płciowa w świetle wariantów tłumaczeniowych

Zgodnie z wynikami wcześniejszych badań cechy płciowe mogą z powodzeniem ujawniać się na poziomie leksykalnym. Wcześniejsze analizy angielskiego i rosyjskiego dyskursu wykazały, iż w tekstach tworzonych osobno przez mężczyzn i kobiety dominują zupełnie odmienne zestawy słów. Celem niniejszego badania jest analiza lingwistycznej świadomości tłumacza, który często zmuszony jest wiernie odwzorowywać oryginał, napisany przez autora odmiennej płci. Oryginały tworzone są przez ich autorów, jednakże efekt pracy pośrednika językowego również powinien być postrzegany jako jednostka nosząca wszystkie niezbędne znamiona tekstu, a jednocześnie będąca derywatem oryginału. Zachowanie cech świadczących o tożsamości płciowej twórcy w tekstach przekładu uznawane jest jako nadrzędny wskaźnik jakości tłumaczenia.

Ivana VIDOVIĆ BOLT
The University of Zagreb

Joanna SZERSZUNOWICZ
The University of Białystok

On the systematic equivalence of modern culture-specific words from a Polish-Croatian perspective¹

1. Culture-specific units and cross-linguistic equivalence

Due to its complexity, the term *culture* has many definitions developed within the frameworks of various disciplines². Although the notion of culture is so difficult to verbalise in the form of a brief explanation, the linguo-cultural approach is employed in many research studies on language phenomena. It is also common to use this perspective in cross-linguistic analysis. One of the areas where the cultural aspect is of

---

¹ This work has been fully supported by the Croatian Science Foundation under the project Comparative slavic linguocultural themes number 2131 (KOMPAS).

² It should be stressed that the term *culture* is one of the most important in humanities. Therefore, as it can be expected, it has many definitions. In the present paper, Alfred Weber's definition is adopted, according to which culture starts where life needs finish, it means it is above them and includes values, beliefs, ideologies, group life styles, science and art. A. Weber, *Ideen zur Staats- und Kultursoziologie*, G. Braun, Karlsruhe 1927. For an overview of definitions see Alfred L. Kroeber, Clyde Kluckhohn, *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*, Peabody Museum, Cambridge Mass. 1952.

particular importance is cultural specificity reflected in language. There are various exponents of this feature, for instance, *lexis*³.

The existence of certain words whose meaning is culturally marked has already been mentioned by Mona Baker (1992) as *culture-specific concepts*⁴. They are also referred to by many scholars as *cultural words*. It simply means that a meaning of a given word has a culturally relevant implication and is understood within one culture. Therefore, translating it is connected with great difficulties, as it does not have the same impact on the target language speaking people.

Newmark proposes a classification of cultural words: he discusses examples from selected languages and analyses them in order to distinguish cultural categories⁵. The proposal composed of five categories is based on the research study, which was conducted by Nida⁶.

The first is *Ecology*, including geographical features of the environment a given ethnic group lives in, which are relevant and/or characteristic of the culture at issue. The group comprises names of eco-significant plants and animals or types of winds. The latter is of importance in Croatia, where one distinguishes two kinds of them: Adriatic winds (*bura, jugo, tramontana, levant, oštro, lebić/garbin, lebićada, pulenat, maestral, burin*) and land ones (north-western wind, *fen*)⁷.

The second category is *Material culture*, also called *artefacts*. It is further subdivided into the following four groups of units naming: food, clothes, houses and towns and transport. As observed by Newmark, “food is for many the most sensitive and important expression of national culture”⁸.

The Polish example is *bigos*, a traditional cabbage stew which is reheated, while in Croatia, considering different gastronomic influences, there are lot of “national dishes” protected by the EU. Some examples include: Dalmatian *pašticada* (beef stew, pot roast) with *gnocchi* – a beef dish with a special sauce served with *gnocchi*, *turkey with mlinci* (thin dried flatbread) – turkey served with a thin dried flatbread prepared by pouring boiled salted water or soup over the *mlinci*, *zagorski štrukli* – traditional Zagorje dish which can be salty and sweet, cooked and baked to be served as an appetizer, main dish and dessert – sticky dough which will then fill with mix of cottage

³ Other exponents include, inter alia, the following kinds of units: restricted collocations, idioms, sayings, proverbs, winged words.

⁴ M. Baker, *In Other Words: A Coursebook of Translation*, Routledge, London-New York 1992.

⁵ P. Newmark, *A Textbook of Translation*, Prentice Hall, New York 1998, pp. 95–102.

⁶ E. Nida, *Linguistics and Ethnology in Translation Problems*, “Word”, No 2/1945, pp. 194–208.

⁷ J. Szerszunowicz, I. Vidović Bolt, *Kulturowe znaczenie komponentu frazeologizmu a jego międzyjęzykowa ekwiwalencja* [Cultural significance of phraseological unit constituents and its cross-linguistic equivalence], „Białostockie Archiwum Językowe”, No 14/2014, p. 197.

⁸ P. Newmark, *A Textbook...*, op. cit., p. 97. On the reflection of food terms in phraseology from a Polish and German perspective see: M. Turska, *O naturze człowieka na podstawie polskiej i niemieckiej frazeologii* [On the nature of man on the basis of Polish and German phraseology], (w:) *Neofilologia dla Przyszłości*, vol. 1, red. nauk. J.F. Nosowicz, Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie, Warszawa 2016, pp. 219–231.

cheese, sour cream and eggs; *kulen* – flavoured sausage made of minced pork traditionally produced in Croatia, precisely speaking, in Slavonia.

The third one is *Social culture*, which contains words naming phenomena from the sphere of leisure activities and work. It is worth adding that in the category of social culture, the names of national games, for instance *cricket* or *snooker*, are included. In Croatia, it is *picigin* – a kind of amateur sport played with a ball on the sandy beach, in the shallows, during the whole year⁹. It is played by people of all ages, especially in Dalmatia (Split).

The next category is *Organisations, customs, activities procedures, concepts*. It is composed of the following subcategories: political and administrative, religious, artistic. An example are the names of political parties and their members, both official and informal ones. To illustrate this category, the Polish informal names of members of two parties can be given: for those who belong to *Platforma Obywatelska*, a pejorative term *platfusy* has developed, while the term *pisiory* is a depreciative term used to name the persons belonging to *Prawo i Sprawiedliwość*.

The last cultural category listed by Newmark is called *Gestures and habits*. Although many gestures have become widespread across culture, there are still many which are culture-specific. Secondly, certain gestures may have different meaning, like nodding one's head which in Poland and Croatia mean confirmation, while in Bulgaria, it means negation. The "ok gesture", a circle made with the thumb and the index finger, although seems to be widespread across cultures, in some of them, for instance, in Brazil, does not express the meaning 'all right', but is an offensive gesture.

As it can be seen from the above presentation, culture-specific words constitute a big and important group of lexis. Although certain units have become internationally known, as it is the case with *sushi*, *pizza* or *cappuccino*, the vast majority of such terms belong to lacunary units, i.e. the ones which do not have equivalents in the target language¹⁰.

Therefore, it can be expected that their non-equivalence may cause difficulties in two cross-linguistic perspectives: translational and systematic. The aim of the present paper is to shed light on the latter by discussing selected Polish culture-specific words and their Croatian systematic equivalents.

The Croatian language has been chosen for comparison, since the phenomenon of zero equivalence has not been analysed in detail for these two languages. Furthermore, the findings of such research studies may have a practical implications due to the fact that the bilingual Polish-Croatian dictionaries do not contain many culture-specific terms, which either are out of scope of a given lexicographic work – as it is the case with the names of institutions – or they are relatively new and thus not included in the bilingual dictionaries.

⁹ For more information on picigin see: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Picigin>. Accessed: 28.09.2016.

¹⁰ On lacunae see: *Lakunen-Theorie. Ethnopsycholinguistische Aspekte der Sprach- und Kulturforschung*, Hrsg. I. Panasiuk, H. Schröder, LIT Verlag, Berlin 2006.

2. Systematic equivalence of culture-bound words

In order to discuss the issue selected for the analysis, one should explain the notion of equivalence and the crucial difference between its two kinds, i.e. systematic and translational. Then, several Polish words will be discussed in terms of their cultural specificity, so that Croatian systematic equivalents could be proposed.

2.1. Systematic equivalence vs. translational equivalence

Generally speaking, in humanities, both from a literary perspective and a linguistic point of view, equivalence is one of the most important terms in contrastive analysis¹¹. The attitudes towards the cross-linguistic and cross-cultural differ greatly, since the phenomenon is defined in various ways. Irrespective of the terminological discussion, two main kinds of equivalence are distinguished: systematic and translational¹².

The latter kind of equivalence, translational, consists of the relation of correspondence of a source language text unit and its representation in the target language text. To a great extent, the representation depends on the translator who analyses the original texts and searches for a target language candidate elements from which the most appropriate is selected.

As for the former kind, a systematic equivalent of the source language unit is its cross-linguistic counterparts which meets such criteria as semantic correspondence and stylistic value, preferably also some other parameters like frequency and familiarity with language users.

In the case of culture-specific words, especially those constituting interlingual gaps, i.e. units whose meanings are not known to the target language users, the equivalents tend to be descriptive. This technique is observed in lexicographic works, in which borrowing, calquing or substituting lacunary texts are much less frequent.

2.2. Systematic equivalence of culture-specific words: Case studies of lexis from a Polish-Croatian perspective

Since the culture-specific words and expressions differ greatly due to comprising many various kinds of units, which have already been described briefly, it is worth

¹¹ Detailed comments on the notion of equivalence are included in: *Mała encyklopedia przekładoznawstwa* [A small encyclopedia of translation studies], red. U. Dąbska-Prokop, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Języków Obcych i Ekonomii EDUKATOR, Częstochowa 2000, pp. 68–75.

¹² D. Dobrovol'skij, *Cross-linguistic equivalence of idioms: Does it really exist?*, (in:) *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation*, eds A. Pamies, D. Dobrovol'skij, Schneider Verlag, Baltmannsweiler 2011, pp. 7–24.

presenting selected issues on the example of concrete lexical items, discussing their properties from the cross-linguistic point of view.

The material chosen for the analysis is composed of Polish lexical items which are culture-specific¹³. All of them describe elements of reality perceived as typically Polish. Therefore, it can be assumed that there will be zero equivalents in another language, which in this case is Croatian. The lacunary character of the items in question will be discussed with the view to determining Croatian systematic equivalents.

2.2.1. *mohery*

One of modern Polish culture-specific lexical items is *moher*. The general dictionary of the Polish language, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, contains the following meanings of the word *moher*: ‘miękką i puszystą wełną kóz angorskich’ [lit. soft and fluffy wool of angora goats], ‘wyrób z tej wełny’ [a product from this wool] (USJP, 2: 701).

In the modern Polish language, the lexical item in question is also used figuratively to express a meaning deeply rooted in the Polish culture. Usually used in the plural form, the word *mohery* refers to the elderly who identify themselves with the conservative Church movement, listen to the Catholic radio station called *Radio Maryja* and are avid supporters Father Tadeusz Rydzyk and politicians who cooperate with him (SP: 155).

The word *mohery* is derivative of an expression *moherowe berety* [lit. mohair berets], originally used in a press article¹⁴. One of the problems is the fact that the meaning is rather intuitive: native speakers of Polish use it in various contexts, mostly to criticise some aspects of mentality or beliefs.

From a contrastive Polish-Croatian perspective, there is no equivalent, since the phenomenon is specifically Polish and this Polish label has not been attributed the equivalent so far. The Croatian dictionary contains the following explanation of the equivalent term *moher*, used in the same primary meanings as the Polish word: ‘fina češljana vuna angorske koze’ [lit. soft and fluffy of wool of angora goat], ‘tkanina od takve dlake pomiješana s pamukom, svilom i vunom’ [lit. cloth of goats hair mixed with cotton, silk and wool’] (HJP).

The lexicographic description of the Croatian word shows clearly that the lexical unit at issue has not developed similar connotation of those the Polish lexical item

¹³ Three items from the analysed set of lexis, i.e. *mohery*, *słoik* and *Warszawka*, is discussed by Joanna Szerszunowicz from the Polish-English translational perspective. Cf. J. Szerszunowicz, *Semantyka i konotacje referencyjnych luk leksykalnych w perspektywie kontrastywnej* [Semantics and connotations of lexical referential gaps from a contrastive perspective], (in:) *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*, red. U. Sokólska, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2015, pp. 631–651.

¹⁴ On the Polish-English equivalence of the expression *moherowe berety* see: J. Szerszunowicz, *On Lacunae in Contrastive Phraseology*, (in:) *Phraseologie im interlingualen und interkulturellen Kontakt. Phraseology in Interlingual and Intercultural Contact*, eds M. Fabčić, S. Fiedler, J. Szerszunowicz, Zora, Bielsko-Biała, Budapest, Kansas, Maribor, Praha 2013, pp. 161–175.

has. Therefore, the definition below has been proposed as the Croatian systematic equivalent of the word *mohery*.

mohery – pejorativno o starijim ljudima koji se identificiraju s uvjerenjima izraženim u konzervativnom pokretu poljskog katolicizma, o ljudima koji slušaju Radio Marija i podržavaju redemptorista Tadeusza Rydzyka [lit. pejoratively about elderly people who identify themselves with the beliefs expressed by the conservative movement of Polish Catholicism, listening to Radio Maryja and supporting Redemptorist Tadeusz Rydzyk].

The above explanation contains the most important component of the meaning of the word as well as the information of the stylistic value of the unit. The inclusion of the additional element is of importance since the word is strongly marked.

2.2.2. *słoik*

The next lexical item to be discussed is the Polish word *słoik* meaning ‘a jar’, which has three meanings. Two of them are attested by the vast majority of general dictionaries, mainly: ‘niewielkie naczynie szklane przeznaczone do przechowywania różnego rodzaju substancji’ [lit. a small glass container for keeping substances of various kind’], ‘zawartość takiego naczynia’ [lit. the contents of such a container’] (USJP, 3: 1269).

The third meaning, which is of interest for the problem discussed in the present paper, is included in *Wikisłownik*. This online lexicographic source explain it in the following way: ‘osoba tymczasowo mieszkająca w Warszawie’ [a person who temporarily lives in Warsaw’]. It should be added that the entry contains two labels, i.e. *gw.* (dialect/jargon) and *warsz.* (Warsaw), both of which indicate the regional usage¹⁵.

In the Croatian language, according to the Polish-Croatian dictionary (PHR), the equivalent of the Polish word *słoik* is *staklenka*. The dictionary of the Croatian language (VRHJ) contains a definition of the lexical item *staklenka*, which comprises two meanings of the unit in question, mainly: ‘boca od stakla’ [lit. ‘glass bottle’]; *jargon* ‘špekula; kliker, franja, pikula’ [lit. ‘marbles’].

As it can be seen from the above presentation, the Croatian word is not used to describe persons who came to live in a big city. Therefore, a descriptive systematic equivalent should be given. One proposal of such a Croatian counterpart is given here.

słoik – osoba podrijetlom iz nekoga drugoga grada ili sela koja radi u Varšavi (ili nekom drugom velikom gradu), i za koju se misli da donosi hranu iz svoga rodnog grada (u staklenkama), što objašnjava naziv koji se obično koristi kao uvredljiv

¹⁵ On the website sloiki.waw.pl, Tomasz Sadowski discusses the meaning of the term *słoiki* used figuratively. He proposes the following definition: ‘a person who lives in Warsaw, whose parents do not live in Warsaw’. Yet, after the definition, he poses several questions regarding the semantics, for instance, “If the person’s parents move to Warsaw, is he/she still a *jar*?”, “How far does a person have to live to be called a *jar*?”, “Can an orphan be a *jar*?” etc. This questions attest the intuitive character of the unit at issue.

izraz [lit. a person from a town or a village who works in Warsaw (or another big city) and is thought to bring food from their hometown (in jars), which explains the nickname, usually used as a term of offence].

In fact, the analysed lexical unit performs the function of a language label: the word *śloik* used with reference to a person connotes being provincial, carries negative markedness and is used to express a negative evaluation about him/her. Therefore, these elements should also be included in the entry for the unit in question.

2.2.3. *Warszawka / warszawka*

Culture-specific words belong both to common names and to proper ones. As for the latter, there are also culture-specific derivatives: an interesting example is the name *Warszawka*, which according to *Uniwersalnego słownika języka polskiego* is used to refer to ‘o sferze towarzyskiej i opiniotwórczej Warszawy’ [the social and opinion-making sphere of Warsaw] (USJP, 4: 351).

The formation *Warszawka* was created by adding the suffix *-ka* to the name of the capital of Poland, *Warszawa*. The diminutive form is used here as exponent of irony¹⁶. A similar function is performed by the substitution of the letter *w* with *f*: this alternation intensifies irony – the spelling variant, *Warszafka*, is more ironic and depreciative than *Warszawka*.

In the Croatian language, there is no equivalent of this name. As for the capital city, the words *purger* and *purgerica* have been coined to name its inhabitants – these two lexical items describe true Zagreb inhabitants, respectively a man and a woman. The terms are used by people who are living outside of Zagreb or who come from the other parts of Croatia to work and/or live in the capital city of Croatia. These words are not used as terms of offence, they rather indicate that the persons described are true Zagrebians.

It is worth adding that, in turn, there are many offensive terms that the inhabitants of Zagreb use for those living in other places, for instance: a person from Dalmatia is called *tovar* ‘donkey’ or *blitvar* ‘Swiss chard, seakale beet, Swiss-chard tops’ (VHR: 99), and persons living in the southern Croatia on the Adriatic Sea – *Dalmoši*.

As it can be seen, it is not possible to determine a functional equivalent of the Polish term *śloiki*. Therefore, in terms of Polish-Croatian systematic equivalence, one has to propose a descriptive presentation of the meaning of the unit. One possible explanation of the term at issue is given below.

Warszawka/warszawka – depreciativni naziv za dio društva Varšave koji formira mišljenje i postavlja trendove [lit. depreciatively about the opinion-forming and trend-setting part of the society of Warsaw]

¹⁶ M. Sarnowski, *Deminutivum jako znak ironii* [Deminutive as a sign of irony], (in:) *Język a Kultura*, t. 3: Wartości w języku i kulturze, red. J. Puzynina, J. Anusiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1991, pp. 41–50.

The term at issue is rich in cultural connotations, since it evokes the association with celebrities, top business persons, successful sportsmen and other categories of people, especially those who are present in media. The name *Warszawka* connotes a given lifestyle, ways of behaviour and manners, so it functions a name for a set of components.

Therefore, at the systematic level, the explanation should indicate the character of the word at issue. The Croatian deminutive *Varšavica* may be included in the section where additional linguo-cultural information is included. Yet, it can be concluded that due to the lack of the Polish phenomenon in the Croatian culture, the only way of providing a cross-linguistic equivalent is to offer an explanation of the term in question.

2.2.4. *kaczyzm*

The word *kaczyzm* is a neologism created by adding the suffix *-yzm* to the root *kacz-*, which symbolises the Polish politician's surname *Kaczyński*. The nicknames of Kaczyński brothers, *Kaczory* [lit. drakes] or *Kaczki* [lit. ducks], might have contributed to the coinage of the lexical item in question.

Structurally, the word alludes to the names of political formations and ideologies, like *socjalizm* 'socialism', *kapitalizm* 'capitalism' or *komunizm* 'communism', or words describing the rules of a given politician, derived from the surname, for instance, *thatcheryzm* 'thatcherism' or *hooveryzm* 'hooverism'. Therefore, it can be classified as a pseudo-scientific term¹⁷.

Strongly pejorative, the word *kaczyzm* can be classified as a label: it tends to be used by the opposition parties, for instance, as a collocation with the word *dyktatura* 'dictatorship', i.e. *dyktatura kaczyzmu/kaczystowska dyktatura* [lit. dictatorship of duckism/duckism dictatorship]¹⁸.

Decoding this item requires cultural knowledge: providing that the receiver of an utterance containing this word knows who the Kaczyński brothers are, in a particular context this person will be able to reinterpret the meaning. In the case of a cross-linguistic systematic equivalent, it should be assumed that the target language user may not have any knowledge on these politicians.

Therefore, from the Croatian perspective, the explanation of the meaning of the quasi-term in question should be provided. A proposal of a systematic equivalent of the word *kaczyzm* is presented below.

kaczyzm – pogrdna riječ nalik znanstvenom pojmu koje opisuje obilježja vlasti prvoga od braće Kaczynski, sada Jaroslawa Kaczynskog, najčešće je koristi oporba [lit. a pejorative word resembling a scientific term describing the rules first of the Kaczyński brothers, now of Jarosław Kaczyński, most often used by the opposition]

¹⁷ The information is provided in *Słownik polszczyzny politycznej po roku 1989* [A dictionary of political Polish after 1989] (SPP: 103).

¹⁸ Ibidem.

It should be emphasized that the character of the word is determined by its evaluative potential. Being strongly marked, the word carries both meaning and given connotations, known to native speakers of the Polish language.

To sum up, the systematic equivalent proper is definitely a description of the word meaning. To provide it, one also has to take into consideration its linguistic specifics and markedness, since they both determine how the lexical unit is used in communication. Therefore, the indirect means of defining, for instance, the evaluative load, have to be included in the description.

2.2.5. ZUS

Zakład Ubezpieczeń Społecznych, the social security institution operating in Poland, is a state organisational entity which collects pension and health contributions from Polish citizens. Established in 1934, it offers services to more than 24 million Poles, being one of the biggest financial institutions in Poland. It employs more than 46 000 workers, located in 43 branches, 212 inspectorates and 70 offices¹⁹.

Since Polish regulations are difficult and they tend to change often, the institution has developed a negative opinion in the Polish society, thus gained a connotative potential²⁰. It is believed to be disorganised and messy. There are many jokes about this institution based on this belief²¹. Furthermore, the institution is also associated with low pensions.

That is why the acronym ZUS is often reinterpreted in a humourous way, for instance: ZUS – Zakład Utylizacji Staruszków [lit. the Institution of Elderly Utilisation], Zakład Utylizacji Szmalu [lit. the institution of money utilization], Złodzieje u steru [lit. thieves at the steering wheel].

In the Croatian reality, the institution performing a similar function is *Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje (HZMO)* [lit. Croatian Pension Insurance Institute]. In fact, it is not the target of jokes, so apart from the semantics, the linguo-cultural

¹⁹ More detailed information is included on the ZUS website: www.zus.pl. Accessed: 10.08.206.

²⁰ In fact, many names of institutions develop connotations, which may be conveyed by the core element of a given name. It can be observed in the tendency to exploit the potential in derivatives. Cf. J.F. Nosowicz, *Nazwy pochodne od prymarnych wyrazów ergonimów instytucji szkolnictwa wyższego* [Derivatives from core lexical elements of the names of tertiary education institutions], (in:) *Neofilologia dla przyszłości*, vol 1, red. nauk. idem, Lingwistyczna Wyższa Szkoła w Warszawie, Warszawa 2016, pp. 109–121.

²¹ One of them alludes to the disorganisation and mess: *ZUS zatrudni byłego właściciela agencji towarzyskiej. Wymagania: umiejętność ogarnięcia burdelu* [lit. ZUS is looking for an ex-owner of call-girls agency. Skills: the ability of ordering the mess]. In the joke, a word play is employed: the Polish word *burdel* ‘brothel’ has a second meaning, which is ‘mess’. Another example of a negative social perception of the institution at issue is the following joke: *ZUS z pewnością można nazwać organizacją przestępczą, ale z pewnością nie można jej nazwać zorganizowaną* [lit. For sure ZUS may be called a criminal organisation, but definitely one cannot call it organised]. This joke is based on the reference to the collocation *przestępczość zorganizowana* ‘organised crime’. More jokes can be found at: <http://zus.dowcipy.pl/>. Accessed: 15.09.2016.

parameters of the two names, i.e. the Polish term and the Croatian one, differ significantly. It means that a Croatian descriptive expression, explaining the meaning of ZUS has to be provided. Below, a proposal of such an equivalent has been presented.

ZUS (Zakład Ubezpieczeń Społecznych) – vrlo velika državna institucija socijalne sigurnosti koja djeluje u Poljskoj, povezana sa složenim propisima, birokracijom i neorganiziranošću, omražena među Poljacima [lit. a very big state social security institution operating in Poland, associated with complicated regulations, bureaucracy and disorganisation, disliked by Poles]

To sum up, there are two aspects which have to be taken into consideration from a Polish-Croatian perspective: first, the culture-specific meaning; second, a rich connotative potential.

In fact, providing the information of Pole's negative attitude towards ZUS is an element of a typical lexicographic description. Yet, these associations are very important from the point of view of defining the unit, since their inclusion is necessary to provide a fair and true description of the meaning of the word in question.

3. Conclusion

From a cross-linguistic perspective, it can be assumed that if two languages are compared, the analysis of lexis will allow for determining zero equivalents. They are likely to occur even if the languages belong to one group, for instance, Germanic or Slavic.

The source language words which have no equivalents in the form of lexical items in the target language may be either linguistically condition or culture-bound. As for the latter, they are difficult in terms of systematic description, which is important from the lexicographic point of view.

The problems results from the fact that the referents are unknown to the target language users. Therefore, the meaning of culture-specific item has to be explained in an appropriate way, covering the most important components of a given word semantics.

However, many culture-bound words are not only carriers of meanings, but also of connotations of various kinds, for instance, emotive or evaluative. It is the cultural connotation which is most difficult to present at the level of systematic bilingual description. All of them are relevant from the point of view of proposing a systematic equivalents.

The analysis conducted on a small sample from the Polish culture-bound lexicon leads to the conclusion that the meaning of such words should be explained in the target language by paraphrasing it. Other techniques should be only used in addition to this one, for instance, borrowing, calquing or providing a functional equivalent.

Bibliography

Baker M., *In Other Words: A Coursebook of Translation*, Routledge, London-New York 1992.

- Dobrovol'skij D., *Cross-linguistic equivalence of idioms: Does it really exist?*, (in:) *Linguo-Cultural Competence and Phraseological Motivation*, eds A. Pamies, D. Dobrovol'skij, Schneider Verlag, Baltmannsweiler 2011, pp. 7–24.
- Dowcipy o ZUS-ie* [Jokes on ZUS]. <http://zus.dowcipy.pl/>. Accessed: 15.09.2016.
- HJP: *Hrvatski jezični portal* [Croatian language portal], <http://hjp.znanje.hr>. Accessed: 28.09.2019.
- Kroeber A.L., Kluckhohn C., *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*, Peabody Museum, Cambridge Mass. 1952.
- Lakunen-Theorie. Ethnopsycholinguistische Aspekte der Sprach- und Kulturforschung*, Hrsg. I. Panasiuk, H. Schröder, LIT Verlag, Berlin 2006.
- Mała encyklopedia przekładoznawstwa* [A small encyclopedia of translation studies], red. U. Dąbska-Prokop, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Języków Obcych i Ekonomii EDUKATOR, Częstochowa 2000, pp. 68–75.
- Newmark P., *A Textbook of Translation*, Prentice Hall, New York 1998
- Nida E., *Linguistics and Ethnology in Translation Problems*, "Word" No 2/1945, 194–208.
- Nosowicz J.F., *Nazwy pochodne od prymarnych wyrazów ergonimów instytucji szkolnictwa wyższego* [Derivatives from core lexical elements of the names of tertiary education institutions], (in:) *Neofilologia dla przyszłości*, vol 1, red. nauk. idem, Lingwistyczna Wyższa Szkoła w Warszawie, Warszawa 2016, pp. 109–121.
- PHR: Moguš M., Pintarić N., *Poljsko-hrvatski rječnik* [Polish-Croatian dictionary], Školska knjiga, Zagreb 2002.
- Picigin* [Picigin]. <https://hr.wikipedia.org/wiki/Picigin>. Accessed: 28.09.2016.
- RHJ: Sabljak, T. *Rječnik hrvatskoga žargona* [Dictionary of Croatian jargon], VBZ, Zagreb 2001.
- Sarnowski M., *Deminutivum jako znak ironii* [Deminutive a sign of irony], (in:) *Język a Kultura*, t. 3: Wartości w języku i kulturze, red. J. Puzynina, J. Anusiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1991, pp. 41–50.
- SPP: Zimny R., Nowak P., *Słownik polszczyzny politycznej po roku 1989* [A dictionary of political Polish after 1989], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Szerszunowicz J., *On Lacunae in Contrastive Phraseology*, (in:) *Phraseologie im interlingualen und interkulturellen Kontakt. Phraseology in Interlingual and Intercultural Contact*, eds M. Fabčić, S. Fiedler, J. Szerszunowicz, Zora, Bielsko-Biała, Budapest, Kansas, Maribor, Praha 2013, pp. 161–175.
- Szerszunowicz J., *Semantyka i konotacje referencjalnych luk leksykalnych w perspektywie kontrastywnej* [Semantics and connotations of lexical referential gaps from a contrastive perspective], (in:) *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*, red. U. Sokólska, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2015, 631–651.
- Szerszunowicz J., Vidović Bolt I., *Kulturowe znaczenie komponentu frazeologizmu a jego międzyjęzykowa ekwiwalencja* [Cultural significance of a phraseological unit constituent and its cross-linguistic equivalence], „Białostockie Archiwum Językowe”, No 14/2014, pp. 195–216.

- Turska M., *O naturze człowieka na podstawie polskiej i niemieckiej frazeologii* [On the nature of man on the basis of Polish and German phraseology], (w:) *Neofilologia dla Przyszłości*, vol. 1, red. nauk. J.F. Nosowicz, Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie, Warszawa 2016, pp. 219–231.
- USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego* [The universal Polish language dictionary], red. S. Dubisz, vol. 1–4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- VHER: Bujas Ž., *Veliki hrvatsko-engleski rječnik* [The great Croatian-English dictionary], Nakladni zavod Globus, Zagreb 1999.
- VRHJ: Anić V., *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* [The great dictionary of the Croatian language], Novi Liber, Zagreb 2006.
- Warszawskie słoiki. Portal warszawiaków prowincjonalnych* [Warsaw jars. Provincial Warsaw inhabitants portal]. sloiki.waw.pl. Accessed: 15.03.2015.
- Weber A., *Ideen zur Staats- und Kultursoziologie*, G. Braun, Karlsruhe 1927.
- ZUS: www.zus.pl. Accessed: 10.08.2006.

Summary

The focal issue of the paper is the systematic equivalence of culture-bound lexical units, constituting gaps in a cross-linguistic perspective. Several Polish items, i.e. *mohery*, *słoiki*, *Warszawka/warszawka*, *kaczyzm* and *ZUS*, are discussed to illustrate these phenomena by determining their Croatian equivalents.

Zusammenfassung

Zu systematischer Äquivalenz der modernen kulturellen lexikalischen Einheiten auf Polnischer-Kroatischer Sicht

Der Schwerpunkt des Beitrags ist die systematische Äquivalenz der kulturellen lexikalischen Einheiten, die aus kontrastiver Sicht Lücken sind. Zu diesem Zweck, werden einige polnischen Wörter, d.h. *mohery*, *słoiki*, *Warszawka/warszawka*, *kaczyzm* und *ZUS*, und ihre kroatischen Äquivalenten besprochen.

Streszczenie

Systemowa ekwiwalencja współczesnych kulturowych jednostek leksykalnych w perspektywie polsko-chorwackiej

Niniejszy artykuł poświęcony jest zagadnieniu międzyjęzykowej ekwiwalencji jednostek o silnym osadzeniu kulturowym, które tworzą luki w perspektywie kontrastywnej. Omówiono wybrane polskie słowa, mianowicie: *mohery*, *słoiki*, *Warszawka/warszawka*, *kaczyzm* i *ZUS*, i ustalono dla nich chorwackie ekwiwalenty systemowe.

Józef ZIEMCZONOK

Lingwistyczna Szkoła Wyższa w Warszawie

Spuścizna emigracyjna Stanisława Kościałkowskiego w Wielkiej Brytanii

Z okazji 135. rocznicy urodzin

Ojczyzna wybitnego intelektualisty i działacza Stanisława Kościałkowskiego – Litwa, właściwie Grodno (dzisiejsza Białoruś), miasto stołecznie litewsko-białoruskiego pogranicza w kontekście kulturowym w ówczesnej epoce. Będąc już na wygnaniu S. Kościałkowski nawet mówił niekiedy o sobie, najwidoczniej nostalgicznie, iż „był grodnianinem z pochodzenia”. Stanisław przyszedł na świat 24 października 1881 r. w rodzinie Ludwiki z domu Eysmont i Józefa – lekarza, działacza społecznego i powstańca styczniowego. Kościałkowscy za czasów grodzieńskich byli zaprzyjaźnieni z domem Orzeszkowych. W roku 1900 przyszedł badacz skończył gimnazjum rosyjskie. Studiował przez rok na Uniwersytecie Warszawskim, a następnie – Jagiellońskim, finalizując studia doktoratem z filozofii. Przez pewien czas rozważał możliwość pójścia drogą kapłaństwa, jednak w 1906 r. zamieszkał w Wilnie, gdzie poświęcił się edukacji i nauce. Z jego inicjatywy powstały w tym mieście dwie szkoły średnie: męska, późniejsze Gimnazjum im. Zygmunta Augusta oraz żeńska, nazwana imieniem Elizy Orzeszkowej. Brał też udział w pracach komitetu organizacyjnego Uniwersytetu Wileńskiego Stefana Batorego i w 1921 r. objął stanowisko zastępcy profesora, a w 1935 – profesora tej uczelni. Za zasługi dla USB i kultury polskiej Stanisław Kościałkowski był odznaczony w 1929 r. Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. W czasach represji został aresztowany i w 1941 r. w wieku lat

60 – wywieziony na Ural. Ocalał dzięki Armii Andersa, przywódcę której – generała Władysława Andersa – znał osobiście i w końcu w 1950 r. osiedlił się w Wielkiej Brytanii: w Pitsford Hall koło Northampton, gdzie mieszkał aż do zgonu 2 września 1960. Pracował jako nauczyciel i wychowawca w szkole sióstr nazaretanek, wykładał także w Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie (PUNO), istniejącym w Londynie do dziś. Był też założycielem Polskiego Towarzystwa Naukowego i współpracownikiem paryskiej „Kultury”.

Dorobek zarówno dziejopisański jak i profesorski niezwykle wnikliwego badacza szeroko rozumianej kultury polsko-litewskiej S. Kościałkowskiego nie został jeszcze opracowany w sposób monograficzny. Jeden z jego uczniów ksiądz Piotr Rogiński twierdził, że był to człowiek, który „imponował olbrzymią wiedzą, odkrywczym zapalem, fanatyzmem sprawiedliwości w ocenie każdego zjawiska i każdej indywidualności, ale też czarował osobistym urokiem, wpływającym z delikatnego podejścia [...], chrześcijańskiego optymizmu i subtelnej estetyki”¹.

Główne zainteresowania badawcze *grodnianina z pochodzenia* koncentrowały się przede wszystkim na Księstwie Litewskim, przeważnie doby reform stanisławowskich, przeszłość którego odtwarzał z ogromną determinacją i precyzją. W. Anders w *Przemówieniu* do cyklu wykładów S. Kościałkowskiego pt. „Dzieje ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego” określał ten region jako *kolebka najlepszych i najbardziej zasłużonych w historii Polaków i Litwinów*². Fundamentalne znaczenie nie tylko dla nauki polskiej, ale również dla krajów całej „Europy Nieprowincjonalnej”, w tym Wschodniej, ma monumentalne dzieło S. Kościałkowskiego, o którym smętnie mówił sam autor, że to „Opus vitae” (dzieło życia) – zatytułowane: *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi Nadworny Litewski*³. Jest ono w istocie rzeczy – jak twierdzi w recenzji J. Wojtowicz – „[...] czymś znacznie większym niż monografia wielkiego nawet działacza, gdyż znacznie wykracza poza ramy obowiązujące dla tego typu opracowań”⁴. S. Kościałkowski wielostronnie i szczegółowo badał przez 35 lat, począwszy w 1904 r. od pracy doktorskiej pt. *Rola polityczna Antoniego Tyzenhauza*, zbiory dokumentów, związanych z epoką podskarbięgo i jego różnorodną działalnością na tle wewnętrznych dziejów Litwy za króla S.A. Poniatowskiego. Te źródła w większości są już utracone bezpowrotnie. Wystarczy podkreślić, że S. Kościałkowski wykorzystał m. in. 63 tomy korespondencji. Zostały one opracowane wzorowo i wykorzystane w doskonały sposób. Monografia, prawdziwie odsłaniająca oblicze A. Tyzenhauza, tej wielkiej indywidualności – „geniusza samorodnego” wg. Encyklopedii Powszechnej

¹ P.Rogiński, *Prof. Stanisław Kościałkowski. Ze wspomnień ucznia*. „Gazeta niedzielna”, 18.08.1968. Archiwum Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie (Londyn), t. 7.

² W. Anders, *Przemówienie*, w: S. Kościałkowski, *Dzieje ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Cykl wykładów*, 1953, s. 15.

³ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi Nadworny Litewski*, t. 1–2, Londyn 1970–71.

⁴ J. Wojtowicz, *Recenzja książki Kościałkowskiego*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1974, t. 35, s. 204.

Orgelbranda⁵ urosła do wielkich, a jak pisał S. Kościałkowski – *być może – zbyt wielkich rozmiarów*⁶. Dwa tomy liczą odpowiednio 659 i 557 stron. Jeszcze w 1939 roku autor oddał maszynopis do druku, ale wówczas książka nie została opublikowana i przez dłuższy czas uważano, że rękopis zaginął w czasie wojny. Jednak przedemigracyjna wersja tej pracy, na którą natrafiłem kilka lat temu, jakimś cudem ocalała w Krakowie, gdzie jest przechowywana w Archiwum PAN od 1992 r. Różni się ona od późniejszego wydania londyńskiego, dla przykładu – rozdziałem „Eksperymenty szkolne”⁷.

W 50-ym roku akademickim od wskrzeszenia Wszechnicy Batorowej Społeczność Akademicka Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, z siedzibą w Londynie, *mierząc siły na zamiary, a nie zamiar według siły*, jak czytamy w notatce wydawniczej, podjęła się wydania, poświęconego postaci A. Tyzenhauza, który *zabłysł na horyzoncie dziejów ojczystych i zgasł jak meteor*, z myślą uczczenia rocznicy uniwersyteckiej i pamięci „naszego drogiego pierwszego Seniora”⁸. Wśród sponsorów foliantu była wdowa po Profesorze p. prof. Eugenia Kościałkowska, która ofiarowała cenny dywan perski na pokrycie części kosztów wydania drugiego tomu.

Polonijne zbiory w Londynie, wśród których: Polski Ośrodek Społeczno-Kulturalny (POSK) w Wielkiej Brytanii oraz Instytut Polski i Muzeum gen. Sikorskiego gromadzą ogromną ilość materiałów związanych z S. Kościałkowskim, szczególnie korespondencyjnych (kilka set), wykładów i skryptów; najwięcej w archiwaliach biblioteki POSKu, PUNO i Sikorskiego. Inwentarz archiwum tej ostatniej instytucji zawiera 37 teczek, podpisanych „Prof. Dr. Stanisław Kościałkowski”, w Nr.1 z których znajduje się między innymi jego relacja z r.1948 z działalności naukowo-wydawniczej w Libanie, przez pomyłkę określoną przez kogoś z archiwistów jako *relacja z działalności naukowo-wywiadowczej*. 17 publikacji zawiera w Polskim Ośrodku Społeczno-Kulturalnym tradycyjny kartkowy katalog biblioteczny i jeszcze kilka – elektroniczny. Na szczególną uwagę zasługują dwie prawie nieznanne prace filozoficzne profesora „Via Lucis” (Droga Światła) nakładem Instytutu Marianum w Wielkiej Brytanii, (Londyn, 1963, ss. 48)⁹ oraz „Dusza Wschodu”¹⁰. We Wstępie „Drogi Światła” u autora czytamy: „Rozważania niniejsze obmyślał i notował rozpoczynając w roku 1941 w trudnych warunkach więziennego życia w „łagrze”, wśród tajg północno-uralskich, w pobliżu koła podbiegunowego”¹¹. Fascynowała naukowca nie tylko przeszłość, ale również teraźniejszość. W wykładzie inauguracyjnym, który wygłosił na otwarciu Studium Polonistycznego przy Instytucie polskim w Bejrucie

⁵ *Encyklopedia powszechna*, t. 25, (Tarnogrodzka konfederacja. – Uła), nakład, druk i własność S. Orgelbranda, Księgarza i Typografa, Warszawa 1867, s. 909.

⁶ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz...*, op. cit., t. 1, s. 24.

⁷ APAN, sygn. K III – 120, S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, mps.

⁸ S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz...*, op. cit., t. 1, s. 1.

⁹ Sygnatura biblioteki POSKu: 099 242

¹⁰ S. Kościałkowski, *Dusza Wschodu*, w: *Studia i szkice przygodne: z historii i z jej pogranicza z literaturą*, Londyn: Społeczność Akademicka USB, 1956, ss. 92–104.

¹¹ S. Kościałkowski, „*Via Lucis*”, Instytutu Marianum, Londyn, 1963, s. 3.

(w sali Uniwersytetu Amerykańskiego) dn. 23 października 1946 r., podkreślał, że „[...] nie tylko dawność, nie tylko to, co było niegdyś [...] – użyjemy tu słów Mickiewiczowskich – to, co się już *ocukrowało, jak figa, – co uleżało, jak tytoń*, – ale i to, co tchnie świeżością, co jest żarzącą się aktualnością chwili bieżącej, przez to i dlatego właśnie, iż każda chwila zapada w przeszłość: należy do historii, stanowi część dziejów [...]”¹².

W tym kontekście, wyjątkowej wagi źródło wiedzy – diariusz S. Kościałkowskiego *Grodno w końcu XIX wieku*, przechowywany w zbiorach archiwalnych biblioteki POSKu: 2 egzemplarze 47 stronicowego maszynopisu mają podtytuł: *Urywek z niedrukowanego pamiętnika*. Spis treści podaje: dane ogólne, ludność, zabytki, przemysł, rzemiosło, handel, szkolnictwo, administracja, wojsko, wolne zawody, społeczeństwo polskie, Eliza Orzeszkowa. Autor z sentymentalnym zamiłowaniem skrupulatnie odtwarza dzieje ojczyznoznawstwa miasta oraz *JKr. Mości i Sejmowego*. Na osobną uwagę zasługują rozprawy „Studia i szkice przygodne: z historii i z jej pogranicza z literaturą”, opublikowane w Londynie w 1956 roku nakładem również Społeczności Akademickiej USB.

W 135 rocznicę urodzin S. Kościałkowskiego warto przypomnieć cechy charakteru tej wielkiej osobowości. Wspomniany P. Rogiński podkreślał jego bezpośredniość i szczerość w obcowaniu, zawsze przepełnionej serdecznością i *okraszonej subtelnym dowcipem*¹³. Cechowała go również wyrozumiałość dla błędów i słabości ludzkich, jak twierdził jeden z autorów monachijskich, natomiast Melchior Wańkiewicz określił go mianem „święty człowiek”, którego zresztą środowisko uczniowskie żartobliwie nazywało przydomkiem „Jezusek”. Zofia Bohdanowiczowa w wierszu *Stanisław Kościałkowski* ujęła:

*A on wiedzie nas w zaświaty słowa,
W nieśmiertelną piękność idei.
I bieleje nad nami jego głowa:
Srebrny żagiel wiary i nadziei*¹⁴.

Zakończę artykuł słowami W. Andersa z jego przedmowy zatytułowanej „Do młodego pokolenia na emigracji” w publikacji S. Kościałkowskiego *Poznajmy naszą przeszłość*: „Wy podejmujecie i przyjmujecie tę służbę [...] aby okno Polski na Zachód zawsze było otwarte”¹⁵.

¹² Stanisław Kościałkowski, *Wykład wstępny, wygłoszony na otwarciu Studium Polonistycznego przy Instytucie polskim w Bejrucie (w sali College Hall’u Uniwersytetu Amerykańskiego w Bejrucie) dn. 23 października 1946 r.* [w:] S. Kościałkowski, *Historia – Historiografia – Historyka*, s. 2.

¹³ P. Rogiński, *op. cit.*

¹⁴ Z. Bohdanowiczowa, Stanisław Kościałkowski, w: *Studia i szkice przygodne: z historii i z jej pogranicza z literaturą*, Londyn: Społeczność Akademicka USB, 1956, s. 11.

¹⁵ W. Anders, *Do młodego pokolenia na emigracji*; w: S. Kościałkowski, *Poznajmy naszą przeszłość: zarys wiadomości z dziejów Polski od Piastów do 1945 roku*, 1988 r., s. 10.

Bibliografia

- P. Rogiński, *Prof. Stanisław Kościałkowski. Ze wspomnień ucznia*. „Gazeta niedzielną”, 18.08.1968. Archiwum Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie (Londyn), t.7.
- W. Anders, *Przemówienie*, w: S. Kościałkowski, *Dzieje ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Cykl wykładów*, 1953, s. 15.
- S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi Nadworny Litewski*, t. 1–2, Londyn 1970–71.
- J. Wojtowicz, *Recenzja książki Kościałkowskiego*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1974, t. 35, s. 204.
- Encyklopedia powszechna*, t. 25, (*Tarnogrodzka konfederacja. – Uła*), nakład, druk i własność S. Orgelbranda, Księgarza i Typografa, Warszawa 1867.
- APAN, sygn. K III – 120, S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz*, mps.
- S. Kościałkowski, *Dusza Wschodu*, w: *Studia i szkice przygodne: z historii i z jej pogranicza z literaturą*, Londyn: Społeczność Akademicka USB, 1956, ss. 92–104.
- S. Kościałkowski, „*Via Lucis*”, Instytutu Marianum, Londyn, 1963, s. 3.
- S. Kościałkowski, *Wykład wstępny, wygłoszony na otwarciu Studium Polonistycznego przy Instytucie polskim w Bejrucie (w sali College Hall’u Uniwersytetu Amerykańskiego w Bejrucie) dn. 23 października 1946 r.* [w:] S. Kościałkowski, *Historia – Historiografia – Historyka*.
- Z. Bohdanowiczowa, Stanisław Kościałkowski, w: *Studia i szkice przygodne: z historii i z jej pogranicza z literaturą*, Londyn: Społeczność Akademicka USB, 1956.
- Anders, *Do młodego pokolenia na emigracji*; w: S. Kościałkowski, *Poznajmy naszą przeszłość: zarys wiadomości z dziejów Polski od Piastów do 1945 roku*, 1988 r.

Streszczenie

W artykule rozpatruję się dorobek naukowo-wydawniczy, dydaktyczny oraz organizacyjny Profesora Stanisława Kościałkowskiego (24.X.1881 – 2.IX.21960), wybitnego badacza i działacza w emigracji w Wielkiej Brytanii w latach 1950–1960. Osiągnięcia S. Kościałkowskiego dotyczą szeroko rozumianej kultury polsko-litewsko-białoruskiego pogranicza głównie doby reform stanisławowskich oraz czasów późniejszych. Publikacja oparta jest na wynikach najnowszych badań autorskich w polonijnych zbiorach w Londynie, m.in., Polskiego Ośrodka Społeczno-Kulturalnego oraz Instytutu Sikorskiego.

Resume

The article dealt with the achievements of scientific publishing, educational and organizational of Professor Stanislaw Kościałkowski (24.X.1881 – 2.IX.21960), a prominent researcher and activist in exile in the UK in 1950–1960. Achievements of S. Kościałkowski are related to the broader culture of Polish-Lithuanian-Belarusian border mainly during the reform of King Stanislaw and later. The publication is based on the results of my own recent studies in the collections of the Polish community in London, among others: Polish Social and Cultural Institute and Sikorski Institute.

